

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

CUMHURİYET DÖNEMİ TARIM EKONOMİSİ VE 24 OCAK
KARARLARI SONRASI TÜRK TARIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Taha KILIÇ

Balıkesir, 2020

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

CUMHURİYET DÖNEMİ TARIM EKONOMİSİ VE 24 OCAK
KARARLARI SONRASI TÜRK TARIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Taha KILIÇ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Bülent BAYRAKTAR

Balıkesir, 2020

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün İktisat Anabilim Dalı'nda 201412505037 numaralı Taha KILIÇ'ın hazırladığı "Cumhuriyet Dönemi Tarım Ekonomisi ve 24 Ocak Kararları Sonrası Türk Tarımı" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 23.01.2020 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ ile karar verilmiştir.

Başkan
Prof. Dr. Kerim ÖZDEMİR

Üye
Doç. Dr. Bülent BAYRAKTAR
(Danışman)

Üye
Doç. Dr. Hasan MEMİŞ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

17/01/2020

Prof. Dr. Kenan ZİYA TAŞ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Tarımsal üretim ve tarımsal verimin artırılması dünya nüfusunun beslenmesi açısından ülke ekonomilerinin en önemli sorunlarından biridir. Yapmış olduğumuz bu çalışmanın esas amacı Türkiye'nin cumhuriyet döneminden itibaren tarım ekonomisinin mevcut performansını ortaya koymak ve 24 Ocak 1980 kararları neticesinde hangi etkilere maruz kaldığını incelemek ayrıca 24 Ocak kararları neticesinde meydana gelen etkileri anlamaya çalışmaktır. Bu etkileri araştırırken ayrıca Türkiye'nin tarım ekonomisinin tarihi ve dünyadaki yerine de değinilmiştir. Türk tarımsal düzeninin yapısı ve durumunu ortaya koyan bu çalışmanın ayrıca üreticilere, tarım ile ilgili çalışan devlet kurumlarına, araştırmacılara yol gösterecek olması da çalışmanın önemli faydaları arasında gösterilebilir. Bu çalışmada her daim desteklerini esirgemeyen canım ailem ve kadirşinas hocam Doç. Dr. Bülent BAYRAKTAR'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Türk Tarım ve İktisat camiasına hayırlı olmasını dilerken tüm evrak ve idari işler konularında emeklerini esirgemeyen tüm Balıkesir Üniversitesi çalışanlarına da teşekkürlerimi sunarım.

Taha KILIÇ

ÖZET

CUMHURİYET DÖNEMİ TARIM EKONOMİSİ VE 24 OCAK KARARLARI SONRASI TÜRK TARIMI

KILIÇ, Taha
Yüksek Lisans, İktisat Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Bülent BAYRAKTAR
2020, 217 Sayfa

Türk tarımcılığının temelleri cumhuriyet ilan edilene kadar büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğundaki toprak sistemine dayanır. Tanzimat ve İttihat Terakki Partisi dönemlerinde eski nizamı değiştirmek amacıyla çeşitli adımlar atılmıştır. Bu reformlar cumhuriyetin ilanı ile devam etmiş aşarın kaldırılması gibi belli başlı reformlar uygulanmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile yeni dönemde tarımsal ve hayvansal ürünler ikinci dünya savaşına kadar artış göstermiştir. İkinci dünya savaş yıllarındaki tarımsal üretimdeki düşüşlerin ardından 1950'li yıllarda uygulanan fizyokratik politikalar neticesinde Türk tarımsal üretimi nüfusa oranla altın çağına ulaşmıştır. 1970'li yıllardan itibaren ise nüfus şiddetli artışlar sonucunda aşırı büyümüş ve kırdan kente göç hızlanmıştır. 24 Ocak 1980 kararları sonrasında ise tarım sektörünün GSYİH' içerisindeki payı ve hayvan stoğu sürekli azalmıştır. 2000 ile 2005 yılları arasındaki dönemde ise tarım sektöründe önemli mevzuat değişiklikleri yapılmıştır. 2013 yılından itibaren ise bitkisel üretim ve hayvan stoğunda bir toparlanma yaşanmıştır. Üretim potansiyeli yüksek olmasına rağmen üretimde etkinliğe ulaşamamıştır. Türk tarımın en önemli sorunları ise verim ve kalitedeki düşük düzey olmuştur.

Anahtar Kelimeler: türk tarımı, türk hayvancılığı, türk tavukçuluğu,

ABSTRACT

AGRICULTURAL ECONOMY IN THE REPUBLICAN PERIOD AND TURKISH AGRICULTURE AFTER THE DECISION OF JANUARY 24

KILIÇ, Taha

Master Thesis, Department of Economics

Adviser: Doç. Dr. Bülent BAYRAKTAR

2020, 217 Pages

The foundations of Turkish agriculture are largely based on the land system in the Ottoman Empire until the republic was declared. During the Tanzimat and İttihat Terakki Party periods, various steps were taken to change the old order. These reforms continued with the proclamation of the republic, and major reforms were implemented, such as the abolition of the tithes (ashar). With the declaration of the Republic, agricultural and animal products increased until the second world war in the new period. Following the declines in agricultural production during the Second World War, Turkish agricultural production reached a golden age compared to the population as a result of the physiocratic policies implemented in the 1950s. After the decisions of January 24, 1980, the share of the agricultural sector in GDP and animal stock decreased continuously. In the period between 2000 and 2005, significant legislative changes were made in the agricultural sector. Since 2013, there has been a recovery in plant production and animal stock. Although the production potential is high, no efficiency has been achieved in production. The most important problems of Turkish agriculture have been the low level of yield and quality.

Key Words: turkish agriculture, turkish animal husbandry, turkish poultry

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar	ix
ŞEKİLLER	x
KISALTMALAR	xv
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem	2
1.2. Amaç	2
1.3. Önem	2
1.4. Varsayımlar	2
1.5. Sınırlılıklar	3
1.6. Tanımlar	3
2. TÜRK TARIMI: KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ALANYAZIN	4
2.1. Kuramsal Çerçeve	4
2.2. İlgili Araştırmalar	4
3. YÖNTEM	7
3.1. Araştırmanın Modeli	7
3.1.1. Bilgi Toplama Kaynakları.....	7
3.1.2. Bilgilerin Toplanması Değerlendirilmesi.....	7
4. MODERNLEŞMENİN İLK YILLARINDA TÜRK TARIMI	8
4.1. 1909-1914 Yılları Arasında Tarımsal Üretim	8
4.1.1. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları.....	10
4.1.2. Hayvancılık ve Seçilmiş Gıda Maddelerinin Üretimi	14

4.2. 1923-1937 Yılları Arasında Tarımsal Üretim.....	18
4.2.1. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları.....	20
4.2.2. Hayvancılık ve Seçilmiş Gıda Maddelerinin Üretimi	24
4.3. 1937-1950 Yılları Arasında Tarımsal Üretim	29
4.3.1. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları.....	30
4.3.2. Hayvancılık ve Seçilmiş Gıda Maddelerinin Üretimi	34
4.4. Dönemlerin Mukayesesi ve Politikaların Değerlendirilmesi	39
5. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SONRASI TÜRK TARIMI	50
5.1. 1950-1960 Yılları Arasında Tarımsal Üretim	50
5.1.1. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları.....	52
5.1.2. Hayvancılık ve Seçilmiş Gıda Maddelerinin Üretimi	56
5.2. 1960-1980 Yılları Arasında Tarımsal Üretim	62
5.2.1. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları.....	63
5.2.2. Hayvancılık ve Seçilmiş Gıda Maddelerinin Üretimi	69
5.3. Dönemlerin Mukayesesi ve Politikaların Değerlendirilmesi	74
6. 24 OCAK KARARLARI SONRASI TÜRK TARIMI.....	86
6.1. 24 Ocak 1980 Kararları ve İhtivası	86
6.2. 1980-1990 Yılları Arasında Tarımsal Üretim	88
6.2.1. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları.....	90
6.2.2. Hayvancılık ve Seçilmiş Gıda Maddelerinin Üretimi	94
6.3. 1990-2000 Yılları Arasında Tarımsal Üretim	101
6.3.1. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları.....	103
6.3.2. Hayvancılık ve Seçilmiş Gıda Maddelerinin Üretimi	106
6.4. 2000-2018 Yılları Arasında Tarımsal Üretim	113
6.4.1. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları	116
6.4.2. Hayvancılık ve Seçilmiş Gıda Maddelerinin Üretimi	120
6.5. Dönemlerin Mukayesesi ve Politikaların Değerlendirilmesi	128

7. TÜRK TARIMININ DÜNYADAKİ YERİ.....	140
7.1. Bitkisel Üretim ve Hayvan Stoku Verilerinin Mukayesesi.....	140
7.1.1. Bitkisel Üretimlerin Mukayesesi	143
7.1.2. Hayvan Stokunun Mukayesesi.....	149
7.2. Önemli Tarımsal Göstergelerin Mukayese Edilmesi	152
7.2.1. Arazilerin Durumu ve Ticari Göstergeler	152
7.2.2. Ürün Verimleri ve Tarımsal Göstergeler	156
7.2.3. Önemli Tarımsal Yapı Göstergeleri	158
8. TÜRK TARIMININ YAPISI VE SORUNLARI.....	161
8.1. Türkiye’de Tarımsal Yapının Durumu.....	161
8.1.1. Tarımsal Desteklemeler, Krediler ve Sigortalama	161
8.1.2. Tarımsal İstihdam ve İşletmelerin Durumu	165
8.1.3. Tarım ve Toprak Reformu ile Arazi Toplulaştırma	168
8.2. Türk Tarımında Kalite Sorunları.....	171
8.2.1. Kırsal Kalkınma ve Beşeri Faktörler.....	172
8.2.2. Arge, Eğitim, Zirai Mücadele ve Organik Tarım.....	176
8.3. Çevre ve Rekabet Sorunları.....	180
8.3.1. Küresel Isınma ve Ormanların Durumu	180
8.3.2. Tarımsal Ticaret ve Kaybolan Tarım Kolları.....	181
9. BULGULAR VE YORUMLAR.....	186
9.1. Bulgular.....	186
9.2. Yorumlar	188
10. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	189
10.1. Sonuçlar.....	189
10.2. Öneriler.....	189
KAYNAKÇA	191

TABLULAR

Tablo 1. 1909-1948 Önemli Altı Tarla Ürününün Ekim Alanları (Ha).....	39
Tablo 2. 1909-1945 Seçilmiş Gıda Maddeleri Fiyatları (TL/Kg).....	48
Tablo 3. 1950-1980 Önemli Altı Tarla Ürününün Ekim Alanları (Ha).....	74
Tablo 4. 1973-1980 Tarım Sektöründe Elektrik Enerjisi Tüketimi (GWh).....	77
Tablo 5. 1950-1980 Seçilmiş Gıda Maddeleri Fiyatları (TL/Kg).....	84
Tablo 6. 2009 Krizinin Tavukçuluğa Etkisi.....	122
Tablo 7. 1980-2018 Önemli Altı Tarla Ürününün Ekim Alanları (Ha).....	129
Tablo 8. 2005-2018 Önemli Gıda Maddeleri Fiyatları (TL/Kg).....	137
Tablo 9. 2018 Yılı İtibariyle 16 Ülkenin Nüfus Yapısı.....	141
Tablo 10. 2015 Yılı İtibariyle 16 Ülkenin Arazilerinin Durumu.....	153
Tablo 11. 2015 Yılı İtibariyle 16 Ülkenin Endeksleri ve Ticari Göstergeleri.....	154
Tablo 12. 2015 Yılı İtibariyle 16 Ülkenin Tarımsal Göstergeleri.....	156
Tablo 13. 2017 Yılı İtibariyle 16 Ülkenin Seçilmiş Ürün Verimleri (Kg/Ha).....	157
Tablo 14. 1985-2000 16 Ülkenin Tarım Makineleri.....	158
Tablo 15. 1985-2000 16 Ülke Sulanan Alanlar (Ha).....	159
Tablo 16. 2012-2019 IPARD Hibe Ödemeleri ve Bütçesi.....	162
Tablo 17. 2006-2019 Tarım Sigortaları Verileri.....	164
Tablo 18. 2005-2018 Tarım Kesiminde Çalışanların Ücret Düzeyleri (TL).....	166
Tablo 19. 2016 Tarım İşletmelerinin Ekonomik Büyüklüğe Göre Dağılımı.....	167
Tablo 20. 2016 Büyükbaş Hayvan Yetiştiren İşletmelerin Stok Büyüklükleri.....	168
Tablo 21. 1871-1990 Dünyada Toprak Reformu Uygulayan Bazı Ülkeler.....	170
Tablo 22. 1961-2014 Tarım Reformu.....	171
Tablo 23. 1979-2023 Kalkınma Planlarında Amaçlar ve Değerlendirilmesi.....	173
Tablo 24. 1984-2002 Terör Olaylarının Hayvancılığa Etkisi.....	174
Tablo 25. 2018 Pamuk Üretiminde Birim Maliyetler.....	174
Tablo 26. 1960-2010 Ziraat Mühendisi Fakültelerinin Artırılması.....	177
Tablo 27. 1954-2015 Ziraat Mühendisi Mezun Sayısı.....	178
Tablo 28. 2017 Pestisit Kullanımı (Ton).....	179
Tablo 29. 2005-2018 Organik Tarımın Durumu.....	180
Tablo 30. 2017 Savan ve Çayır Yangınları (Ha).....	181

ŞEKİLLER

Şekil 1. 1909-1914 Seçilmiş Tahıl Bitkileri Üretim Miktarları (Ton).....	10
Şekil 2. 1909-1914 Seçilmiş Sınai Bitkilerin Üretim Miktarları (Ton).....	11
Şekil 3. 1909-1914 Seçilmiş Tüketim Bitkilerinin Üretim Miktarları (Ton).....	12
Şekil 4. 1909-1914 Seçilmiş İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarları (Ton).....	13
Şekil 5. 1909-1914 Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş).....	14
Şekil 6. 1909-1914 Kanatlı Hayvan ve Yumurta Üretimi (1000 Adet).....	15
Şekil 7. 1909-1914 Arıcılık ve İpekböcekçiliği (Adet).....	16
Şekil 8. 1909-1914 Seçilmiş Gıda Maddeleri Üretimi (Ton).....	16
Şekil 9. 1909-1914 Seçilmiş Hayvan Ürünleri Üretimi (Ton).....	17
Şekil 10. 1909-1914 Deri ve Et Üretimi (Baş- Bin Adet-Bin Adet-Ton).....	18
Şekil 11. 1927-1940 Türkiye'de Şehir-Köy Nüfus Oranı (%).....	19
Şekil 12. 1929-1937 Seçilmiş Tahıl Bitkileri Üretim Miktarları (Ton).....	20
Şekil 13. 1929-1937 Seçilmiş Sınai Bitkilerin Üretim Miktarları (Ton).....	21
Şekil 14. 1929-1937 Seçilmiş Tüketim Bitkilerinin Üretim Miktarları (Ton).....	22
Şekil 15. 1914-1937 Seçilmiş İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarları (Ton).....	23
Şekil 16. 1909-1937 Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş).....	24
Şekil 17. 1909-1936 Kanatlı Hayvan ve Yumurta Üretimi (1000 Adet).....	25
Şekil 18. 1933-1936 Arıcılık ve İpekböcekçiliği (Adet).....	26
Şekil 19. 1914-1937 Seçilmiş Gıda Maddeleri Üretimi (Ton).....	27
Şekil 20. 1936-1937 Seçilmiş Hayvan Ürünleri Üretimi (Ton).....	27
Şekil 21. 1936-1937 Süt ve Et Üretimi (Ton).....	28
Şekil 22. 1940-1950 Türkiye'de Şehir-Köy Nüfus Oranı (%).....	29
Şekil 23. 1942-1948 Seçilmiş Tahıl Bitkileri Üretim Miktarları (Ton).....	30
Şekil 24. 1942-1948 Seçilmiş Sınai Bitkilerin Üretim Miktarları (Ton).....	31
Şekil 25. 1942-1947 Seçilmiş Tüketim Bitkilerinin Üretim Miktarları (Ton).....	32
Şekil 26. 1942-1948 Seçilmiş İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarları (Ton).....	33
Şekil 27. 1942-1948 Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş).....	35
Şekil 28. 1942-1948 Kanatlı Hayvan ve Yumurta Üretimi (1000 Adet).....	35
Şekil 29. 1942-1948 Arıcılık ve İpekböcekçiliği (Adet).....	36
Şekil 30. 1942-1948 Seçilmiş Gıda Maddeleri Üretimi (Ton).....	37
Şekil 31. 1942-1948 Seçilmiş Hayvan Ürünleri Üretimi (Ton).....	38

Şekil 32. 1942-1948 Kesilen Hayvan ve Deri Üretimi (Baş-Adet)	38
Şekil 33. 1927-1950 Türkiye'nin Toplam Nüfusu	41
Şekil 34. 1927-1950 Türkiye'de Şehir-Köy Nüfus Oranı (%)	41
Şekil 35. 1909-1947 Toplam Hayvan Sayısı (Baş)	42
Şekil 36. 1927-1947 Toplam Kümes Hayvanı Sayısı (Baş)	43
Şekil 37. 1909-1948 Buğday, Arpa, Mısır Verimlilikler (Kg/Ha)	44
Şekil 38. 1909-1948 Pamuk, Tütün, Şekerpancarı Verimlilikler (Kg/Ha)	45
Şekil 39. 1935-1950 Çiftçinin Eline Geçen Bitkisel Ürün Fiyatları (Krş/Kg)	46
Şekil 40. 1935-1950 Çiftçinin Eline Geçen Hayvan Fiyatları (Baş/Lira)	47
Şekil 41. 1945-1960 Türkiye'de Şehir-Köy Nüfus Oranı (%)	51
Şekil 42. 1945-1960 Seçilmiş Tahıl Bitkileri Üretim Miktarları (Ton)	52
Şekil 43. 1945-1960 Seçilmiş Sınai Bitkilerin Üretim Miktarları (Ton)	53
Şekil 44. 1945-1960 Seçilmiş Tüketim Bitkilerinin Üretim Miktarları (Ton)	54
Şekil 45. 1945-1960 Seçilmiş İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarları (Ton)	55
Şekil 46. 1945-1960 Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş)	56
Şekil 47. 1945-1960 Kanatlı Hayvan ve Yumurta Üretimi (1000 Adet)	58
Şekil 48. 1945-1960 Arıcılık ve İpekböcekçiliği (Adet)	58
Şekil 49. 1945-1960 Seçilmiş Gıda Maddeleri Üretimi (Ton)	59
Şekil 50. 1945-1960 Seçilmiş Hayvan Ürünleri Üretimi (Ton)	60
Şekil 51. 1945-1960 Kesilen Hayvan ve Deri Üretimi (Baş-Adet)	61
Şekil 52. 1960-1980 Türkiye'de Şehir-Köy Nüfus Oranı (%)	62
Şekil 53. 1960-1980 Seçilmiş Tahıl Bitkileri Üretim Miktarları (Ton)	63
Şekil 54. 1960-1980 Seçilmiş Sınai Bitkilerin Üretim Miktarları (Ton)	65
Şekil 55. 1960-1980 Seçilmiş Tüketim Bitkilerinin Üretim Miktarları (Ton)	66
Şekil 56. 1960-1980 Seçilmiş İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarları (Ton)	68
Şekil 57. 1960-1980 Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş)	69
Şekil 58. 1960-1980 Kanatlı Hayvan ve Yumurta Üretimi (1000 Adet)	70
Şekil 59. 1960-1980 Arıcılık ve İpekböcekçiliği (Adet)	71
Şekil 60. 1960-1980 Seçilmiş Gıda Maddeleri Üretimi (Ton)	71
Şekil 61. 1960-1980 Seçilmiş Hayvan Ürünleri Üretimi (Ton)	72
Şekil 62. 1960-1980 Kesilen Hayvan ve Deri Üretimi (Baş-Adet)	73
Şekil 63. 1950-1980 Türkiye'nin Toplam Nüfusu	75
Şekil 64. 1960-1980 Türkiye'de Yıllık Nüfus Artış Oranı (%)	76
Şekil 65. 1960-1980 Hayvan Stoku (Baş)	77

Şekil 66. 1952-1980 Türk Tarımında Makineleşme (Adet).....	78
Şekil 67. 1950-1980 Klasik ve Sınai Bitkilerde Verimlilik (Kg/Ha).....	79
Şekil 68. 1973-1980 Devlet Kurumlarınca Sulanan Alanlar (Ha).....	80
Şekil 69. 1960-1980 Gübre Tüketimi (Ton)	81
Şekil 70. 1960-1980 Çiftçinin Eline Geçen Bitkisel Ürün Fiyatları (Krş/Kg).....	82
Şekil 71. 1950-1980 Çiftçinin Eline Geçen Hayvan Fiyatları (Baş/Lira).....	83
Şekil 72. 1975-1990 Türkiye'de Şehir-Köy Nüfus Oranı (%)	89
Şekil 73. 1975-1990 Seçilmiş Tahıl Bitkileri Üretim Miktarları (Ton).....	90
Şekil 74. 1975-1990 Seçilmiş Sınai Bitkilerin Üretim Miktarları (Ton)	91
Şekil 75. 1975-1990 Seçilmiş Tüketim Bitkilerinin Üretim Miktarları (Ton).....	92
Şekil 76. 1975-1990 Seçilmiş İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarları (Ton).....	93
Şekil 77. 1975-1990 Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş).....	94
Şekil 78. 1975-1990 Kanatlı Hayvan ve Yumurta Üretimi (1000 Adet).....	95
Şekil 79. 1975-1990 Arıcılık ve İpekböcekçiliği (Adet).....	96
Şekil 80. 1975-1990 Seçilmiş Gıda Maddeleri Üretimi (Ton).....	97
Şekil 81. 1975-1990 Seçilmiş Hayvan Ürünleri Üretimi (Ton).....	98
Şekil 82. 1975-1990 Kesilen Hayvan ve Deri Üretimi (Baş-Adet)	99
Şekil 83. 1975-1990 Avlanan Deniz Ürünleri (Kg).....	100
Şekil 84. 1985-2000 Türkiye'de Şehir-Köy Nüfus Oranı (%)	102
Şekil 85. 1985-2000 Seçilmiş Tahıl Bitkileri Üretim Miktarları (Ton).....	103
Şekil 86. 1985-2000 Seçilmiş Sınai Bitkilerin Üretim Miktarları (Ton)	104
Şekil 87. 1985-2000 Seçilmiş Tüketim Bitkilerinin Üretim Miktarları (Ton).....	105
Şekil 88. 1985-2000 Seçilmiş İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarları (Ton).....	106
Şekil 89. 1985-2000 Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş).....	107
Şekil 90. 1985-2000 Kanatlı Hayvan ve Yumurta Üretimi (1000 Adet).....	107
Şekil 91. 1975-1990 Arıcılık ve İpekböcekçiliği (Adet).....	108
Şekil 92. 1985-2000 Seçilmiş Gıda Maddeleri Üretimi (Ton).....	109
Şekil 93. 1985-2000 Seçilmiş Hayvan Ürünleri Üretimi (Ton).....	110
Şekil 94. 1985-2000 Koyun ve Sığır Derisi Üretimi (Adet)	111
Şekil 95. 1985-2000 Avlanan Deniz Ürünleri (Kg).....	112
Şekil 96. 2000-2013 Türkiye'de Şehir-Köy Nüfus Oranı (%)	114
Şekil 97. 1998-2015 Tarımın GSYH'deki Payı (%)	114
Şekil 98. 2000-2018 Seçilmiş Tahıl Bitkileri Üretim Miktarları (Ton).....	117
Şekil 99. 2000-2018 Seçilmiş Sınai Bitkilerin Üretim Miktarları (Ton).....	117

Şekil 100. 2000-2018 Seçilmiş Tüketim Bitkilerinin Üretim Miktarları (Ton).....	118
Şekil 101. 2000-2018 Seçilmiş İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarları (Ton).....	119
Şekil 102. 2000-2018 Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş).....	121
Şekil 103. 2000-2018 Kanatlı Hayvan ve Yumurta Üretimi (1000 Adet).....	122
Şekil 104. 2000-2018 Arıcılık ve İpekböcekçiliği (Adet).....	123
Şekil 105. 2000-2018 Seçilmiş Gıda Maddeleri Üretimi (Ton).....	124
Şekil 106. 2000-2018 Seçilmiş Hayvan Ürünleri Üretimi (Ton).....	125
Şekil 107. 2000-2018 Deri Üretimi (Adet)	126
Şekil 108. 2000-2018 Avlanan Deniz Ürünleri (Kg).....	127
Şekil 109. 1980-2018 Türkiye'nin Toplam Nüfusu.....	130
Şekil 110. 1980-2018 Türkiye'de Yıllık Nüfus Artış Oranı (%).....	130
Şekil 111. 1980-2018 Hayvan Stoku (Baş).....	131
Şekil 112. 1980-2011 Tarım Sektöründe Elektrik Enerjisi Tüketimi (GWh).....	132
Şekil 113. 1980-2018 Türk Tarımında Makineleşme (Adet).....	133
Şekil 114. 1980-2018 Klasik ve Sınai Bitkilerde Verimlilik (Kg/Ha).....	134
Şekil 115. 1980-2017 Devlet Kurumlarınca Sulanan Alanlar (Ha).....	134
Şekil 116. 1980-2017 Gübre Tüketimi (Ton)	135
Şekil 117. 2005-2018 Çiftçinin Eline Geçen Bitkisel Ürün Fiyatları (Lira/Kg).....	136
Şekil 118. 2016-2018 Çiftçinin Eline Geçen Hayvan Fiyatları (Baş/Lira).....	137
Şekil 119. 2017 Bitkisel Üretimler Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye (Ton).....	143
Şekil 120. 2017 Bitkisel Üretimler Akdeniz Ülkeleri ve Türkiye (Ton)	144
Şekil 121. 2017 Bitkisel Üretimler Farklı Ülkeler ve Türkiye (Ton)	145
Şekil 122. 2017 Yaş Ürün Üretimi Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye (Ton).....	146
Şekil 123. 2017 Yaş Ürün Üretimi Rakip Ülkeler ve Türkiye (Ton)	147
Şekil 124. 2017 Yaş Ürün Üretimi Farklı Ülkeler ve Türkiye (Ton)	148
Şekil 125. 2017 Hayvan Stokları Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye (Baş).....	149
Şekil 126. 2017 Hayvan Stokları Rakip Ülkeler ve Türkiye (Baş).....	150
Şekil 127. 2017 Hayvan Stokları Farklı Ülkeler ve Türkiye (Baş).....	151
Şekil 128. 2005-2015 Toplam Tarımsal Desteklerin GSYH'ye Oranı (%).....	163
Şekil 129. 2017 Toplam Kredilerde Tarım Sektörünün Payı (%).....	164
Şekil 130. 2017 Tarım Sektöründe Çalışanların Toplamı (1000 Kişi)	166
Şekil 131. 2001 Türkiye'de İşletmelerin Sulama Sistemleri (Daa)	175
Şekil 132. 2017 GSYİH İçerisinde ARGE'ye Ayrılan Pay (%)	177
Şekil 133. 1990-2015 Orman Alanları (1000 Ha).....	181

Şekil 134. 2017 Tarımsal Ürün İhracatından Elde Edilen Gelir (\$)	182
Şekil 135. 2015 Türkiye Tarımı Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyon \$)	183
Şekil 136. 2017 Yılı İtibariyle Dünyada Üretici Fiyatları (\$/Ton)	184
Şekil 137. 2014 Yılında Dünyada Kesme Çiçek İhracatı (%)	185

KISALTMALAR

ATO	: Ankara Ticaret Odası
BİGD	: Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü
BİUM	: Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü
DB	: Dünya Bankası
CSBB	: Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
FAO	: Gıda Tarım Örgütü
GGDC	: Groningen Büyüme ve Kalkınma Merkezi
GTB	: Gaziantep Ticaret Borsası
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İGM	: İstatistik Genel Müdürlüğü
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
İUM	: İstatistik Umum Müdürlüğü
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OIV	: Uluslararası Üzüm ve Şarap Örgütü
SADC	: Güney Afrika Kalkınma Topluluğu
TOB	: Tarım ve Orman Bakanlığı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
ZMO	: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası

1. GİRİŞ

Tarım faaliyetleri insanlığın başlangıcından bu zamana kadar insanoğlu açısından büyük önem arz etmiştir. İnsanoğlu önceleri avcılık, çobanlık gibi evreleri geçirdikten sonra zaman içerisinde ekmeyi ve biçmeyi öğrenmiş bunun sonucunda nüfus sürekli bir artış eğilimi göstermiştir. Sürekli artan nüfusun karşısına çıkan, bu nüfusun nasıl besleneceği sorusu bugün hâlâ insanoğlunun yanıt vermeye çalıştığı en önemli ve en karışık meselelerden biridir. Ülkelerin tarım ve hayvancılığı kullanmaktaki kabiliyetleri aynı zamanda kendi nüfus varlığının beslenmesi ve artırılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. İslam dininin toplumun önemli kesiminde katı bir şekilde kabul gördüğü ortaçağın zamane hükümdarlarından olan Timur eyaletlerine Çin seferi öncesi yolladığı tebliğlerde “*namazı boşlasanız bile ekme biçmeye asla ara vermeyin*” demiştir. Kısacası Timur’un ordusunun ve ülkesinin kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktansa kutsal görülen ibadetlerin durdurulmasını meşrulaştırması pek şaşılacak bir hareket olmamıştır.

Çünkü tarımsal yapının bozulduğu ülkelerde ölümler art arda gelmekte var olan nüfus yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bugün sınırsız toprak ve tarımsal kaynaklara sahip olan Afrika’da insanlar açlıktan ölüirken veya ilk tarım toplumlarından olan Hindistan’ın kimi bölgelerinde açlık sınırında yaşayan milyonlarca insan varken, dar topraklara sahip olan Hollanda’nın tarıma dayalı müreffeh ekonomisinde insanlar neden karınlarını doyurmayı değil de daha fazla servet sahibi olmayı arzulamaktadırlar? Peki, Ata mesleği tarım ve hayvancılık olan Türkler ve Türkiye bu hikâyenin neresinde yer almaktadır. Çalışmada bu konu detaylı bir biçimde incelenecektir.

1.1. Problem

Araştırmanın problemlerini 1908-2018 yılları arasında Türk tarımsal üretimindeki bitkisel ve hayvansal üretimin tespit edilmesi, 24 Ocak Kararlarının tarım sektörü ile tarımın GSYİH içerisindeki payı üzerinde meydana getirmiş olduğu değişimin tespit edilmesi ve tarımsal yapının mevcut durumundaki meydana gelen değişimler teşkil etmektedir.

1.2. Amaç

Araştırmanın amacı Türk tarımının durumunu verilerle ortaya koymak, dünyadaki gelişmiş tarım ülkeleriyle tarımsal yapıda hangi farklılıklara sahip olduğunu göstermek ve tespit edilen sorunlara çözüm üretmektir.

1.3. Önem

Çalışmanın önemi parçalar halinde olan tarım literatürünün bir araya getirilip eksiklerinin tamamlanması ile Tarım üzerinde karar verici olan kurumlara yol göstermesidir. Ayrıca üreticilere, tarımla ilgilenen kimselere önemli bir tek kaynak niteliği taşıması da öneminin farklı bir yansımasıdır.

1.4. Varsayımlar

Araştırmada Türkiye’de Tarımsal üretimin 1990 yılından önce uluslararası sermaye hareketlerinden bağımsız olduğu varsayılmaktadır.

1.5. Sınırlılıklar

Çalışmada kullanılan veriler genelde üretim miktarını ölçen verilerdir. Tarımsal üretimin ürün bazında kalitesini ölçen veriler uluslararası ve ulusal kaynaklarda bulunmadığından bu çalışmada nazara alınması gereken bir konu olup çalışmanın sınırlılığını da ortaya koymaktadır.

1.6. Tanımlar

Araştırmada tarım faaliyeti olarak nitelenen sadece bitkisel üretim değerlerinin ölçülmesi olmayıp tarım faaliyeti geniş anlamda kullanılmakta ve bitkisel üretim, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve tarımsal ticaret gibi konuları da kapsamaktadır.

2. TÜRK TARIMI: KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın kuramsal çerçevesini Türk tarımsal üretiminin 1980 yılı öncesinde sürekli artış eğilimindeki yapısı üzerinde 24 Ocak kararlarının meydana getirdiği etkilerin incelenmesini kapsamakta ve “*tarımsal üretimde etkinlik*” idealinin 1980 sonrası döneminde başarılıp başarısız olduğunu tartışmaktadır. Bununla birlikte çalışma Türk tarım sektörünün dünyadaki tarımsal üretimin yapısıyla örtüşmeyen noktalarını ortaya koymaktadır. Çalışmanın esasının yer aldığı ilk iki bölümünde istatistiki verilere dayanarak Türk tarımının 1980 yılına kadar tarihi incelenecektir. Üçüncü bölümde ise çalışmanın asıl konusu olan yirmi dört ocak kararları ve 1980 yılından günümüze kadar tarımın durumu incelenecektir. Üçüncü bölümü takiben dördüncü bölümde ise dünyadaki seçilmiş ülkelerin tarımsal üretimiyle Türk tarımının karşılaştırılması yapılacaktır. Beşinci yani son bölümde ise Türk tarımının sorunları ve sorunların çözümünde kullanılacak politikalar tartışılacak ve çözüm önerileri sunulacaktır.

2.2. İlgili Araştırmalar

Mevcut çalışmada tarım literatürü araştırmaları yapılırken bahsedilen bu eserlerin tarım çalışmaları konusunda ciddi çalışmalar olduğu tarımsal üretim ve yapı incelemelerine işaret ettiği görülmüştür. Bu çalışmalar şu şekilde sıralanabilir;

Güran (1987) Osmanlı tarımının 1840-1910 yılları arasında durumunu ele almıştır. Bu çalışma istatistik ve tarım yapılan eyaletlerin tespiti konusunda önemli bilgiler elde etmemizi sağlamıştır.

Barkan (1970) Osmanlıda mali sayımları incelemiş eski dönemde bu sayımların tarıma bağlı olduğunu göstermiştir. Ayrıca bu sayımlarda tarımın nüfusun o dönemde yoğun uğraşını oluşturduğu görülmüştür.

Güran (1997) diğer bir çalışmasında ise Osmanlı tarımının 1909-1914 yılı istatistiklerini ortaya koymuştur. Bu istatistikler savaş zamanlarında dahi Osmanlı imparatorluğundaki yoğun tarımsal aktiviteyi kanıtlamış bulunmaktadır.

Pamuk (1995) Osmanlı dış ticaretinde tarımın önemli bir rolü olduğunu mevcut çalışmasında belirtmiştir. Bu eserde ticaretin genelde tarıma bağlı olduğu her anlamda görülmektedir.

Pala (1996) ise Osmanlı imparatorluğunda tarımsal örgütlenmeye ilişkin önemli çıkarımlarda bulunmakta ve örgütlenmenin niteliklerini açıklamaktadır.

Erkun (1998) Atatürk dönemindeki tarım politikalarını açıklamakta ve tartışmaktadır. Bu dönemdeki tarımsal politikaların bilinmesinde dikkat çeken önemli kaynaklardan birisidir.

Topuz (2007) çalışmasında Cumhuriyet ve Atatürk dönemindeki tarımsal yapıyı detaylı bir biçimde incelenmiştir. Bu dönemdeki tarımsal yapının incelenmesi hususunda önemli eserlerden bir tanesidir.

Bağaçgöl (2004) ise iki dünya savaşı arasında Türkiye'deki hayvancılık politikaları hususunda önemli bilgiler paylaşmıştır. Bu eser aynı zamanda veteriner hekimliğinin geliştirilmesini açıklayan önemli bir makaledir.

Sungur (2016) Demokrat parti döneminde tarım politikaları ve etkilerini araştırmış ve önemli çıkarımlar elde etmiştir. 1950 ile 1960 yılları arasında tarımsal etkilerin varlığını ciddi bir biçimde tartışmıştır.

Eştürk (2006) Özal döneminde liberal politikaların uygulanmasını tartışmış çalışmasında tarımsal politikalara ve 24 Ocak kararlarına da yer vermiştir.

Özdemir (2013) Ak Parti dönemi ile Demokrat Parti dönemini karşılaştırmış ve farklılıkları çalışmasında ortaya koymuştur. Özellikle iki dönemin birbirlerinden ayrıştırılmasında önemli kaynaklardan sayılabilir.

Fuglie, Gautam Goyal ve Maloney (2019) ise teknolojinin tarımsal gelişmeyi artırmasını incelemişler ve tarımsal büyüme konusunda dikkat çeken araştırmalar yapmışlardır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Yapılan araştırma verilerin mukayese edilip neden sonuç ilişkileri ortaya konularak sonuçların bilimsel veriler ile kanıtlanması esasına ve modeline dayanmaktadır. Çalışma sadece ulusal bazda değil dünya ulusları ile de mukayese hususuna da önem göstermektedir.

3.1.1. Bilgi Toplama Kaynakları

Çalışmada kullanılan veriler politik yazılar veyahut kaynağı olmayan internet verilerinden daha ziyade Dünya Bankası, Gıda ve Tarım Örgütü, OECD, IMF, TÜİK, İTO vs. gibi uluslararası, ulusal ve yerel kuruluşlardan alınmış bilimsel veri ve üniversite yayınlarından oluşmaktadır.

3.1.2. Bilgilerin Toplanması Değerlendirilmesi

Bu çalışmada kullanılan veriler toplanırken aynı alanda faaliyet gösteren kurumların yayınlamış olduğu veriler karşılıklı kontrol edilmiştir. Bu kontrol sonucunda uyumsuz veya uygunsuz görülen alanlar dipnotlarda belirtilmiştir. Veriler toplanırken güncel olmalarına özellikle dikkat edilmiş ve değerlendirme yapılırken diğer etkileyebilecek etmenlerde belirtilmiştir. Değerlendirmeler tamamıyla bilimsel veriler ışığında bilimsel ve objektif bakış açısıyla yapılmıştır.

4. MODERNLEŞMENİN İLK YILLARINDA TÜRK TARIMI

4.1. 1909-1914 Yılları Arasında Tarımsal Üretim

Osmanlı devleti ekonomisinin yüzyıllar boyunca ana kaynağını tarım oluşturmuştur. Buna bağlı olarak arazilerin kullanım şeklinin bilinmesi yapılan tarımsal üretimin niteliğini tespit etmek açısından son derece önemlidir. Osmanlılarda devletin genişlemesiyle birlikte ele geçirilen arazilerin mülkiyetinin durumu esasen iki temel müessesenin harmanlanmasına dayanır. Bu müessesenin birincisi Roma Hukukundaki “*Emphyteusis*” ikincisi ise Hz. Muhammedin Hadisleri ve İslam hukuku olmuştur. *Emphyteusis* Roma’da savaşlarda ele geçirilen boş toprakların devlet mülkiyetine geçirilip üçüncü kişilere 50 ile 100 yıl süreyle kiraya verilmesiydi. Kira hakkı mirasçılara intikal ederdi.

Osmanlı devletinin bu müesseseden etkilendiği husus savaşlarda elde edilen toprakların nüfuslu kişiler veya halka dağıtılmasındansa direk devlete intikal etmesi idi. Kendi sistemine göre uygun görmeyip adapte ettiği husus ise devletin özel mülkiyeti tanımadan toprağın kullanım hakkını köylüye devretmesi olmuştur. İkinci müessese ise toprağın boş bırakılmamasını telkin eden ve Hz. Muhammed’in hadislerine dayanan İslam’ın toprak hukukudur.

İşte bu sebeplerle Osmanlı İmparatorluğu savaşla elde ettiği toprakların devlete intikali kararını Roma hukukundan hareketle almış iken bu toprakların işlenmesi ve mülkiyetin devlette zilyedin yani kullanma hakkının şahısta olmasının esasını ise İslam hukukundan almıştır. İslam’da toprak meselesinin detayına ilgili kaynaktan ulaşılabilir. (Pamak, 1980, s. 131) *Emphyteusis* müessesesi için ise Roma Özel Hukuku’nun Ana Hatlarına bakılabilir. (Koschaker, 1977, s. 174) Osmanlının ilk yıllarında mevzu bahis olan bu topraklar geniş olmamakla birlikte bu araziler genelde

otlak ve meralar olmuştur. Daha sonra önemli Bizans kazalarının ele geçirilmesi tarımsal arazilerin varlığını doğurmuştur. Bu tarımsal düzen genellikle küçük ölçekli tarım arazilerinden meydana gelmekteydi. (Özbay, 2009, s. 152)

Sonraki devirlerde genişleyen imparatorluk büyük topraklara sahip olmuştur. İmparatorluğun geniş araziler üzerinde kurulu olması toprak bolluğunu da beraberinde getirmekteydi. (Güran, 1987, s. 228) Önceki dönemlerde bu topraklar dirliklere ayrılarım tımar olarak köylülere dağıtılırdı. Bu sistem Avrupa'da önceki dönemlerde ortaya çıkan derebeylik sisteminden de farklıydı. Dirliklerin dağıtıldığı sipahi hem devlet müdahalesi ile kontrol edilmiş hem de kanunlarla reayayı sıkıştırmaktan menedilmişti. (Üçok, 1944, s. 81) Osmanlı toprak düzeninin esasını, miri arazi rejimi oluşturmaktaydı. (Şahin, 2002, s. 439)

Osmanlı sultanları fethettikleri yerlerde yerli feodal güçlere ve kurumlara derhal son vermiş ya da feodal aileleri kendi tımar sistemi içine alıp eritmiştir. Devlet, hububat yetiştiren, tarla tarımına tâbi bütün toprakları, mirî (beylik) adı altında devletin rakabesi, yüksek mülkiyeti altına sokmuştur. Halkın, ordunun temel gereksinimini oluşturan buğday arpa üretimini garanti altına almak, korkunç açlık dönemlerinin geri gelmesini önlemek kaygısı, mirî toprak rejiminin asıl nedeniydi. (İnalçık & Güran, 2000, s. 3)

Üretici kesim yani reaya batı feodalitesindeki serfler gibi hem senyöre hem de toprağa bağlı değil sadece toprağa bağlıydı. (Pala, 1996, s. 50) Bu yapı liberal sistemi kabul etmeyen kontrolün esas olduğu bir yapıydı. (Barkan, 1984, s. 39) Bu kontrol mekanizmasının sonuçları defter-i hakani adı verilen bir nevi kadastro defterlerine benzeyen defterlere işlenirdi. (Barkan, 1970, s. 14) 19. yüzyıla gelindiğinde ise mevcut düzen eskimiş ve tasfiye olmuştu. (Acun, 2002, s. 907) İlerleyen yıllarda Sultan II. Mahmut tarafından bir kısım reform yapılmış olsa da tarımsal yapı Avrupa'nın gerisinde kalmıştır.

İlk özel mülkiyet çabaları 1858 tarihli Kanunname-i Arazi ile ortaya çıkmıştır. Bu reformlar sadece tarımsal alanlarla sınırlı kalmamış sosyal yapının değiştirilmesine yönelik çabalarda söz konusu olmuştur. Buna bağlı olarak İttihad ve Terakki partisi ise 1889 yılında kurulan bir siyasi hareket olmakla birlikte partinin ana amacı daha önceki sultanlarında amaçladığı gibi sürekli Avrupalı devletler karşısında mağlup olan Osmanlı Devletinin durumunu her alanda düzeltmek olmuştur. Birkaç başarısız

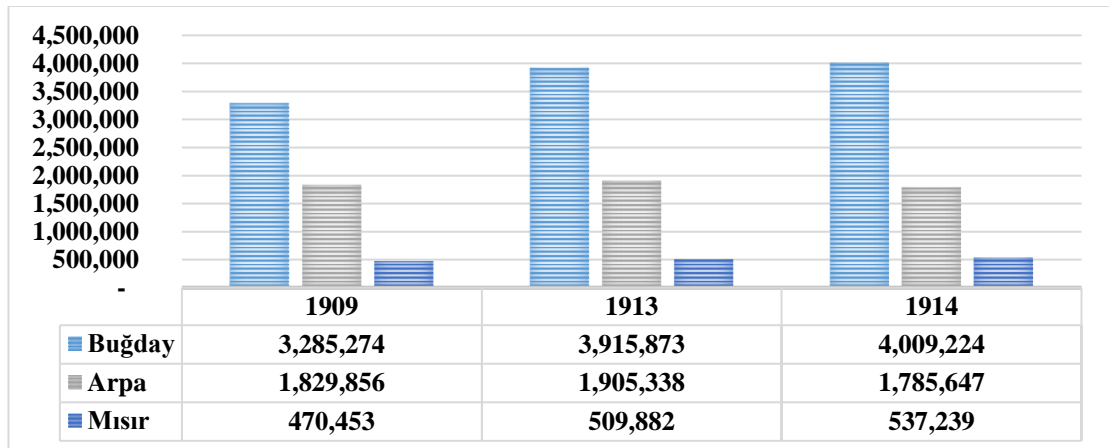
denemeden sonra İkinci meşrutiyetin ilanıyla birlikte amacına ulaşan İttihad ve Terakki iktidarı imparatorluğun sahip olduğu yoğun tarımsal sınıfa arkasını dönememiştir. İttihatçıların o dönem köylü politikasına göre, ekonomik açıdan son derece zayıf bir durumda olan köylüyü derebeylerin ve ağaların, elinden kurtarmak şarttı. (Şanda, 1970, s. 10) Parti programının 14. Maddesi bir nevi ilkel toprak reformunu öneriyordu. İttihatçılar tarımsal kalkınmanın Osmanlı ekonomisini düzeltereğini üretimin artacağını düşünmüşlerdi. Üretim bu dönemde belli oranda artış göstermiştir.

Bu dönemdeki cılız Osmanlı sanayisi ise genellikle yakın pazar için tüketim malları ürettiğinden Sanayi sayımının yapıldığı şehir ve kasabalarda, tüketime yönelmiş bulunan imalât sanayiinin 1913'de % 68.6'sını ve 1915'te de % 70.3'ünü gıda sanayii teşkil etmekteydi. (Ökçün, 2003, s. 12) Osmanlı devletinin sahip olduğu sanayinin temeli tarıma dayandığından bu dönemde sanayi sektörü de bu yolla dolaylı biçimde desteklenmeye çalışılmıştır.

4.1.1. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları

Bitkisel ürün miktarlarının artırılmasında çiftçi üzerindeki vergi yükü fazla olsa da tarım toplumundan alınan vergiler ilgili dönemde değişmemiştir.

Şekil 1. 1909-1914 Seçilmiş Tahıl Bitkileri Üretim Miktarları (Ton)

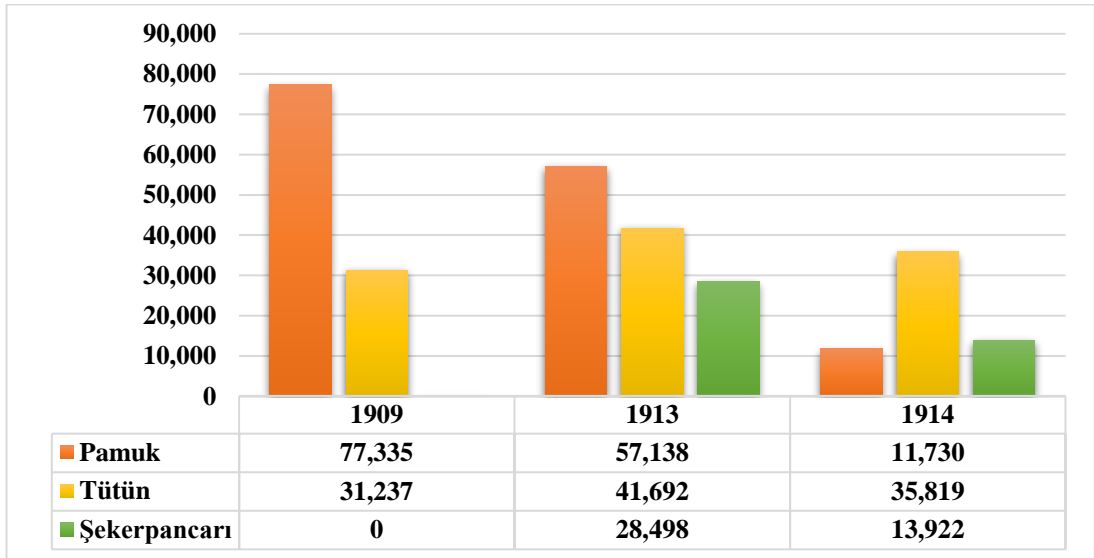

Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 7.

Bununla birlikte 1850-1914 yılları arasında Osmanlı coğrafyasında sürekli toprak kayıpları ile Anadolu'ya sürekli bir nüfus akışı yaşandığından, doğal nüfus artışı ile birlikte düşünüldüğünde toprağa oranla nüfus bollaşmış görünmektedir. (Baskıcı, 2003, s. 47) 1897 yılındaki kayıtlar ise sonraları kaybedilen Manastır, Suriye, Halep gibi eyaletlerin Osmanlı tarımındaki önemini göstermektedir. (Güran, 1997, s. 149-152) Ayrıca son yıllardaki Osmanlı Devleti toplam nüfusunun % 80'i tarım kesiminde çalışmakta idi. (Engin, 2011, s. 22) Şekil 1'de klasik tahıl ürünlerinde 1914 yılına kadar üretim miktarlarındaki artış görülmektedir. Siyasi çalkantılar ve krizlere rağmen tarımsal ürün üretiminde meydana gelen mevcut artışlar ittihatçıların önceki dönemlerde Avrupa devletlerine verilen kapitülasyonlara karşı olmalarının bir sonucudur. Bununla birlikte dönemin ihracat verileri incelendiğinde Osmanlı Devletinin ihracatında gıda maddeleri ve hammaddelerin toplam ihracat içerisindeki payı %35 ve %58 oranındaydı. (Pamuk, 1995, s. 36)

Dönemin Avrupa ülkelerine nazaran sanayileşememiş olan Osmanlı İmparatorluğu ihracatının büyük bir kısmını tarım sektörü üzerinden gerçekleştirmekteydi. O dönemdeki yöneticilerin tarımsal yapıyı düzeltmek istemelerinin önemli bir sebebidir ihracatın büyük oranda tarımsal üretime bağlı olmasıdır. Bununla birlikte klasik tarım ürünlerinin üretim miktarları büyük savaşın başlangıcına kadar sürekli artış eğilimi göstermiştir.

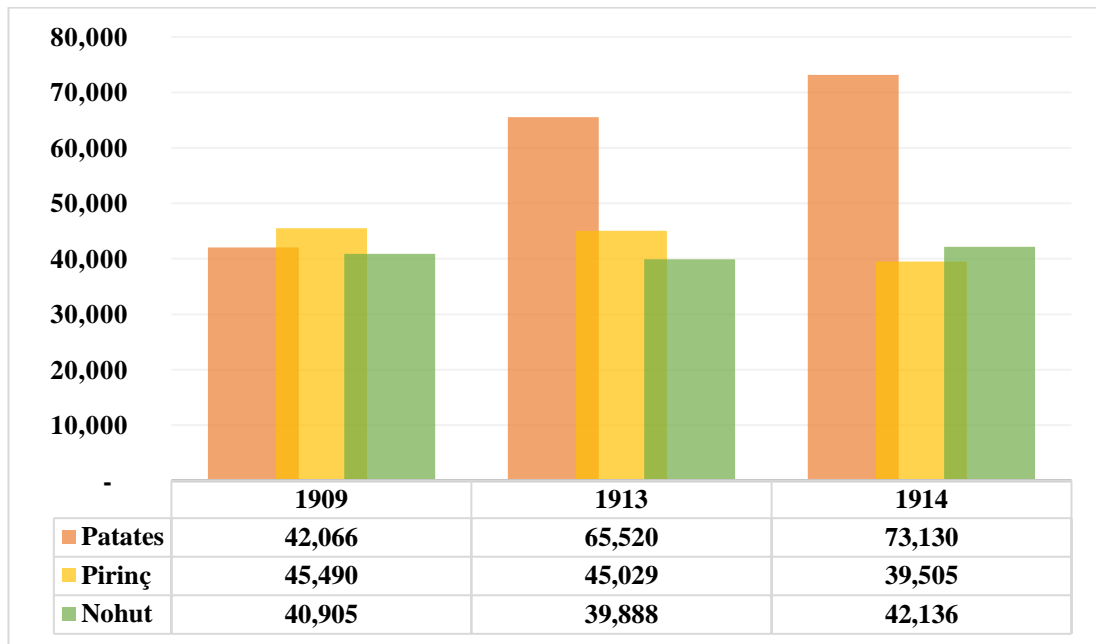
Şekil 2. 1909-1914 Seçilmiş Sınai Bitkilerin Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 7.

Aynı zamanda klasik tahıl üretiminden ziyade bugün olduğu gibi o dönem sanayisinde temel hammadde olarak kullanılan pamuk, tütün ve şekerpancarı gibi sanayi bitkilerinin üretiminin dramatik olarak düştüğü görülmüştür. Bu düşüşte savaşın başlamasının da etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte ittihatçıların uygulamış olduğu tarımsal politikalar sanayi tarımından ziyade klasik tahıl tarımına yönelik olmuştur. Ancak tütün ve pamuk gibi ürünlerin üretiminin yaygınlaşması özel mülkiyeti de hızlandıran bir etmendi. (Bülbül, 2010, s. 23) Ayrıca şeker pancarına gereken önem verilmemesinin başlıca sebebi o dönemde şeker arzının fazla olması İngiltere ile rekabetin mümkün olmaması ve gümrük politikalarının yerli üreticiyi korumaktan yoksun olmasıydı. İttihat ve Terakki yönetimi tarafından şeker fabrikaları kurulması düşünülmüş ise de bu ideal ancak Cumhuriyet Türkiye'si zamanında mümkün olmuştur.

Şekil 3. 1909-1914 Seçilmiş Tüketim Bitkilerinin Üretim Miktarları (Ton)

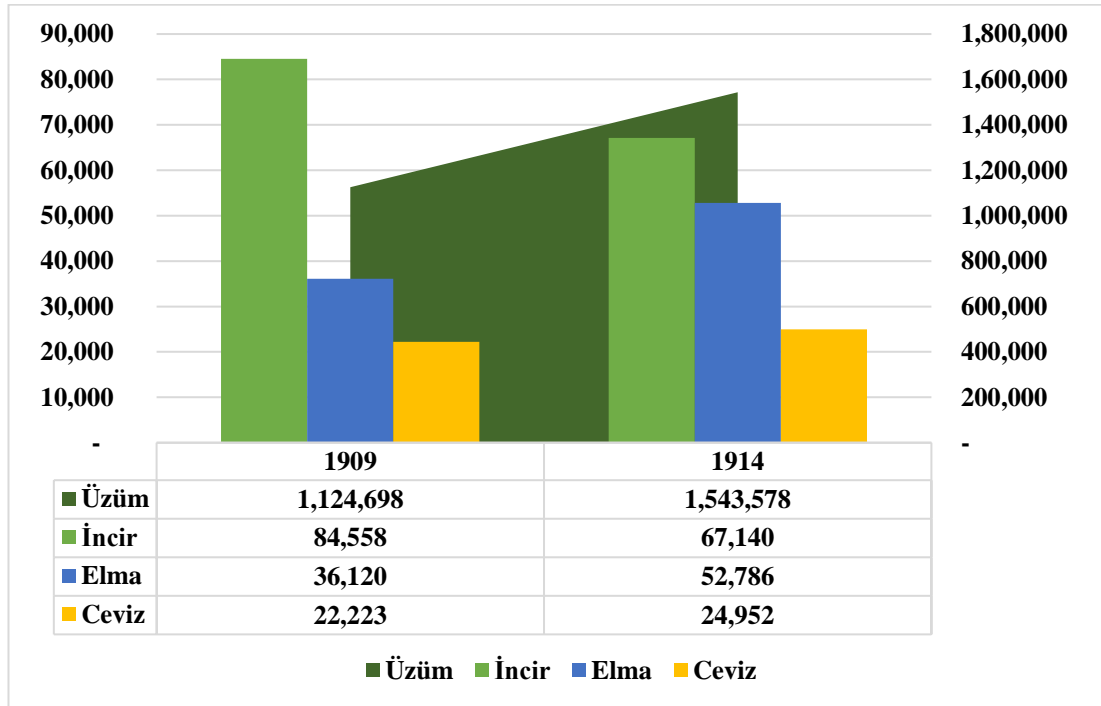
Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 7.

Tüketimde yoğun olarak kullanılan tarım ürünlerinden olan patates üretiminin ise arttığı görülmüştür. Amerika menşeli bir ürün olan patatesin üretimindeki ana amaç patatesin depo şekerli bir tarla ürünü olması yani kalorisinin yüksek olmasıdır. Ayrıca patates ekiminin Türkiye'nin her bölgesine uygun olması patates ekiminin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Besin değerinin yüksek olması savaş arifesinde

ordunun beslenmesi anlamında ve mevcut yoksul halkın beslenme ihtiyacını karşılamada da önem arz etmekteydi.

Pirinç üretiminde ise düşüş görülmekteydi. Genelde Asya toplumlarının temel gıda maddesi olan pirincin yerinin patates ile doldurulması üretim anlayışının batılı tarza kaydırıldığını göstermektedir. Pirincin hem Asya menşeli olması hem de üretiminin aynı zamanda bataklıkların artması anlamında sorun teşkil etmesi üretiminin azalmaya başlamasında ayrıca etkili bir unsur olmuştur. Sonraki yıllarda çeltik ekimi yasal sınırlamalara bağlanarak bu politika taçlandırılacaktı. Yoksul köylünün bir diğer önemli gıda maddesi olan nohut üretiminde ise dönemin yapısı gereği dalgalanmalar görülmektedir. Ancak nohut üretimi pirinç gibi savaş arifesinde dramatik bir düşüş göstermemiş ve üretim miktarı artmıştır.

Şekil 4. 1909-1914 Seçilmiş İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 7.

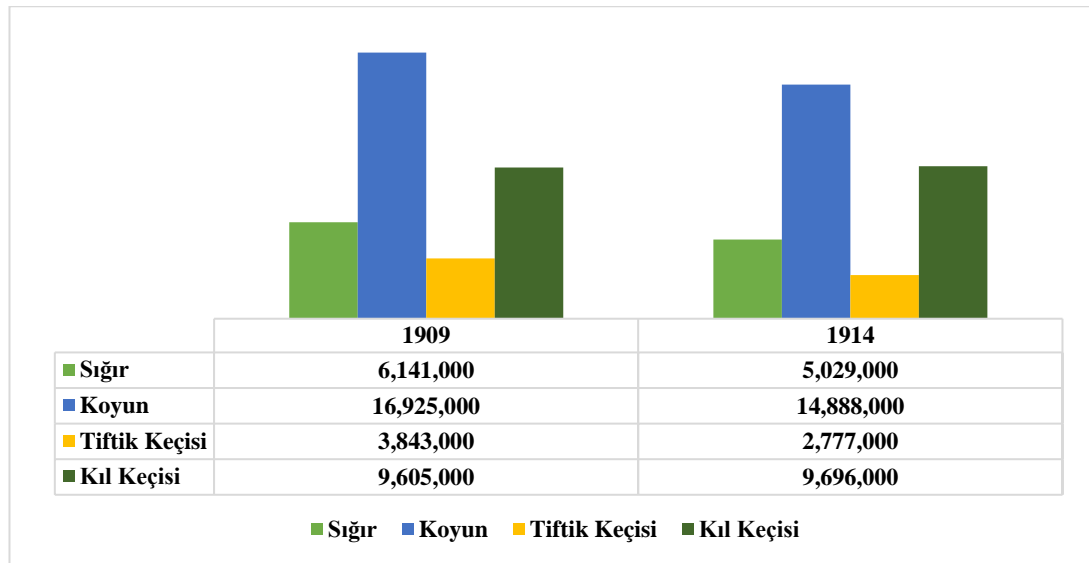
İhracatta kullanılan önemli meyve ürünleri ele alındığında ise üzüm üretiminin ciddi şekilde arttığı ve diğer önemli meyvelerin üretim miktarlarının artmış olduğu görülmektedir. İncir üretiminde ise düşüş meydana gelmiştir ki incir üretimi İttihad ve Terakki yönetiminin milli meselelerinden birisi olmuştur. İncir üretimi zamanında İngilizlere bırakılmıştı. İngilizler 1911 yılında Londra Merkezli olmak üzere “The

Smyrna Fig Packers Limited” adında şirket kurmuşlar ve ufak incir bayilerini bu şirkette birleştirmişlerdi. Bu şirket üreticiden inciri çok ucuza alıp dünya çapında ihracat yapmaktaydı. (Ballı, 2014, s. 22)Fig Packers adlı şirkete rakip bir milli teşekkül kurulması bu dönemde amaçlanmıştır. Zirai kredi konusundaki boşluğu doldurmak açısından “*İncirciler Bankası*” incir üreticilerini kooperatif çatısı altında örgütleme için ise aydın valisi önderliğinde “*Aydın Kooperatif İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi*” kurulup desteklenmeye çalışılmıştır. Burada ana amaç İngiliz ve diğer Avrupa uluslarının Osmanlı tarımı üzerindeki etkisi azaltmak ve buna mukabil Türk tarım üretiminde Türk köylüsünü hakim kılarak tarımsal nüfusu kalkındırmaktır.

4.1.2. Hayvancılık ve Seçilmiş Gıda Maddelerinin Üretimi

Meşrutiyet döneminde hayvan yetiştiriciliği de dönemin şartlarından oldukça etkilenmiştir. Sürekli savaş hali balkanlarda ve Anadolu’da asayişin bir türlü sağlanamayışı balkan bozgunundan sonra gelen göçerlerin hayvanları ile birlikte kontrolsüz girişleri ve buna bağlı olarak hasta hayvanların normal hayvanlar ile bir araya gelmesi hayvan hastalıklarının yayılmasına sebep olmuştur.

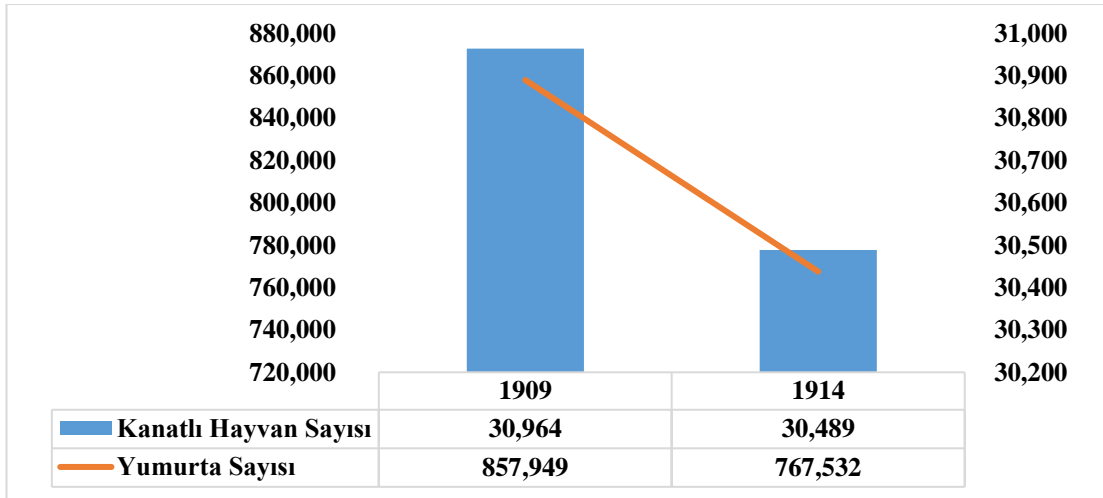
Şekil 5. 1909-1914 Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş)

Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 10.

Bununla birlikte çağdaş tarımsal düzenleme ve kurumların yokluğu, hayvan hastalıkları ve mücadele yöntemlerinin bilinmemesi, vergilerin çiftçi üzerindeki ağır yükü ve meraların tarlalara dönüştürülmesi gibi sorunlar sebebiyle hayvancılık büyükbaş, küçükbaş ve kanatlı hayvancılık olmak üzere önceki dönemde oldukça gerilemiştir. Bu gerileme İttihat ve Terakki yönetimini tarımsal düzenlemeler yapmaya zorlamıştır. Hayvancılık ile ilgili en önemli düzenleme ağnam vergisinin kaldırılmasıydı. Hayvan sayısının artırılması ve korunması amacıyla öncelikle baytar mektebi reformize edilmiştir. Almanya'dan on uzman baytar getirilip baytar mektebinde okutulan müfredat çağdaştırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Baytar Mektebinin çalışan sayısı artırılmış ve kadrosu fazlaştırılmış olup o dönemde ordunun modernize olamamış olması sebebiyle at ve katır bakımı yapacak kişilere orduda ihtiyacın fazla olması da baytar mektebinin çalışanlarının fazlaştırılmasında önemli bir etken olmuştur. Baytar mektebi dışında Anadolu'da ayrıca bir bakteriyoloji hane kuruldu.

Şekil 6. 1909-1914 Kanatlı Hayvan ve Yumurta Üretimi (1000 Adet)

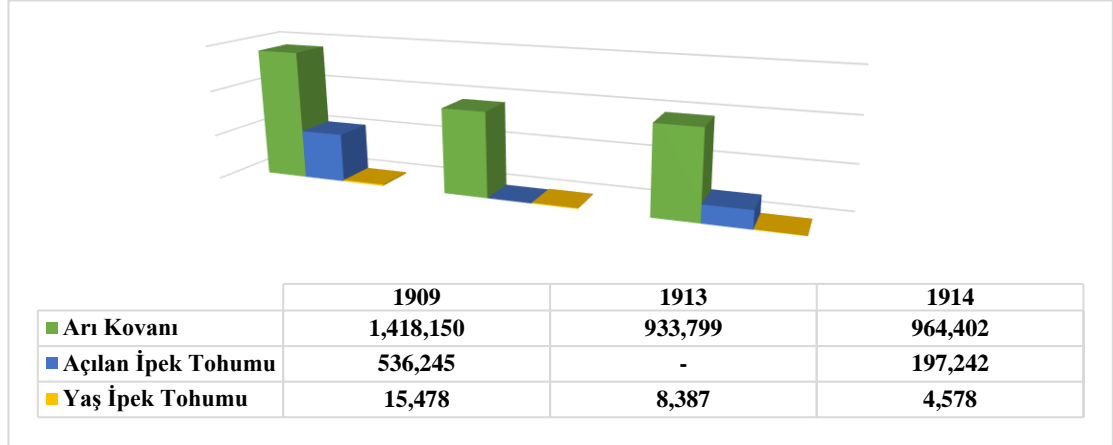
Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 10.

Bulaşıcı hayvan hastalıklarının önüne geçilmesi amacıyla serum üretimi artırıldı. Üreticinin telef olan hayvanına Emrâz-ı Hayvaniyye mevzuatı çıkarılarak yardım edilmeye çalışıldı. Üreticinin bilgilendirilmesi amacıyla broşürler dağıtıldı. (Kurt, 2012, s. 148) Tüm bu alınan önemler hayvan sayısının dramatik düşüşünü engelleyememiştir. 1914 yılına gelindiğinde 1909'a nazaran sığır sayısı 1/6 oranında azalırken koyun sayısı iki milyon adet gerilemiştir. Keçi sayısındaki kayıp sığır ve

koyun sayısına oranla daha az meydana gelmiştir. Şekil 6’da görüldüğü gibi kanatlı hayvan sayısında da aynı şekilde düşüşler görülmüştür.

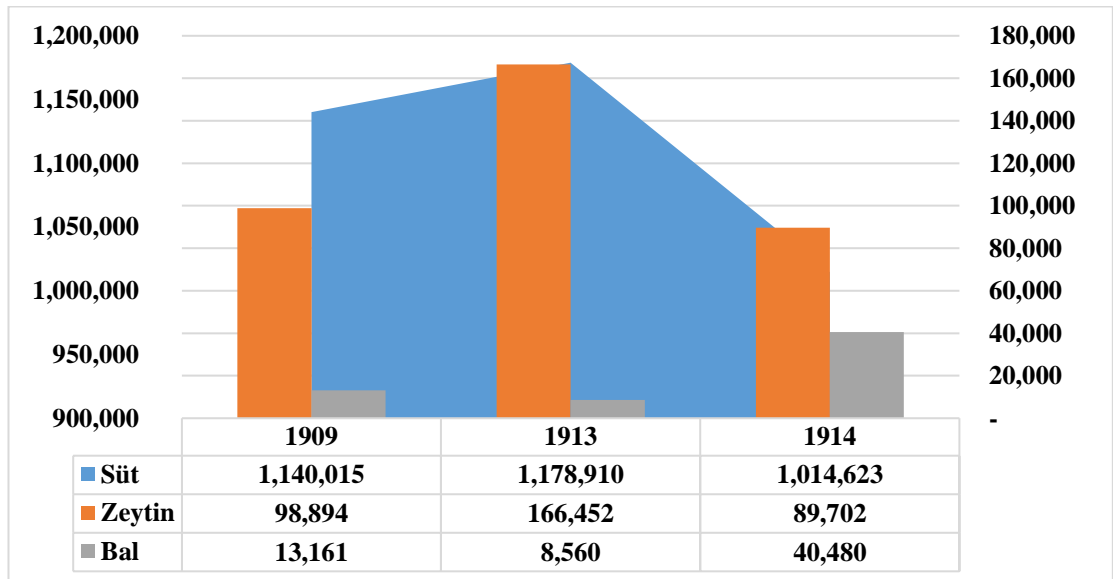
Şekil 7. 1909-1914 Arıcılık ve İpekböcekçiliği (Adet)

Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 10.

Arıcılık ve İpekböcekçiliğinde durum benzer nitelikte seyretmiştir. Arıkovanı sayısı dramatik şekilde azalmış açılan ipek tohumu adedi iki buçuk kat gerilemiştir. Tiftik ve İpekçiliğin gerilemesi o dönemde tekstil ve dokuma tezgâhlarına da yansımıştı. (Temel, 2010, s. 202)

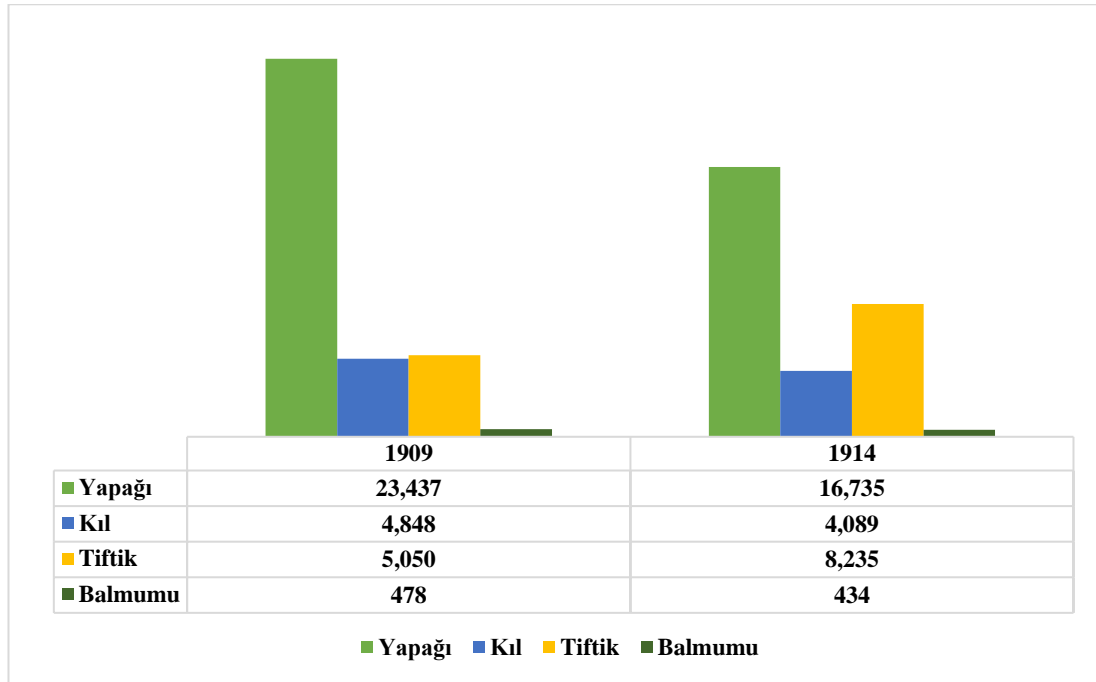
Şekil 8. 1909-1914 Seçilmiş Gıda Maddeleri Üretimi (Ton)

Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 10.

Aynı zamanda meşrutiyet döneminin ilk yıllarında tüm hayvan sayılarındaki mevcut düşüslere rağmen gıda maddesi üretimi şaşırı derecede artmıştır. Bunun sebepleri İttihat ve Terakki iktidarının ilk dönemlerinde yaşanan başkentteki et ve gıda sıkıntısı ile yerleşmiş bulunan tecrübelerdir. Aynı zamanda büyük savaşın başlamasına doğru müttefik Almanya'nın çeşitli üretim alanlarındaki desteği üretimin artmasında başlıca rol oynamıştır.

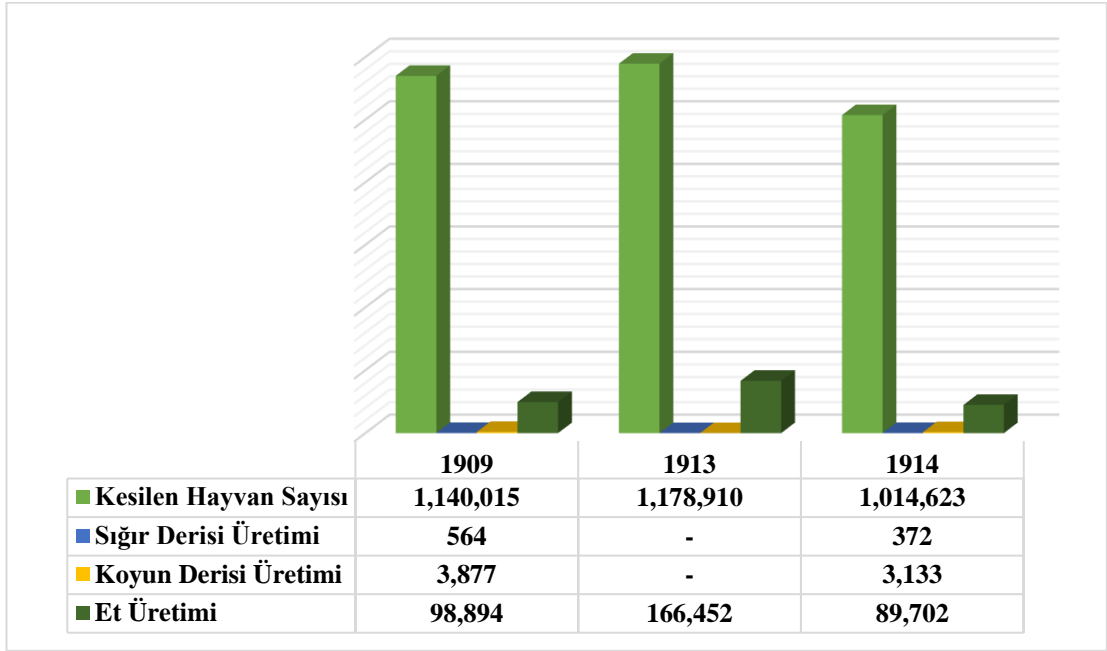
Şekil 9. 1909-1914 Seçilmiş Hayvan Ürünleri Üretimi (Ton)

Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 10.

Buna rağmen savaşın başladığı yıl olan 1914 bir önceki yılın üretimine nazaran et, süt, zeytin, yumurta gibi gıda maddeleri ile deri, yapağı, kıl, balmumu gibi sanayi maddelerinin üretim miktarlarında önemli düşüşler görülmektedir. Özellikle sanayi ürünlerindeki bu düşüşler hem mevcut stokların dönemin savaş koşullarında ülke ihtiyacının karşılanmasında kullanılmasıyla hem de sivil üretici nazarında savaşın getirdiği korku ve karamsarlık sebebiyle meydana gelmiştir. Ayrıca bu dönemde savaşlar neticesinde toprak ve kayıpları ve buna bağlı olarak insan ve hayvanların yer değiştirmesi de üretimi olumsuz yönde etkilemiştir.

Şekil 10. 1909-1914 Deri ve Et Üretimi (Baş- Bin Adet-Bin Adet-Ton)

Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 10.

Aynı dönemde kesilen hayvan sayısı da azalmıştır. Et üretiminde ciddi düşüşler yaşanmıştır. Deri üretimi de aynı şekilde gerilemiş sığır derisi üretiminde 1909 yılında 564 bin adet deri üretilmişken 1914 yılında bu sayı 372 bin adet üretilmiştir. Yaklaşık iki kat bir gerileme söz konusudur. (Güran, 1997, s. 10)

4.2. 1923-1937 Yılları Arasında Tarımsal Üretim

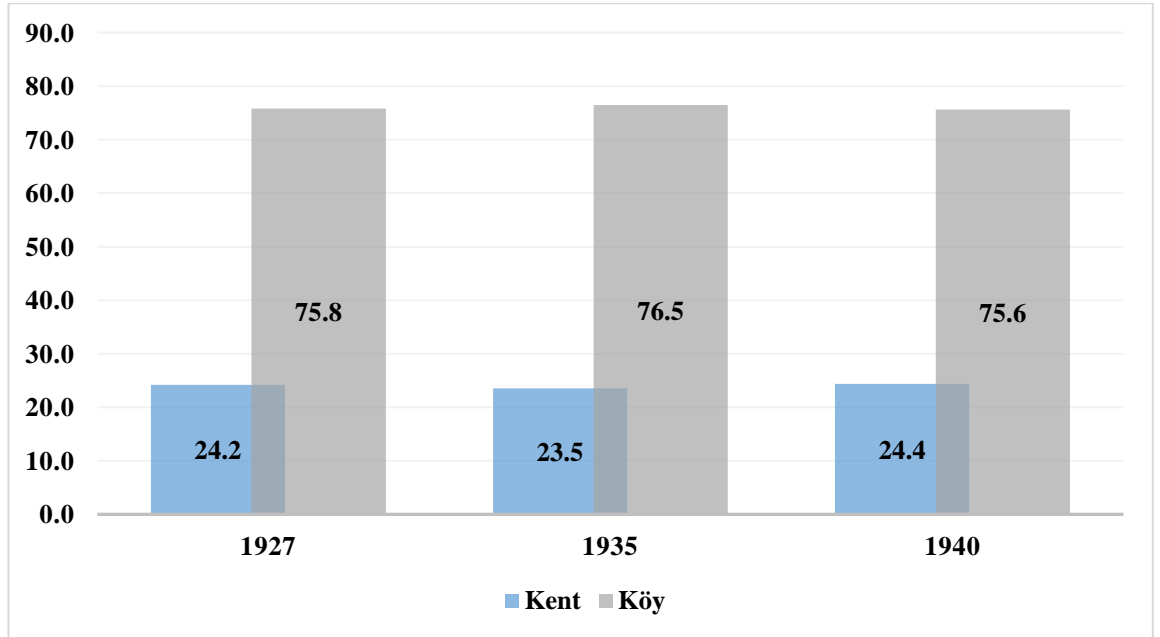
Birinci dünya savaşının kaybedilmesi ve İttihat ve Terakki iktidarının devrilmesinden sonra Osmanlı imparatorluğu resmen mağlup olmuş ve buna mukabil Avrupalı devletlerin işgaline uğramıştır. Ardından Kurtuluş Savaşı başlamış ve kazanılan zafer sonrası cumhuriyet ilan edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti doğmuştur. Cumhuriyet döneminin başlangıcında Türkiye ekonomisi gerek sayısal görünüm gerek kurumlar ve gerekse düşünüş biçimi ve davranışları ile Sanayi Devrimini gerçekleştiren Batı ülkelerinin çok gerisinde bulunuyordu. Ekonomi üretim araçları bakımından çok zayıf durumda idi. Toprak dengesiz dağılmış ve bakımsız tarım

araçları ilkel toprağı işleme yöntemi gelenekseldi. Üretimin büyük bölümü aile işletmelerinde üretilip orada tüketiliyordu. (Koçtürk, 2008, s. 46)

Mevcut zor şartlar altında bir ülke ile karşı karşıya olan cumhuriyet idaresi her alanda olduğu gibi tarımsal alanda da reformu amaçlamıştır. Atatürk'ün “*Ulusal ekonominin temeli ziraattır.*” , “*Gerçek fütuhât, yalnız kılıçla yapılan değil, sabanla yapılandır.*” Ve “*Kılıç ve saban, bu iki fatihten birincisi ikincisine daima yenildi.*” sözleri tarım sektörüne verilen değer ve önemi anlatmaktadır. (Erkun, 1998, s. 1190)

Bununla birlikte tarımı esas alan ekonomi politikalarının cumhuriyet idaresi tarafından tatbik edilmesi politik bir gerçek idi. 1927 yılında ülke nüfusunun %75'inden fazlası kırsal kesimde yaşıyor ve cumhuriyet idaresinin uygulayacağı tarımsal politikalar ülkenin %75'ini ilgilendiriyordu. Tarımsal politikaların sonuç verip vermemesi halkın gelecekte hükümete olan bağlılığını derinden etkileyecekti.

Şekil 11. 1927-1940 Türkiye'de Şehir-Köy Nüfus Oranı (%)

Kaynak: TÜİK, 2018, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1081 (20 Aralık 2019).

Cumhuriyet idaresinin tarımsal politikasının temeli eski tarım ürünlerinin sınırlandırılması ve gelir getirebilecek ürünlerin üretilmesiydi. Bu ana amaç 1935 yılında yürürlüğe giren 2834 sayılı kanun¹ ile yasal hale getirilmiştir. Kanunun ihtivası

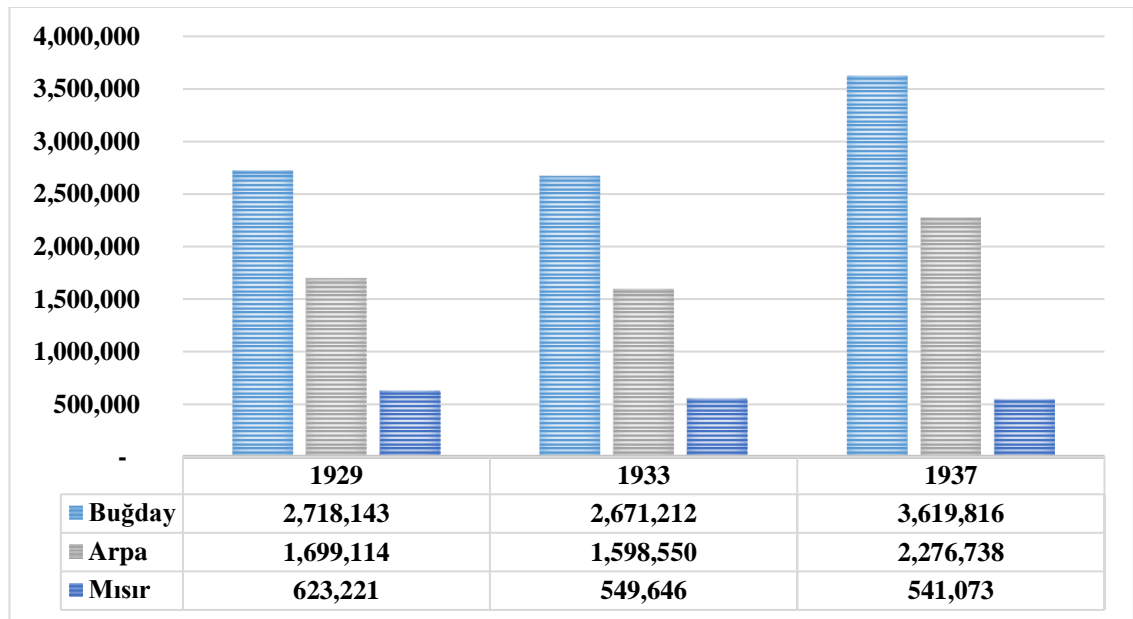
¹ Tarım Satış Kooperatifleri Ve Birlikleri Kanunu Ve Tarım Satış Kooperatifi Ana Mukavelenamesi adlı kanun metni 2 Kasım 1935 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

ve esbabı mucibesi incelendiğinde “Zirai faaliyet istihsal şubelerinin hangisinde olursa olsun, en ehemmiyetli safha, ticari safhadır. Bir kelime ile satıştır. Yalnız istihsalde bulunmak başlı başına gaye değildir. Yapılan istihsali beynelmilel piyasaların verdiği imkân dâhilinde verimli şartlarda satabilmek lazımdır. Satılmayacak, sürülemeyecek bir istihsale para ve emek sarf etmek, şahsi ve milli bir israftır” şeklinde açıklanmıştır. (Fiskobirlik, 2017) Bu durum klasik tarım bitkilerinden çok sınai tarım bitkilerine ağırlık verilmesi aynı zamanda sınai bitki üretiminde kurumsallaşmaya da yol açmıştır.

4.2.1. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları

Cumhuriyet idaresi döneminde klasik tarım ürünlerinin üretim miktarlarında genel olarak 1929 yılının sonuna doğru düşüşler meydana gelmiş ve büyük buhranın etkisi sonucunda 1933 yılına kadar bu düşüşler sürekli devam etmiştir. 1937 yılına doğru büyük buhranın etkisinin hafiflemesiyle üretimdeki toparlanmalar etkisini göstermeye başlamış ve üretim 1929 yılında kaydedilen miktarları geride bırakmıştır.

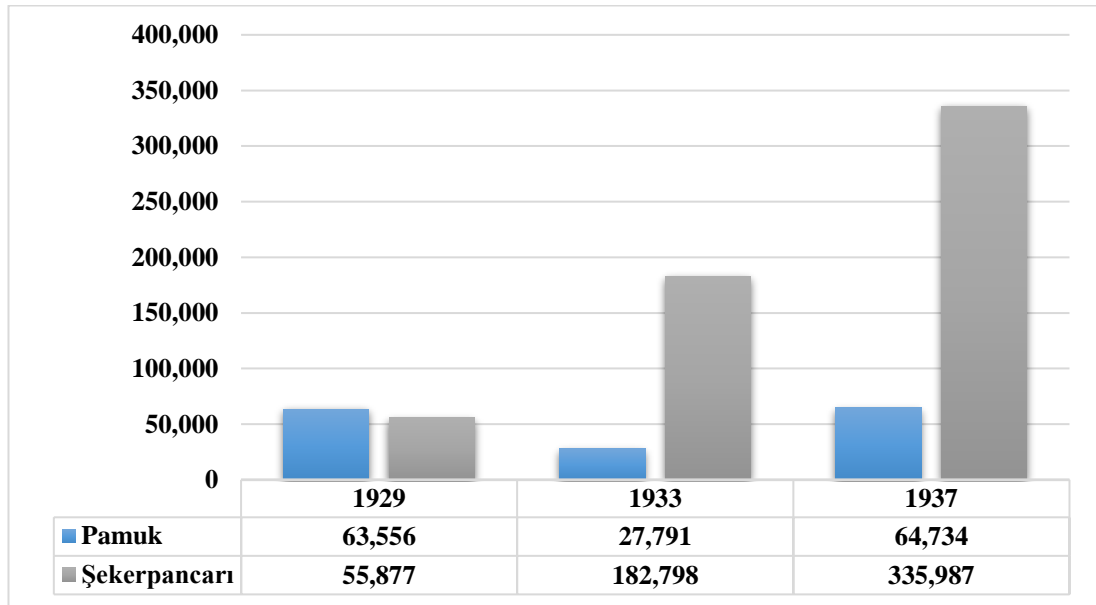
Şekil 12. 1929-1937 Seçilmiş Tahıl Bitkileri Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: BİUM. (1939). Tarım İstatistikleri 1934-1937. s. 25.

Ayrıca klasik tarım ürünlerinin ekilen alanlarının hektar bakımından daha fazla olması ekilen ekimin kontrolünü zorlaştırdığından ikinci planda tercih edilmesine sebep olmuştur. Cumhuriyet idaresinin ilk dönemlerinde tarımsal üretimde amaçlanan İngiltere ve ABD gibi endüstriyel tarım yapabilmek ve bu tarımsal ürünleri dünya piyasasına ihraç edebilmek olmuştur. Sınai ürünler incelendiğinde grafikte görüldüğü gibi özellikle şeker pancarı üretiminde büyük buhrana rağmen sürekli bir artış eğilimi görülmektedir.

Şekil 13. 1929-1937 Seçilmiş Sınai Bitkilerin Üretim Miktarları (Ton)

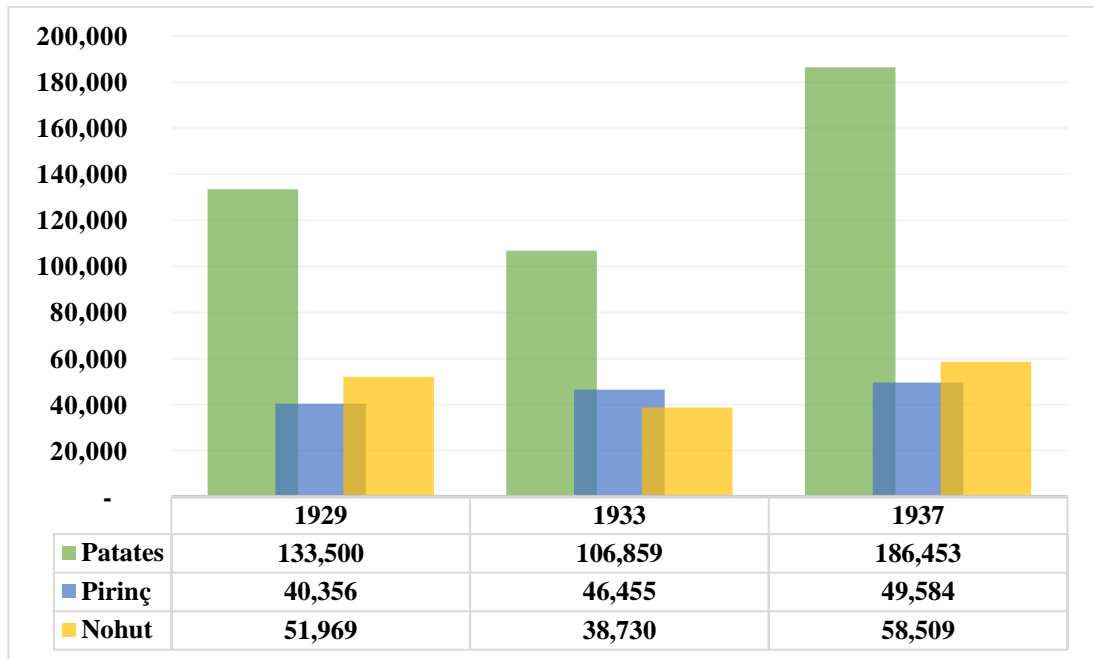
Kaynak: BİUM. (1939). Tarım İstatistikleri 1934-1937. s. 27.²

Bunun durumun en önemli sebebi şeker pancarı üretiminde ardarda açılan fabrikalar ve kurumsallaşma olmuştur. Şeker fabrikaları Macaristan ve Alman ekolleri örnek alınarak kurulmuştur. Bu istikametteki ilk ciddi teşebbüs Uşaklı Molla Ömeroğlu Nuri (Şeker) adında bir çiftçi tarafından başlatılmıştır. Uşak'ta mahalli birçok müteşebbisin iştiraki ile 19.4.1923 tarihinde 600.000 TL sermaye ile Uşak Terakki Ziraat T.A.Ş kurulmuştur. Yine aynı yıllarda İstanbul'da da özel şahısların ve bazı milli bankaların iştiraki ile 14.6.1925 'de 500.000 TL sermaye ile İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları T.A.Ş. kurulmuştur. Alpullu Şeker Fabrikası 1926 tarihinde işletmeye açılarak ilk Türk şekerini üretmiştir.

² Mevcut kaynakta Tütün istatistiği yer alamadığından tütüne yer verilmedi. Ayrıca Pancar ve Pamuk İstatistiği Sınıflandırılmış olup istatistikte yer alan pamuk saf pamuktur.

Anadolu Şeker Fabrikaları T.A.Ş. 1933 tarihinde Eskişehir Şeker Fabrikasını işletmeye açmıştır. Diğer bir şirket olan Turhal Şeker Fabrikası T.A.Ş. 1934 tarihinde Turhal Şeker Fabrikasını işletmeye açmıştır. Daha sonra bu işletmeler Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. adında tek bir şirket çatısı altında birleştirilmiştir.³ Özellikle Meşrutiyet idaresi döneminde düşen pamuk üretimi cumhuriyet idaresiyle birlikte artmıştır. Tütünde üretimindeyse üretim miktarında meydana gelen artışlar daha belirgin biçimde yansımış olup 1909 üretimini geçmiştir. (Güran, 1997, s. 7) İki tablo dikkatle incelendiğinde Meşrutiyet idaresi döneminin tarımsal üretimine klasik tarım ürünleri hâkim iken Cumhuriyet idaresinin ilk döneminde ticarete haiz olan ürünlerin üretimine daha çok ağırlık verildiği görünmektedir. Ancak pamuk üretiminde kurumsallaşma ve üretim politikalarının daha plansız seyretmesi pamuk üretiminin büyük buhran sonrasında azalmasına ve daha sonraki yıllarda şekerpancarı üretiminde olduğu gibi ciddi sıçramalar kaydedememesine neden olmuştur.

Şekil 14. 1929-1937 Seçilmiş Tüketim Bitkilerinin Üretim Miktarları (Ton)

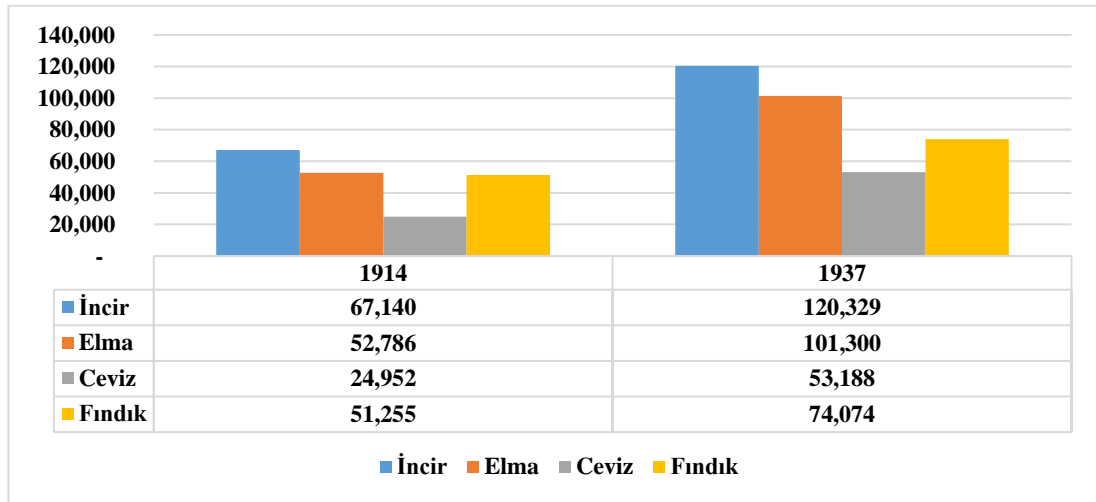
Kaynak: BİUM. (1939). Tarım İstatistikleri 1934-1937. s. 25-27.

Hububat ve Bakliyat üretiminde yine Avrupa menşeli olan patates üretiminde krize bağlı dalgalanmalar yaşanmıştır. Pirinç üretimi büyük buhrana rağmen artarak ilerlemiştir. Nohut üretimi ise büyük buhran sonrasında çöküşe geçmiş olmakla birlikte 1937 yılı sonrasında üretim miktarında tekrar 1929 üretim verisinin üstünde

³ Şeker fabrikalarının tarihçe bilgisi <http://www.turkseker.gov.tr/tarihce.aspx> adresinden alınmıştır.

bir üretim yapıldığını göstermektedir. Patates üretimine ağırlık verilmesi hem tarımda modernleşme anlamında hem de ihracat yapabilen tarım sektörü anlamında önemli bir tarımsal politika olmuştur. Ayrıca Tarla tarımı bu dönemde ıslah edilmeye çalışılmış bu ıslah çalışmaları üç etapta gerçekleştirilmek istenmiştir. Birinci etapta ıslah ve deneme istasyonlarında ya yeni bitki türleri bulunacak ya da ıslah edilecekti. İkinci etapta deneme istasyonlarında bulunan türün en uygun yetiştirme tekniği araştırılacak ve köylüye tanıtılacak, Üçüncü etapta üretim yapılan çiftlik ve istasyonlarda, ıslah edilen tohumlar yeterli miktarlarda yetiştirilip köylüye dağıtılacaktı. Bu gelişme değişik tarla ürünlerinde farklı olmuştur. Hububat ve bakliyat Ziraat Vekâlet'ine bağlı kurumlar eliyle, Pamukta Ziraat Vekâleti içinde özel olarak kurulan bir müdürlük eliyle, şeker pancarında Şeker Fabrikaları eliyle, tütünde Tekel eliyle uygulanmıştır. (Gökköl, 1935, s. 145)

Şekil 15. 1914-1937 Seçilmiş İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 9. ve BİUM. (1939). Tarım İstatistikleri 1934-1937. s. 419.⁴

İhracatta kullanılan önemli meyve ürünlerinin üretim miktarlarında ise 1937 yılına doğru 1914 verilerine kıyasla iki kattan daha fazla artış gerçekleştirilmiştir. Bu durumun başlıca sebeplerinden bir tanesi sonu gelmeyen savaşların bitişi ve barışın tesisıyla Türkiye'nin bir toparlanma sürecine girmesidir. Birinci dünya savaşında yakılan şehirler, kasabalar ve köyler tekrar imar edilmiş bu yapılan imarlardan sonra

⁴ Dönemin belirtilen ürünlerinde 1937 yılındaki veriler dışında ilgili yıllara ait bir veriye rastlanmadı. Üzüm verisi grafiğin dışında tutuldu. Bununla başlıca sebebi sayılan üzümün yaş üzüm olarak sınıflandırılması daha önceki dönemlerde böyle bir sınıflandırmanın veriler üzerinde yapılmamış olmasıdır.

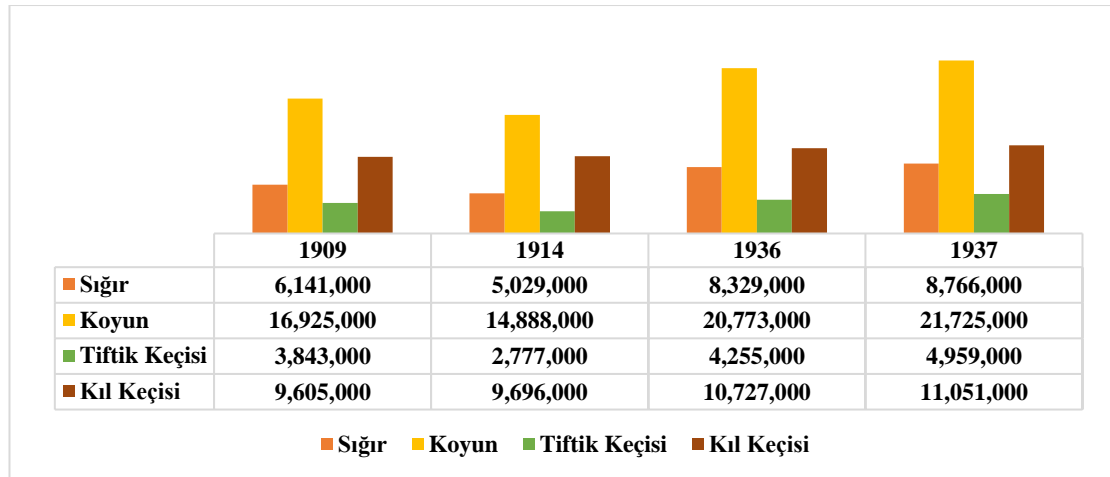

bağ, bahçe ve meyvelikler yeniden yapılmıştır. Ayrıca Meşrutiyet döneminde tarımda çalışan nüfus savaşa çağrılmış olduğundan ve genç erkek nüfusun savaşlarda yaşamını kaybetmesinden ötürü yapılan bu çalışmalar Cumhuriyetin ilk yıllarında daha çok genç kadın ve yaşlı erkekler tarafından yapılmıştır. Buna bağlı olarak tarımsal nüfus üzerinde kadının rolü bu sebeple artmıştır. Bununla birlikte 1940'lı yıllara doğru gelindiğinde Cumhuriyet idaresiyle gelen barış döneminde erkek nüfusu arttığından yeni tarım alanları ekime açılmış ve ekilen toprakların alanında artışlar meydana gelmiştir. Aynı şekilde 2834 sayılı kanunun açıkça belirttiği “*satışa yaramayan istihşali yapma*” politikası bu dönemde etkin bir biçimde uygulanmıştır. Bu durum sonraki dönemlerde kendisini “*tarımsal ihracat politikası*” adı altında göstermiştir.

4.2.2. Hayvancılık ve Seçilmiş Gıda Maddelerinin Üretimi

Cumhuriyet idaresinde en çok ilgilenilen tarım kollarından birisi ise hayvancılık olmuştur. Bu dönemde ciddi politika değişikliklerine gidilmiş geleneksel hayvancılıktan ziyade ve Avrupa’da yapılan hayvancılık model alınmaya çalışılmıştır.

Şekil 16. 1909-1937 Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş)

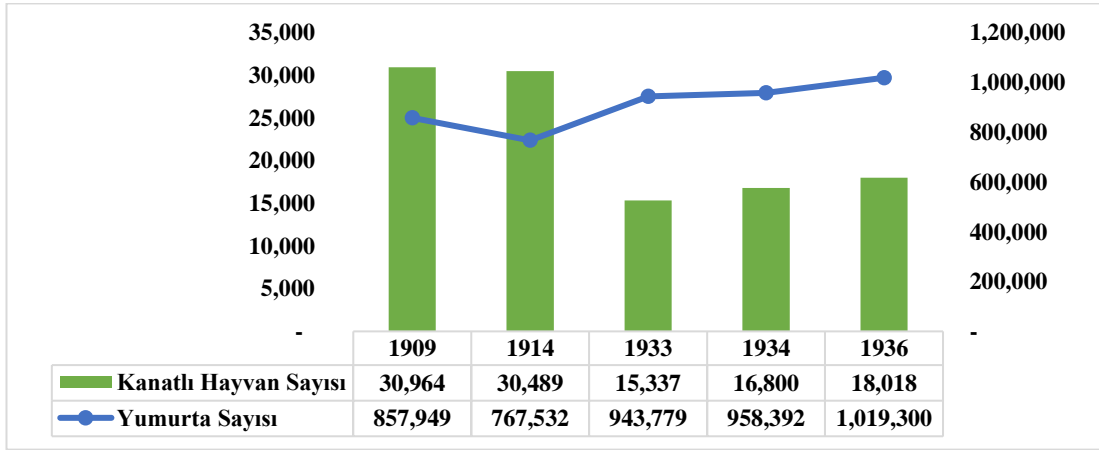

Kaynak: BİUM. (1939). Tarım İstatistikleri 1934-1937. s. 17.

Bu dönemin hayvancılık politikasının en önemli ilkesi ise sığır sayısının artırılmasıydı. Bu ilkeye paralel olarak Avrupa’dan sığır ırklarının getirilmesi ve yerli sığır ırkının verimli et ve süt veren ırklarla düzeltilmesi amaçlanmıştır. Koyun

ticaretinde uygulanan mevaşinin kaldırılmasıyla birlikte koyun ithalinden alınan gümrük vergileri de aynı dönemde kaldırılmıştır. Karacabey çiftliği batılı tarzda modernize edilmiş bununla birlikte diğer hara ve çiftliklere öncülük etmesi adına Atatürk orman çiftliği kurulmuştur. Bununla birlikte İzmir’de şirketleşme anlamında sayılabilecek bir adım daha atılmıştır. Ortakları arasında İş Bankası’nın da bulunduğu *Dikili Hayvan Besleme ve Ticareti* adıyla bir anonim şirket kurulmuştur. (Temel, 2010, s. 225) Şartname metinleri de dönemin hayvancılık politikasına öncülük etmiştir. Şartname metinleri hayvan standartlarını belirlemiş ve hayvan ithalatı Avrupa’dan bu şartnamelere uygun olarak yapılmıştır. Fransa ve İspanya’dan Breton cinsi aygır ve kısraklar, İsviçre’den Suvîç ırkı inek ve boğalar, İngiltere’den safkan İngiliz kısrakları ithal edilirken yine Avrupa’dan Simental, Montafon, Buntner, Orlof gibi sığır ırkları ithal edilmiştir. Çiftlik ve Haralarda çoğaltılan bu hayvanlar bazen ücretsiz bazen de düşük fiyatlarla çiftçilere dağıtılıyordu. Buna paralel olarak ilgili dönemde hem hayvan sayısı artmış hem de mevcut kalitede önemli bir artış meydana gelmiştir. İlgili dönemde inek sayısının en fazla olduğu bölge şaşırı bir biçimde yedinci bölge olmuştur.⁵

Şekil 17. 1909-1936 Kanatlı Hayvan ve Yumurta Üretimi (1000 Adet)

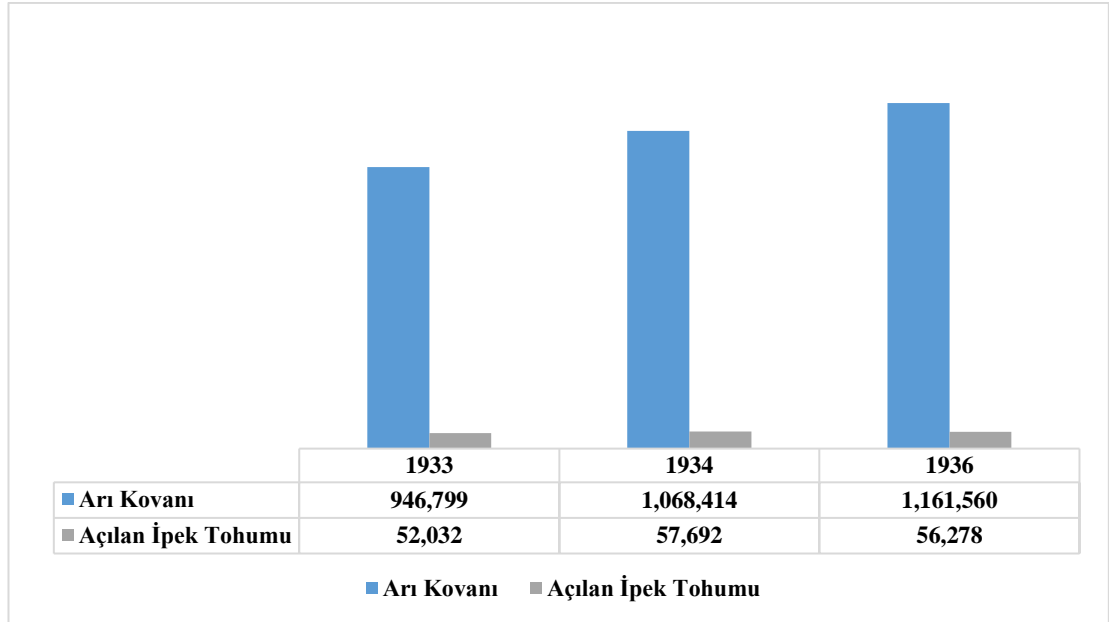
Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 10. ve BİGD. (1936). Tarım İstatistikleri 1928-1934. s. 153.

Kanatlı hayvan sayısı ise diğer önemli hayvan türlerine göre sayı olarak azalmıştır. Kanatlı hayvan sayısı 1909 yılı verilerine oranla 1936’da 18 milyona

⁵ 1927 tarım sayımında Yedinci Bölge olarak adlandırılan coğrafi bölüm Ordu, Rize, Zonguldak, Sinop, Samsun, Trabzon, Kastamonu, Gümüşhane, Giresun illerini kapsamaktadır. O dönemde yapılan sayıma göre Erzurum ve Kars illeri dışında kalan diğer Doğu illerindeki hayvan varlığı şaşırı bir biçimde düşüktür.

düşmüştür. Bu durumun ana sebeplerinden birisi kanatlı hayvan üretiminin ekonomik değere haiz görülmemesiydi. Ayrıca bu dönemde kanatlı hayvan üretiminin artırılmasına odaklanan herhangi bir politika uygulanmamıştır. Sadece Tavukçuluğun geliştirilmesi amacıyla, Ankara'da bir Tavukçuluk Enstitüsü açılmıştır. (Bağaçgöl, 2004, s. 237) Bu Enstitü tarafından tavuk ırklarının düzeltilmesi amaçlanmıştır. Buna mukabil kanatlı hayvan sayısı azalmasına rağmen yumurta sayısı şaşırtıcı bir biçimde artmış görünmektedir. Ayrıca o dönemde tüketim kültüründe tavuk etinin yer almaması tavuk etine olan talebin az olması da üretimi negatif yönde etkileyen bir unsur olmuştur.

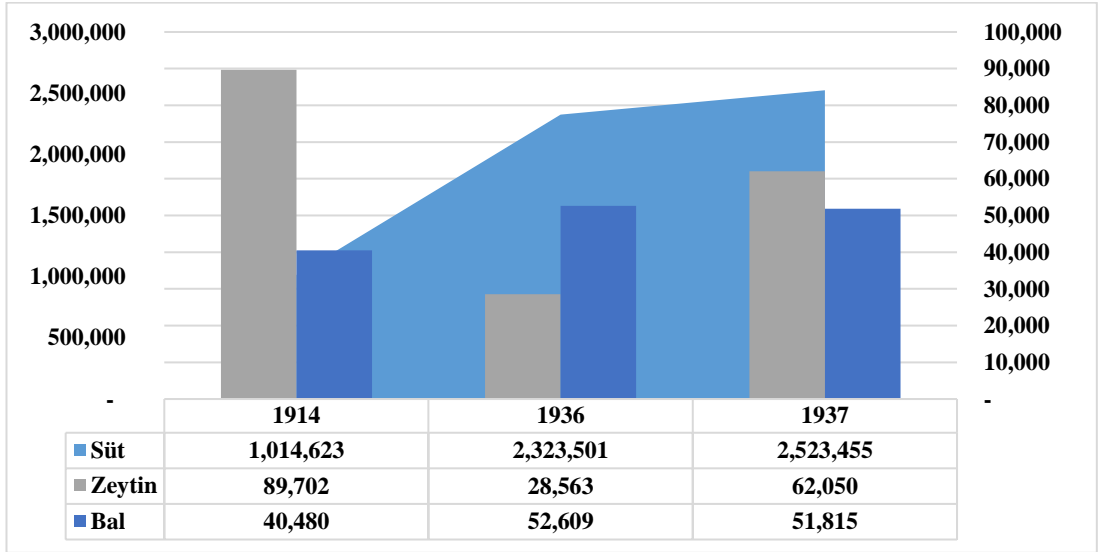
Şekil 18. 1933-1936 Arıcılık ve İpekböcekçiliği (Adet)

Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 10. ve BİGD. (1936). Tarım İstatistikleri 1928-1934. s. 147.

Cumhuriyetin ilk yılları Türkiye’de ipek böcekçiliğinin üretimi ve tüketimi bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde başta Marmara Bölgesi olmak üzere Ege, Akdeniz ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde ağırlıklı olarak ipek böcekçiliği uğraş alanı olmuştur. Ülkenin bazı yörelerinde ipek böcekçiliğinin beslenmesinde önemli bir işleve sahip dut ağacı fidanı ücretsiz olarak halka dağıtılırken, Bursa Koza Borsası da, 1927 yılından 1937 yılına kadar bütçesinden ayırdığı 25.636 liralık tahsisatla 3,446,762 adet fidanı halka temin etmiştir. (Yurtoğlu, 2017, s. 163) Açılan İpek Tohumu ise 1936 yılında 56.278 adet olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde Marsilya ve Lyon borsalarına ihracat gerçekleştirilmiştir.

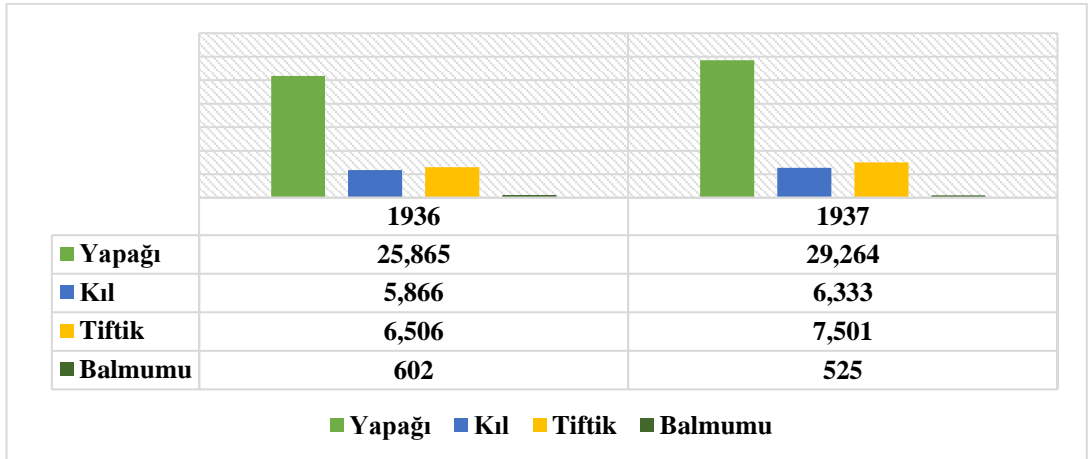
Şekil 19. 1914-1937 Seçilmiş Gıda Maddeleri Üretimi (Ton)

Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 10. ve BİUM. (1939). Tarım İstatistikleri 1934-1937. s. 21, 438, 470.

Önemli gıda maddeleri üretiminde ise 1909 verilerine geri dönmüş olmakla birlikte üretim mevcut kötü duruma nazaran artış göstermiştir. Süt üretimi bu artışın başını çekmiş olup süt üretiminin 1909 verilerini ikiye katlamasında sığır üretimi ve veriminin artırılmasında uygulanan politikalar etkili olmuştur. Zeytinin üretim miktarına bakıldığında dramatik bir düşüş görülmekle birlikte bunun sebebi politikaların eksik ve yanlış uygulanması olmuştur. Öte yandan arıcılıkta kovan sayısının artırılmasına mukabil üretilen bal miktarı da artmış kalite anlamında arıcılık sektöründe de yeni usul kovana geçilmesi ve eski usulün terk edilmesi balın üretim miktarındaki artışın başlıca sebeplerindedir.

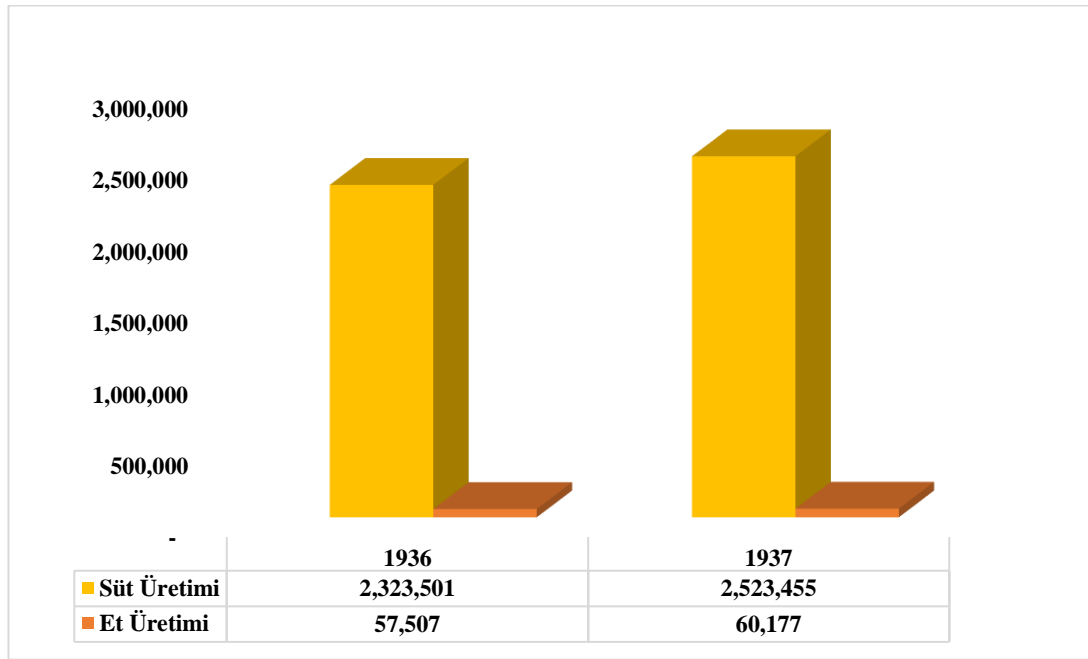
Şekil 20. 1936-1937 Seçilmiş Hayvan Ürünleri Üretimi (Ton)

Kaynak: BİUM. (1939). Tarım İstatistikleri 1934-1937. s. 23, 470.

Hayvanlardan elde edilen mahsullerin üretim miktarında hayvan sayılarının durumuna paralel olarak artış meydana geldiği görünmektedir. 1914 yılı verilerine esas alındığında bu dönemdeki üretim miktarına ancak 1936 yılında ulaşılabilmektedir. Bununla birlikte grafikte görülen tüm mahsullerde Meşrutiyet idaresi dönemine nazaran artış kaydedilmiştir. Elde edilen bu artışlar sonraki dönemde kurulması istenen sanayinin hammadde maliyeti açısından avantajlı konuma bir ulaşmasına katkıda bulunmuştur.

Şekil 21. 1936-1937 Süt ve Et Üretimi (Ton)

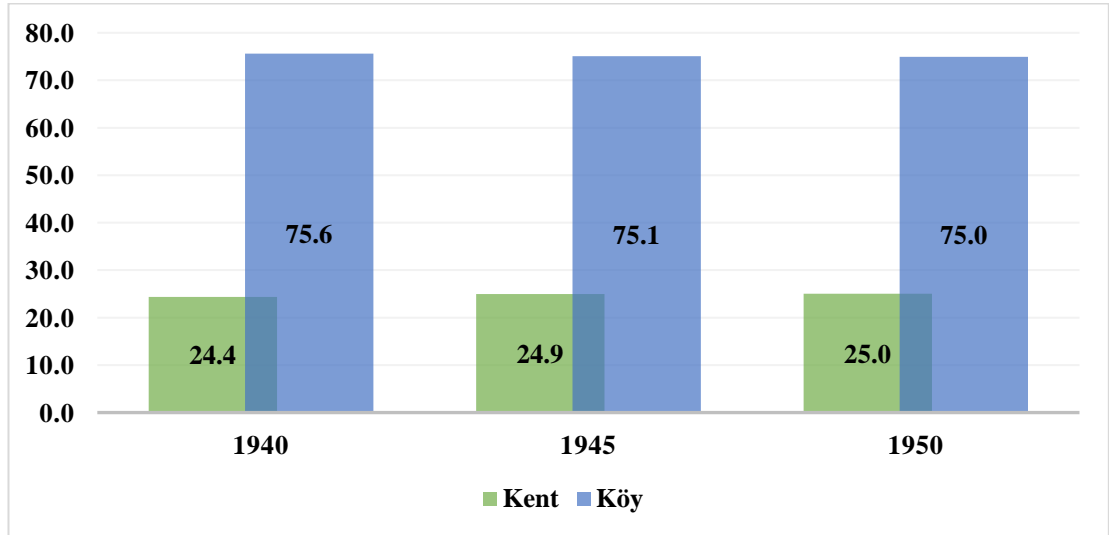
Kaynak: BİUM. (1939). Tarım İstatistikleri 1934-1937. s. 21-22.

Süt üretiminde ise kaydedilen büyük ilerleme sığır ırklarının düzeltilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Sütün üretim miktarı 1909 yılında bir milyon ton iken 1937 yılında iki buçuk milyon tona yükselmiştir. Ancak bu artış et üretime yansımamış sığır ırklarının et verimi artırılamamıştır. Dönemin hayvan sayısında artış görülmesine rağmen 1909 yılında 98 bin ton olan etin üretim miktarı 1937 yılına gelindiğinde 60 bin tona gerilemiştir. Bu veriler ışığında bu dönemde kesimlerin ciddi bir biçimde azaltıldığını göstermektedir.

4.3. 1937-1950 Yılları Arasında Tarımsal Üretim

Atatürk'ün ölümünden sonra cumhuriyet idaresinde İsmet Paşa ve kabinesi hâkimiyet kurmuştur. Ayrıca 1938 sonrası dönem dünyada cereyan eden hadiseler açısından da farklıydı. Bu dönemdeki cumhuriyet idaresinin ana amacı İkinci Dünya Savaşına katılmamaktır. Neticede bu amaç ve dönemin zorunlulukları tarımsal politikalara da direkt yansımıştır. Bu dönemde ülkeler arası ticaret sekteye uğramış ve ülkeler arası kotalar ve ambargolar ardı ardına yayılmıştır. Ülkelerin bağımsızlıklarını kaybedecekleri korkusu tüm dünya politikacılarını etkilemiş ve buna mukabil ülkeler kabuğuna çekilmeye, ticareti yavaşlatmaya ve kutuplaşmaya başlamıştır.

Şekil 22. 1940-1950 Türkiye'de Şehir-Köy Nüfus Oranı (%)

Kaynak: TÜİK, 2018, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1081 (20 Aralık 2019).

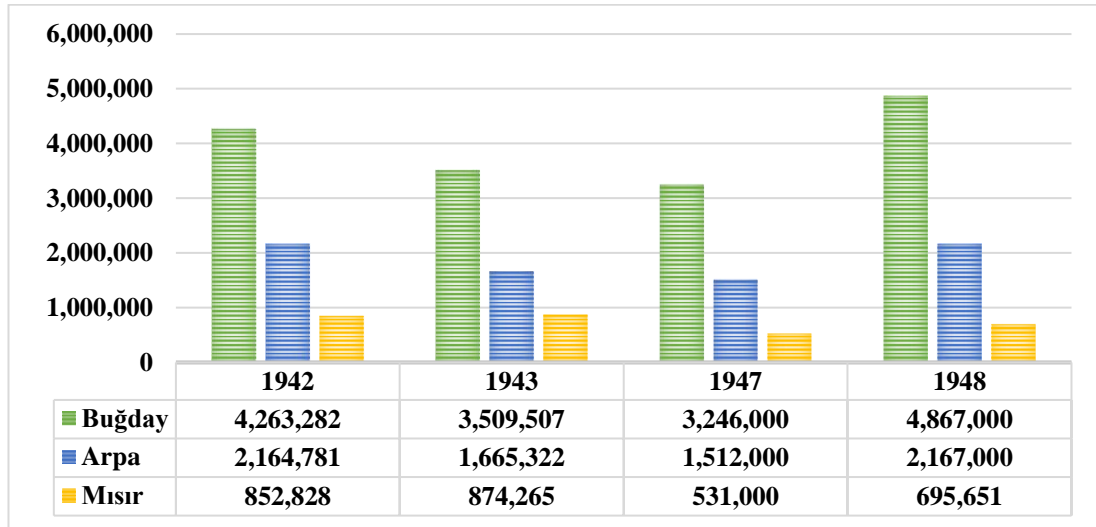
1940 sonrası dönemde daha önceki dönemlerde olduğu gibi Türkiye'nin nüfus yapısı verilerde kanıtlandığı gibi dominant biçimde kırsal kesime dayanıyordu. Bu durum tarımsal politikaların halkın önemli bir kısmını etkilemesini ve halkın aynı zamanda hükümete bağlılığının tarımsal politikaların doğruluğunun belirleyeceği gerçeği bu dönemde aynı şekilde devam etmiştir. Bu dönemde halkın ferdi kaygıları kenara itilerek ulusal bağımsızlığı koruma dürtüsü ağır basmıştır. Bu dönemde erkek nüfusun kadınlara göre daha az olması ve aynı zamanda seferberlik sebebiyle eli silah tutan erkeklerin askere alınmasıyla tarımsal üretim çoğunlukla kadınlara bırakılmıştır. Köylerde erkek nüfusunun azalması üretimin yavaşlamasına aynı zamanda

stokçuluğun ortaya çıkmasıyla çiftçinin ürünlerinden elde ettiği gelirin azalmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte modernize olmaya çalışan zengin çiftçi kesimi mazot ve benzin satışının devlet tarafından sınırlandırılmasıyla emek yoğun üretime dönmek zorunda kalmıştır. Bu dönem savaş dönemi olduğundan tarımsal girdi fiyatlarında da artışlar meydana gelmiştir.

4.3.1. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları

Klasik tarım ürünlerinde dönemin verileri incelendiğinde 1938 yılından 1942 yılına kadar tüm ürünlerde tarımsal üretim miktarı şiddetli bir biçimde artmıştır.

Şekil 23. 1942-1948 Seçilmiş Tahıl Bitkileri Üretim Miktarları (Ton)

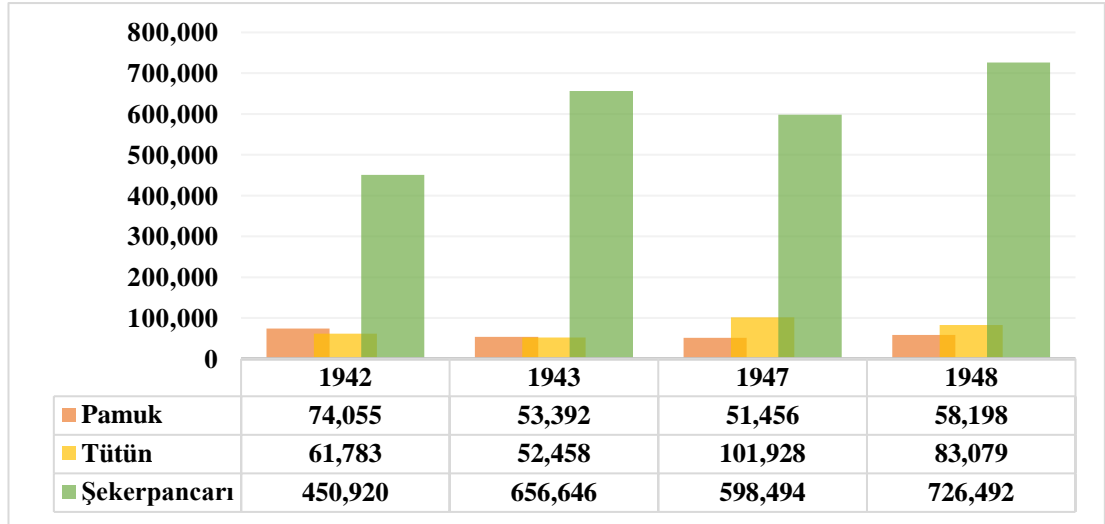

Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 4.

Bu durumun en önemli sebebi savaş hali ve kıtlık korkusu sebebiyle ekimlerin artırılması olmuştur. Ancak savaşın şiddetlendiği 1942 yılı sonrası zor savaş şartlarında etkisiyle üretim miktarlarında tüm ürünlerde dramatik düşüşler meydana gelmiştir. Bu dalgalanma ve üretimin azalış trendine girmesi savaşın bitiminden sonra üç yıl daha devam etmiş ancak tarımsal üretim eski düzeyine ulaşabilmiştir. Ancak tarımsal üretimde yaşanan bu dalgalanmalar nüfusunun %75nin kırsal kesimde yaşadığı zamane Türkiye'sinin CHP iktidarına bakış açısını temelden değiştirmiştir. Bu dönemde klasik tarım ürünleri sayılan buğday, arpa ve mısır gibi ürünlerde

herhangi bir tarımsal üretim ve politika değişikliğine gidilmemiştir. Bununla birlikte tayınlama⁶ gibi uygulamalara da yer verilmiştir. Ekmeğin boyutu küçültülmüş dağıtımını kısıtlanmıştır. Bununla birlikte fertlerin özel olarak yaptıkları stoklamayı durdurmak amacıyla devletin stoklamaya el koyabilmesinin yasalaştırılması yine bu dönemde gerçekleşmiştir.

Şekil 24. 1942-1948 Seçilmiş Sınai Bitkilerin Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 6.

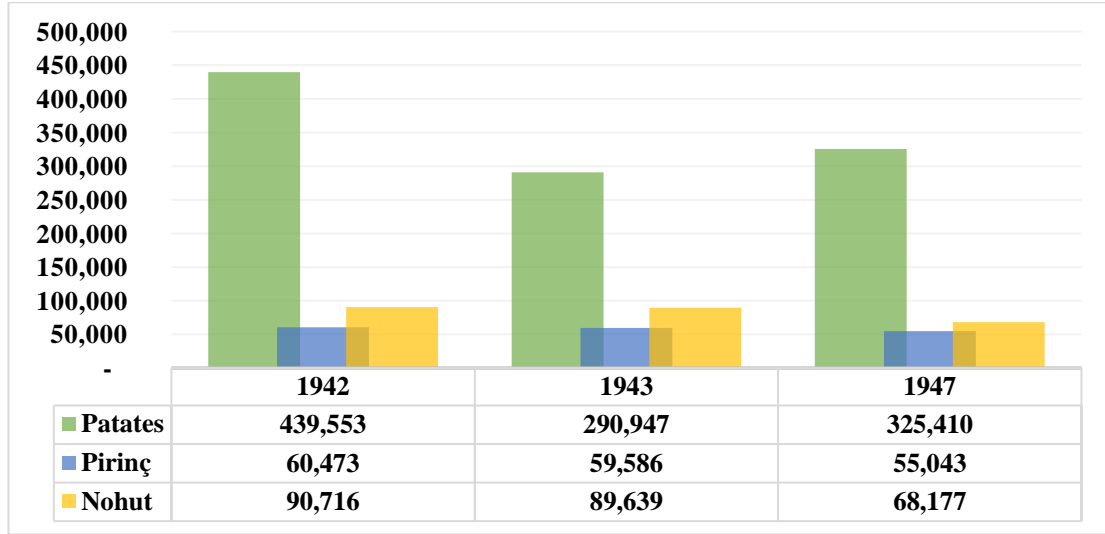
1938 ile 1947 yılları arasındaki dönemde sınai bitki yetiştirme politikası da yavaşlamış görünmektedir. Şeker pancarı haricinde pamukta gerileme meydana gelmiş ayrıca on yıl boyunca pamuk üretimi gerilemiştir. Tütün üretiminde ise artan ancak dalgalı bir seyir görülmüştür. Bununla birlikte tütün üretiminde diğer ürünlere nazaran görülen bu artış tekelin millileştirilmesi ve tütün çiftçisinin kurumsal bir alıcı bulabilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde sınai bitki yetiştirilmesinin öneme haiz olması ilkesi aynı şekilde devam etmiştir. Bununla birlikte şekerpancarı üretiminin başladığı erken dönem cumhuriyet idaresi ile paralel bir yol izlediği görülmektedir. (İGM, 1949, s. 3) Erken dönem cumhuriyet idaresi zamanında kurulan şeker fabrikaları ve pancar üretiminde artık uzmanlaşmaya gidilmesi ve sanayileşmenin meydana gelişi savaş ve diğer konjonktürel etkenleri sınırlamıştır. 1938 ile 1947 yılları arasındaki dönemde ise pamuk üretim miktarında yaşanan dramatik düşüş sonraki yıllarda kolay kolay telafi edilememiştir.

⁶ Savaş, kıtlık gibi olağanüstü dönemlerde herhangi bir malın talebinin birden şiddetli bir biçimde artması sebebiyle fiyatının tırmanmasını önlemek amacıyla devletin tüketilen mal miktarını belirlemesidir. Örnek verilmek gerekirse Ekmeğin karneye bağlanması

Sınai bitki üretiminin yavaşlamasının diğer önemli sebeplerinden biriside mevcut dönemde dünya ticaretinin savaş sebebiyle sekteye uğramış olmasıdır. Türkiye tarımı için ana amacı dış ülkelere ihraç edilmek olan bu ürünlerin üretim miktarlarının düşmesinde hem yerel üreticilerdeki tedirginlik hem de politikacılar tarafından dış ticarete konulan engellemelerin payı büyüktür. Ayrıca tütün ve şeker iki dönem hükümeti içinde karlı tekeller arasında olmuştur. (Demirbilek, 2012, s. 207-219)

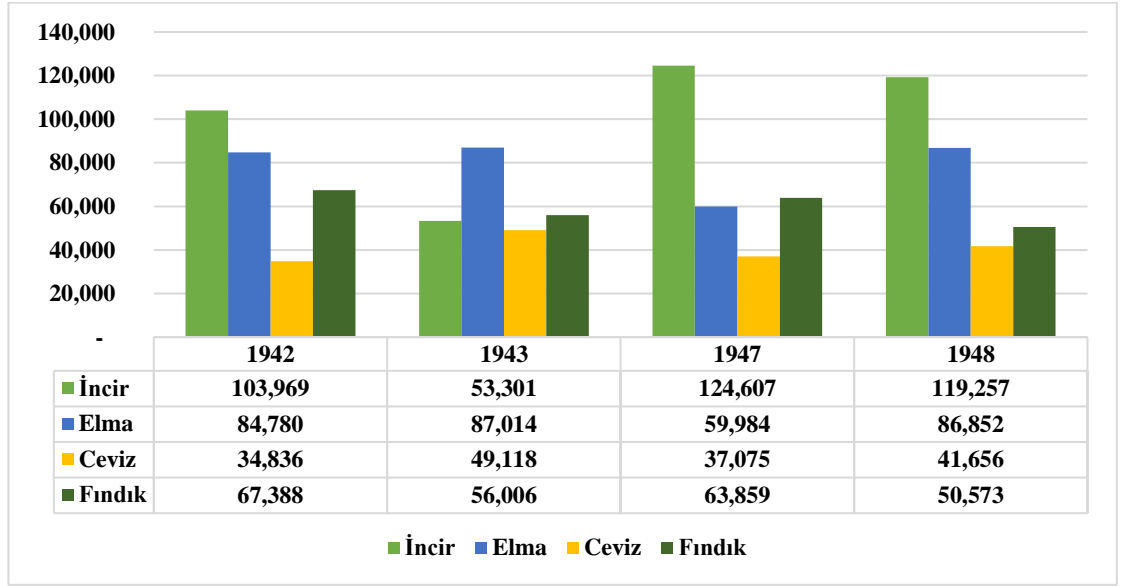
Şekil 25. 1942-1947 Seçilmiş Tüketim Bitkilerinin Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 4-6.

Aynı zamanda patates ve nohut üretimi de dış ticaret savaşlarından nasibini almış ve ülkeler bu savaş döneminde genelde üretimi iç talebi karşılamak için kullanmıştır. Bu dönemde aşar vergisine benzeyen uygulamalara gidilmiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin uygulanmaya başlamasıyla millet meclisi içerisindeki muhalif kanat aşarın geri geldiğini ileri sürmüştür. Toprak Mahsulleri Vergisi oranı yüzde yirmi beş olarak belirlenmiştir. 4429 sayılı kanun kapsamına giren hububat ve baklagillerde yüzde sekiz, diğer ürünlerde ise yüzde on iki olarak belirlenmiştir. (Şener, 2004, s. 89) Bununla birlikte tüketimin temelini oluşturan bu ürünlerde de stokçuluk önlenmeye çalışılmış çiftçi ve satışı yapan tüccarlar baskı altında tutulmaya ve denetlenmeye çalışılmıştır. Bu ürünlerin aynı zamanda tarla ürünleri olması ve yetiştirilmelerinin ve hasadının kas gücüne dayalı olması üretimin azalmasına da yol açmıştır. Özellikle savaş döneminde erkeklerin askere alınmasının etkisi tüm tarımsal üretim kollarında etkisini göstermiştir.

Şekil 26. 1942-1948 Seçilmiş İhrac Ürünlerinin Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 8-9.

Uygulanan Toprak Mahsulleri Vergisinden sonra ihracatında savaş sebebiyle sektöre uğraması ve tarımsal ürün ihracatçısı konumunda olan Türkiye ihracatına darbe vurmuş ihracata yönelik tarımsal ürünlerin üretiminde ise çiftçi tarafında isteksizlik yaşanmasına ve bazı toprakların boş bırakılmasına sebep olmuştur. Üretilen ürünlerin bir kısmı zaten vergi adı altında devlet tarafından stoklanmış kalan kısmı büyük tacirler tarafından elde tutulmuştur. Buna mukabil dönemin hükümetinin özel teşebbüse karşı olduğunu açıkça bildirmesi kırsal yoğunlukta olan halkın sonraki yıllarda yeni bir parti arayışına girmesine de sebep olmuştur.

İsmet İnönü Atatürk'ün ölümünden önce 1930'da yaptığı konuşmada liberalizmle ilgili olarak "*Liberalizm nazariyatı bütün memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikrî temayülüdür. Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineden çare arar. Elektriği olmayan şehir, limanı fena olan yer, iş bulamayan adam hükümeti muhatap tutar. Mutedil devletçi olarak halkın temayülâtına ve metalibine yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeye sevk etmek bu memleketin anlayacağı şey midir?*" (Uluatam, 2019) diyerek daha ılımlı bir tavır takınır iken 1942 yılındaki meclis açılış konuşmasında direkt olarak toprak ağaları, tüccarlar ve stokçuları hedef almıştır.

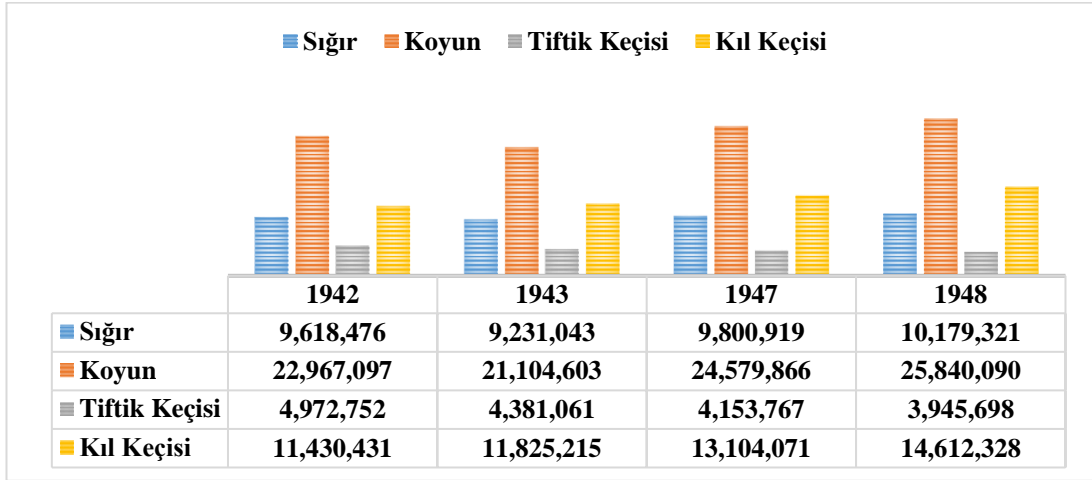
Bu konuşmada “ *Acı ile hatırlamalıyız ki milletin iâşe işlerini tanzim etmek yolunda Cumhuriyet Hükümetlerinin sarf ettikleri gayretlere, iki seneden beri, cemiyetimiz tarafından hiç yardım edilmemiştir. İşte bugün ilk hal olunacak mesele, umumi itimat havasının iade edilmesidir. Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politik ihtirasları için büyük fırsat sayan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacıdır. Büyük bir milletin hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar.*” (Uluatam, 2019) şeklinde belirterek liberalizme kapıları kapatmıştır. Bununla birlikte varlık vergisi tarzı uygulamaların tamamen siyasi görüşler sebebiyle yapıldığı zannolunmamalıdır.

Bu tür uygulamaların ana amacı devlet maliyesinin gelirlerini artırmaktır. Osmanlı döneminden itibaren ardı ardına gelen savaşlar ve yerel isyan hareketlerinden sonra gelen sükûn döneminin biteceği korkusu her zaman ön planda olmuştur. Savaştan önce merkez bankası rezervlerinde yirmi altı milyon ton altın varken savaşın bittiği yıl altın rezervi iki yüz milyon tonun üstüne çıkmıştır. Bu eski zamanın sürekli savaş ile büyüyen bir neslin ihtiyatlı olma geleneğinden kaynaklanmaktadır.

4.3.2. Hayvancılık ve Seçilmiş Gıda Maddelerinin Üretimi

Aynı zamanda bu dönemde hayvancılıkta da gerileme yaşanmış bu yaşanan gerileme hayvan sayılarına da yansımıştır. İlgili dönemde hayvancılıkla alakalı reformlar durmuş özellikle veterinerlik sahasında da çalışmalar duraklamıştır. Ancak üretim miktarlarındaki bu gerileme 1948 yılı sonrasında durdurulabilmiş bu dönemde sadece kıl keçisinin sayısında bir artış trendi yakalanabilmiştir.

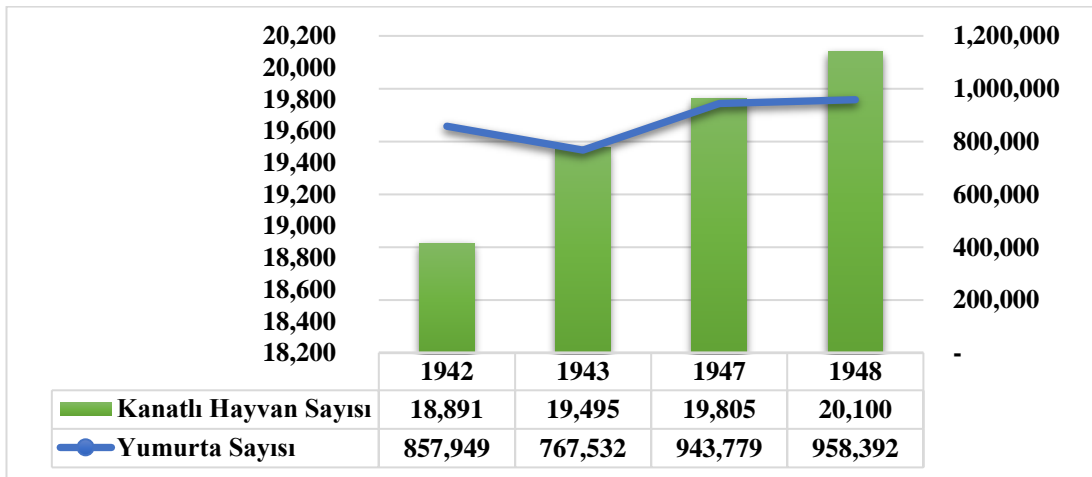
Şekil 27. 1942-1948 Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş)

Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 11.

Bu dönemde sığır sayısı 1942 ile 1948 yılları arasında sadece 400 bin baş koyun sayısı ise 2 milyon baş artırılabilmiştir. Kıl keçisinde ise artış 3 milyon baş ile sınırlı kalmıştır. Erkek hayvan üreticilerinin askere çağrılması bu dönemde yaşanan yem sıkıntıları 1945'e kadar olan düşüşte ve dalgalanmaların başlıca nedeni olmuştur. Bu dönemde hayvanların bakımı genellikle genç kadın ve yaşlı erkek çiftçiler tarafından yapılmıştır. Ayrıca artan gıda ihtiyacı nedeniyle hayvan kesimlerindeki artışlarda hayvan sayısının artışının azalan oranda meydana gelmesine neden olmuştur. Sayılardaki artışın büyük bölümü savaşın bitişinden sonra yani 1945 yılından sonra meydana gelmiş bulunmaktadır.

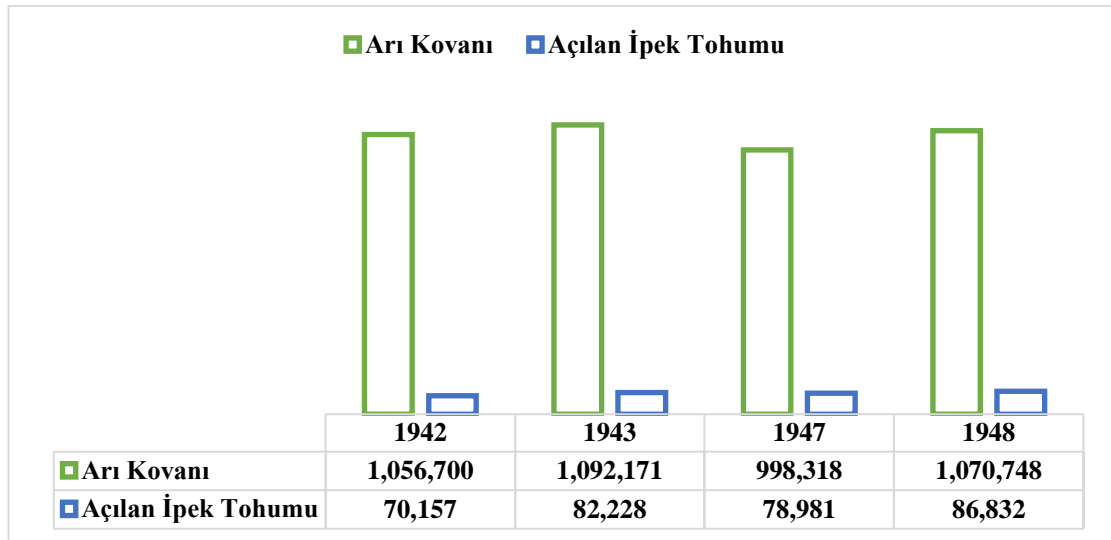
Şekil 28. 1942-1948 Kanatlı Hayvan ve Yumurta Üretimi (1000 Adet)

Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 10.

Kanatlı hayvan sektörü dönemin tarım sahalarına istinaden farklı bir seyir izlemiş kanatlı hayvan sayısı savaş dönemine rağmen artış göstermiştir. Buna istinaden kanatlı hayvan yetiştiriciliğinin büyükbaş veya küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine göre daha az maliyetli olması ve daha kolay yetiştirilmesi en önemli etkenlerden olmuştur. Ancak yumurta üretim miktarında düşüş meydana gelmiştir ki bu durum sektörün erken cumhuriyet dönemiyle taban tabana zıt seyir izlediğini göstermektedir. Verimliliğin düşmesi ve tüketimin artması sebebiyle yumurta sayısında meydana gelen bu düşüş 1938 ile 1947 yılları arasındaki dönemin sonuna doğru bir miktar toparlanma göstermiş ise de erken dönemin sonunda elde edilen miktar yakalanamamıştır.

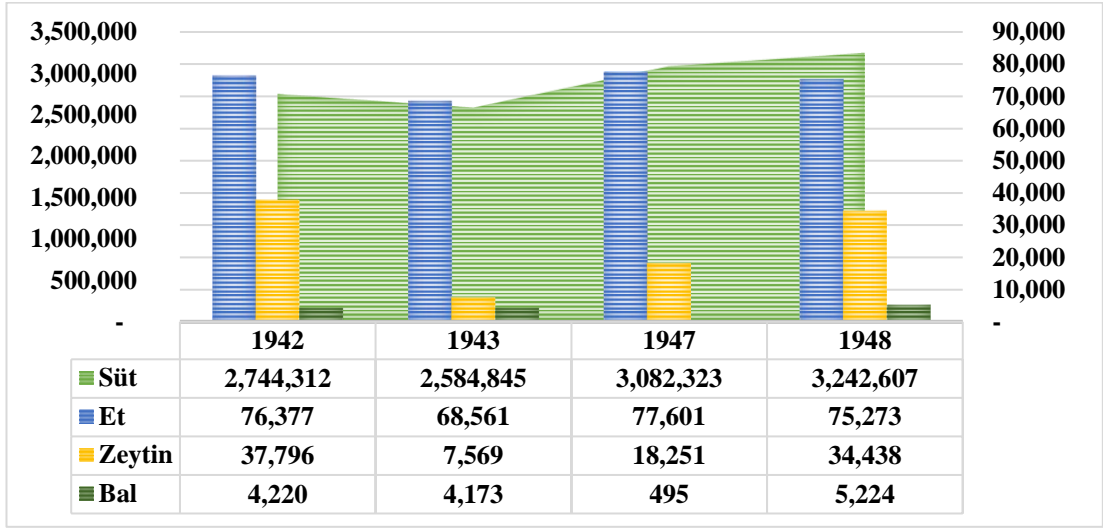
Şekil 29. 1942-1948 Arıcılık ve İpekböcekçiliği (Adet)

Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 8-9.

İpekböcekçiliği ve arıcılıkta da tavukçuluğa benzer durum söz konusudur. Kovan ve İpek Tohumu sayısı ilgili yıllarda tüketim ve savaşa rağmen artış göstermiştir. Ordunun kıyafet ihtiyacının hammaddesi olan ipeğin üretimi anlamında o dönemde önemli yer tutan ipek böcekçiliği bu dönemde toparlanma sürecine girmiştir. Buna istinaden sonraki dönemlerde tekstil sanayinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca bal üretimi de artış göstermiş bunun esas sebeplerinden biriside eski usul kovanın yerine yeni usul kovanın yaygınlaşmaya başlaması olmuştur.

Şekil 30. 1942-1948 Seçilmiş Gıda Maddeleri Üretimi (Ton)

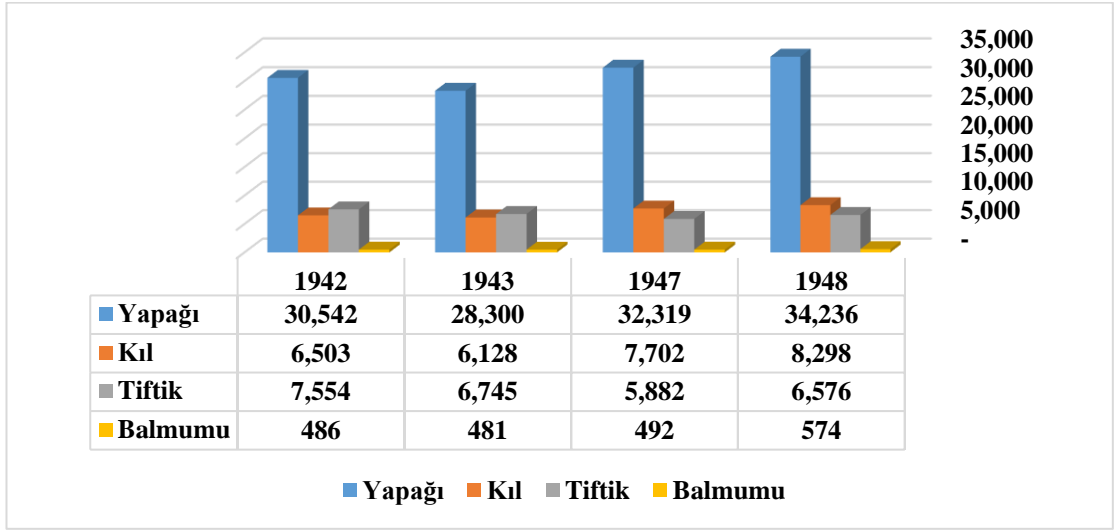

Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 10-12.

Süt üretiminin ilgili dönemde azalması daha öncede söylendiği gibi hayvan sayısının azalmasıyla doğru orantılıdır. Savaşın seyri boyunca ekonomideki genel kötü gidiş havası tüm üretim sektörlerine yansımıştır. Fiyatlar yine buna mukabil sürekli artış göstermiş zaten dar gelirli olan halk tüketimi kısma yoluna gitmiştir. Bal ve zeytin⁷ üretimindeki dramatik düşüşün ana sebebi daha üretimin daha az devlete bağlı yapılması ve hayvancılığın daha fazla devlet eli ve desteğiyle yapılmış olmasıdır. Hayvandan elde edilen ürünlerin üretim miktarında aşırı düşüşlerin görülmemesinin başlıca sebebi de bu durum olmuştur. Deri üretimi ve tekstilde kullanılabilecek yapağı ve kıl gibi ürünlerde ise düşüş yine söylendiği üzere azami ölçüde olmuştur. Bunun farklı bir sebebi ise bu ürünlerin savaş yıllarında orduya sevk edilen milyonlarca askerin donatılmasında ve ordunun ihtiyacının karşılanmasında önemli yere sahip olmalarıdır.

⁷ Grafikte belirtilen zeytin miktarı ton olarak hesap edilmiş olup sofralık zeytin miktarını içerir.

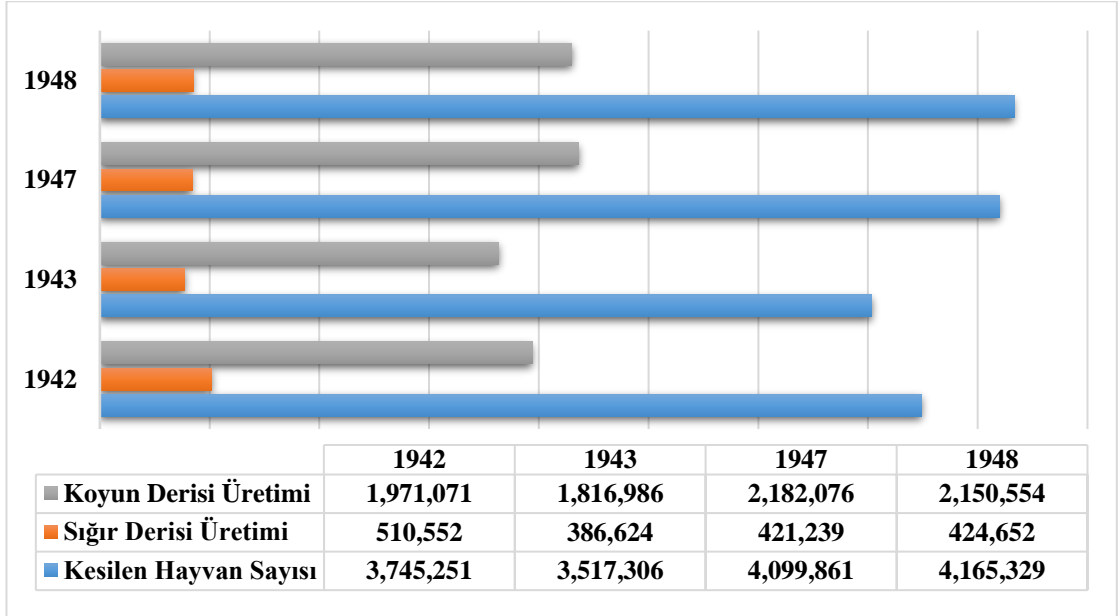
Şekil 31. 1942-1948 Seçilmiş Hayvan Ürünleri Üretimi (Ton)

Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 11-14.

Sığır derisi üretimi bu mahsullerden ayrılmış ve bu ürünün üretim miktarında dramatik düşüşler meydana gelmiştir. Kesilen hayvan sayısı 1943 yılından itibaren düşmüş ve et üretimi de buna bağlı olarak paralel bir biçimde azalış trendi izlemiştir.

Şekil 32. 1942-1948 Kesilen Hayvan ve Deri Üretimi (Baş-Adet)

Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 13-14.

Bununla birlikte 1942 yılında kesilen hayvan sayısı yaklaşık üç milyon yedi yüz elli bin iken buna mukabil et üretimi yaklaşık yirmi beş bin tondur. 1948 yılında ise kesilen hayvan sayısı yaklaşık dört milyon yüz altmış beş bin iken et üretimi yine yirmi beş

bin tonu geçememiştir. Veriler incelendiğinde et üretiminin veriminin düştüğü görülmektedir.

4.4. Dönemlerin Mukayesesi ve Politikaların Değerlendirilmesi

Dördüncü ve aynı zamanda bölümün son başlığı olan bu kısımda 1908 ile 1948 yılları arasında daha önceki başlıklarda bahsetmiş olduğumuz üretim miktarları ve üretim verileri ışığında dönemin genel değerlendirmesi yapılacaktır. Bu kırk yıllık uzun dönemde genel değerlendirme yapılırken belli temel tarımsal konulardan bahsedilecektir. Bu konular ekiliş alanları, insan ve hayvan nüfusunun yapısı, üretim miktarları verilen ürünlerin verimlilik analizi, ürünlerin fiyatları olarak belirlenmiştir. Sulama ve Gübreleme verileri olmadığından bu bölümde konulara yer verilmemiştir.

Tablo 1. 1909-1948 Önemli Altı Tarla Ürününün Ekim Alanları (Ha)

<u>YILLAR</u>	<u>BUĞDAY</u>	<u>ARPA</u>	<u>MISIR</u>	<u>PAMUK</u>	<u>TÜTÜN</u>	<u>SEKERP.</u>
1909	2 566 220	1 283 448	414 284	153 091	48 104	-
1913	2 530 005	1 200 276	316 257	148 845	54 605	4 705
1914	2 337 425	1 109 462	297 674	44 859	50 590	3 440
1930	2 801 475	1 468 861	398 009	165 453	58 474	13 862
1934/38	3 623 000	1 855 000	448 000	268 000	79 000	28 000
1946	3 831 000	1 736 000	566 000	247 000	132 000	40 000
1947	4 177 000	1 805 000	535 000	206 000	132 000	46 000
1948	4 590 000	1 808 000	543 000	297 000	106 000	48 000

Kaynak: Tevfik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 6. ve TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 173-179.

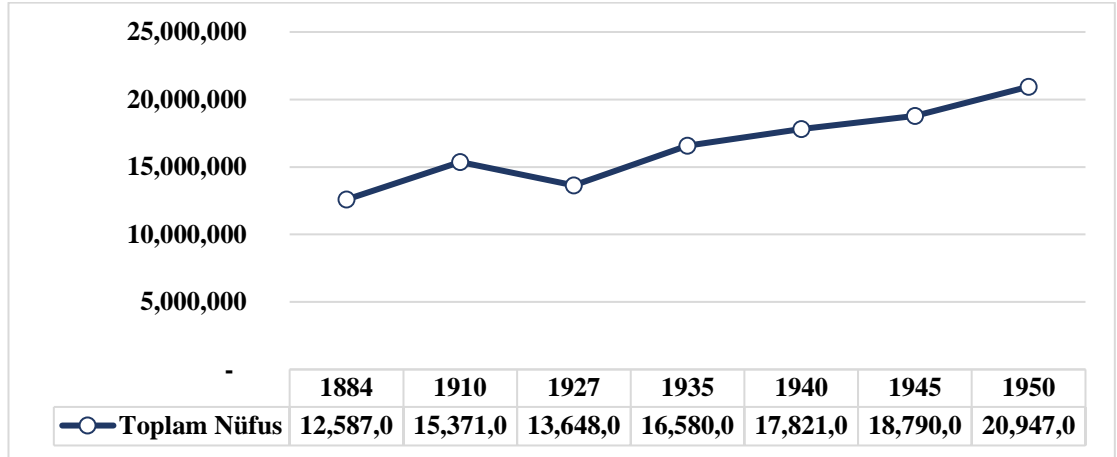
Ekiliş alanları verileri incelendiğinde 1908 yılından 1948 yılına kadar ekiliş alanlarının tüm ürünlerde genişlediği görülmektedir. Ekiliş alanları sadece birinci dünya savaşı yıllarında azalış göstermiştir. Bu azalışın ana sebebi neredeyse cumhuriyetin kurulmasına kadar ülkede yaşanan sürekli savaş, isyan hali ve işgallerdir. Cumhuriyetin kurulmasından sonra ekilebilecek alanlar sürekli genişlemiştir. Ancak ekim alanları genişlemeye devam etmiş olsa bile ekilebilen arazi kapasitesinin tam olarak kullanılmadığı bilinmektedir.

Tarımsal yapıyı belirlemek amacıyla yapılan 1927 Tarım Sayımı sonuçlarına göre çiftçi ailesi başına düşen ortalama ekili alan 25 dönüm kadardır. Ülkede ekili arazi 43.638 bin dönüm olup tüm ülke alanının % 4.86'sı kapsamaktadır. Oysa yapılan tahminlere göre ülkenin ekilebilir arazisi toplamın % 32'sidir. Bu durum, ilgili yıllarda ekilebilir alanların yalnızca yedide birinin değerlendirildiğini göstermektedir. (İTO, 1989, s. 53) Oysa tarım ekonomisinde ideal olan bir ülkenin ekilebilecek olan arazisinin tamamının kullanılması ve ekilen ürünün veriminin maksimize edilmesidir. Bununla birlikte ekilecek alanların ekilen ürüne uygun olup olmadığı verimlilik açısından önemli olduğundan mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Nüfus yapısının durumu incelendiğinde ise 1900lü yıllar Osmanlı İmparatorluğunun çöküş yıllarıydı. Nüfus savaşlar ve iç karışıklıklar sebebiyle zaten azalmıştı. Var olan nüfusun kaliteli eğitilmemesi ve beslenememesi bununla birlikte artık toprak kayıplarının Türk nüfusun yaşam sahası olan Balkanlar ve Anadolu'ya sıçraması nüfus yapısının temelden değişmesine sebep olmuştur. Bu dönemin öncesinde Çerkez ve Kafkas sürgünü sonrasında Ermeni tehciri ve Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesi Anadolu'daki nüfusun aynı zamanda etnik yapısını da oldukça değiştirdi. (Behar, 1996, s. 64)

Cumhuriyetin ilanının ardından imparatorluğa ait olan Ermeni ve Rumların çoğu cumhuriyetin dışında kalmışlar batı illerine balkanlardan gelen muhacir Türkler yerleştirilmiştir. 1927 sayımına göre nüfus cumhuriyetin nüfusu 13,6 milyonu. Cumhuriyet idaresi nüfusun bu şekilde azalmış olmasını daima bir milli tehlike olarak görmüş o dönem Avrupa'sında hâkim istek ve görüş olan "Kalan 10 milyon Türk'ün Asya'ya kovulması " fikrinin korkusuyla nüfusun artırılması için büyük çaba sarf edilmiştir. İdare olunan yirmi beş yıl içerisinde Türkiye nüfusu neredeyse iki kat artış göstermiştir.

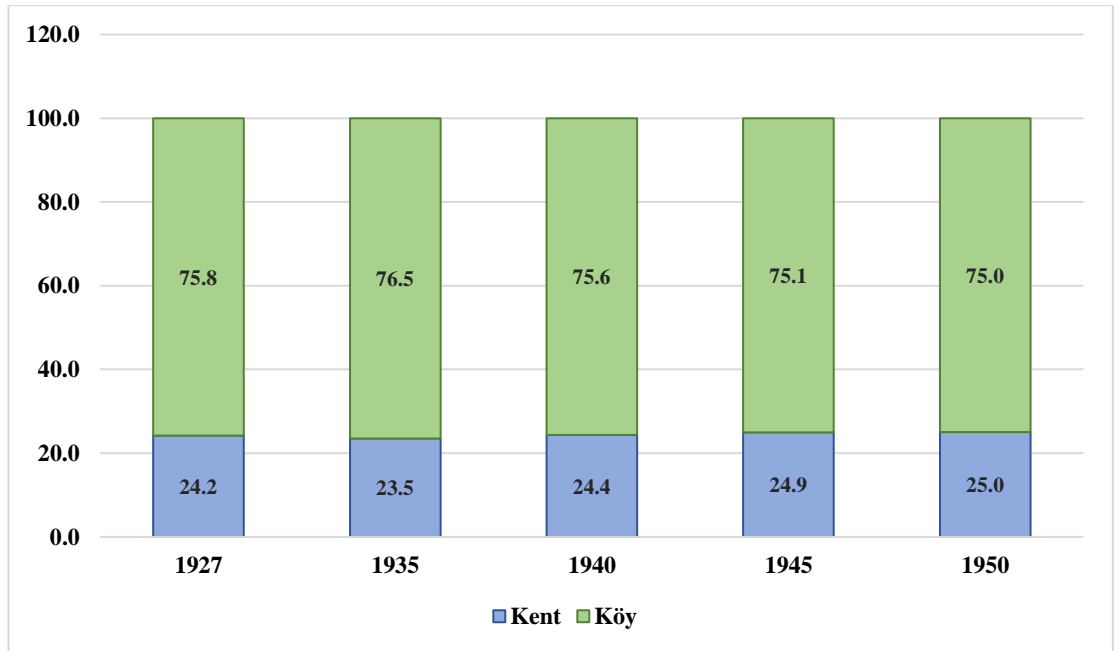
Şekil 33. 1927-1950 Türkiye'nin Toplam Nüfusu

Kaynak: GGDC, 2019, <http://www.ggdc.net/maddison/Maddison.htm> (20 Aralık 2019). ve TÜİK, 2018, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=201 (20 Aralık 2019).

Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında nüfus şiddetli bir biçimde artmış olsa da bu durum nüfusun kent ile kırsal arasındaki oranını ilgili dönemde bozmamıştır. Anadolu coğrafyası tarihinde pek nadir gördüğü bu kadar uzun bir barış dönemini şiddetli ve kontrolsüz bir nüfus artışıyla geçirmiştir.

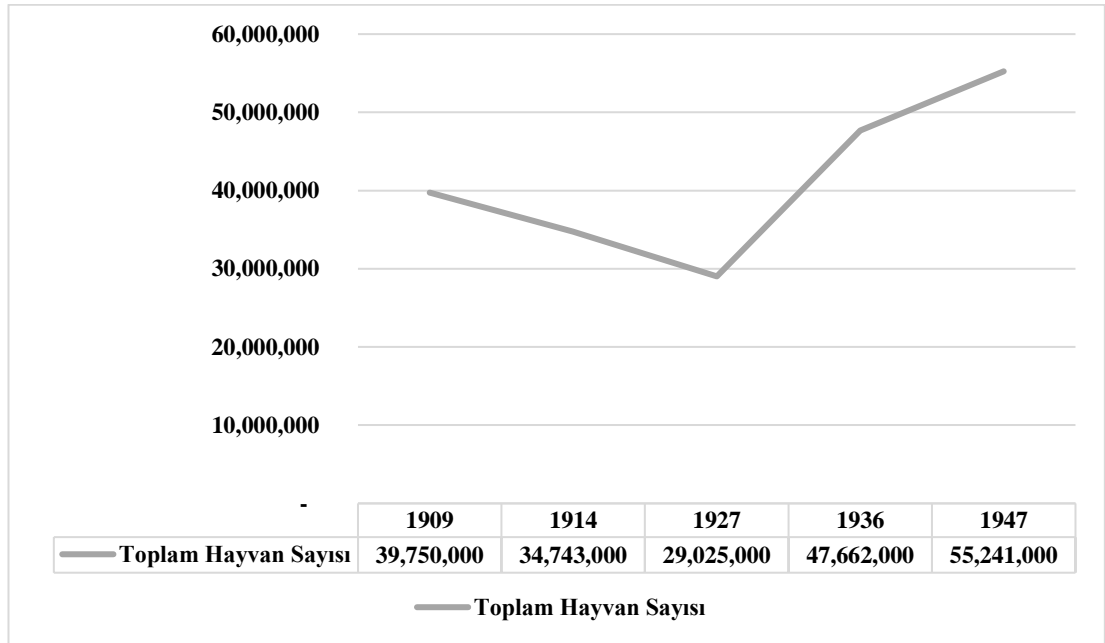
Şekil 34. 1927-1950 Türkiye'de Şehir-Köy Nüfus Oranı (%)

Kaynak: TÜİK, 2018, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1081 (20 Aralık 2019).

Bu dönemde kırsal kesimin şehirliye nazaran oranının baskın olması o dönemdeki siyasal iktidarların tarımsal politikalara daha fazla önem vermelerine de sebep olmuştur. Bununla birlikte nüfus artış hızı yüksek seyretmiş savaş zamanı oranda azalma görülmüşse de ilerleyen yıllarda dâhil olmak üzere daima yüksek olmuştur. Toplam hayvan sayısı ele alındığında Osmanlı devletinin 1909 yılları arasında toplam hayvan stoku neredeyse kırk milyonu. Savaş ve ihtilallerin peş peşe geldiği 1909-1927 arası yıllarda toplam hayvan stoku 29 milyona kadar düşmüştür. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte 1927 yılı dönüm noktası olmuş, hayvan stoku nerdeyse iki kat artış ile 1936'da nerdeyse kırk sekiz milyona ulaşmıştır. 1936-1947 dönemi içerisinde artış kaydedilmekle birlikte bu artış dünyanın içinde bulunduğu siyasal durum sebebiyle yavaşlamıştır. Buna rağmen Türkiye'nin ilgili tarihler arasındaki sahip olduğu hayvan sayısı göz önünde bulundurulursa genel itibariyle İkinci Dünya Savaşı sonuna doğru hayvan sayısının arttığı söylenebilir. 1928-1934 istatistiklerine göre çayır, otlak ve meralar toplam tarım alanlarının %58.11ini kaplıyordu. (BİGD, 1936, s. 3)

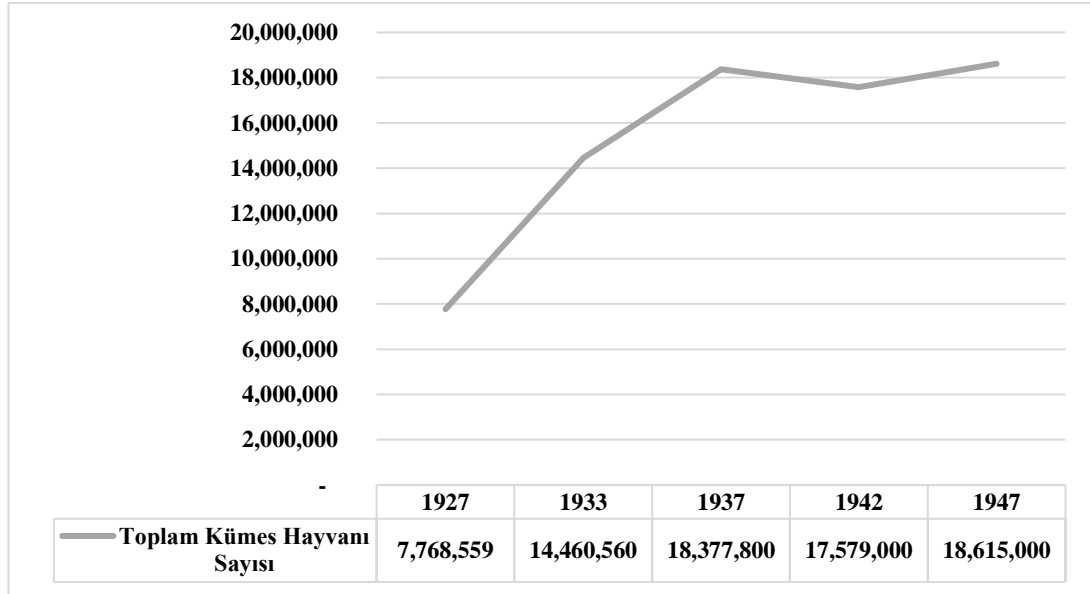
Şekil 35. 1909-1947 Toplam Hayvan Sayısı (Baş)

Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 10. ve TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 200-201.

Mevcut toplam hayvan sayısı grafiğinde küçükbaş hayvanlar arasında koyun, tiftik ve kıl keçisi varken büyükbaş hayvanlar arasında sığır, manda ve katır aynı zamanda binek hayvanları olan at, deve ve eşek sayısı da toplam sayı içerisinde yer almaktadır. Yavru hayvanlar yine bu sayı içerisine dâhildirler. Buna rağmen hayvan stoku sonraki yıllarda bu nüfus artışına istinaden daha yavaş artış göstermiştir.

Şekil 36. 1927-1947 Toplam Kümes Hayvanı Sayısı (Baş)

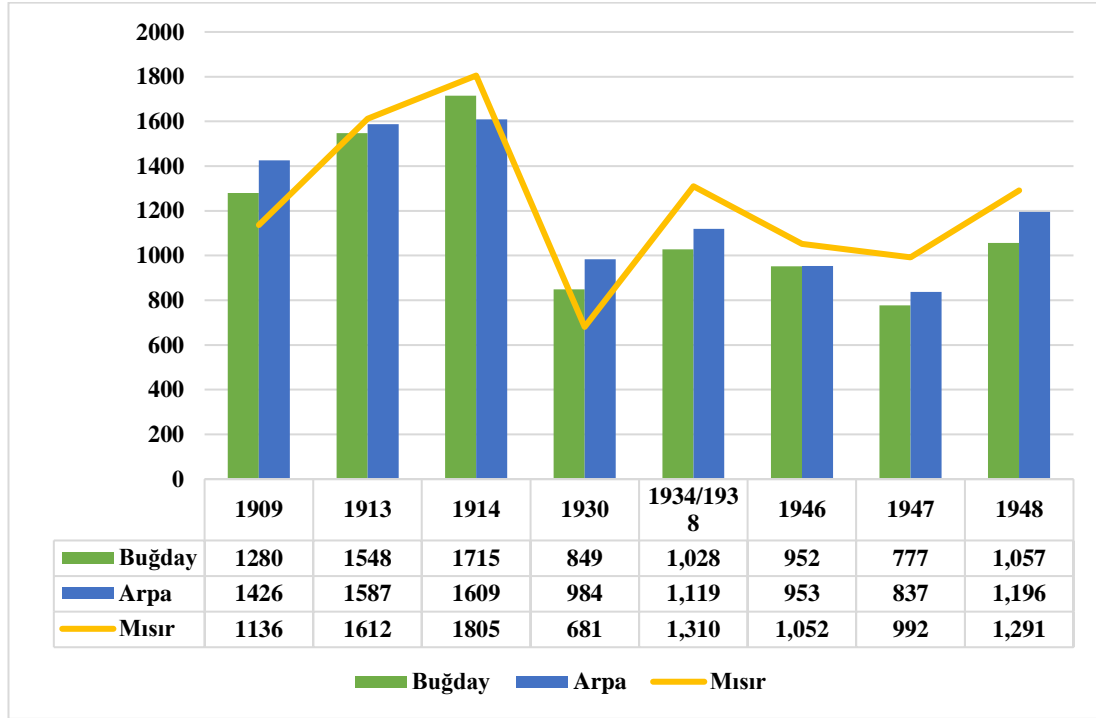
Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 10. ve TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 200-201.

Toplam kümes hayvanı sayısı incelendiğinde Osmanlı İmparatorluğu döneminde kümes hayvanı verisine rastlanamamıştır. 1927 yılındaki tarım sayımına göre neredeyse sekiz milyon kümes hayvanı mevcut idi. (DİE, 1970, s. 98) Cumhuriyetin reformlarının hakim olmaya başladığı yıllarda yani 1933’de kümes hayvanı sayısı iki kat artmıştır. (İGM, 1936, s. 153) Bu eğilim genel anlamda 1937’ye kadar devam etmiştir. (İGM, 1939, s. 464) İkinci Dünya Savaşıyla artış eğilimi kesilmiş küçük azalışlar meydana gelse de (DİE, 1964, s. 10) diğer hayvancılık faaliyetlerine nazaran en az düşüş görülen hayvancılık kolu olmuştur.

Bununla birlikte kümes hayvancılığı cumhuriyet dönemi tarımsal politikalarının ilgi odağı olmayı başaramasa da Türkiye sanayileşme ile beraber daha sonraki yıllarda kümes hayvancılığına daha fazla önem verecek ve kümes hayvancılığı tarımsal sanayinin ve tarımda sanayi düzenine geçişin öncüsü olacaktır. Ayrıca Kümes hayvancılığı bu alanda tarımsal üretim yapan şirketlerin ileride gıda

sektöründe aşırı faaliyet göstermeleri sonucunda sektörde varlık gösteren şirketlerin piyasa değerlerinin artmasına sebep olmuş ve tarımsal sanayinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Şekil 37. 1909-1948 Buğday, Arpa, Mısır Verimlilikler (Kg/Ha)

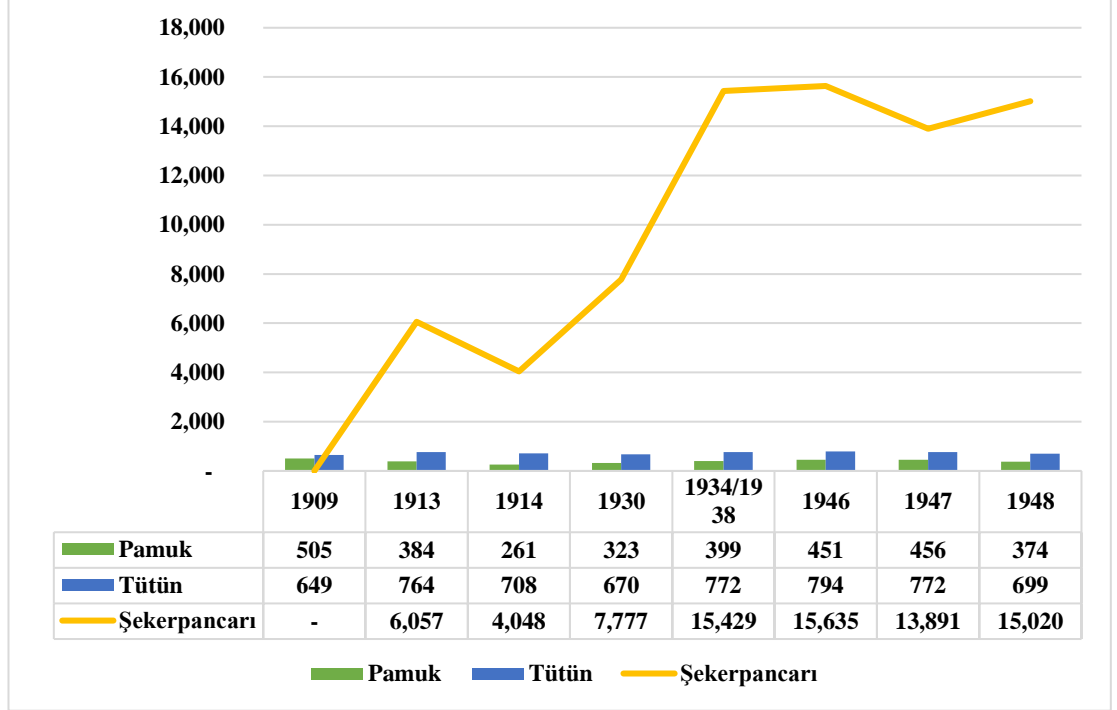
Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 8. ve DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 5.

Verimliliğin analizi yapılırsa klasik tarım ürünlerinin veriminin 1923-1948 yılları arasında 1909-1914 yıllarına nazaran düştüğü görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi büyük buhranın iki dönem arasında patlak vermesi ve İttihad ve Terakki dönemindeki yarı liberal politikalarından sapılmasıydı. Toparlanma evresine ancak İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru ulaşılabilmiştir.

Bununla birlikte ana amacı "*istihsal et ve satış yap*" olan dönemin tarımsal politika belirleyicileri daha çok iç pazarda tüketilen klasik ürünlerle ilgilenmekten ziyade sanayi bitkilerinin üretimine ağırlık vermişlerdir. Ayrıca Türk tarımının yapısal sorunları bu verimsiz üretimin ayrıca herkesçe bilinen ve kabul edilen nedenleridir. Bu sorunlar sıralanırsa çiftçinin yeterli sermayesinin bulunmaması, toprakların yerel yöntemlerle ıslahı, çiftçinin eğitimsizliği, tarımsal politikaları yönetecek kaliteli kurumların yokluğu, sulamanın verimlilik esasına göre değil de geliş güzel olarak

yapılması, makine yerine emek yoğun üretim faktörünün daha çok tercih edilmesi ve ciddi tarımsal düzen planlama eksikliğinin olması gösterilebilir.

Şekil 38. 1909-1948 Pamuk, Tütün, Şekerpancarı Verimlilikler (Kg/Ha)

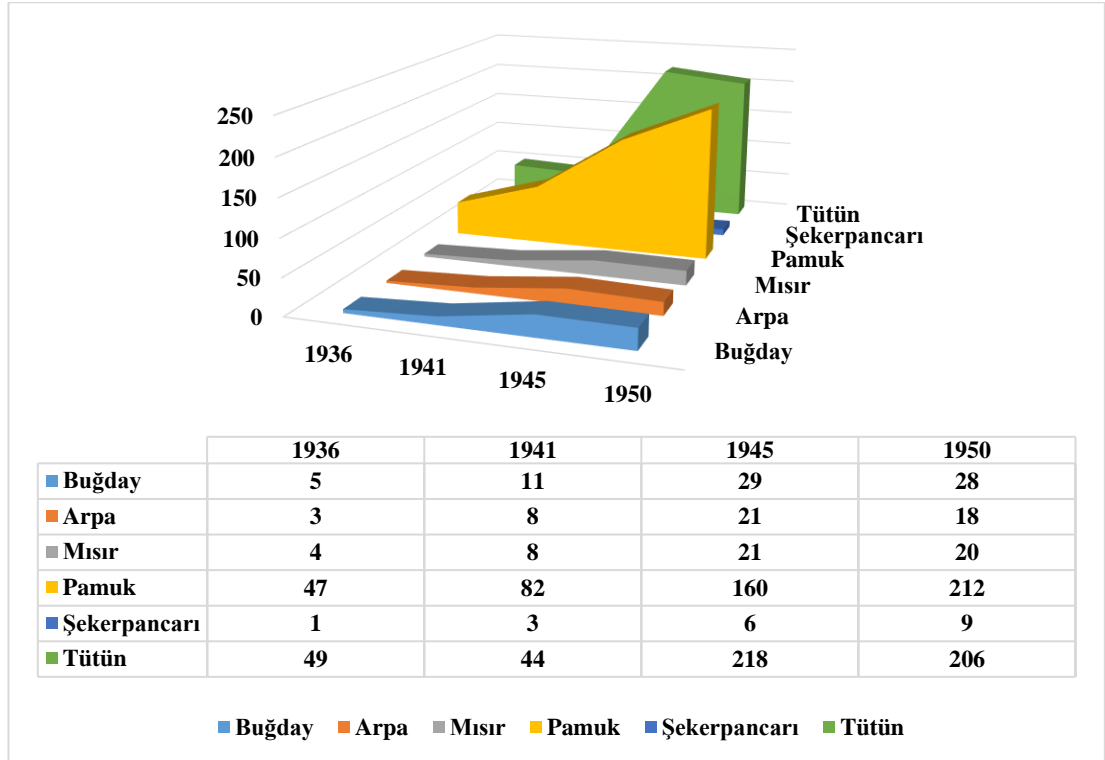
Kaynak: Tefik Güran. (1997). Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 Ve 1914. 3, s. 8. ve DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 6.

Klasik tarımsal ürünlerden ziyade sanayi üretimine dönük kullanılan bitkilerin verimlilik durumlarındaysa aksine bir eğilim görülmektedir. Özellikle “*satışı olmayan istihsal yaramaz*” anlayışı şekerpancarının verimliliğinde sıçramanın arkasındaki en büyük neden olmuştur. Bu anlayış şeker pancarı üretiminde kurumsallaşmaya gidilmesine yol açmış ve sanayileşmenin ana amaç ve araçları şeker pancarı üretimi üzerinde denenmiştir. Şeker pancarının Türkiye'nin her yerinde yetişmesi sanayinin ülke genelinde yaygınlaştırılması idealiyle de ilişkilidir. Bu nedenle şeker pancarı üretiminde verim katlanarak artmıştır. Ancak tütün ve pamuk üretiminde aynı başarı elde edilememiştir. Diğer iki üründen elde edilen verim ise istenilen düzeyin altında gerçekleşmiştir. Bu durum ilgili dönemde verimlilik ve sanayileşme arasında bir korelasyon olduğunu göstermektedir.

Ayrıca bu politikanın devamı olarak arka arkaya kurulan şeker fabrikaları çiftçiden üretilen pancarı satın alma anlamında da çiftçinin elini güçlendiren unsur olmuştur. Bir diğer sanayi bitkisi olan fındığın başarısını sağlayan en önemli

unsurlardan biriside kurumsallaşma yani Fiskobirlik olmuştur. Şekerpancarında olduğu gibi olmasa da birlik ve kooperatifleşme Türk fındık üreticisine her yönden fayda sağlamıştır. En azından Türk üreticisi ürettiği fındığı satabilecek bir alıcı bulabildiği gibi Fiskobirlik sayesinde devlet eliyle fındığın dış ülkelere ihracı sağlanmıştır. Fiskobirlik aynı zamanda fındığın kalitesinin artırılması hususunda da hem Türk tarımına hem de Türk fındık üreticisine fayda sağlamıştır.

Şekil 39. 1935-1950 Çiftçinin Eline Geçen Bitkisel Ürün Fiyatları (Kırş/Kg)

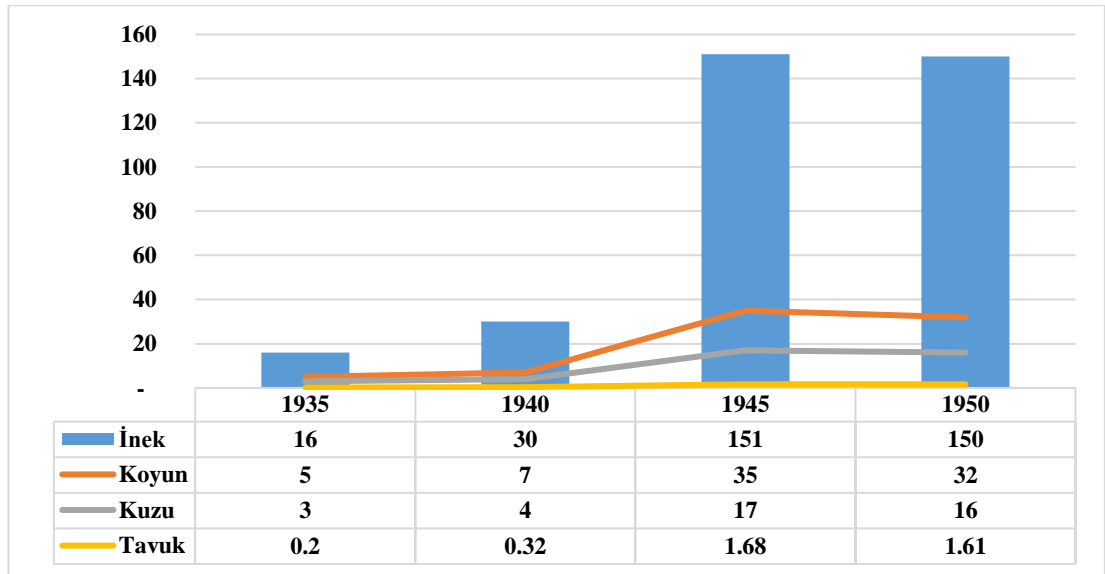

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 210-215.

Çiftçinin eline geçen fiyatlar incelendiğinde ise 1936 yılında çiftçinin eline geçen fiyatlar normal düzeyde seyrediyor iken savaşın başlamasının ardından fiyat artışları şiddetlenmiştir. Bu durum çiftçinin gelirini artırmış olsa da artan maliyetler ve tüketim fiyatları bu gelir artışını etkisizleştirmiştir. Bu dönemde olağanüstü siyasi gelişmeler fiyatlarda sürekli bir istikrarsızlığa sebep olmuştur. Pamuk ve Tütünün fiyatlarının sonraki dönemde de şiddetli bir biçimde artması ekiminin artırılmasına sebep olmuştur. Ancak hükümet politikalarının bu dönemdeki etkisi kısmi olmakla beraber bu dönemde devletçi politikaların da katkısıyla fiyat artışlarını ayrıştırıcı bir biçimde şiddetlendirdiği düşünülebilir.

Bununla birlikte erken cumhuriyet dönemi fiyatlarının göreceli anlamda değerlendirilmesi eldeki verilerin net olmaması ve önceki yıl verilerinin elde edilmemiş olması gibi sebeplerden ötürü hem dönemin fiyatlarının değerlendirilmesi anlamında hem de iki dönemin birbiriyle kıyaslanması anlamında sorun teşkil etmektedir.⁸ Ayrıca ekonomik sistemleri ve gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun hemen bütün ülkelerde devlet, çeşitli şekillerde ekonomiye müdahale etmektedir. Tarihi süreç içinde, insan ihtiyaçlarının karşılanmasını tamamen ekonomik sistemlerin işleyişine bırakmanın rasyonel bir davranış olmadığı ortaya çıkmıştır. Bugün, piyasa ekonomilerinde dahi, devlet, çeşitli sebeplerle ve değişik araçlarla ekonomik hayata müdahale etmektedir. (Tuna, 1989, s. 349)

Şekil 40. 1935-1950 Çiftçinin Eline Geçen Hayvan Fiyatları (Baş/Lira)

Kaynak: TÜİK. (2001). Tarımsal Göstergeler 1923-1998. s. 216-230.

Çiftçinin eline geçen hayvan fiyatlarında ilgili dönemde yine siyasi ortamın etkisiyle fiyatlar yükselmiştir. 1935 yılında 16 TL olan sığır 1945 yılında 151 TL olmuştur. Yaklaşık on kat artan inek fiyatını dokuz kat artan tavuk fiyatı izlemiştir. Küçükbaş hayvan fiyatları da artmış ancak bu artış daha kısmi olmuştur. 1945-1950 yılları arasında savaşın bitişinden itibaren fiyatların bir türlü düşmemesi bu dönem hükümetinin çiftçi nazarında gözden düşmesine sebep olmuştur. Hayvan fiyatlarının tarımsal fiyatlara göre daha az artması aynı zamanda hayvansal ürünlerin fiyatlarının

⁸ Çiftçinin eline geçen ürün fiyatları hususunda tablolardaki veriler 1935 ile 1940 yılı içerisinde aynı değerlerde görünmekte ve bazı ürünler için veri bulunmamaktadır. Hem veri bulunamayan ürünler olması hem de aynı değerde ölçülen veriler kuşku uyandırmaktadır. Bu sebeple 1936 ve 1941 yılındaki veriler alınmıştır.

şiddetli bir biçimde artmamasına da sebep olmuştur yine de bu fiyat artışları hükümet tarafından “*Karneye bağlama*” gibi döneme has uygulamalarla hafifletilmeye çalışılmıştır. Genel fiyatlar seviyesindeki hem İkinci Dünya savaşına hem de kısmen hükümet politikalarına bağlı olan ciddi artışlar sonunda CHP hükümetinin sonunu hazırlamış ve demokrat parti ve çok partili hayata geçişin başlamasına sebep olmuştur. Dönemin önemli gıda maddelerinin fiyatları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. 1909-1945 Seçilmiş Gıda Maddeleri Fiyatları (TL/Kg)

<u>YILLAR</u>	<u>EKMEK</u>	<u>BEYAZ UN</u>	<u>KESME SEKER</u>	<u>YUMURTA (ADET)</u>	<u>KOYUN ETİ</u>	<u>BEYAZ PEYNİR</u>	<u>ZEYTİN YAĞI</u>	<u>ÇAY</u>
1933	0.08	0.09	0.48	0.02	0.37	0.56	0.60	3.13
1940	0.11	0.15	0.40	0.02	0.44	0.54	0.62	6.14
1945	0.33	0.52	2.08	0.08	1.65	2.15	1.84	16.00

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 494-497.⁹

Son olarak bölüm özetlenip tarımsal düzenlemeler ve tarımsal politikalardan da kısaca bahsetmek gerekirse; Meşrutiyet döneminde uygulanan tarımsal politikalar eski Osmanlı İmparatorluğunun verimsiz ve denetimsiz tarımsal yapısının değiştirmek istenmesiyle başlamıştır. İttihat Terakki tarımsal politikalarda liberal ve köylüyü ağaların elinden kurtarmak isteyen tarımsal bir görüşü benimsemiştir. Bununla birlikte bu politika değişikliği hayvanların ıslahı ve toprak düzeninin reformu düşüncesiyle başlamıştır. Ancak toprak reformu düşüncesi sonraki diğer iki dönemde de düşünülse de adil ve kapsamlı bir biçimde hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. İttihat Terakki'nin savaş sonrası iktidardan düşürülmesinden sonra ülke savaşların pençesinde yaklaşık on yıl sürüklendi ve sadece ulusal bağımsızlığın kazanılması düşüldüğünden o dönemde ekonomiye gereken önem gösterilememiştir. Ulusal bağımsızlığın kazanılıp cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk ile birlikte reformist düzenlemeler devam etti. Aşar kaldırıldı, (Topuz, 2007, s. 380)

Örnek çiftlik ve haralar kurulmuş ve Çiftçiye kredi desteği sağlanmaya çalışılmıştır. Nüfusun artırılmasına yönelik olağanüstü çaba sarf edilmiş ve

⁹ Çalışmadaki fiyatlar ortalama ve perakende fiyatlar olup Ankara ili esas alınmıştır.

İlk Radikal politika değişikliği sınai tarım ürünlerinin üretimine ağırlık verilmesiyle başlamıştır. Bu amaca uygun olarak şeker fabrikaları kuruldu ve kitlesel üretime başlanmıştır. Hızlanan ve yaralarını sarmaya çalışan üretim Büyük Buhran ile sarsılmıştır. Büyük Buhranın yol açtığı buğday krizi nedeniyle buğday piyasasına müdahale etmeye başlayan hükümet, taban fiyatları ilan ederek, stok biriktirerek uyguladığı destekleme politikasına süreklilik kazandırmak gerekliliğini duyunca, 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi'ni kurdu. (Aykanat, 2007, s. 107)

Atatürk'ün talimatıyla İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerince 20 Mayıs 1931 tarihinde Türk Kooperatifçilik Cemiyeti'nin kurulması Ekonomik örgütlenme doğrultusunda bir başka önemli katkıdır. (Tecer, 2006, s. 77) Aynı dönemde Sovyetler birliğinden etkilenerek iki adet kalkınma planı hazırlanmıştır. (Yıldırım, 2011, s. 236) 1938 yılı sonrası dönemde ise benimsenen devletçilik politikası tarımsal düzene de yansımıştır. Bu dönemde makineleşme yeni başlamış ve Alet sayımına göre 1940'ta sadece 1066 traktör bulunuyordu. (İGM, 1944, s. 1)

Buna rağmen ikinci dünya savaşının başlamasıyla gerilemiş olan üretim durmuş ve bu dönemde savaşın ekonomi üzerindeki etkileri giderilmeye çalışılmıştır. Karne uygulaması, köy enstitülerinin kurulması ve varlık vergisi döneme has uygulamalar olmuştur. Fakat bu uygulamalar fiyatlar genel seviyesinin şiddetli artışını ve dalgalanmasını durduramamış ve bunun sonucunda ekonomisinin büyük bölümünün tarıma dayalı olduğu bu dönemde Türk ekonomisi darboğaza sürüklenmiştir.

5. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SONRASI TÜRK TARIMI

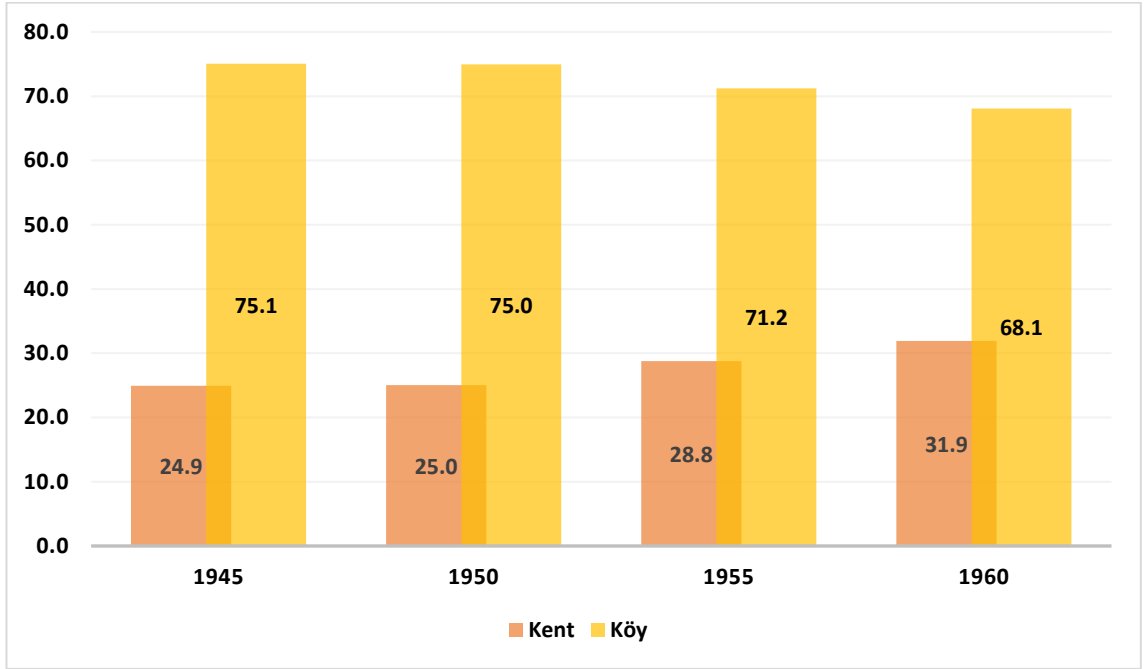
5.1. 1950-1960 Yılları Arasında Tarımsal Üretim

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra dünya konjonktürünün de değişmesi hem de Türkiyede 1946 krizinin yaşanması ile birlikte muhalefete ihtiyaç duyulması çok partili hayata geçişi sağlamıştır. Cumhuriyet yönetimi daha cumhuriyetin ilanından itibaren zaten bir muhalefetin gerekliliğine inanıyordu. Bu yol ile devlet ve hükümet daha nitelikli bir şekilde denetlenecek, yönetimde ve ekonomide etkinlik sağlanacaktı. Bu muhalefet Toprak reformu kanununa muhalefet eden daha sonraları “*Dörtlü Tahrir*” grubu diye anılacak olan Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Mehmet Fuat Köprülüydü.

Dörtlü tahririn üyelerinden Adnan Menderes ve Celal Bayar hem Atatürk tarafından cumhuriyet halk partisine katılımı sağlanan hem de üstün nitelikleri olduğunu düşünülen bürokratlardı. Ayrıca ilk kez karlılık ve rekabetin teşviki eski dönemlerdeki “*makul bir kârla yetinip aşırı rekabeti reddetme konusundaki genel eğilim*” görmezden gelinerek ekonomiye özel ilgi gösterilmesi de önemli gelişmelerden birisi olmuştur. (Baytal, 2007, s. 550)

İlerleyen dönemlerde Demokrat Parti kurucularının ana felsefesi ekonomiyi tarımsal temelde ilerletmek olmuştur. Bu amaçla tarımsal üretimde verim artışı gerçekleştirilecek bu gerçekleştirilen artış ile birlikte dış ülkelere ihracat yapılacak ve bu yapılan ihracattan elde edilen gelir ile sermaye stoku arttırılıp sanayileşecekti. Demokrat Parti iç ve dış baskılar altında uluslararası ekonomik sistemle bütünleşme denemesine girdiğinde, geçici birtakım olumlu göstergelerin verdiği iyimserliğe de dayanmıştı. (Kanca, 2012, s. 54)

Şekil 41. 1945-1960 Türkiye'de Şehir-Köy Nüfus Oranı (%)

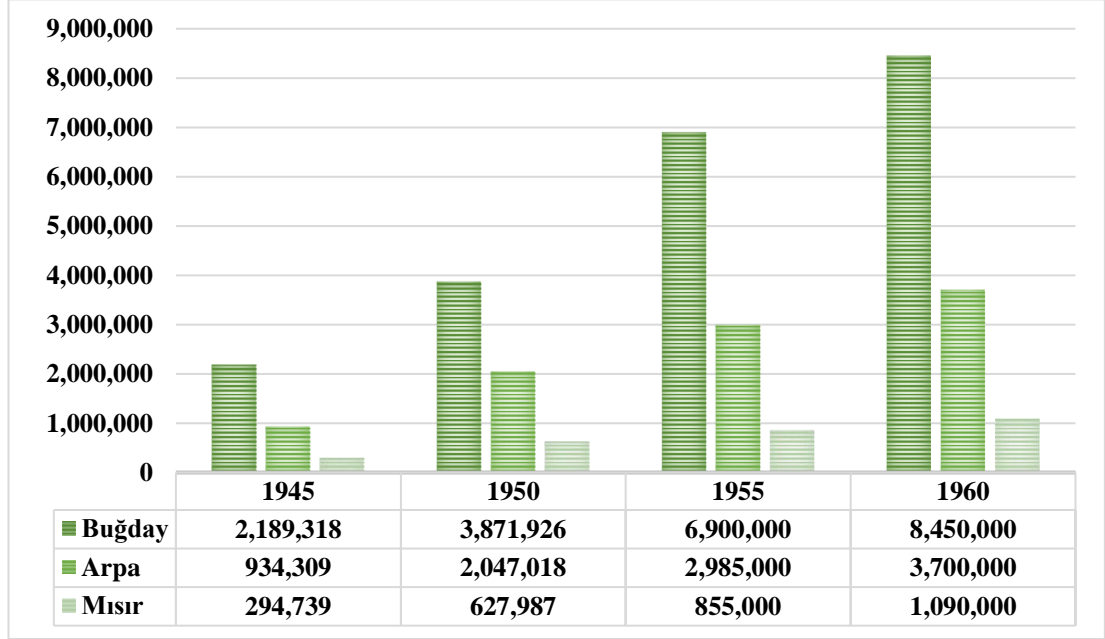
Kaynak: TÜİK, 2018, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1081 (20 Aralık 2019).

Türk nüfus yapısının kır kent dengesinin ilk önemli değişim gösterdiği dönem Demokrat Parti dönemi olmuştur. Bu dönemde ilk kez kırsal kesimde oturan nüfusun kısmi de olsa hareketlendiği ve şehirlere yöneldiği görülmüştür. Bu durum nüfusun büyük bir kısmının baskın olarak kırsal kesim de yaşıyor olmasını değiştirmese de hareketlenmenin başlaması açısından önemlidir. Türk nüfusu içerisinde kırsal kesimde yaşayanların bu dönemde de baskın olması Cumhuriyet Halk Partisi döneminde olduğu gibi Demokrat Parti döneminde de hükümet politikalarının ana amacının tarıma yönelik olması gerçeğini ve realitesini değiştirmemiştir. 1945 yılında kırsal bölgelerde ikamet eden nüfus %75 iken Demokrat Parti döneminin sonuna geldiğinde Bu oran %68'e düşmüştür. Bu durum kırsal kesimin %7'sinin şehirlere göç etmiş olduğunu göstermektedir.

5.1.1. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları

Demokrat Parti döneminde klasik tarım ürünlerinde ciddi ve şiddetli artışlar görülmüştür. Bunun yegâne sebebi Demokrat Parti'nin tarımsal üretime ciddi bir şekilde önem vermesidir.

Şekil 42. 1945-1960 Seçilmiş Tahıl Bitkileri Üretim Miktarları (Ton)

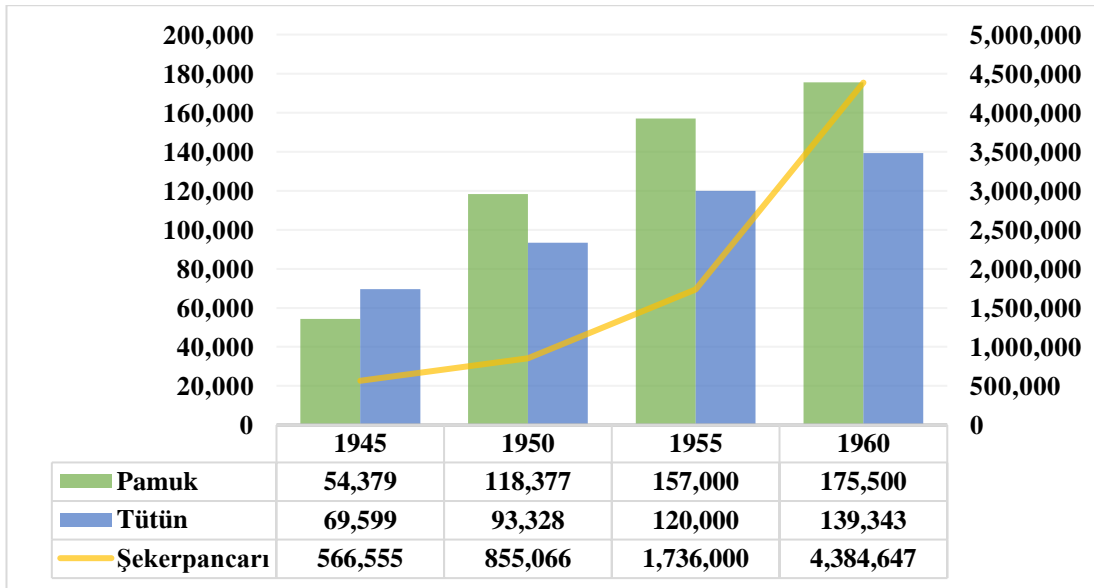
Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 4.

Aynı zamanda dünyadaki mevcut konjonktürün değişmesi savaş halinin yerini barış haline bırakması ve bu sebeple de ihracat ve ithalat olanaklarının önceki döneme göre daha fazla olması bu politikayı destekleyen bir unsur olmuştur. Bununla birlikte Demokrat Partinin tarımsal politika uygulayıcıları tarım sektörünü kalkınmanın temeli olarak görmüştür.

Birinci Menderes Hükümeti Programında bu görüşler şu şekilde açıklanmıştır: *“Muhterem Arkadaşlar, Yeni iktidarı Halk Partisinden ayıran mühim bir görüş farkı da, ziraat işlerimizin ele alınışında tecelli edecektir. Nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatla meşgul bulunmakta, Türkiye’de ziraat milli ekonominin ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir. Bunun içindir ki milli gelirin artması ve her sahada kalkınmanın ana şartı bu temelin kuvvetlenmesi suretiyle mümkün olabilecektir. Ziraatın iktisâdi bünyemizin temelini teşkil ettiğini hiç bir zaman gözden uzak tutmayacağız. Eski iktidarın yaptığı gibi gösterişçi ve pahalıya mal olan bir devlet*

müessesesinin, karasaban ve kağının mahkûmu olan geri bir zirai bünye üzerine kurulamayacağı, kurulmak istendiği takdirde ise milli ekonomiyi takatsiz düşüreceği hakikati daima hesap olunmak lazımdır. Bugüne kadar takip olunan yol şayet şu kısaca ifade ettiğimiz görüşe mutabık olsaydı, yalnız ziraatımız inkişaf etmekle kalmaz diğer bütün istihsal ve iktisâdi faaliyet şubelerinde de çok feyizli gelişmelere şahit olmak mümkün olurdu. Ziraatı ön plana alan böyle bir görüşle hareket ederek zirai kredi davasını ziraat alet ve vasıtaları meselelerini hastalık ve haşerelerle mücadele, iyi tohum ve tohumlar; islah mevzularını ziraat tekniğini ilerletme çarelerini ehemmiyetle yeni baştan gözden geçireceğiz. Küçük ve büyük sulama işlerine hız vermenin, verimi süratle artıran ve yeni yeni teşebbüslere geçmek imkânını veren bir mevzu olduğuna kaniyiz. Topraklandırma işini daha emniyetli, pratik ve süratli usullere bağlamak niyetindeyiz.” (BMHP, 2018) Bu görüşler ile birlikte demokrat parti hükümetinin tarımsal politika uygulayıcılarının bizzat kendileri de toprağı işleyen ve topraktan gelir elde eden büyük çiftçiler olmaları hasebiyle tarımcılığı yakından tanımaları kendilerine büyük avantajlar sağlamıştır.

Şekil 43. 1945-1960 Seçilmiş Sınai Bitkilerin Üretim Miktarları (Ton)

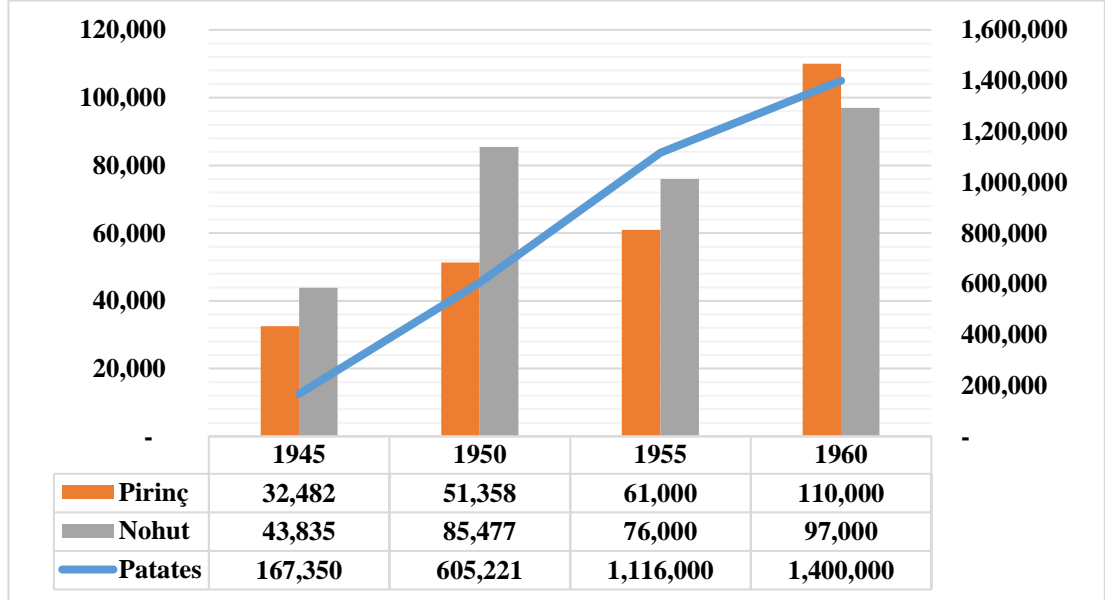
Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 6.

Bu avantajlar ile birlikte Demokrat Parti döneminde sanayi bitki yetiştiriciliğinin durumu incelendiğinde klasik tarım bitkilerinin üretim miktarlarındaki hızlı toparlanmadan da görüldüğü gibi üretilen ürün miktarlarında sürekli ve hızlı bir artış görülmüştür. Bununla birlikte önceki dönemde şeker pancarı üzerine geliştirilen strateji ve kurumsallaşma bu dönemde ürünlerini vermiş şeker

pancarı üretimi 4,3 milyon tona kadar yükselmiştir. Bununla birlikte pamuk ve tütün üretim miktarları aynı dönemde artmıştır. Kore Savaşı'nın başlamasıyla savaş bunalımına giren dünyanın, şiddetle ihtiyaç duyduğu pamuk ve yün vs. gibi ham maddelere olan talebin gittikçe artması ve bu maddelerin pazarlarda rağbet görmesi üzerine, pamuk ve yün ihracatında önemli bir paya sahip olan Türkiye'nin birkaç ay içerisinde yıldızının parlamasına sebep olmuştur.

Yapılan istatistiklere göre, 1949 yılı Kasım ayında 62.000.000 lira olan pamuk ihracatı 1950 yılının Kasım ayı sonunda 150.000.000 liranın üzerine çıkmıştır. (Yurtoğlu, 2014, s. 162-163) Bu dönemde özellikle tarımda makineleşmenin artması konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. İlkel denilebilecek araçlarla yapılan tarımsal üretim yerini makineli üretime bırakmış ve tarımda ciddi bir modernizasyon yaşanmıştır. Bu çerçevede, traktör kullanımı çok hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Tarımda makineleşme konusunda ABD'den gelen dış yardımların büyük etkisi olmuştur. 1950-1960 yılları arasında ABD dış yardımlarının yarısının tarımsal makineleşmeye ayrılmıştır. (Sungur, 2016, s. 9)

Şekil 44. 1945-1960 Seçilmiş Tüketim Bitkilerinin Üretim Miktarları (Ton)

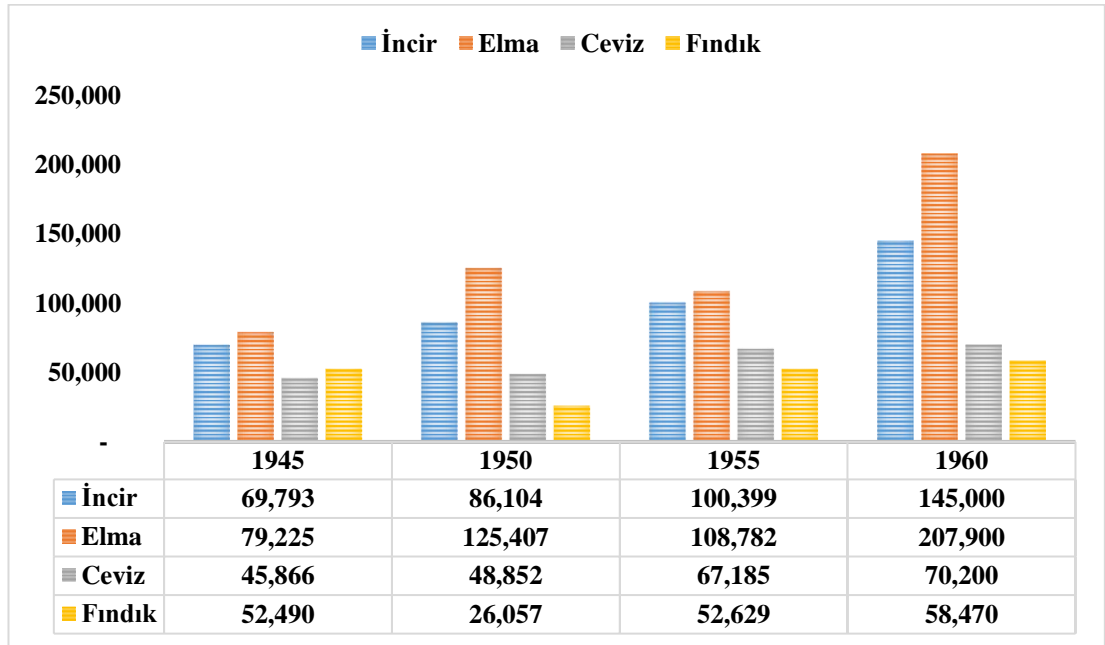
Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 4-6.

İlgili dönemde tüketimde kullanılan önemli hububat ve bakliyatların üretim miktarlarının üretiminde de aynı şekilde kat kat artışlar görülmüştür. Üretim miktarlarındaki bu artış eğiliminde öne çıkan patates üretimi olmuştur.

Birinci Menderes Hükümeti programında belirtildiği gibi kırsal kesimde ikamet eden yoksul köylünün beslenmesini sağlayabilmek ve temel gıda maddelerini ucuza temin edebilmesini sağlamaktır. Özellikle yoksul kesimlerin ana gıda maddelerinden birisini oluşturan patates üretimi 1950 yılında 605 bin tona ulaşmıştır. (İUM, 1953, s. 3)

Ayrıca patates üretiminin bu denli artmış olması makineleşmenin getirdiği avantajlar sebebiyle sağlandığı gibi hem de ihracının Sanayi bitkisi olması sebebiyle kolay olması etkili olan önemli sebepler arasında yer almaktadır. Uygulanan bu politikalar 17.yy Fransa'sında yaşayan fizyokratların görüşlerine benzer nitelikteydi. Ancak fizyokratlar ekonomide sanayi sektörünün rolünü atıl bulmakta ve reddetmekteydiler.

Şekil 45. 1945-1960 Seçilmiş İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 8-9.

İhracı mümkün olan meyvelerin üretiminde de yine dönemin diğer tarla ve hububat ürünlerinde de olduğu gibi üretim miktarlarında artış görülmektedir. Özellikle ihracata yönelik olan incir, elma, ceviz gibi ürünlerin üretim miktarında 1960'lara doğru yaklaşık iki buçuk kat artış görülmüştür. İncir üretimi 1960 yılında 145 bin tona

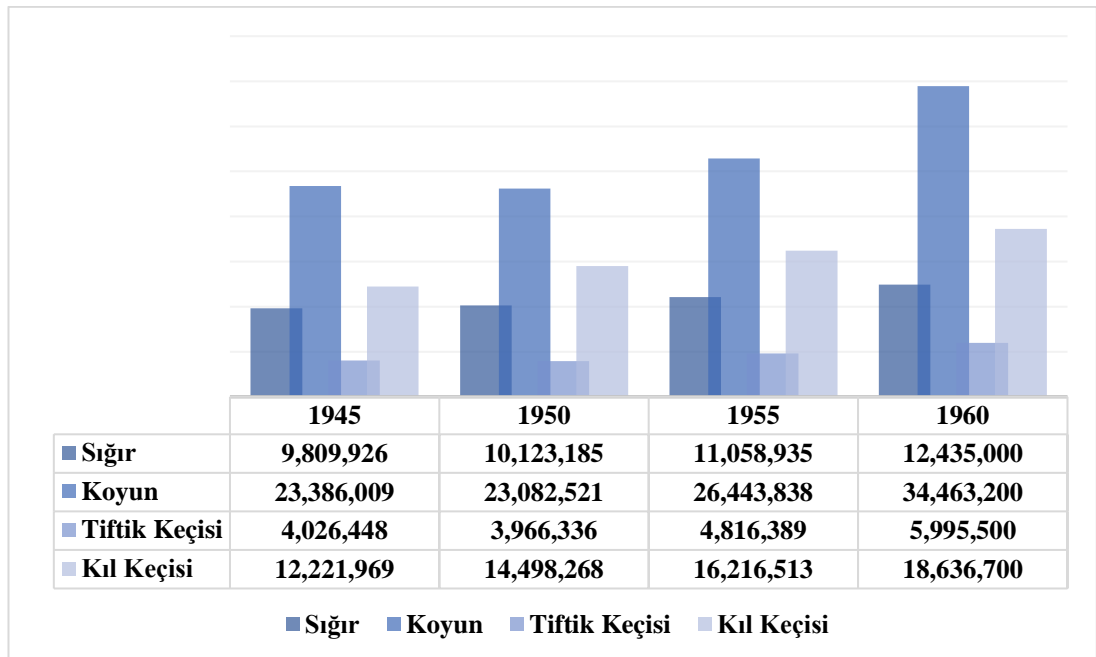
ulaşmıştır. (DİE, 1965, s. 8) Ancak bu eğilim sert ve kabuklu meyve olan fındığın üretim miktarına yansımamıştır.

Fındığın üretim miktarı ilgili yıllarda sürekli dalgalanmıştır. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti Amerika Birleşik Devletlerinden “Marshall Yardımı” olarak da bilinen parasal ve sanayi malı şeklindeki desteği alırken ilgili yıllarda batı Avrupa’ya gerekli hammaddeleri ihraç eden bir ülke rolünü üstleniyordu. Bu rol ülke üzerinde kara yolları ve yeni limanların yapılması ve hammadde temininin hızlı bir şekilde ulaştırılmasıyla da desteklenmiştir. Daha sonraki yıllarda ihracat dışardan ithal edilen makineleşmeyle birlikte hızlanmıştır.

5.1.2. Hayvancılık ve Seçilmiş Gıda Maddelerinin Üretimi

İlgili dönemde hayvancılıktaki durum ise bitkisel üretimdeki kadar parlak olmamıştır. Bu dönem cumhuriyet dönemine kıyasla hayvancılık sektörü anlamında daha durağan ilerlemiştir. Hayvan sayısı bu dönemde azalarak artmıştır.

Şekil 46. 1945-1960 Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş)

Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 11.

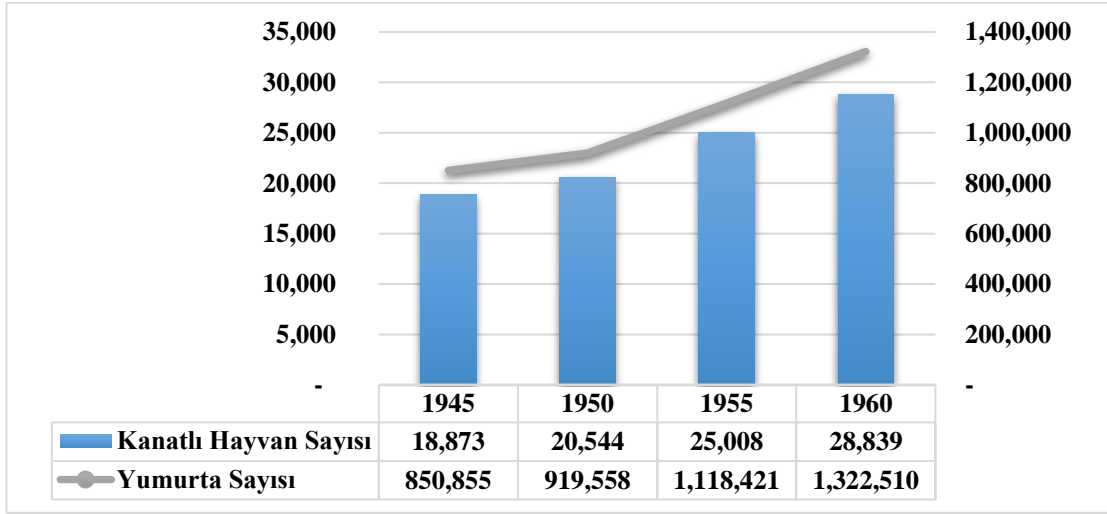
Bu durum 1955li yıllardan sonra değişmeye başlamış ve daha sonraki yıllarda alınan tedbirler ile hayvan sayısında ciddi artışlar meydana gelmiştir. Koyun sayısı 1955 yılında 26,5 milyon baş iken 1960 yılında 34,5 milyon baş 1966'ya gelindiğinde sadece 34,6 milyon baş olarak hesaplanmıştır. (DİE, 1967, s. 11)

İlgili dönemde hayvan hastalıklarına karşı önlemlerde alınmıştır. Avrupa'da ilgili dönemde yaygın olarak görülen şap hastalığına karşı kanun ve yönetmelikler çıkarılmıştır. Kore savaşının etkisiyle yün ve ipliğin değerlenmesi ve dünya piyasa fiyatlarının yükselmesi ilgili dönemde hayvancılığın gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Örnek vermek gerekirse ilgili dönemde, 6.000.000 lira olan yün, kıl ve iplik ihracatı 28.600.000 milyon liraya ulaşmıştır. Yün fiyatları dört buçuk kat artmış 5.50 liraya dayanmıştır. (Yurtoğlu, 2014, s. 162-163)

Ayrıca Bu dönemde, ülke hayvancılığının kalkınması, gelişmesi ve veriminin artırılması için gerekli olan sanayi yemi üretmek, bunları işleyecek tesisler kurulmak istenmiştir. Bu amaçla merkezi Ankara'da olmak üzere doksan dokuz yıl süre ve 5.300.000 lira sermaye ile 865 sayılı Kanununun 280. maddesine uyarınca Bakanlar Kurulu'nun 02.11.1956 tarih ve 4/8238 sayılı Kararnamesiyle Yem Sanayi Türk Anonim Şirketi kurulmuştur.

İlk fabrikasını 1958 yılında Ankara'da hizmete açan bu şirket, hemen akabinde Konya, Erzurum ve İstanbul fabrikalarını faaliyete geçirmeyi başarmıştır. Kısa zamanda gelişen bu teşekkül yapısında özel sektöre de yer ayırmıştır. İlk zamanlarda zorlukta tüketilen yemler zamanla hayvan yetiştiricileri ve besiciler tarafından büyük rağbet görmüş ve yem sanayinde büyük gelişmeler kaydedilmiştir. İş hacmi sürekli genişleyen Yem Sanayi'nin mevcut olan sermayesi zamanla yeterli gelmediğinden DP iktidarının mali desteğıyle 08.02.1960 tarihinde sermayesini 15.900.000 liraya çıkarmıştır. 1959 yılında takriben 9.631 ton hayvan yemi satışı gerçekleştiren Yem Sanayii AŞ, kuruluşundan itibaren et ve süt verimi bakımından yetersiz büyükbaş hayvancılığının gelişimine ve hayvancılık sektörüne büyük oranda katkı sağlamıştır. (Yurtoğlu, 2014, s. 291-292)

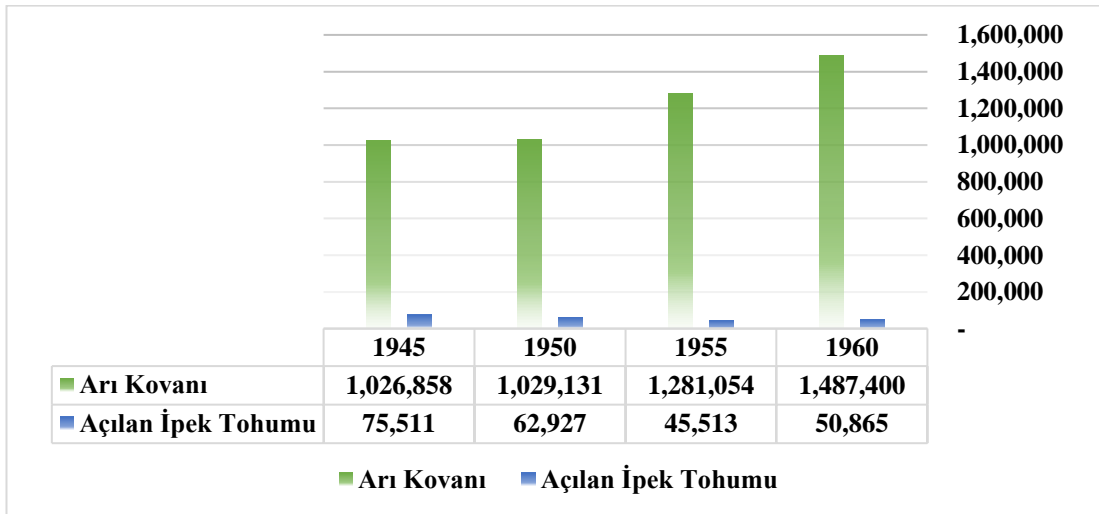
Şekil 47. 1945-1960 Kanatlı Hayvan ve Yumurta Üretimi (1000 Adet)

Kaynak: DİE. (1965). Tarım İstatistikleri Özeti 1943-1964. s. 10.

Kümes hayvancılığında elde edilen üretim küçükbaş ve büyükbaş hayvancılıkta olduğu gibi azalarak artan bir seyir izlemiştir ancak bu artma eğilimi düzenli biçimde seyretmiştir. Oysaki cumhuriyet döneminde ilgili yıllarda artış eğilimi düşük oranlarda kalmıştır. 1955 yılından sonra hayvancılığa ait tüm sektörlerde olduğu gibi kümes hayvanı sayısı büyük bir sıçrama göstermiştir. Ayrıca bu dönemde kümes hayvancılığı ile alakalı herhangi bir özel ve yapısal bir tarımsal politika uygulanmamıştır. Üretim yöntemleri korporasyona dayalı olmakla birlikte 1960'lı yıllardaki hayvan sayısındaki artış 1909 verisini yakalayamamıştır. Ayrıca yumurta üretimi de kanatlı sayısına bağlı olarak artmıştır.

Şekil 48. 1945-1960 Arıcılık ve İpekböcekçiliği (Adet)

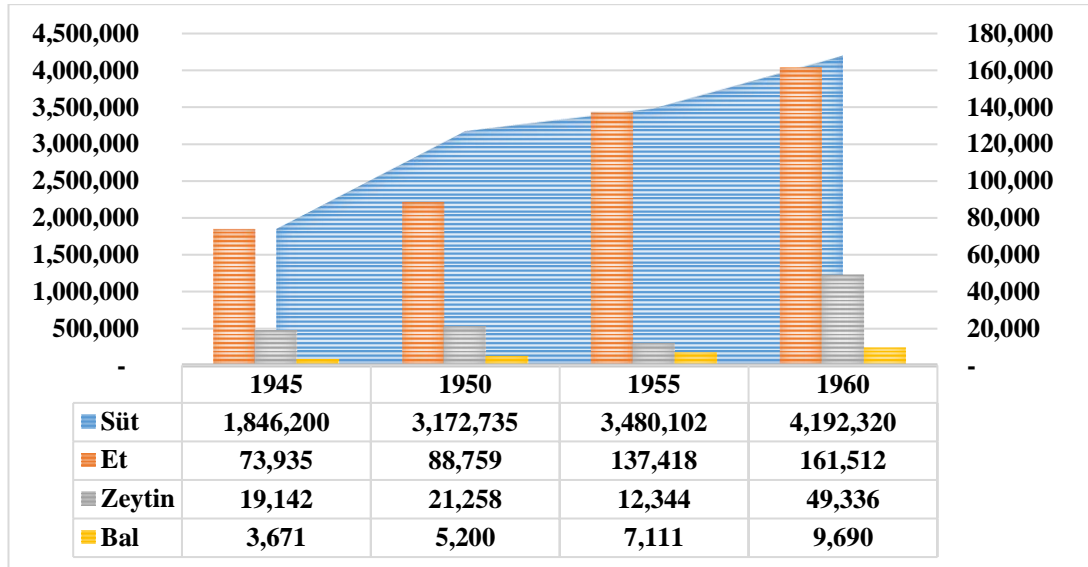

Kaynak: DİE. (1965). Tarım İstatistikleri Özeti 1943-1964. s. 11.

Arıcılık ve ipekböcekçiliği ele alındığında ise 1945 ile 1950 yılları arasında arıcılık kovan sayısı anlamında yerinde saymış iken bu dönemde hem eski usul hem de yeni usul kovanların sayısı artmıştır. Bununla birlikte kovan sayısı 1960lı yıllara gelindiğinde 1,5 milyonu bulmuştur. İpekböcekçiliğinde ise durum çok daha vahim ve farklı bir seyir izlemiştir. İpekböcekçiliği bu dönemde ilk kez çöküşe geçmiş açılan ipek tohumu kutusu 1955 yılına kadar sürekli azalmıştır. Bu azalış dramatik düzeylerde meydana gelmiş ve üretim 1945 yılı verisinin altına düşmüştür.

İpekböcekçiliğinin cumhuriyet hükümetlerinin birçoğunda tarımsal üretim içerisinde başlıca sorun olması ve üretimin sürekli düşük kalmasının yegâne sebepleri hükümetlerin ipekböcekçiliğinde uyguladıkları politika ve stratejinin olmamasıdır. Ayrıca ipeğin dış pazarlarda pazarlanması stratejisinin olmayışı ve dış dünyadaki tekstil ve ipek üretimi ile alakalı gelişmelerin hiçbir hükümet tarafından yeterince takip edilmemesi üretimin düşmesinde önemli bir unsur olmuştur.

Şekil 49. 1945-1960 Seçilmiş Gıda Maddeleri Üretimi (Ton)

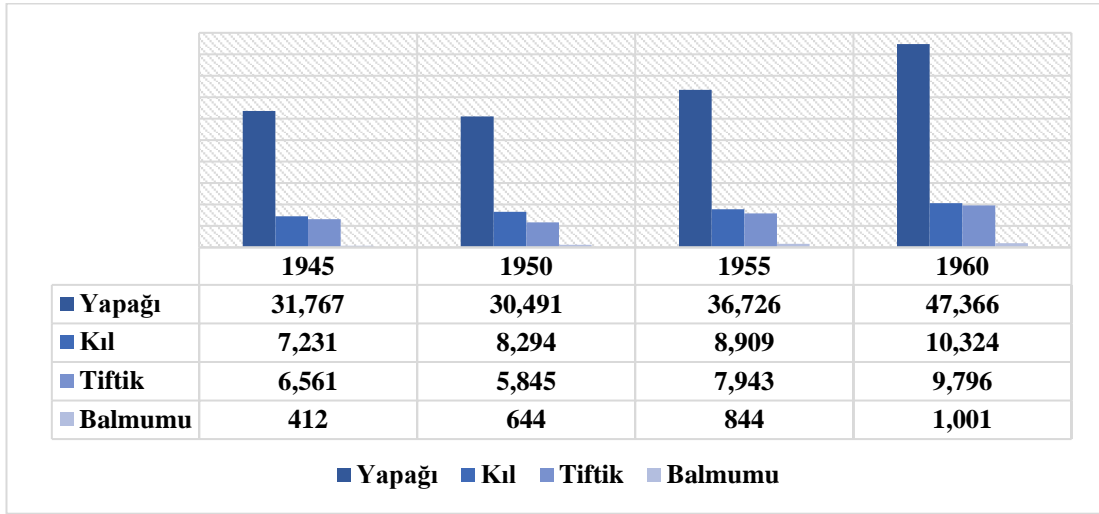

Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 10-12.

Aynı dönemde Demokrat Parti'nin parti programında açıkladığı gibi yoksul köylü 'nün gıda ihtiyacını karşılama amacı temel gıdaları üretim miktarlarındaki görülen en az iki kat artış bu amaca ulaşıldığını ve bu amaca yönelik hareket edildiğini göstermektedir. Üretim miktarları incelendiğinde sağılan süt miktarı 1960 yılında neredeyse 4,2 milyon tona çıkmış keza bal üretimi de 9,6 bin tona ulaşmıştır. Et üretimi de aynı şekilde artmış üretim miktarı 161 bin tona yükselmiştir. Bununla birlikte kurumsal yapılanmalara gidilmiş bu amaçla çeşitli kitler kurulmuştur. Bunlardan en

önemlisi olan Et ve Balık Kurumu (EBK) Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı kurulmuştur. Et ve balık işlerini düzenleme, ticaret, üretim ve sanayi ile meşgul olma, ilgili her türlü etüt ve araştırmalar yapma, bu amaçla, kasaplık hayvan ve hayvansal ürün ticareti, üretimi, hayvan soylarının ıslah ve gelişimi ile ilgili her türlü çalışmaları yapma, fabrika, mezbaha araç ve tesisatın kurulum ve işletmesiyle görevlendirilmiştir. Kurum, ayrıca hayvan piyasalarını düzenlemek, fiyat dalgalanmalarını önlemekle yetkilendirilmiştir. (Genç & Özgür, 2017, s. 41-42)

Şekil 50. 1945-1960 Seçilmiş Hayvan Ürünleri Üretimi (Ton)

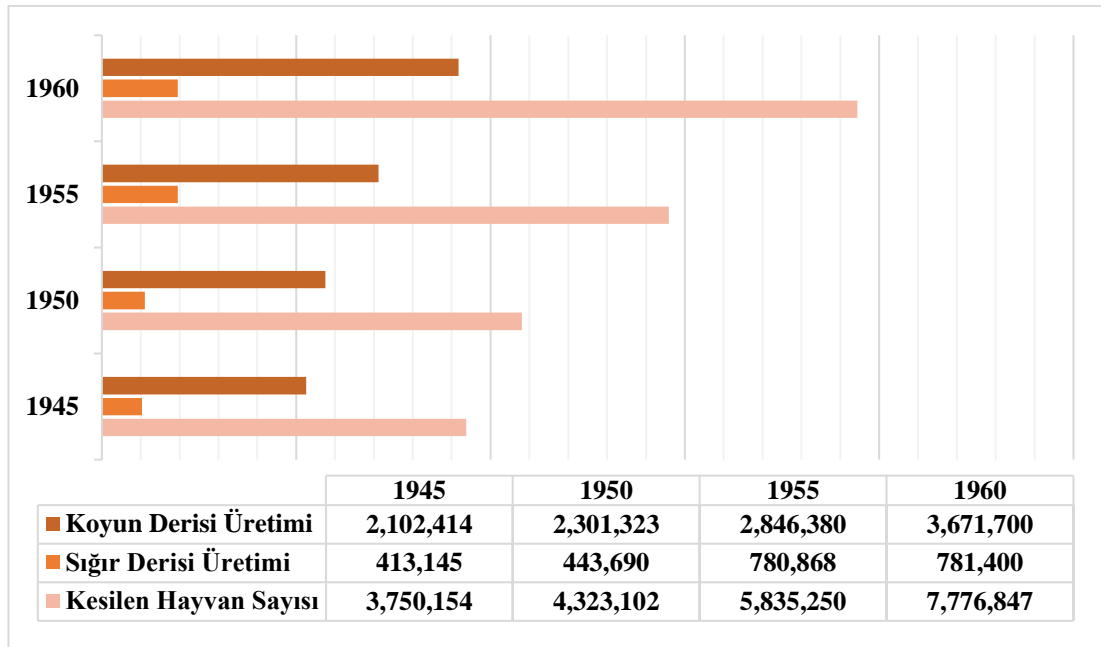
Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 11-14.

Hayvansal ürünlerin üretim miktarları ele alındığında grafikte gösterilen önemli hayvansal ürünlerin tamamının üretim miktarlarında artış görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı döneminde Türk ordusunun ilgili üretilen mallara talebi söz konusuysen 1950'lerden sonra Kore Savaşı'nın patlak vermesiyle bu ürünlere dış pazarlarda da ihtiyaç doğmuştur. Bununla birlikte iç savaş gibi görünen ancak dünya güçlerinin karşı karşıya geldiği Uzak Asya'da ilgili ürünlerin savaşlar sebebiyle üretiminin azalması ve buna yönelik ihtiyaçların artması ayrıca bu ürünlerin fiyatlarının artmasına buda o dönemde bu ürünlerin üretimini teşvik eden bir unsur olmuştur.

Yün, Pamuk, Kıl, Yapağı gibi hayvansal ürünlerin fiyatlarında büyük dalgalanma ve değişimler görülmüş ve pamuklu dokuma sanayi hızlı ilerleme kaydetmişse de yünlü dokuma sanayi bu ilerlemeyi kaydedememiştir. Bunun nedeni, elde edilen yünlerin kalite bakımından ince mallar üretimine elvermeyişi yüzünden en fazla battaniye, şayak halı ve kaba kumaş dokumaya uygun ştrayhgarn, yani

taranmamış yün üretilmesindedir. Bununla birlikte, az da olsa kamgarn tipi uzun elyafly taranmış yün de üretilmiştir. Yünlü sanayiinde Doğu bölgesinin yapağısını işlemek amacıyla 1954 yılında Diyarbakır Şayak Fabrikası işletmeye açılmıştır. Ayrıca, yün ipliği ve dokuması alım satım işleriyle uğraşmak için merkezi İstanbul olmak üzere, 50 yıl süre ve 400.000 lira sermaye ile 15.07.1955 tarih ve 4/5511 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Anadolu Yün İpliği ve Dokumacılık Sanayii Türk Anonim Şirketi kurulmuştur. Bu gelişmelerle paralel olarak 1950 yılında 7.464.000 ton yün ipliği üretilirken 1960'da bu miktar 17.320.000 tona yükseltilmiştir. (Yurtoğlu, 2014, s. 301-302)

Şekil 51. 1945-1960 Kesilen Hayvan ve Deri Üretimi (Baş-Adet)

Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 13-14.

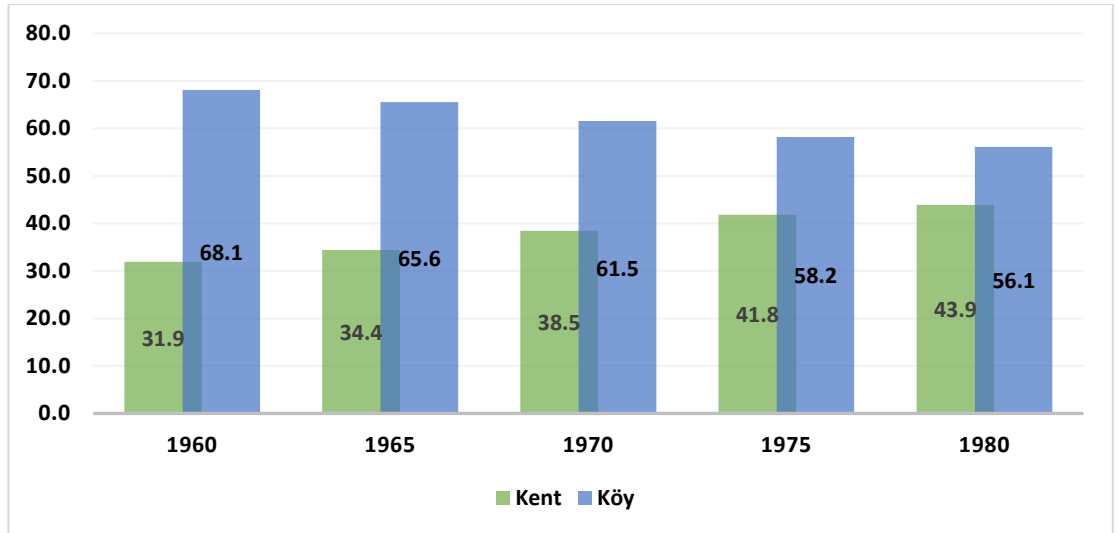
Son olarak Demokrat Parti döneminde deri üretimi ve kesilen hayvan sayısı 1955li yıllardan itibaren artan hayvan sayısına bağlı olarak artış eğilimi göstermiştir. Deri mamullerinin savunma sanayinde ve ordunun temel ihtiyaçlarında kullanılması üretimin artırılması anlamında da önemli bir yer tutmuştur. Bununla birlikte yine aynı dönemde kesilen hayvan sayısı 3,7 milyondan 7,7 milyona çıkmıştır. Bu durum ilgili dönemde et üretimi ve hayvan mamullerine olan iç talebin artması ile doğrudan ilişkilidir.

5.2. 1960-1980 Yılları Arasında Tarımsal Üretim

1960 Askeri ihtilali ve Mevcut hükümetin devrilmesinden sonra Türkiye koalisyon hükümetleri ile tanışmış “Koalisyonlar Dönemi” olarak da adlandırılan bu dönemde yirmi hükümet değişmiştir. Oysa 1940 ile 1960 arasında on iki hükümet değişimi vuku bulmuştur. Ayrıca bu çalkantılı dönemde dünya konjonktürü de değişmiştir. Orta doğuda meydana gelen istikrarsızlık daha sonra petrol şoklarına sebep olmuş ve petrol fiyatları sürekli bir artış göstermiştir. Türkiye eski tarım ihracatçısı konumunu kaybetmiş ve tarımsal ihracat artık eski önemini yitirmiştir. Ortadoğu’da yer alan siyasi riskler Türkiye’nin hali hazırda petrol ithalatçısı olması nedeniyle tarım sektöründe girdi fiyatlarını artırmıştır.

Ardından 1974’teki Kıbrıs Barış Harekâtı ve Afyon Ekimi sebebiyle uluslararası ambargoların başlaması Türk ekonomisini darboğaza sürülemiş ve sonunda 1980 ihtilali meydana gelmiştir. Türk nüfus yapısının bu yıllarında en önemli sorunlarından biri köyden kente göç olmuştur. Bu dönemde tarım sektöründe istihdam edilen durağan nüfus hızlı bir biçimde şehirlere akmaya başlamıştır.

Şekil 52. 1960-1980 Türkiye’de Şehir-Köy Nüfus Oranı (%)

Kaynak: TÜİK, 2018, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1081 (20 Aralık 2019).

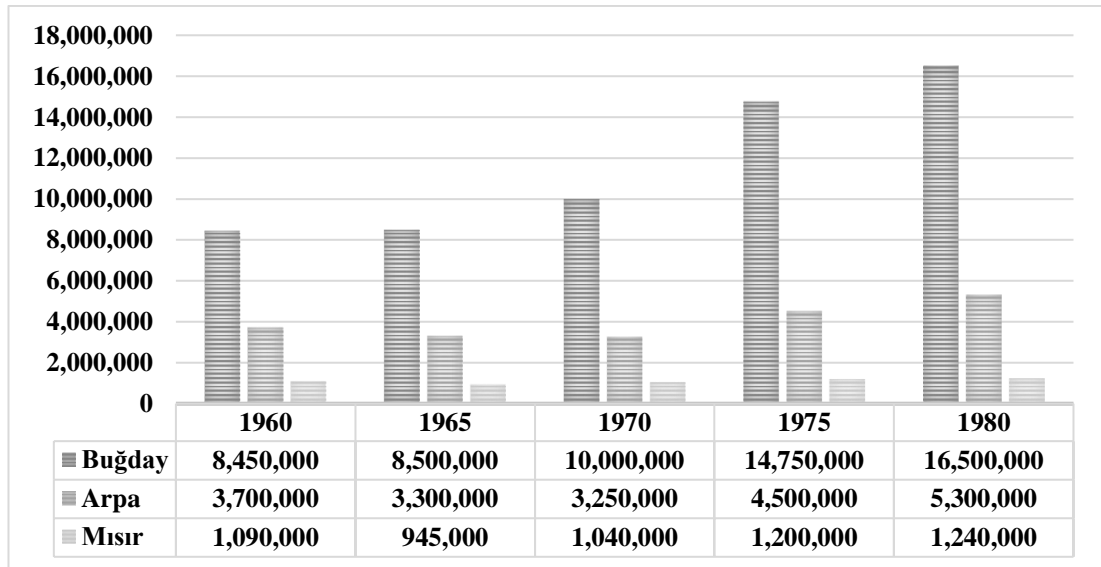
Kır-kent dengesi incelendiğinde 1960 yılında neredeyse %32 olan şehirli nüfus 1980 yılına gelindiğinde yaklaşık %44’ü bulmuştur. Bu göç dalgası şehirlerdeki sosyal problemleri artırmış ve bu dinamik hareket ayrıca şehirlerdeki alt yapıyı da sarsmıştır.

Şehirlerdeki alt yapı birden bire akan nüfus ile yetersiz hale gelmiş aşırı kullanım ve alt yapı yetersizliği günümüzde var olan sorunların temelini teşkil etmiştir. Kırsal kesimde yaşayan insanların şehirlere göç etmeye başlaması aynı zamanda kırsal kesimdeki memnuniyetsizliği de göstermektedir. Köylerin zamanla ortadan kalmasıyla bazı tarım ürünlerinin üretim miktarı düşmüştür.

5.2.1. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları

Bu dönem kooperatifçiliğin vaadiyle tarımsal politikaların farklı seyir izlediği yıllar olmuştur. Ancak kooperatifçiliği geliştirme politikaları 1960 ile 1965 yılları arasında tarımda ana faaliyet kollarının çoğunda üretim miktarlarının azalmasına sebep olmuştur. Şekil 53'te klasik tarım ürünlerinden olan buğdayın üretiminin 1960 ile 1965 arasında sadece 50 bin ton arttığı görülmektedir.

Şekil 53. 1960-1980 Seçilmiş Tahıl Bitkileri Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 174.

Üretim miktarının bu denli azalması tarım üretimindeki duraklamayı göstermektedir. Aynı dönemde mısır ve arpa gibi ürünlerinde üretim miktarı incelendiğinde dramatik düşüşlerin olduğu görülmektedir. Ayrıca bu dönemde birinci

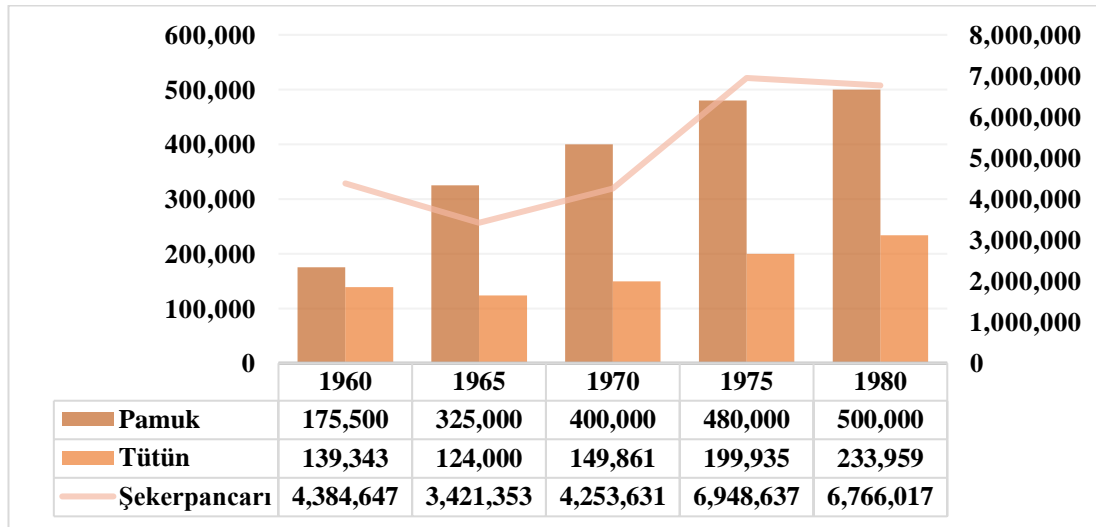
kalkınma planını oluşturulmuş ve uygulamaya başlamıştır. Bu plana göre uygulanacak tarım politikasının ana unsurları; (BBYKP, 1963, s. 145)

- *Enflasyon yaratmadan, millî gelirden yüzde 7 gelişme hızını sürdürmek, aynı zamanda, tarım üretimini çoğaltmak sanayileşmeyi gerçekleştirmek için ihracatı geliştirmek ve sanayi için artan ham madde ihtiyacını karşılamak*
- *Beslenme seviyesini düzeltmek için diyetle, proteinli, özellikle hayvani proteinli besinleri artırmak.*
- *Tüketimdeki artışı, gelir farklılığının giderilmesi amacıyla hizmet edecek şekilde düzenlemek; işsizliğin giderilmesine yardım etmek; tarım dışı kesimlerin iş yaratma imkânlarının üstünde, köyden şehre işçi akınının yarattığı düzensiz şehirleşmeye engel olmak, genel olarak tarım ve toplum kalkınması hamlelerini geliştirmek,*
- *Arazi kullanımında uzun süreli dengeyi sağlayarak plânın uzun süreli amaçlarını gerçekleştirmek. Bu husus yalnız kaynakların saklanması değil, aynı zamanda kaynaklardan en iyi şekilde yararlanmayı hedef tutmaktır.*

Ancak planın tarım sektörüne istenilen düzeyde etkinlik kazandıramadığı görülmektedir. Azalan getiri kanunun etkileri açık bir şekilde belirlemiştir. (Kazgan, 1967, s. 81) Bu durum siyasal arenada hemen karşılık bulmuş hükümet değişimleri yaşanmıştır. Adalet Partisinin yükselişiyle yeni bir dönem başlamıştır. Süleyman Demirel kırsal kesime olan yakınlığını şu sözlerle ifade etmektedir; “1934 yılını hatırlıyorum. Ümit ve bereket olan yeşil, o yıl köyümüze uğramamıştı. Bir yılın ekmeği, yeşilin içinde gizliydi. Ama 1934 kuraklık ve kıtlık yılı oldu. Köylü, çoluk çocuk, genç ihtiyar, kadın kız topluca yağmur duasına çıktık. Ben de onların arasındaydım. Büyüklerin dualarını, çocukların ise bağrıışmalarını hiç unutmuyorum. İşte o gün bugün kuruyan başağın arkasından gidiyorum. Kuruyan başak, Türk köylüsünün ümididir. Tane, dolmadan kurumuşsa, solmuş demektir. Çaresizliğe terk edilmişinin işaretidir. Medeniyetçilik mücadelesine beni iten, köylünün o kış çektiğidir. Ailemizde, eli tutan herkes çalışırdı. Evimizdeki işimizin dışında oyun oynamaya pek vakit bulamazdık. Okula giderken, elimize bir de odun alırdık. Çünkü okulda yakacak yoktu. Okul yolunda beni çok yoran bir çantam vardı. Çantam neredeyse benim boyum kadardı. Bir elimde odun, bir elimde koca çanta, ayaklarımda da çok büyük ayakkabılarla uzun yol yürür, okula ulaşırdım.” (Turgut, 2019, s. 1) Aslında Demirelin “Medeniyetçilik Mücadelesi” olarak ifade ettiği kavram özellikle tarım sektörünün alt yapı anlamında geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Daha

önceki dönemin kooperatifçilik anlayışının aksine sulama, gübreleme, yol ve baraj inşası gibi temel alt yapı yatırımlarına önem veren politikalar bu yolla tarımda mevsimsellik etkisini kaldırmayı ve verimi artırmayı amaçlamıştır. Bu amaçlar doğrultusunda ilk olarak sanayi üretimine yönelik bitki yetiştiriciliği üretim politikası değiştirilmiş eski dönemdeki şeker pancarı üretiminin ön planda tutulması anlayışı terk edilerek pamuğun üretim miktarının artırılması anlamında çaba sarf edilmeye çalışılmıştır.

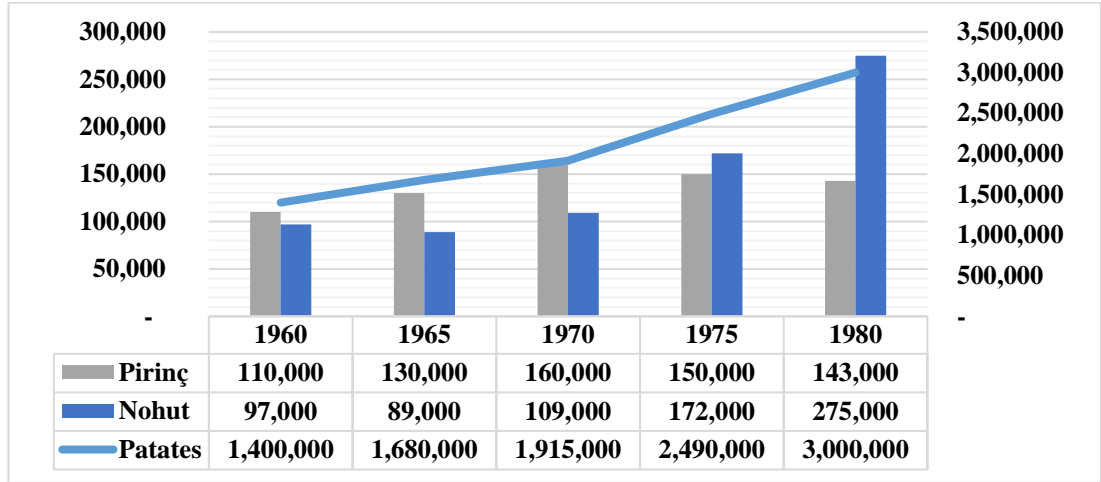
Şekil 54. 1960-1980 Seçilmiş Sınai Bitkilerin Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 180.

1980 yılına gelindiğinde pamuk üretimi 500 bin tona yükselmiş ve sonraki dönemde tekstil sanayinin gelişmesinde ana etmenlerden birisi olmuş ve bu sektördeki maliyetleri düşürmüştür. Şeker pancarı üretimi uzun yıllardan sonra 1960-1965 yılları arasında gerilemeye başlamış ancak 70li yılların sonunda toparlanma sürecine girmiştir. Buna mukabil üretim miktarı 1980 yılında 6,7 milyon tona ulaşmıştır. Şekerpancarının bu dönemde üretim miktarının azalması ve pamuğun üretim miktarının artmasında sanayileşmeyle birlikte pamuğa yönelik iç talebin artmış olmasının da büyük etkisi olmuştur.

Şekil 55. 1960-1980 Seçilmiş Tüketim Bitkilerinin Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 176-180.¹⁰

Pirinç nohut ve patates gibi tüketimde kullanılan önemli sebzelerin üretim miktarlarında artış meydana gelmiştir. Pirinç üretim miktarı 1960-1965 yılları arasında azalmadan artarak sürmüştür ise de 70'li yılların sonunda pirinç üretiminin gerilediği görülmektedir. Pirinç üretiminin çoğu zaman emek yoğun olarak yapılması ve dar gelirli çiftçinin ürettiği ürün olması hasebiyle dönemin sol eğilimli siyasal iktidarlar tarafından daha çok desteklendiği görülmektedir.

1960-1965 yılları arasında pirinç üretiminin arttığı ve üretim verisinin tüm ürünlerde ki genel seyre ters bir trend izlediği anlaşılmaktadır. 1970 yılında üretim miktarı 160 bin tona ulaşmıştır. (DİE, 1975, s. 4) Bu üretim miktarındaki artış eğilimi Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile İkinci Beş Yıllık kalkınma planının amaçlarını desteklemektedir. Özellikle İkinci beş yıllık kalkınma planının tarımla ilgili ana esasları sıralanacak olursa; (İBYKP, s. 302)

- *Tarımsal gelişme programları, bu sektörün üretiminin hava şartlarına bağlılık derecesini azaltma amacına yöneltilen olacaktır.*
- *Tarımsal üretimin artış hızı, ekonomide enflasyon baskısı yaratmayacak ve plan genel kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesine destek olacak bir seviyede tutulması amaç olacaktır.*
- *Tarımsal gıda maddeleri talebi ithalât ihtiyacı yaratmayacak şekilde iç üretimle karşılanacaktır.*

¹⁰ Pirinç istatistiği bu yayın içerisinde yer almamıştır. Pirinç istatistiği yine istatistik kurumuna ait **Tarımsal Göstergeler 1923-1998** adlı yayının **23. Sayfasından** alınmıştır.

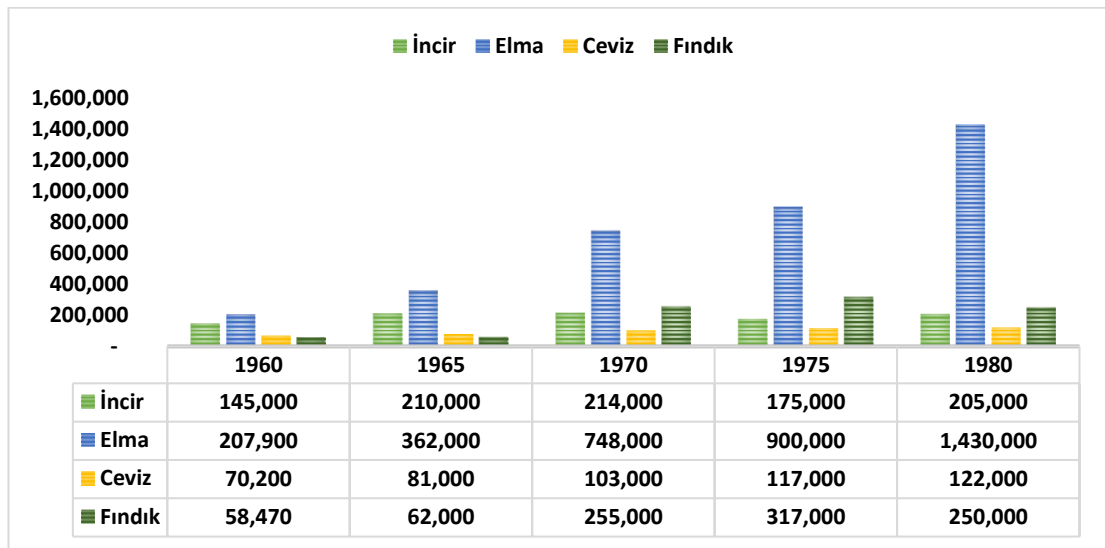
- *Tarımsal bünye uzun vadede hızlı ve dengeli gelişmeyi mümkün kılacak şekilde düzenlenecektir.*
- *Yeterli bir besleme dengesine ulaşmak için, toplam besin birleşimindeki hayvansal proteinler artırılabacaktır.*
- *Planın sosyal amaçlarının gerçekleştirilmesine yardımcı olmak için tarım içi istihdam yaratma imkânlar üzerinde durulacak ve sektör içi ve diğer sektörlerle tarım arasındaki gelir farklılıklarının azaltılması esas alınacaktır.*
- *Tarımı modernleştirmek, modern girdi ve araç kullanımında daha iyi bileşim gerçekleştirmek için üretim teknolojisinin seviyesi yükseltilecek ve verimlilik artırılabacaktır.*
- *Tarımsal kaynakların uzun sürede dengeli kullanımını temin ederek muhafaza ilkesi yanında uygun işletmeyi de göz önünde tutmak ana ilkeler olacaktır.*
- *Tarım reformu tarımsal bünyenin temelindeki aksaklıkları gidermeye yönelmiş tedbirler dizisi olarak kabul edilecektir.*

Planın ana unsuru olan temel gıda maddelerinin yurt içiresinde üretilmesi ve yoksul kesimlere ulaştırılması patates ev diğer bakliyatların üretiminin artırılmasıyla bir nebze sağlanmış görülmektedir. Bununla birlikte iki plan içerisindeki ortak nokta olan “enerji değeri yüksek proteinli besinlere ağırlık verileceği” ilkesinin patates üretimde başarılı olduğu görülse de hayvansal üretim miktarları açısından başarısızlığa uğramış olduğu görülmektedir.

Ayrıca uzun zamandan sonra plan içerisinde toprak reformu ve kooperatifçiliğe ilişkin ifadeler dikkat çekicidir ; “*Tarım reformu konusunda alınacak tedbirlerden istenilen sonucun elde edilmesi ve bu çalışmaların çiftçilerimizce benimsenip desteklenmesi her şeyden önce toprağın mülkiyet durumunun hukuki yönden kesin ve açık bir şekilde tespitini mecburi kılar. Bunu sağlamak için İkinci Beş Yıllık Plan döneminde kadastro ve tapulama işlerinin daha hızlı bir tempoda yürütülmesine önem verilecektir. Devletin hüküm ve tasarrufunda veya özel mülkiyetinde olup şahıslara kiralanana; orman ve mera hudutları içindeki bozuk kültür arazisinin ıslah ve bataklıkların kurutulması sonucu elde edilen; belirli bir büyüklüğün üstünde kalan ve düzenli işletilmeyen şahıs arazilerinin istimlâk veya pazarlıkla satın alınmasıyla temin edilen kültür arazisinin mülkiyetinin topraksız ve az topraklı çiftçilere uygun şartlarla devrini mümkün kılan mevzuat çıkarılacaktır. Küçük aile işletmelerinin makina, donatım ve kredi elde etmek için gerekli mali güçte olmamaları göz önünde*

bulundurularak, bu gibi ihtiyaçları karşılamada ve ürünlerin pazarlanmasını sağlamada kooperatifçilik önemli bir vasıta olarak kullanılacaktır. Tarımdaki verim artışı ileri tekniklerin uygulanmasını gerektirecektir. Bu durumda çiftçilere vade ve faiz bakımından uygun şartlarla kredi verilmesi üzerinde durulacaktır. Toprağın iyileştirilmesini, değerinin azalmasının önlenmesini ve geliştirilmesini de mümkün kılmak üzere uzun süreli yazılı sözleşme ile kiralamaya sağlayan, kira miktarlarını ayarlayan, kiracının zamanla işlediği toprağa sahip olması mekanizmasının hedef olarak alan bir kiracılık müessesesinin düzenlenmesi ele alınacaktır.” (İBYKP, s. 303)

Şekil 56. 1960-1980 Seçilmiş İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 189-194.

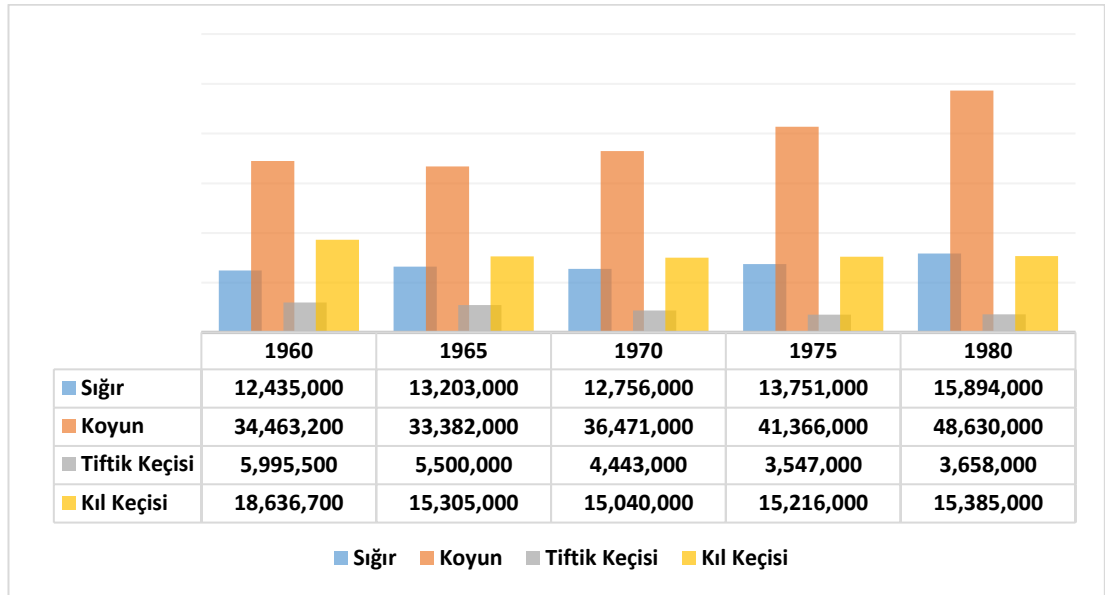
60'lı yılların ortasından itibaren en büyük tarımsal atılımlarından birisi de fındığın üretim miktarının kat kat artırılmasıdır. Fındık sert kabuklu bir meyve olup çikolata ve Gıda Sanayi'nde kullanılan önemli girdilerden birisi olduğundan Hem sanayi bitkisi olması hem de ihracat potansiyeli yüksek olması ülke geliri için önemli bir bitkisel ürün olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bugünlerde Türkiye'nin fındık üretiminde kaliteli ürün üretmesi ve sektörde lider olmasının köklerini bu yıllardaki üretimin yaygınlaşmasından almaktadır. Elmanın üretim miktarları da ilgili dönemde artmış 1965 yılında 362 bin ton elma üretimi 1980 yılında 1,4 milyon tona ulaşmıştır. Sanayi bitkisi olan incirin üretim miktarında ise gerekli verimlilik ve üretim miktarı hedefi bu dönemde yakalanamamıştır. Ceviz üretiminde de incir üretimine paralel bir biçimde verimlilik ve üretim miktarının artışı düşük oranda kalmıştır. Bununla birlikte bu dönemde elma, fındık, pamuk gibi sanayiye yönelik tarımsal ürünlerdeki üretim miktarında meydana gelen artışlar ileriki dönemlerde yükselecek

olan tekstil, gıda, ilaç, mobilya sanayi gibi sektörlere hammadde sağlamış ve bu sektörlerin gelişmesinde öncü rol üstlenmiştir.

5.2.2. Hayvancılık ve Seçilmiş Gıda Maddelerinin Üretimi

Hayvancılık ele alındığında ise Birinci ve İkinci kalkınma planlarında yer alan “enerji değeri yüksek proteinli besinlere ağırlık verileceği” ilkesi gereğince hayvan sayısını artırma ve bu yolla hayvansal ürün üretiminin miktarını artırma hedefinin amaca uygun olduğu söylenebilir. Ancak bu dönemde hayvan sayılarında ilkede vurgulandığı gibi dikkate değer bir artış meydana gelmemiştir.

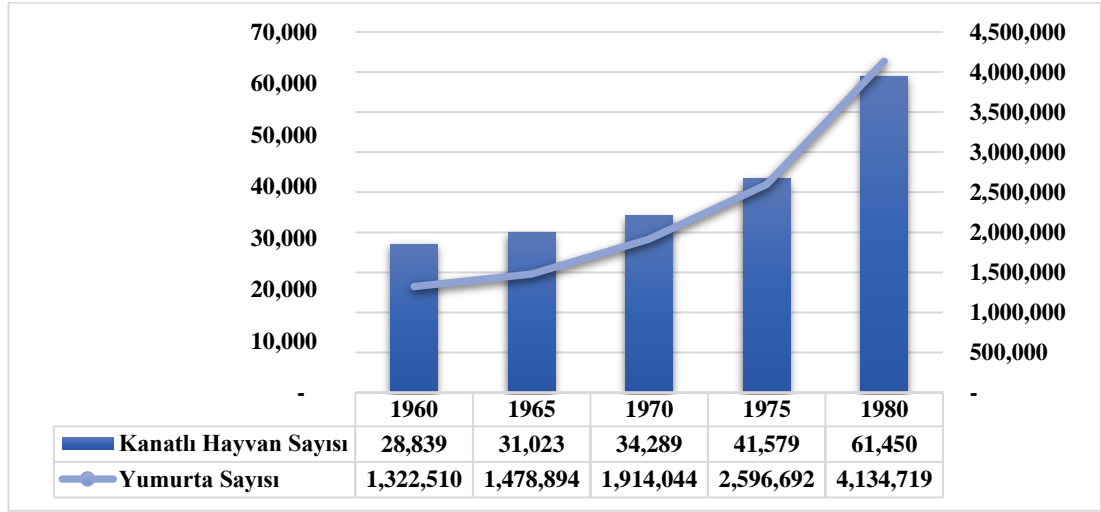
Şekil 57. 1960-1980 Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 200-201.

Bu artış meydana gelmediği gibi kıl ve tiftik keçisinin sayısı dramatik bir biçimde düşmüştür. Sığır sayısı durağan bir seyir izlemekle beraber ancak 1975 yılından sonra toparlanmış ve 13,7 milyona ulaşmıştır. (DİE, 1976, s. 20) Bu dönemde sadece koyun sayısı istikrarlı bir biçimde artmıştır. 1980'lere kadar üretimde azalmalar görülsede 1975 yılından itibaren 1980'e kadar beş yıl içerisinde 7 milyon koyun hayvan stokuna dâhil edilmiştir.

Şekil 58. 1960-1980 Kanatlı Hayvan ve Yumurta Üretimi (1000 Adet)

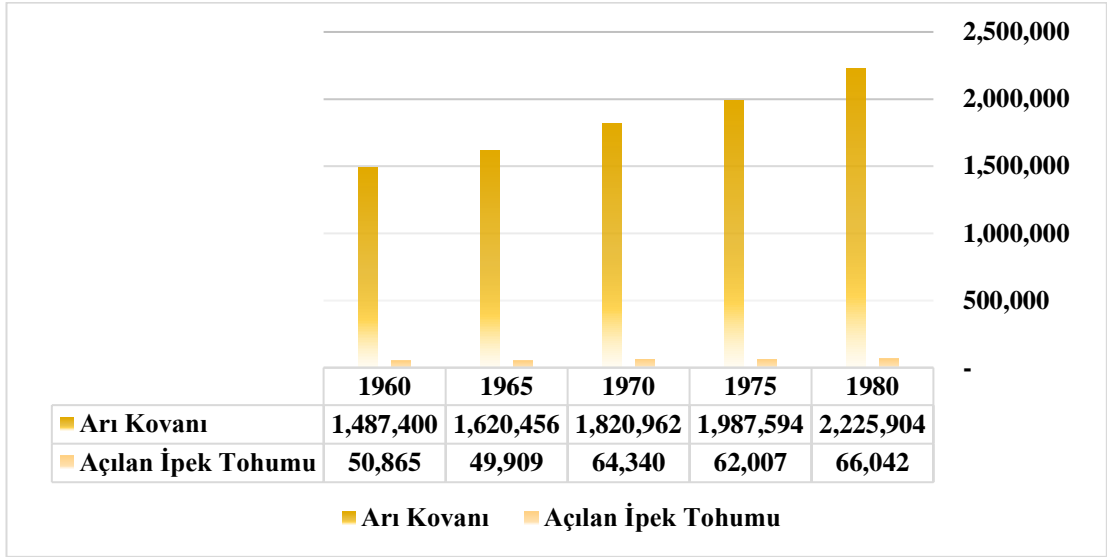

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 209.

Kanatlı hayvan yetiştirilmesinde ilgili dönemde artan bir seyir göze çarpmaktadır. Bununla birlikte kümes hayvanı sayısı sürekli bir biçimde artmış 1960 yılında 30 milyona yaklaşan sayı 1980 yılında 60 milyona yükselmiştir. Kanatlı hayvan sayısında yaşanan bu artış eğilimi ilgili dönemde kümes hayvancılığının aktif bir biçimde yapıldığını göstermektedir. Oransal olarak ele alındığında yirmi yıl içerisinde kanatlı hayvan sayısı iki kat artmış olup buna mukabil yumurta sayısı da artmış 1980 yılına gelindiğinde 4 milyar yumurta üretilmiştir ki daha sonraki yıllarda üretimin artırılmasına gösterilen bu eğilim kanatlı hayvan üreticilerinin sanayileşmesi ve şirketleşmesine sebep olmuştur.

Arıcılıkta ise bu dönemde yaşanan en büyük gelişme eski usul kovanların terk edilmeye başlanması ve yeni usul kovan sayısının 1976 yılından itibaren eski usul kovan sayısını geçmesi olmuştur. 1976 yılında 2 milyon 26 bin kovan sayılmıştır. (DİE, 1979, s. 6) Arıcılıkta kovan sayısı şiddetli bir biçimde artmış ve 1980 yılında bu sayı 2 milyon 225 bin kovana ulaşmıştır. Kovan sayısının sürekli artış göstermesinin tersine eski usul kovan sayısı sürekli azalmıştır. Arıcılıkta bu usulün değişmesi ya da modernleşmesi bal üretim miktarına da yansımıştır. Birinci ve İkinci kalkınma planlarının hayvansal ürün üretimindeki bol proteinli besinlerin artırılması ilkesi arıcılığa yansımalarının başarılı olduğu söylenebilir.

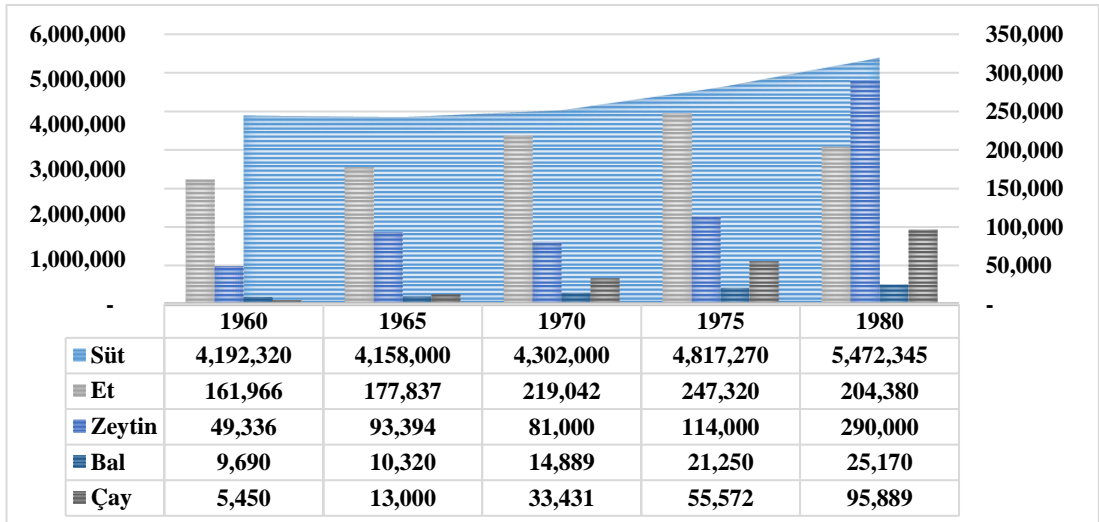
Şekil 59. 1960-1980 Arıcılık ve İpekböcekçiliği (Adet)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 206-207.

İpekböcekçiliğinde ise durum ilgili dönemde kritik önem arz etmektedir. Şehirleşmenin artması ipek böcekçiliği ile uğraşan köylerin azalması ve bu sektörün desteklenmemesi ve stratejik olarak kullanılmaması sebebiyle ipek böcekçiliği üretimi sürekli bir biçimde azalmıştır. 1980 yılına gelindiğinde 70’li yılların ikinci yarısından itibaren sektörde yapılan düzeltme ve iyileştirmeler sonrasında açılan koza sayısı 66 bin adedi bulmuştur.

Şekil 60. 1960-1980 Seçilmiş Gıda Maddeleri Üretimi (Ton)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 203-208.¹¹

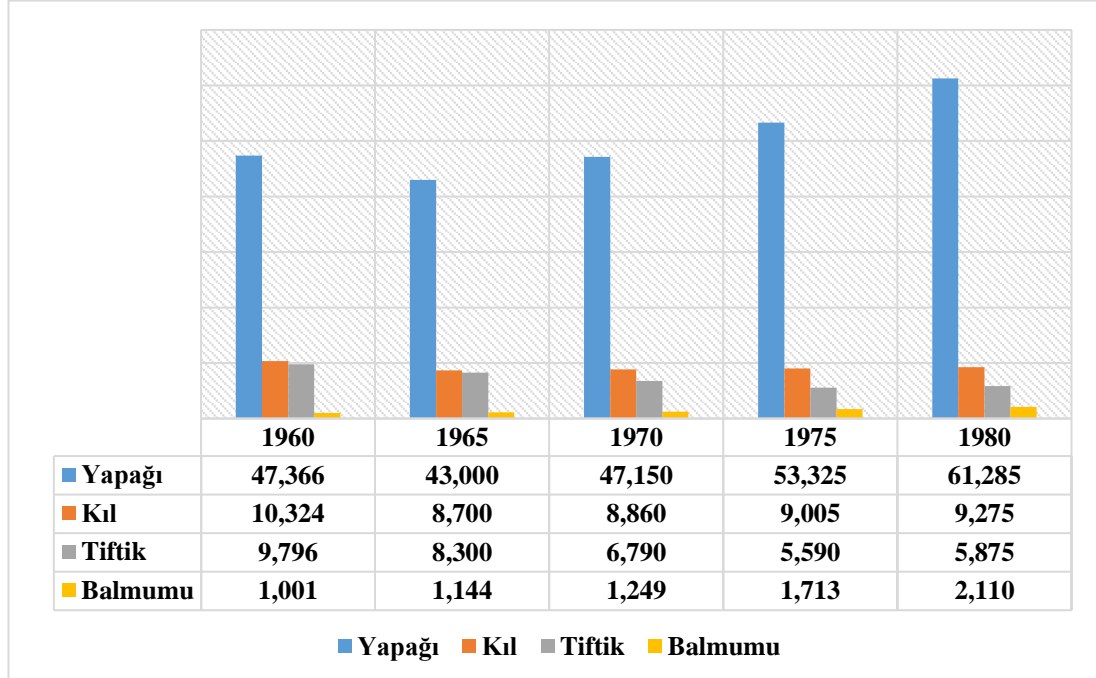
¹¹ Zeytin ile ilgili veri sofralık zeytini içermekte olup ilgili yayında bu veri yer almamıştır. Sofralık zeytin verisi Türkiye İstatistik Kurumunun Tarım İstatistikleri Özeti serisinin ilgili yıllardaki

Süt üretimi incelendiğinde üretim miktarı artış göstermiş ancak önceki yıllardaki üretim artışının yavaşladığı görülmektedir. Süt üretimi 1980 yılına gelindiğinde beş milyon tona ulaşmış olsa da süt üretimindeki artışın önceki dönemlere nazaran azalan bir oranda seyretmesi sığır sayısındaki azalan artış ile açıklanabilir. Et üretimi de aynı eğilim içerisinde azalarak artmış daha sonraki dönemde durağan bir seyir izlemiştir. Et üretiminde 1975 yılında büyük oranda artış meydana gelmiş olsa da sonunda 80'li yılların sonunda üretim 203 bin tona düşmüştür.

Bu dönemde sofralık zeytin üretimi bitkisel ürünlerde olduğu gibi artarak devam etmiştir. Gıda ürünlerinde en parlak ve en kalıcı artış zeytin üretiminde meydana gelmiştir. Bu durumun zeytin üreticisinin Marmara bölgesinde sanayileşmeye ve kooperatifleşmeye başlamasının da etkisi büyüktür. 1960 yılında 50 bin ton olan zeytin üretimi 80lerin sonunda 300 bin tona yaklaşmıştır. Bal üretimi de önemli bir miktarda artmış bunun en önemli sebeplerinden biri yeni usul kovana geçirmesi olmuştur. Bununla birlikte Bağcılık ve Arıcılık ilgili dönemde başarı sağlanan önemli tarım kollarındandır.

Şekil 61. 1960-1980 Seçilmiş Hayvan Ürünleri Üretimi (Ton)

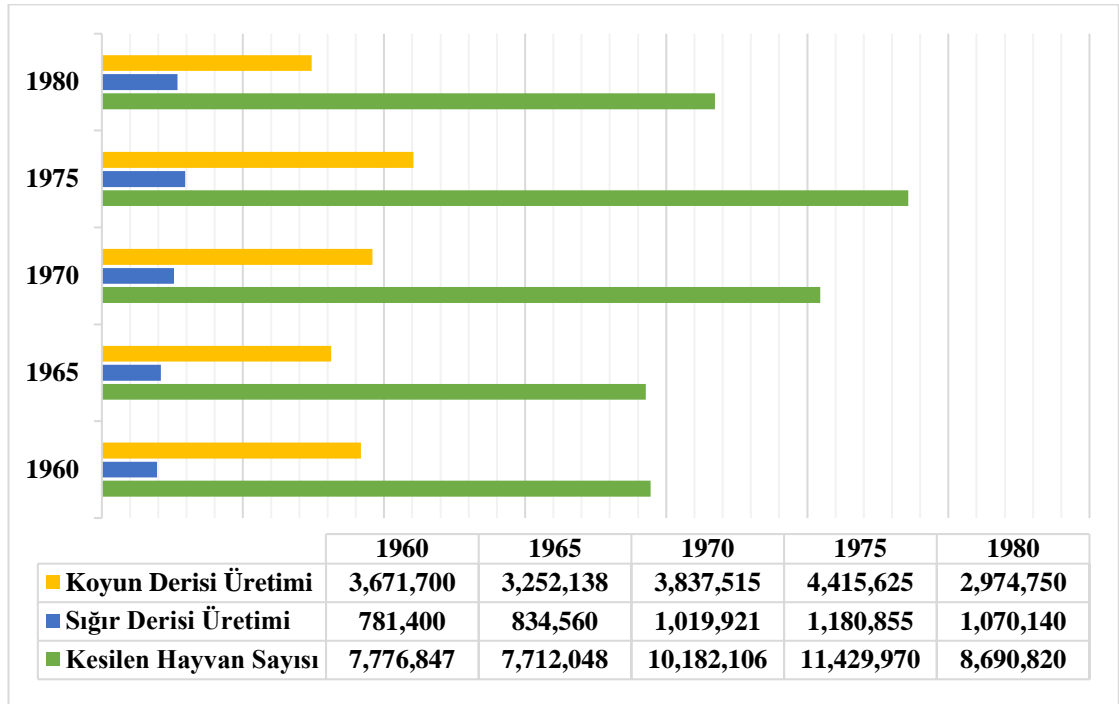
Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 206.¹²

yayınlarından alınmıştır. Grafikteki Çay verisi üretilen kuru çay miktarını kapsamaktadır. 1960 verisi bulunamadığından 1961 verisi kullanılmıştır.

¹² Hayvansal ürünler ve deri üretimleri verileri ilgili yıllarda hususi çıkarılan özetlerden alınmıştır.

Hayvansal ürünlerin üretim miktarları ele alındığında grafikte gösterilen önemli hayvan ürünü olan yapağı ve tiftik ile ilgili üretim miktarı düşüşündeki en büyük etken ilgili hayvan sayılarının düşmesi olmuştur. Bu ürünlerde meydana gelen azalma sanayi kollarının hammadde temininde ithalata yönelmelerine sebebiyet vermiştir. Oysa bu dönemde uygulanan politikaların kaynağı Türk tarım ekonomisinin kendi kendine yetebilen bir ülke olması amacıdır. Bu amacın gerçekleştirilememesi hayvancılık açısından bir duraklamanın meydana geldiğini göstermektedir. Ayrıca 60'lı yılların ikinci yarısından itibaren bitkisel üretimin artmasıyla birlikte hayvancılık yapan bazı kesimin çiftçiliğe yöneldiğini söylemekte mümkündür. İlgili dönemde sadece balmumu üretiminde arıcılığın gelişimine bağlı olarak olumlu bir seyir görülmektedir. 1970 yılı itibariyle üretim 1249 tondur. (DİE, 1971, s. 20)

Şekil 62. 1960-1980 Kesilen Hayvan ve Deri Üretimi (Baş-Adet)

Kaynak: DİE. (1964). Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963. s. 13-14. ve DİE. (1981). Tarım İstatistikleri Özeti 1980. s. 16-17.

Son olarak deri üretimi ve kesilen hayvan sayısı bu dönemdeki hayvancılığın genel sorunu olan hayvan sayısının düşmesine paralel olarak dericilik sektöründe de üretilen deri sayısı ve mamul miktarı azalmıştır. Sığır derisinde 60'lı yılların ikinci yarısından itibaren bir nebze olsa toparlanmalar söz konusudur. Kesilen hayvan sayısında da aynı sebebe bağlı azalmalar yaşanmıştır. Koyun derisi üretimi dalgalı bir

seyir izlese de üretim miktarlarının arttığı görülmektedir. 1980 yılı sonuna gelindiğinde bu artış trendi dramatik bir düşüşe dönüşmüştür.

5.3. Dönemlerin Mukayesesi ve Politikaların Değerlendirilmesi

Bu kırk yıllık uzun dönemde genel değerlendirme yapılırken belli temel tarımsal konulardan bahsedilecektir. Bu konular ekiliş alanları, insan ve hayvan nüfusunun yapısı, üretim miktarları verilen ürünlerin verimlilik analizi, ürünlerin fiyatları, sulama ile gübreleme olarak belirlenmiştir.

Tablo 3. 1950-1980 Önemli Altı Tarla Ürününün Ekim Alanları (Ha)

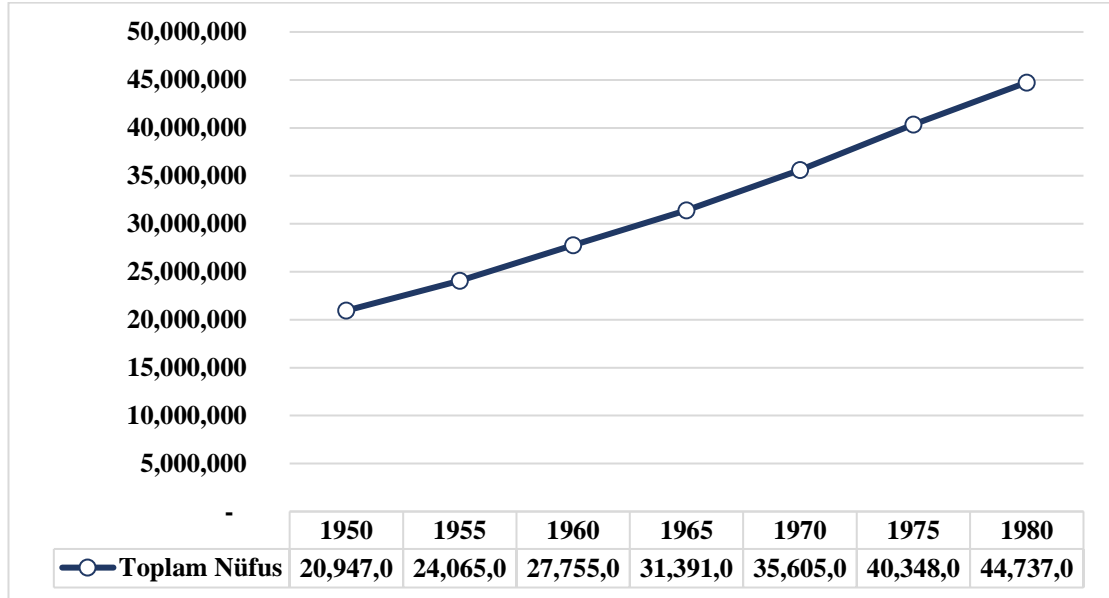
<u>YILLAR</u>	<u>BUĞDAY</u>	<u>ARPA</u>	<u>MISIR</u>	<u>PAMUK</u>	<u>TÜTÜN</u>	<u>SEKERP.</u>
1950	4 477 191	1 901 910	593 161	448 459	123 345	50 953
1955	7 060 000	2 640 000	706 000	625 000	173 000	97 450
1960	7 700 000	2 836 000	695 000	621 000	189 587	202 917
1965	7 900 000	2 770 000	650 000	685 000	222 063	157 749
1970	8 600 000	2 590 000	648 000	527 635	330 712	123 838
1975	9 250 000	2 600 000	600 000	670 000	241 508	214 534
1980	9 020 000	2 800 000	583 000	671 700	229 932	269 358

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 173-179.

Ekiliş alanları incelendiğinde 1950 yılından 1980 yılına kadar ekiliş alanlarının mısır haricinde tüm ürünlerde genişlediği görülmektedir. Mısır ekiliş alanının gerilemesinin temel sebeplerinden biride Karadeniz'deki çay plantasyonlarının yaygınlaşmasıdır. Ekiliş alanlarının sürekli artışı sadece 1960-1965 döneminde duraklamış hatta gerilemiştir. 1970 sonrası dönemde ekiliş alanlarının artırılması hızlı bir ivmenin yakalanmasını beraberinde getirmiştir. Tarım ekonomisinde ideale yaklaşılması anlamında önemli olan bu durum ülke arazisinin geçmişteki dönemlere

nazaran daha fazla değerlendirildiğini göstermektedir. Pamuk, Şekerpancarı ve Tütün gibi sanayi kollarına hammadde sağlayabilecek üretim kollarının ekim alanlarının artması da hammadde üretimi anlamında sanayicinin olanaklarını artırmıştır.

Şekil 63. 1950-1980 Türkiye'nin Toplam Nüfusu

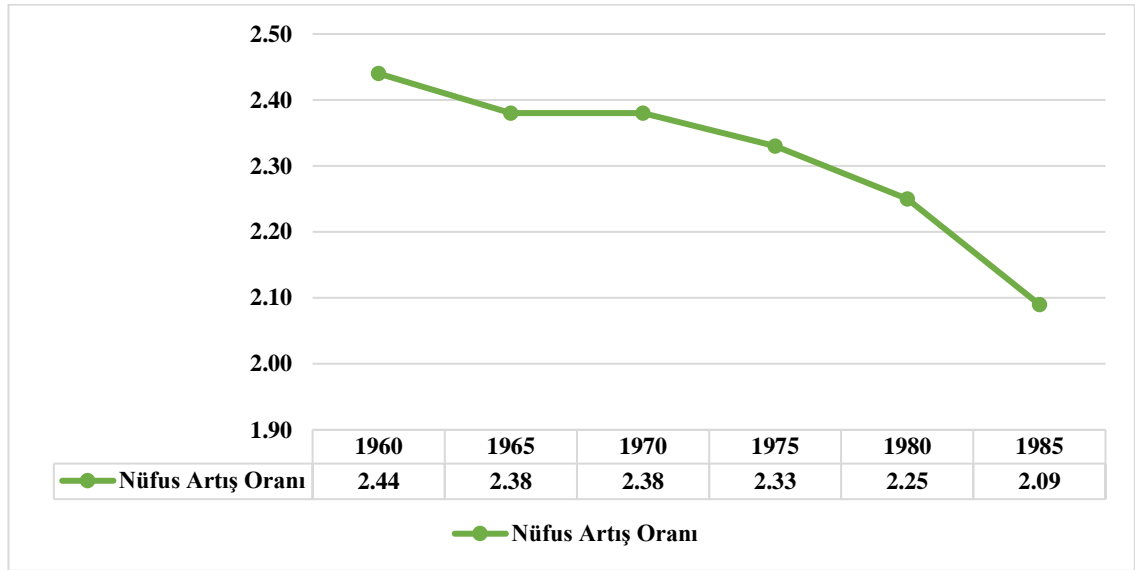

Kaynak: DB, 2019, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL> (25 Aralık 2019).

Nüfus 1950-1980 yılları arasında önceki dönemlerde olduğu gibi şiddetli bir artış göstermiştir. Bu yıllar arasında nüfus 24 milyon artmıştır. Bu artış beraberinde kırsal kesimden kente göçü hızlandırmıştır. Şehirlerdeki nüfus yapısı sarsılmış gecekondulaşma ve alt yapı sorunları döneme damga vurmuştur. Şehirleşmenin artması zamanla sanayi ve hizmet sektörlerinin büyümesine tarım sektörünün ise milli gelir üzerindeki etkisinin düşmesine sebep olmuştur.

Bu dönemde artan toplam nüfusun yanı sıra nüfus artış hızı da gelişmiş ülkelere nazaran yüksek olmuştur. Bu durum nüfusu toplamda var olan artışıyla birlikte şiddetli bir artan oranda artışını meydana getirdiği gibi kişi başına düşen besin miktarını azaltmıştır. Nüfusun bu denli kontrolsüz artışı aynı zamanda gıda fiyatlarının yükselmesine doğrudan sebep olmuştur. Nüfus artış oranı bir nebze de olsa 1970 yılından itibaren azalma eğilimi göstermişse de mevcut diğer gelişmiş ülkelere göre yüksek düzeyde seyretmiştir.

Şekil 64. 1960-1980 Türkiye'de Yıllık Nüfus Artış Oranı (%)

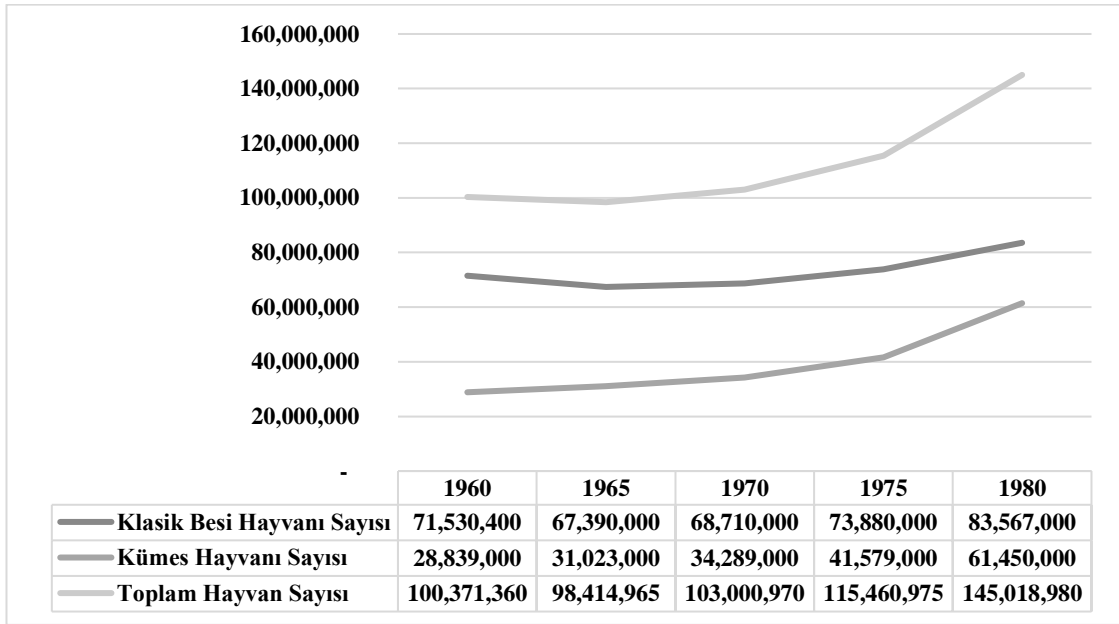
Kaynak: DB, 2019, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW> (25 Aralık 2019).

Toplam hayvan sayısı ele alındığında klasik besi hayvanlarının toplam sayısı 1980 yılında 83 milyona ulaşmıştır. Buna karşılık kümes hayvanlarının sayısı yaklaşık 61 milyondur ve kümes hayvanları sayısı klasik besi hayvan sayısına yaklaşmış olup sonraki dönemlerde kümes hayvanları üretiminde ki yaşanan şiddetli artış eğilimi kümes hayvancılığının klasik besi hayvancılığını geçmesine sebep olmuştur. Klasik besi hayvancılığına nazaran kümes hayvancılığının gelişmesini sağlayan etmenler hayvan bakımının daha kolay olması, yem maliyetinin düşük olması, sanayileşme ve şirketleşmedir.¹³

Kümes hayvancılığına yönelik eğilimler bu dönemde başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde özellikle Marmara bölgesindeki tavuk endüstrisi ve Türkiye’de yaygınlaşan tavuk eti tüketimi temellerini bu dönemden almaktadır. Yaygınlaşan tavuk üretimi ve tüketimi sonraki dönemlerde kırmızı et üretimine rekabet edebilecek bir ikame mal ortaya çıkarmıştır. Bu durum tavuk eti fiyatlarının ucuzlamasına sebep olmuştur. Ucuzlayan ve yaygınlaşan tavuk eti üretimi kırmızı et talebinin azalmasına ve üreticinin beyaz et üretimine kaymasına da sebep olmuştur.

¹³ “Klasik Besi Hayvanı” ile kast edilen koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi ve sığırdır. Sayım içerisine dana, manda, at, katır, deve, domuz gibi hayvanlar dâhil edilmemiş olup kümes hayvanı içerisine hindi dâhildir.

Şekil 65. 1960-1980 Hayvan Stoku (Baş)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 200-201.

Besi hayvanı üreten bazı çiftlikler bu sebeple üretimlerini durdurmuş hatta piliç sektöründe üretime başlamışlardır. Ayrıca beyaz et sektörünün Marmara bölgesinde yaygınlaşması ve bu bölgede yüksek sanayi olanaklarının bulunmuş olması İç ve Doğu Anadolu'da yoksul köylünün uğraşı halindeki besi hayvancılığına nazaran daha hızlı gelişmesini sağlamıştır.

Tablo 4. 1973-1980 Tarım Sektöründe Elektrik Enerjisi Tüketimi (GWh)

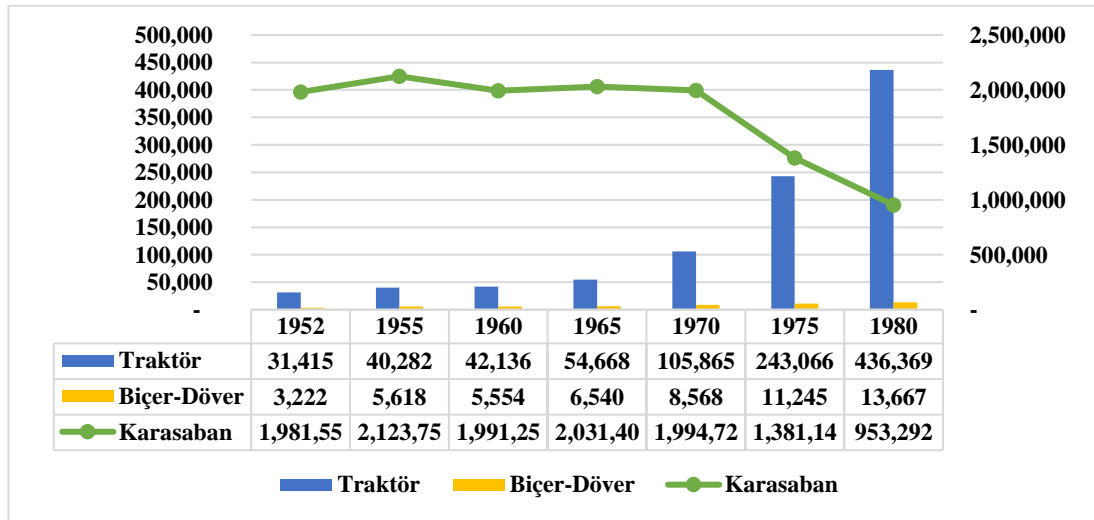
YILLAR	TÜRKİYE TOPLAMI	TARIM VE BAĞLI FAALİYET KOLLARINDA KULLANILAN	TOPLAM İÇİNDEKİ ORAN (YÜZDE)
1973	10.530	54	0.52
1975	13.492	75	0.55
1977	17.969	129	0.72
1979	19.663	149	0.76
1980	20.398	160	0.79

Kaynak: TÜİK. (2001). Tarımsal Göstergeler 1923-1998. s. 440.

Bu dönem içerisinde önemli verilerden bir tanesi de tarım sektöründe tüketilen elektrik enerjisi miktarıdır. Önceki yıllarda ölçülen bir veri olmadığından çalışmanın önceki dönemlerinde yer verilmemiştir. Elektrik enerjisi tüketimi aynı zamanda tarımsal sektörün ne kadar sanayileştiğinin önemli göstergelerinden birisidir. 1973 yılında toplam tüketim miktarı 54 gigawatt iken 1980 yılında 160 gigawatt olmuştur. Oransal anlamda genel elektrik tüketimi esas alınıp incelendiğinde 1973 yılında yüzde 0.52 olan bu oran 1980 yılında 0.79'a yükselmiştir. Bu düşük orandan da anlaşıldığı üzere tarım sektörü sanayi sektörü ile bu dönemde tam olarak içiçe geçememiştir.

Bu şekilde meydana gelen durumun en büyük sebebi ise Türk tarımsal politikalarının kasaba tarımına değil de köy tarımına yönelik olmasıdır. Bununla birlikte tarımsal üretimin ana kaynağında yer alan köylünün kendi başına ne makine alacak bir sermaye birikimi ne de bu makineyi kullanacak bilgi birikiminin olmaması en azından 70'li yıllara kadar önemli sorunlardan bir tanesi olmuştur. 1970 yılına kadar traktör ve tarımsal makine sayıları artmış olsa da bu döneme kadar makine sadece toprak zenginlerinin kullanabildiği bir araç olmuştur. Veriler dikkatle incelendiğinde 1970 yılına kadar traktör sayısının atmasına rağmen karasaban sayısında herhangi bir düşüşün olmadığı görülmektedir. Oysa Adnan Menderes konuşmalarında çiftçiye ucuz krediler sağlanarak makine alması taahhüdünü verirken bu dönemde kara sabanın sayısında düşüş olmaması makineleşmenin sadece belli bir elit çiftçi arasında yaygınlaştığını göstermektedir. (Takım, 2012, s. 167)

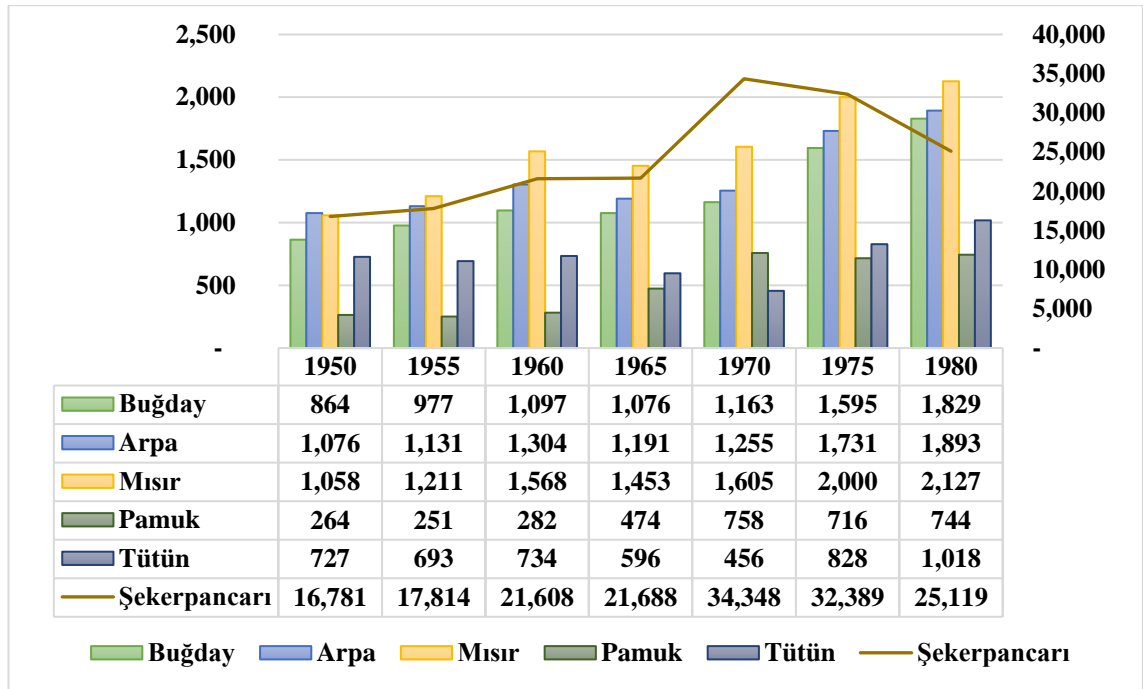
Şekil 66. 1952-1980 Türk Tarımında Makineleşme (Adet)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 199.

Karasabanın bu dönemde halen yaygın olarak kullanılması Türk tarımının geç modernize olduğunu da göstermektedir. 1960 yılında yaklaşık iki milyon karasaban kullanılırken 1980 yılında bu sayı yarı yarıya azalmıştır. Traktör sayısı ele alındığında 1960'larda 42 bin olan traktör sayısı 1980'lerde 435 bini geçmiştir. On kat artan traktör sayısı 1970-1980 yılları arasındaki tarım ekonomisine yansıyan olumlu üretim miktarı ve verim artışını açıklamaktadır. Buna rağmen bu makinelerin çoğu Batı illerine dağıtılmış Doğu illerine daha az makine gönderilmiştir. Makineleşmenin tarımsal kalkınma üzerinde yarattığı bu etki zaten başlangıçta geri ve ilkel nitelikte olan doğu ve iç kesim çiftçisi için kritik sonuçlar doğurmuştur. Türkiye'nin Doğusu ile Batısı arasındaki mevcut gelir ve kalkınma düzeyindeki fark daha da açılmıştır.

Şekil 67. 1950-1980 Klasik ve Sınai Bitkilerde Verimlilik (Kg/Ha)

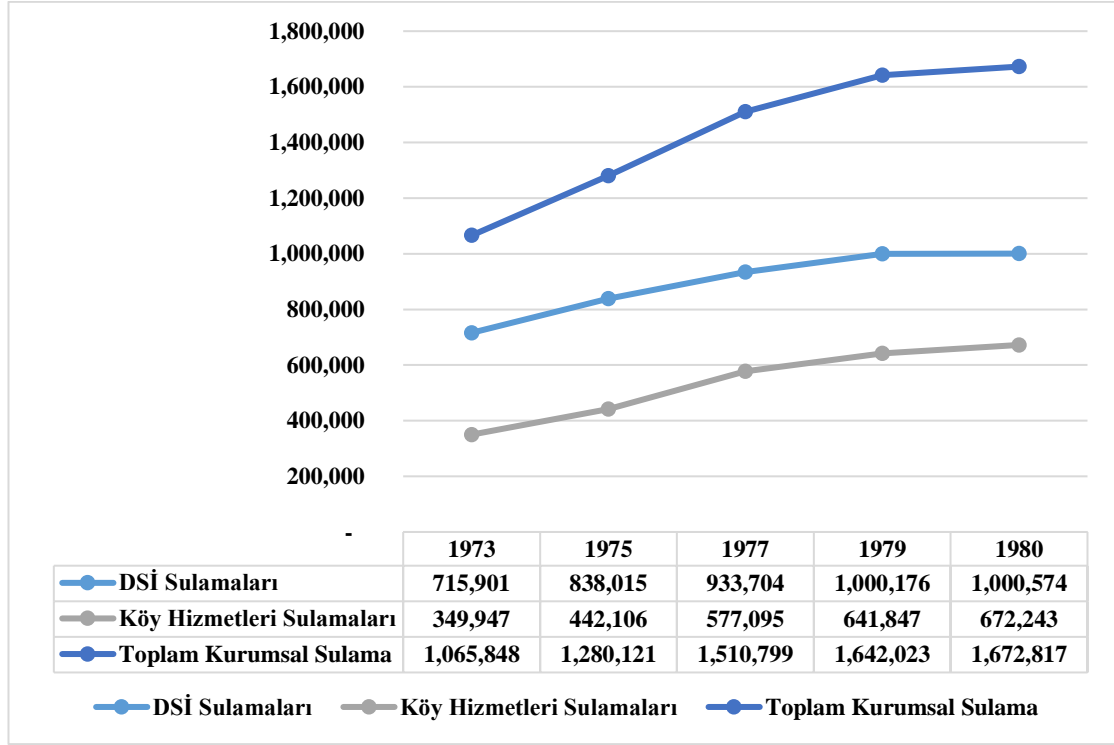
Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 181-184.

Dönemin verimlilik analizi yapıldığında ise 50'li yıllardan itibaren meydana gelen verimlerdeki az ancak istikrarlı artışların 60'lı yıllarda tüm ürünlerde çok az bir artış kaydedildiğini göstermektedir. Buğdayın verimi 1967'de 1097 kg/ha iken 1980 yılında 1829 kg/ha'ya çıkmıştır. Adalet Partisi döneminde yapılan altyapı yatırımları ve bu yatırımların artan makineleşme ile birleşmesi ve sonucunda ürün verimlerinin tüm ürünlerde arttığı göze çarpmaktadır. Göze çarpan ürünlerden birisi de Mısır olmuştur. Mısır'ın verimliliği ilgili dönemlerin tamamında önemli artışlar kaydetmiştir. Aynı zamanda pamuk ve tütününde verimi artmıştır. Şeker pancarının

verimliliği ise dalgalı bir seyir izlemiştir. Kurumsal alıcısı olan şeker pancarı üretimi pamuk ve tütün üretimine nazaran verimlilik anlamında da başarılı olmuştur. Ayrıca şeker pancarının üretiminin Türkiye'nin tüm bölgelerine uygun olması ve ekilmesinin kolay olması yine bu düzeyi artıran etmenlerden olmuştur.

Şekil 68. 1973-1980 Devlet Kurumlarınca Sulanan Alanlar (Ha)

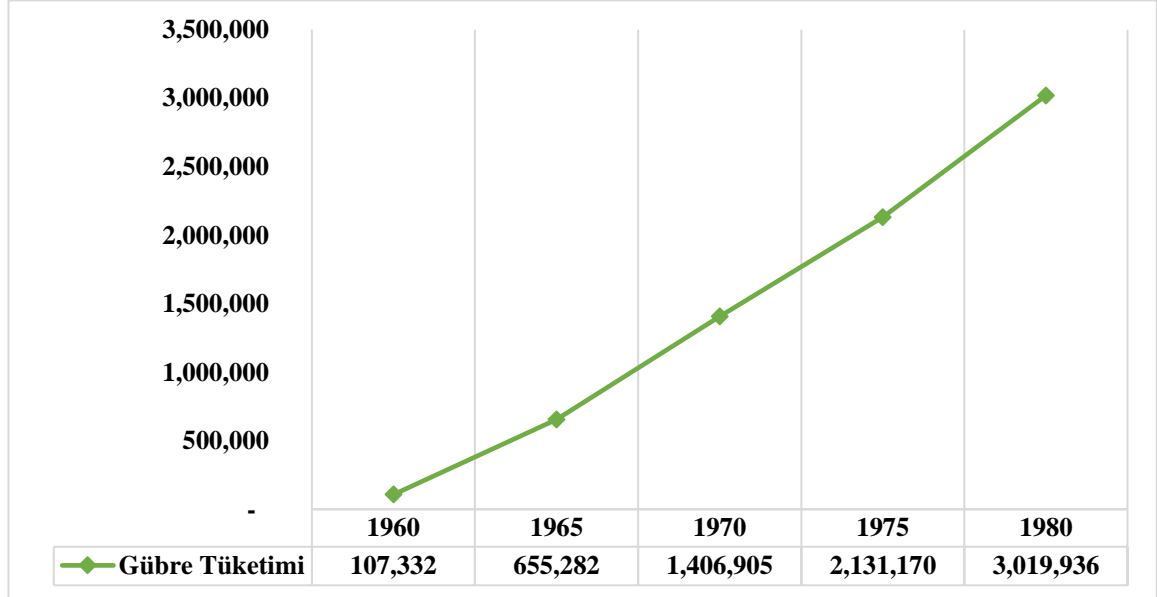
Kaynak: TÜİK. (2001). Tarımsal Göstergeler 1923-1998. s. 441.

Önceki dönemlerde kayıtlar içersinde herhangi bir veri bulunamayan sulama bu dönemde artık ölçülmeye başlanmıştır. Sulamanın önemi ilk kez bu dönemde anlaşılmiş ve dikkate alınması gereken bir unsur olduğu ilk kez politikalara yansımıştır. 70'li yıllardan itibaren altyapı yatırımlarının artırılması ideali bu amaçla da barajların yapılması sulama kanallarının açılması 1970 ile 1975 arasındaki hızlı verim ve üretim miktarı artışının önemli sebeplerinden birisi olmuştur. Devlet kurumlarınca sulanan alanlar 1973 yılında toplamda 1 milyon 65 bin hektar iken 1980 yılına gelindiğinde 1 milyon 700 bin hektara ulaşmıştır.

Türk tarımının erken dönemde en önemli sorunlarından birisi olan sulamanın verimlilik esasına göre yapılmadığı görülmektedir. Sulama işleminin gelişi güzel yöntemlerle yani çoğunlukla "salma sulama" şeklinde yapıldığı bilinen bir olgudur. İlgili dönemde taranan sulama verilerinde sulamanın yapısının ayrımıyla alakalı herhangi bir veriye de rastlanamamıştır. Grafikte gösterilen sulama tamamen DSİ ve

Köy Hizmetlerinin gerçekleştirdiği sulamayı kapsamaktadır. Sulamanın verimsiz bir biçimde yapılması daha sonraki dönemde erozyon sorununu ortaya çıkarmıştır.

Şekil 69. 1960-1980 Gübre Tüketimi (Ton)

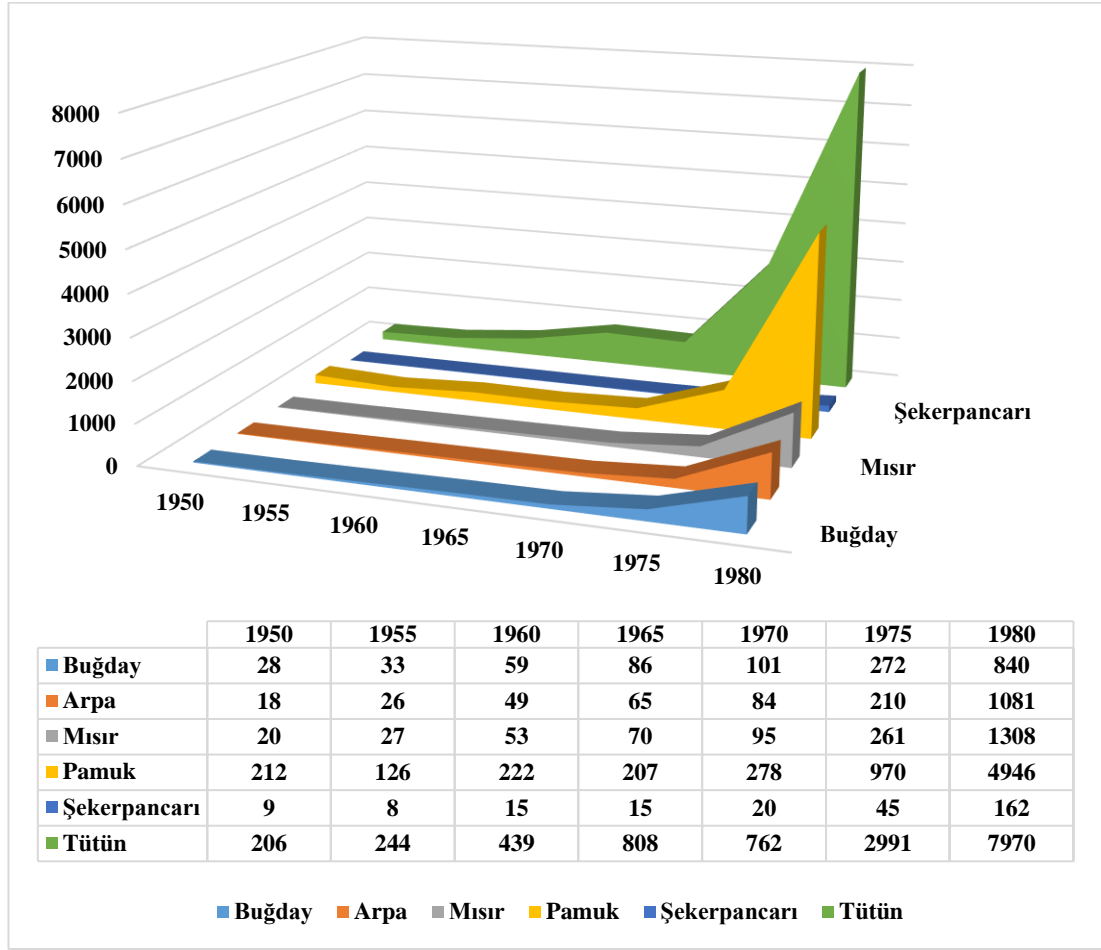

Kaynak: TÜİK. (2001). Tarımsal Göstergeler 1923-1998. s. 307.

Gübreleme ise 1960'lı yılların başında Türk tarımcısı tarafından çok az biliniyordu. 1970'li yıllardan sonra tarımsal sulamayla birlikte önem kazanmıştır. Gübre tüketimi 1960'lı yıllardan itibaren altı kat artmış ve büyük bir gelişme göstermiştir. 1970'li yıllardan sonra bu artış oransal olarak azalan oranda artmıştır. 1965'te 655 bin ton olan gübre tüketimi 1970'li yılların ortasından sonra yaklaşık 2 milyon 200 bin tona ulaşmıştır. Oransal anlamda 3,5 kat artış meydana gelmiş ve 1980 yılında gübrelemenin yaygınlaştığı ve tüketimin 3 milyon tona ulaştığı görülmektedir.

Ayrıca sulama verisinin tam tersine kullanılan gübrelerinin niteliği de istatistiklerde bilinmemektedir. Bu istatistiklerin gübre üreticileri derneği tarafından yapılması istatistik verilerin hem daha sağlıklı hem de detaylı olarak elimize ulaşmasını sağlamıştır. Gübre tüketiminin artırılması ile birlikte verim de artmış ancak sonraki dönemlerde gübre tüketiminin aşırı ve bilinçsiz yapılması sebebiyle sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Gübreleme, sulama, makineleşme gibi unsurlar Türk tarımının yapısal olarak değişmeye başladığı sonucunu çıkarmaktadır. Önceki dönemde hedeflenen ekilen alanların artırılması, tohumun ıslahı, gıda fiyatlarının kontrol edilmesi ve kooperatifçiliğin artırılması gibi politikaların yanı sıra artık bu önemli üç unsurlarda tarımsal politikaların içerisine dâhil olmaya başlamıştır.

Şekil 70. 1960-1980 Çiftçinin Eline Geçen Bitkisel Ürün Fiyatları (Krş/Kg)

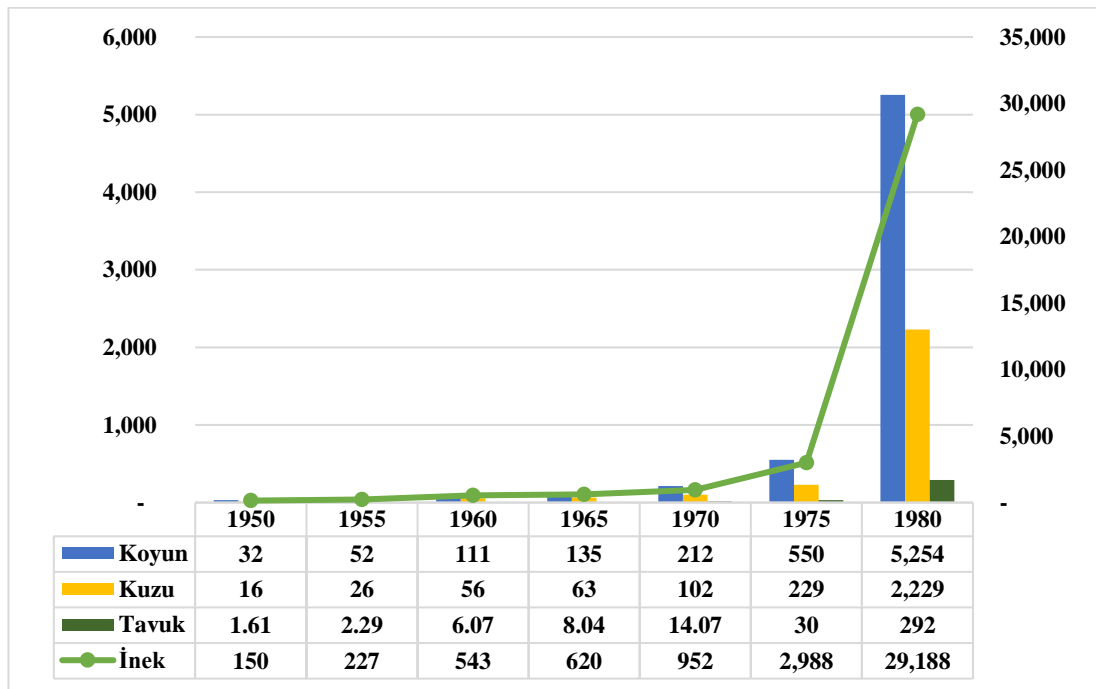
Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 210-215.¹⁴

İlgili dönemde çiftçinin eline geçen tarımsal ürünlerin fiyatları incelendiğinde ise 1950 yılından itibaren tarımsal ürünlerin fiyatlarının sürekli artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu fiyat artışları hammadde ve sofralık tüketim için sürekli ürün arz eden tarım üreticileri için önemlidir. Fiyatların artması üreticinin ve çiftçinin gelirini artırmıştır. Ancak bu durum ekonomideki genel enflasyon düzeyinin artmasına sebep olmuştur. Tarımsal ve hayvansal ürünlerin hammadde olarak yaygın kullanıldığı Türk ekonomisinde bu artışlar sonunda işlenmiş mamullerin fiyatlarına da yansımıştır. İşlenmiş mamul fiyatlarının artması gelir artışı ile kazanan üreticinin kazancının tekrar enflasyon tarafından emilmesi sonucunu doğurmuştur. Ayrıca maliyet enflasyonunun bir başka sebebi ise ilgili dönemde yaşanan Petrol krizleri ve arz şoklarıdır.

¹⁴ Çalışmadaki fiyatların tümü basit aritmetik ortalama esas alınarak hesaplanmıştır. İlgili yayın incelenebilir.

Dünyadaki gergin siyasi ortam tüm dünya tarımında fiyatların artışını beraberinde getirmiştir. Bu Özellikle sigara, tekstil, mobilya gibi sanayi kollarına hammadde kaynağı sağlayan pamuk ve tütünün fiyatları ve ekim alanları artmasına sebep olmuştur. Aynı dönemde yetiştirilen şeker pancarı ise verimi ve üretimi yüksek olmasına rağmen fiyat anlamında düşük seyrettiğinden arz edenler açısından getirisi düşük bir ürün olmuştur. Önceki dönemlerde de bahsedildiği gibi kurumsallaşmanın olması ve üretimin sanayi aracılığıyla yapılıyor olması hasebiyle şeker pancarı fiyatlarında yaşanan oransal artışlar diğer ürünlere nazaran daha az olmuştur.

Şekil 71. 1950-1980 Çiftçinin Eline Geçen Hayvan Fiyatları (Baş/Lira)

Kaynak: TÜİK. (2001). Tarımsal Göstergeler 1923-1998. s. 216-231.¹⁵

Hayvan üreticilerinin eline geçen fiyatlarda da dönemin genel özelliği olan fiyatlar genel seviyesinin yukarı yönlü hareketi bu tarım kolunda da geçerliğini korumuştur. 1950 yılında 32 lira olan koyunun fiyatı 1980 yılına gelindiğinde yaklaşık 5254 liraya kadar çıkmıştır. Sığır fiyatı 1950 yılında 150 lira iken 1980 yılında 29 bin lirayı geçmiştir. Hayvan fiyatlarının bu denli artmasında tarımsal ürünlerin fiyatlarının artmasının etkisi büyük olmuştur. Doğrudan yem ve besi sanayiye etkileyen bu artışlar hayvan üreticilerine de yansımıştır. Çiftçinin geliri artmış ancak diğer tarafta maliyetleri de aynı oranda artmıştır. Enerji fiyatlarının yükselmesi kış

¹⁵ Tavuk verisinde gösterilen fiyat 1970 yılına kadar Tavuk-Horoz aritmetik ortalaması olup 1970 yılı ve sonrasında sadece tavuk fiyatı temel alınarak hesaplanmıştır.

aylarında hayvan bakımını zorlaştırmıştır. Tarımsal alanda sürekli genel olarak artan fiyatlar tüketicinin sofrasına da yansımıştır. Şeker fiyatları neredeyse otuz kat peynir fiyatları seksen kat yağ fiyatları yüz kat artış göstermiştir. Nüfusun hızlı artışı ve köyden kente göçün etkisi köylerini terk edip şehre gelen kırsal kesimin şehirlerde üretici sınıfından tüketici sınıfa geçmesine de sebep olmuştur. Bu durum gıda maddelerindeki fiyat artışlarını ayrıca körüklemiştir.

Tablo 5. 1950-1980 Seçilmiş Gıda Maddeleri Fiyatları (TL/Kg)

YILLAR	EKMEK	BEYAZ UN	KESME SEKER	YUMURTA (ADET)	KOYUN ETİ	BEYAZ PEYNİR	ZEYTİN YAĞI	ÇAY
1950	0.33	0.51	1.89	0.09	1.95	2.16	2.25	16.00
1955	0.33	0.61	1.87	0.12	3.02	2.89	3.38	25.00
1960	0.70	1.03	3.58	0.27	5.83	5.99	6.43	40.00
1965	1.09	1.55	3.05	0.37	9.88	6.75	7.64	40.00
1970	1.40	1.98	3.96	0.52	13.00	10.53	10.81	40.00
1975	3.68	6.33	9.50	1.29	27.69	31.19	23.15	48.75
1980	22.68	30.96	54.09	6.28	284.08	177.70	245.58	200.00

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 494-497.¹⁶

Son olarak bu bölümde tarım ekonomisinde meydana gelen gelişmeler kısaca özetlenirse; Demokrat partinin 1950 yılında iktidara gelmesiyle liberal politikaların tarıma uygulanması başlamıştır. Makineleşmenin ilk adımları bu dönemde atılmıştır. Bu dönemde üretim miktarı sürekli artış göstermiş ve verimlilik azalan oranda istikrarlı bir şekilde seyir izlemiştir. 1960'lı yıllardan sonra üretim miktarlarında azalma meydana gelmiştir. Tarımsal üretimdeki bu azalışlar 1965 yılı sonrasında telafi edilmeye başlanmıştır. Yapılan birinci kalkınma planıyla elde edilen tarımsal başarı sağlanamamış ve bunun sonucunda. Adalet partisi döneminde tarımda verimi artırıcı direk reformlar yerine dolaylı reformlara girişilmiştir. Alt yapı çalışmalarına önem

¹⁶ Çalışmadaki fiyatlar ortalama ve perakende fiyatlar olup Ankara ili esas alınmıştır.

verilen bu dönemde barajlar, yollar, köprüler yapılmış bu politika ile tarımda mevsimsellik etkisinin azaltılması hedeflenmiştir.

1970'li yıllardan sonra üretim miktarları tekrar artış göstermeye başlamış aynı zamanda bu dönemde nüfus yapısında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Kırsal kesimde yaşayan nüfus birden şehirlere yönelmeye başlamıştır. 1970'li yılların sonuna doğru yaşanan siyasi ve ekonomik kriz sonunda 1980 darbesi vuku bulmuş ve aynı zamanda 24 Ocak kararlarının mimarı Özal döneminin başlamasına sebep olmuştur.

6. 24 OCAK KARARLARI SONRASI TÜRK TARIMI

6.1. 24 Ocak 1980 Kararları ve İhtivası

Türkiyede 70'li yılların sonuna doğru meydana gelen ekonomik kriz ve çarpıklıklar, petrol fiyatlarının artması mevcut hükümet tarafından bir dizi önemlerin alınmasına sebep olmuştur. Tarihler 1980 yılını gösterdiğinde Türkiye ekonomisinde yeni bir sayfa açılmıştır. 24 Ocak günü Süleyman Demirel tarafından açıklanan ve alınan bu kararlar ile uygulanan bu program Türkiye ekonomisini yapısını kökten değiştirmiştir. Yirmi dört ocak kararlarının ortaya çıkmasının ana sebebi buhranlarla geçen yetmişli olmuştur. Kararların hedefi yetmişli yıllarda Türkiye ekonomisindeki aksaklıkların düzeltilmesiydi. Turgut Özal programın hedeflerini 1982 yılında katıldığı İTO panelinde şu şeklide açıklamaktadır:

” Aslında bu kararların, bu tatbikatın alınmasının ana hedefleri nedir? İlk önce oradan bahsetmek istiyorum. Türk ekonomisinin geçtiğimiz yıllarda büyük bir sıkıntıya düştüğü malumunuzdur. Bu sıkıntıların detaylarını anlatmak istemiyorum, muhtelif zamanlarda izah etmiş bulunuyorum. 1979 yılı sonunda doruğuna erişen bu sıkıntıların sonunda alınmış bu kararlar, başlayan bu kararların ana hedefleri ekonomideki sıkıntıları, çarpıklıkları düzeltmek ve ekonomiyi bir intizama sokarak ödemeler dengesi meselesini halletmek, ana hedefler olarak söylüyorum ve bunları bir taraftan hallederek kalkınmayı tekrar başlatmak. Tabii kalkınma deyince ne anladığımızı da hemen ifade edeyim. Sadece millî gelir artışı şeklinde de düşünmüyoruz. Geniş kütlelerin, dar gelirlilerin, ücretlilerin, yani memlekette çalışanların bozulan durumlarını İslah etmek, işsizliğe, artan işsizliğe çare bulmak ve Türkiye'yi esas itibariyle gelişen dünyamızda güçlü ülkeler arasına sokmak diye tanımlayabiliriz.” (İTO, 1982, s. 15)

Ayrıca Özal yine aynı panelde bu kararların ana prensiplerini de ortaya koymuştur. Yine bu prensipleri şu şekilde ifade etmektedir:

“Ben, esas itibariyle üç ana prensip ortaya koydum. Bir tanesi bütün bu proses içerisinde esas itibariyle vatandaşımızın, milletimizin gücüne güvenmek, onun kabiliyetini, becerisini bu işin içerisine daha fazla sokmak prensibi. Mümkün olduğu kadar fazla miktarda bu işin içerisine sokmayı ana prensiplerden biri haline getirmemiz lazım. Devletin buradaki rolünün bir müdahaleci, her şeye karışan bürokratik bir devletten ziyade teşvik edici, tanzim edici, destekleyici bir rol oynaması lâzım, ikinci önemi prensibi de böyle getirdik. Makro meseleleri devlet ele alacak, ama mikro detaylara müdahale etmemesi lazım. Bunu, piyasa mekanizmasının halletmesine bırakmak lazım. Üçüncü önemli prensip: Ekonominin tabii kanunları vardır. Bu tabii kanunlara ters hareket etmemek lâzım, zannediyorum. Üç tane önemli getirdiğimiz ve tatbikatına gayret sarf ettiğimiz prensip var. Ama her halükârda % 100 de tatbik ettiğimizi iddia etmiyorum, çünkü Türkiye'nin gerisinde geçirdiğimiz 50 senede çok daha başka alışkanlıklar var, ama bunu her vesileyle ifade ediyorum; bu üç prensibe mümkün olduğu kadar sıkı sıkıya sarılırsak meselelerimizi halde, şu programı yürütmede herhalde daha başarılı oluruz.” (İTO, 1982, s. 16)

Yine aynı panelde Özal kararlar ile paralel olduğunu belirttiği iktisadi politikaları açıklamıştır. Bu politikalardan *Birincisi organizasyon politikasıdır*. Bu politika ile ekonomi ile ilgilenen devlet kurumlarının birlikte karar alabilmesi ve birbirlerine danışabilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda DPT, Maliye Bakanlığı, Merkez Bankası ve Ticaret Bakanlığı'nın ortak çalışması planlanmıştır. *İkincisi kur politikasıdır*. Türkiye’de kur sisteminde uzun senelerden itibaren inatla sabit kur sistemi uygulanıyordu. Oysa 1971 yılından itibaren dünyada dalgalı kur rejimine geçilmeye başlandı. Bu politikayla sabit kur rejiminin serbestleştirilmesi ve dalgalı kura geçiş amaçlanmıştır. Ayrıca Türkiye’de paranın siyasi ve onur meselesi olarak görülmesi eleştirildi ve paranın ekonomik değer olduğu kabul ettirilmeye çalışıldı.

Üçüncüsü sübvansiyon politikasıdır. Bu politika ile verimsiz sübvansiyonların tamamı kaldırıldı. Kâr getirmeyen kamu iktisadi teşebbüslerinin kapatılması ve bazılarının reformize edilmesi öngörüldü. Fiyatlardaki kontrollerin ortadan kaldırılması amaçlandı. Bu kapsamda devlet demiryolları, gübre üretimi ve denizcilik sektörleri bu uygulamalardan hariç tutulmak istendi. *Dördüncüsü tasarrufun teşvik edilmesi politikasıdır*. Bu politikayla tasarrufun teşvikini artırmak amacıyla piyasalarda faizlerin serbest bırakıldı. *Beşincisi devlet yatırımlarının reformizasyonu politikasıdır*. Türkiye’de yetmişli yıllarda uygulanan devlet yatırım projelerinde uzun

dönemli projeler esas alınıyor devlet yatırımları yıllarca bitirilemiyordu. Bu politikayla devlet yatırımlarının uzun vadeli olanlarının tasfiyesi ve kısa dönemde daha az sayıda ancak daha kısa sürede bitirilebilen yatırımların devlet tarafından yapılması amaçlanmıştır. Aynı zamanda sanayi yatırımları azaltılıp devlet yatırımlarının alt yapının düzeltilmesine yönelik uygulanması kararlaştırılmıştır.

Altıncısı dışa açılma politikasıdır. Bu politikayla dış ülkelerdeki sermayenin Türkiye'ye çekilmesi amaçlanmış ve her türlü ekonomik serbestleşmeye imkân sağlanmıştır. Türkiye'nin kapalı bir ekonomiden serbest ve dışa açık bir ekonomiye geçmesine yönelik politikalar izlenmiştir. *Yedincisi bütçe politikasıdır.* Bu politika ile bütçeyi disipline almak amaçlanmıştır. Gereksiz kamu harcamalardan kaçınılması kamu maliyesinin ve vergi sisteminin düzeltilmesi öngörülmüştür. *Sekizincisi para ve kredi politikasıdır.* Bu politika ile kamu tarafından dağıtılan kredilerin azaltılması ve nitelikli kurum ve şahıslara gerektiği kadar dağıtılması amaçlanmıştır. Özellikle enflasyonun düşürülmesi de amaçlanmıştır. (İTO, 1982, s. 19)

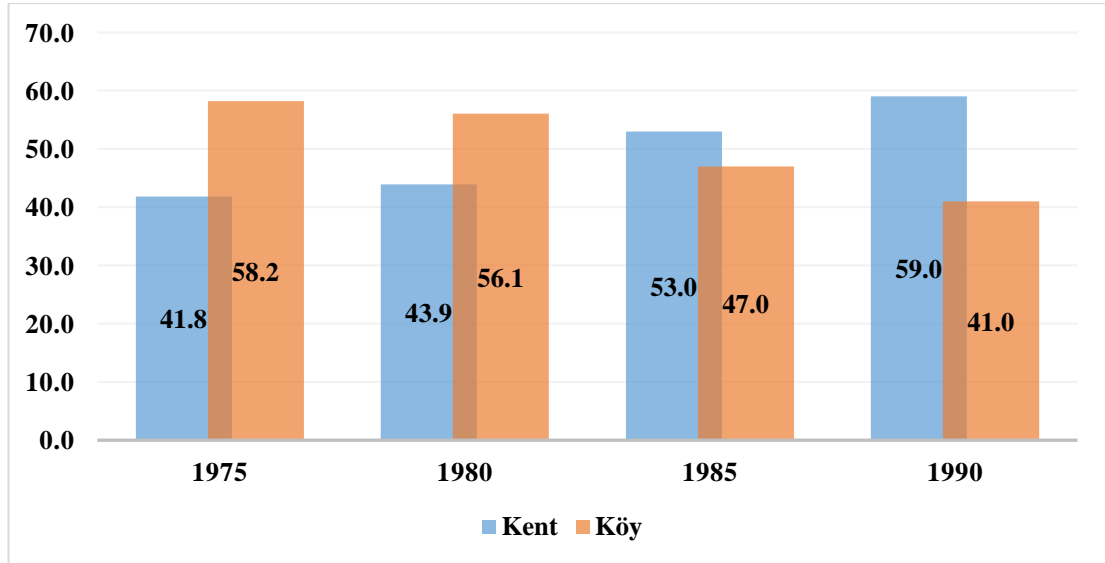
Bu iktisadi politikaların tamamı bir şekilde Türk tarımını dolaylı yollardan etkilemiş olsa da bazılarının Türk tarımını doğrudan etkilediği göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle üçüncü, beşinci ve sekizinci ilkeler Türk tarımının durumunu doğrudan etkilemiştir. Ayrıca Özal tarafından korumacılığa karşı olunacağı net ifade edilmiştir. (İzmirli, Gökbunar, & Özer, 2014, s. 247) Bu politikaların Türk tarımına ne yönde katkıda bulunduğunu olumlu veyahut olumsuz sonuçları ilerde başlıklar halinde incelenecektir. Bununla birlikte özelleştirmelerin artmasıyla sermaye gruplarının niteliğinde de değişim yaşanmıştır. 1950'li yılların tarım, ticaret sermayesi ve 1960-80 arasında sanayi sermayesinin yerini sanayi ve hizmetler alanında üretim, iç ve dış ticaret, bankacılık, sigortacılık ve başka türden finansal faaliyetleri bir araya getiren büyük sermaye grupları almıştır. (Eştürk, 2006, s. 66) Ayrıca o yıllarda özelleştirme politikaları Türkiye'ye has bir durum olmayıp bütün dünyada uygulanmaya konulmuştur. (Seyidoğlu, 2006, s. 861)

6.2. 1980-1990 Yılları Arasında Tarımsal Üretim

24 Ocak 1980 yılında açıklanan kararlar dönemin olağanüstü siyasi yapısı sebebiyle tam anlamıyla 1983 yılı sonrasında tam olarak uygulanabilmiştir. Bununla birlikte alınan kararların uygulanmasında ihtilalin yarattığı depolitizasyon koşulları sebebiyle siyasal ve politik anlamda herhangi bir zorluk ile karşılaşılmamıştır. Bu dönemde siyasetçiler tutuklanıp siyasi partiler ortadan kalkınca ekonomik kurumlar üzerindeki politik baskı da ortadan kalkmıştır.

1983 yılı sonunda Türkiye'de yönetim tekrar sivilin eline geçmiştir. 24 Ocak kararları programının sivil yönetimin iktidara gelmesiyle önemi artmış ve uygulanması hızlanmıştır. Bu kararlar ile Türkiye artık yeni bir ekonomik sisteme uyum sağlamaya başlamış ve radikal serbestleştirme uygulamaları 1990 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönem Türk köylüsü için bir dönüm noktası olmuştur. İlk defa kent nüfusu kırsal nüfusu geride bırakmış ve köyler boşalmaya başlamıştır. 1980 yılında %56,1 olan kır oranı 1990 yılında %41'e gerilemiştir. Aradaki fark %15,1 olmuştur.

Şekil 72. 1975-1990 Türkiye'de Şehir-Köy Nüfus Oranı (%)

Kaynak: TÜİK, 2018, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1081 (20 Aralık 2019).

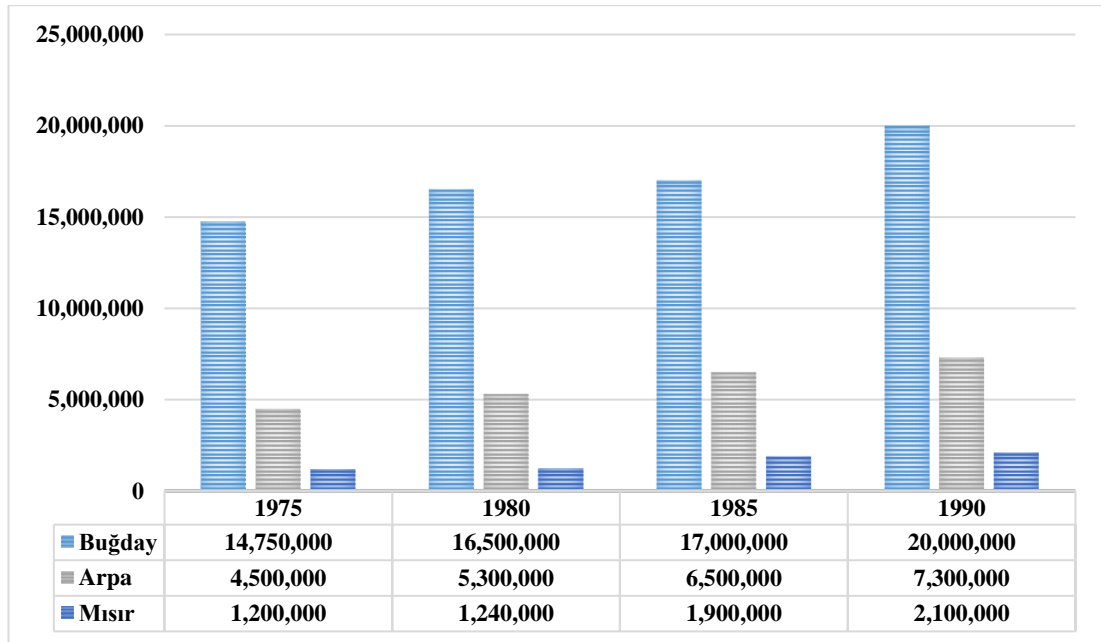
Bu farkın başlıca sebebi şehirlerdeki alt yapı yatırımlarının önceki yıllara nazaran artırılması ve şehirlerin gelişmeye başlaması olmuştur. Özel sektörün teşvikiyle ve özelleştirmelerin başlamasıyla kentlerde sanayi ve hizmetler sektörüne yapılan yatırımlar artmış bu sektörlerin aynı zamanda milli gelirdeki payları da hızlı bir biçimde artmıştır. Ayrıca siyasetin tarımsal politikalara olan ilgisi ilk kez bu dönemde azalmaya başlamıştır. Özellikle hantal tarımsal işletmelerin varlığının

sorgulanmaya başlanması, fiyat kontrollerinin ortadan kaldırılmasının amaçlanması ve sübvansiyonlara getirilen kesintiler tarım sektörünü şiddetli bir biçimde etkilemiştir.

6.2.1. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları

Klasik tarım ürünlerinde üretim tüm bu negatif gelişmelere rağmen artmış ancak artış azalan oranda meydana gelmiştir. Ayrıca sanayinin gelişmesiyle cips, bira ile şarap fabrikaları gibi tarımsal hammadde talep eden işletmelerin çoğalmasıyla buğday ekimi üretici tarafından biraz daha arka plana itilmiştir. Belirtilen sebeplerden ötürü mısır ve arpanın üretim miktarlarında artışlar meydana gelmiştir. Bu artışlarda taban fiyatların ihracat yapılabilecek düzeye çekilmesi ve ayrıca enflasyonu önlemek anlamında fiyatların düşürülmesi ayrıca etkili olmuştur.

Şekil 73. 1975-1990 Seçilmiş Tahıl Bitkileri Üretim Miktarları (Ton)

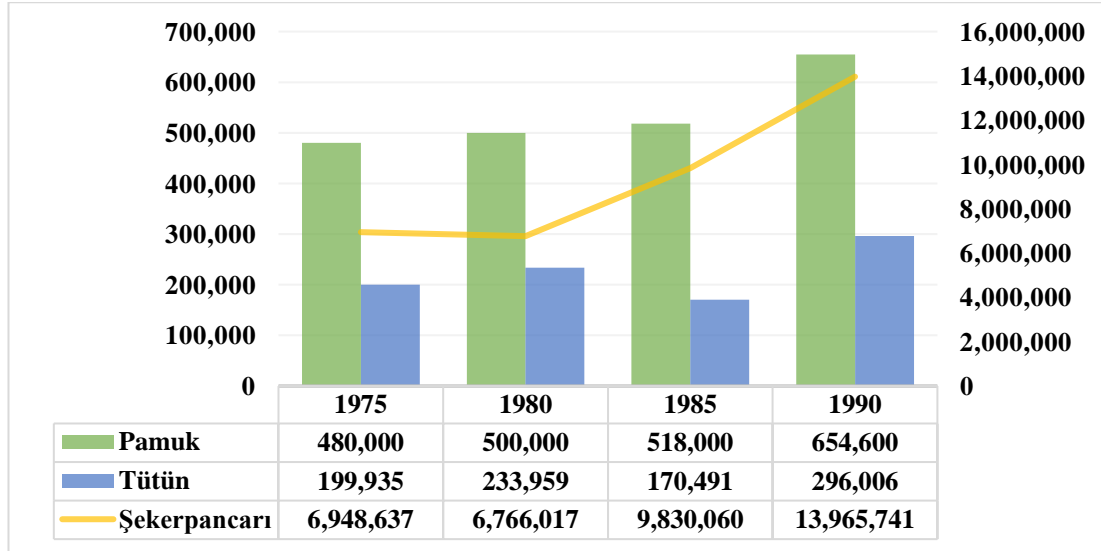
Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 174.

Ayrıca 1970 yılı esas alındığında milli hasılanın yüzdeler olarak sektör bazlı dağılımı incelendiğinde ise tarım sektörü % 36,7 sanayi sektörü %16,6 hizmetler sektörü ise %46,7lik bir paya sahipti. 1990 yılına gelindiğinde bu tablo tarım sektörünün aleyhine değişmiştir. 1990 yılında tarımın payı % 16,8 sanayinin payı

%24,8 hizmetler sektörünün payı ise % 58,4 olmuştur. Görüldüğü üzere bu geçen yirmi yıl içerisinde tarım sektörünün milli gelire oranı %20 azalmıştır.

Bu azalış tarım sektörünü milli gelirin lokomotifi pozisyonundan çıkarmış sanayi ve hizmetler sektörüne hammadde sağlayan destekleyici bir sektör konumuna düşürmüştür. Türk çiftçisi daha ürettiği tarımsal hammaddeleri Toprak Mahsulleri Ofisi aracılığıyla devlete satarken artık ekinini sanayi sektöründeki un, makarna, bisküvi ve yem fabrikası gibi şahıslara ait işletmelere satmak durumunda kalmıştır. Bu durum klasik tarım ürünlerinin biraz daha önemini arttırmış ve bu sayede tarım ve sanayi sektörünün birlikteliğiyle Türk ihracatı artırılmıştır.

Şekil 74. 1975-1990 Seçilmiş Sınai Bitkilerin Üretim Miktarları (Ton)

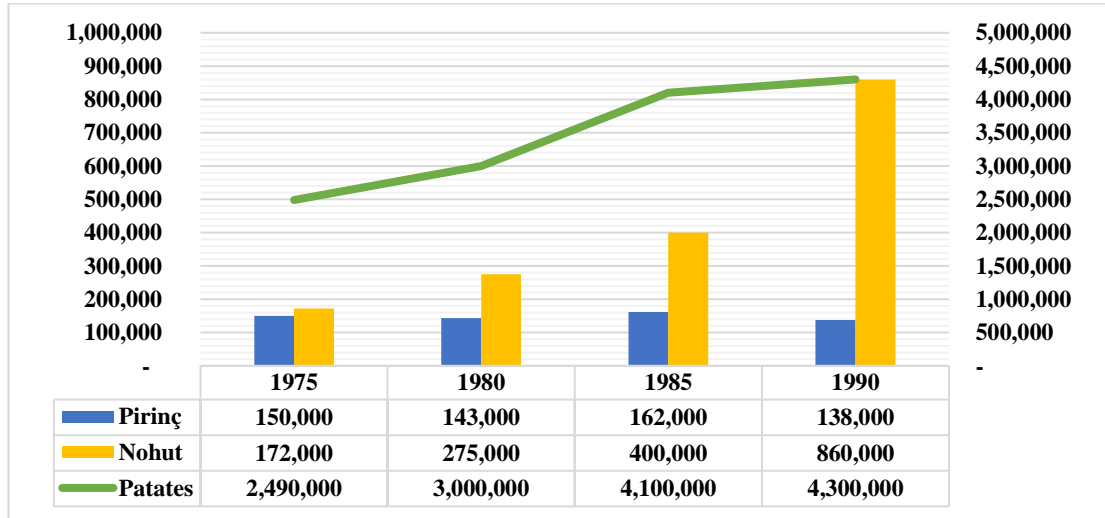
Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 180.

Dönemin sanayi bitkilerinin üretimi incelendiğinde pamuğun üretim miktarının 1985 yılına kadar çok az artış gösterdiği görülmektedir. Ancak 1985 yılından sonra Pamuk veriminde diğer tüm ürünlerde olduğu gibi artış görülmektedir. Tütün üretimi ise yine bu dönemde önce dalgalı bir seyir izlemiş ve üretim miktarında 1985 yılı itibariyle ciddi düşüşler görülmüştür. Bununla birlikte doksanlı yıllara gelindiğinde üretim miktarı iki kat yükselmiştir. Keza şekerpancarının üretim miktarında da aynı eğilim söz konusudur. 1985 yılında 10 milyon tona yaklaşan şeker pancarı üretimi 90'lı yılların sonunda 14 milyon tona ulaşmıştır.

Bundan hareketle tarımsal üretim miktarları incelendiğinde 80'li yılların ilk çeyreği Türk tarımı açısından üretim miktarlarının azaldığı ve verimin düştüğü yıllar olarak kabul edilebilir. Bu durumun en önemli sebebi 24 Ocak kararlarıyla uygulanan

iktisadi politikaların sahaya yansması ve ekomideki çarpıklıkların varlığı olmuştur. Sübvansiyonların ve Fiyat kontrollerinin kaldırılması birçok çiftçinin üretimi bırakmasına yol açmış ve sektörde bir kargaşa yaratmıştır. Destek ve fiyat kontrollerinin kaldırılmaya başlanması 1980 yılı ila 1990 yılı arasında Tarım sektörünün milli gelire oranını %10 küçültmüştür. Bununla birlikte köyden kente göç şiddetli bir biçimde hızlanmıştır. 1985 yılı sonrasında üretim miktarlarındaki kayıplar geril alınmaya başlanmış ve düşünöldüğü gibi verim artışı yaşanmıştır.

Şekil 75. 1975-1990 Seçilmiş Tüketim Bitkilerinin Üretim Miktarları (Ton)

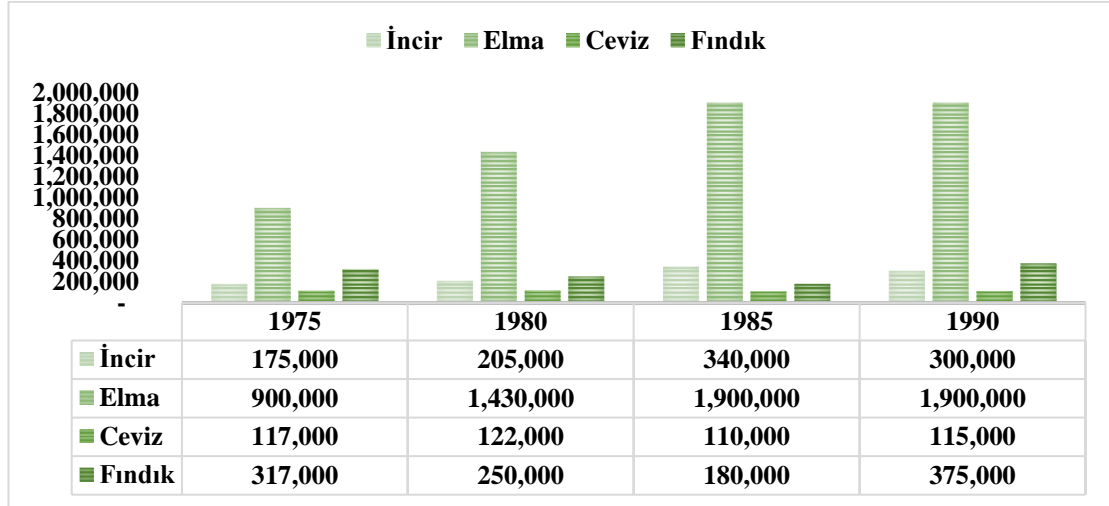
Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 176-180. ve TÜİK. (2001). Tarımsal Göstergeler 1923-1998. s. 23.

1975-1990 arasında tüketimde kullanılan seçilmiş ürün miktarlarına bakıldığında pirincin üretim miktarı azalışa geçmiş 150 bin tondan 138 bin tona kadar gerilemiştir. Bu düşüşün meydana gelmesinde Türkiye’deki alt yapının geliştirilmesi ve bataklıkların kurutulmasının etkisi olmuştur. Çeltik ekmenin diğer ürünlere göre daha zor olması Amerikan menşeli bitkilerin sanayi tarafından ana girdi olarak kullanılması da eltik çiftçisini farklı ürün ekmeye yönlendirmiştir.

Bunun tam tersi olarak nohut üretimi 172 bin tondan 860 bin tona çıkmıştır ki nohut üretim miktarının üç kat arttığı görölmektedir. 1975 yılında yaklaşık 2.5 milyon ton olan patates üretimi de 4.3 milyon tona ulaşmıştır. Türkiye’de patates bitkisinin üretim miktarının artırılmasında ekiminin kolay olması, fastfood kültürünün yerleşmesiyle yoğun olarak tüketilmesi ve cips fabrikaları tarafından hammadde olarak kullanılmasının etkisi büyük olmuştur. Bu dönemde tarımsal üretimdeki değişmelerde mutfak kültürünün değişmeye başlaması önemli bir etki yaratmıştır. Bu

dönemde sanayi sektörünün payının artırılmasıyla kadınlarda iş hayatında yer almaya başlamış bu sebeple hazır yemek ihtiyacı ortaya çıkmıştır. (Yalım Kaya & İlhan, s. 557) Bununla birlikte hazır yemek sektörü farklılaşmaya başlamış ve patates tüketimi bu kültürün önemli bir parçası haline gelmiştir.

Şekil 76. 1975-1990 Seçilmiş İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 189-194.

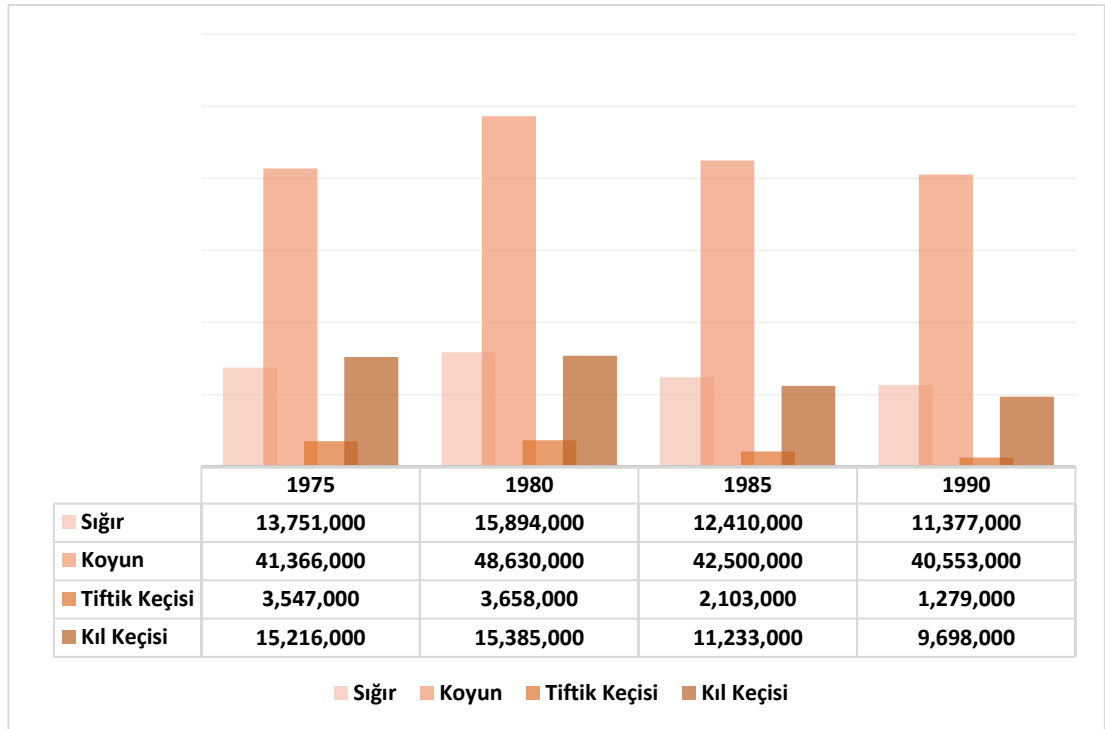
1975 yılı sonrası dönemde önemli meyvelerin üretimi incelendiğinde ise incirin üretim miktarı 1980 yılında 205 milyon ton iken 1990 yılında 300 milyon tona ulaşmıştır. İncir Türk tarımı için önemli bir gelir kaynağı olup yine patates kadar olmasa da bisküvi endüstrisinde hammadde olarak kullanılmaktadır. Ayrıca yaş ve kuru şeklinde sofralarda tüketilmekte ve aynı zamanda dış ülkelere ihraç edilmektedir. Ege ve Akdeniz bölgesinde yetiştirilen bu meyvenin üretim miktarının artması 1980'li yıllar sonrasında Türk meyveciliğinin lokomotifinin Ege ve Akdeniz çiftçisinde olduğunu göstermektedir.

Akabinde üretim şartları Karadeniz iklimine yönelik olan fındık ve ceviz üretim miktarlarının ise bu dönemde dramatik bir şekilde düştüğü görülmektedir. Ceviz üretiminde son yirmi beş yılda herhangi bir artış sağlanamamış ve fındık üretimi ise ancak 80'li yılların sonuna doğru toparlanabilmiştir. Diğer bölgelere nazaran Karadeniz çiftçisinin gelirinin daha düşük olması, bölgenin makine ve teçhizat kullanımına daha az uygun olması gibi etmenlerin varlığı Karadeniz çiftçisini sübvansiyon ve kotalara bağımlı hale getirmiştir. Bu sübvansiyonların ve fiyat kotalarının kaldırılması Karadeniz çiftçisinin zorlanmasına akabinde de fındık ve ceviz bahçelerinin çiftçiler tarafından sökülmesine sebep olmuştur.

6.2.2. Hayvancılık ve Seçilmiş Gıda Maddelerinin Üretimi

Bu dönemde tarım politikalarının getirdiği en büyük değişim Türk hayvancılığı üzerinde hissedilmiştir. Bu dönemde Türk hayvancılığının çöküşünün başladığı görülmektedir. Daha önce bahsettiğimiz tarım sektörünün milli gelir üzerindeki payının küçülmesi tarım kolları içerisinde en çok büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığı etkilemiş bu kollardaki küçülme kendisini hissettirmeye başlamıştır.

Şekil 77. 1975-1990 Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 200-201.

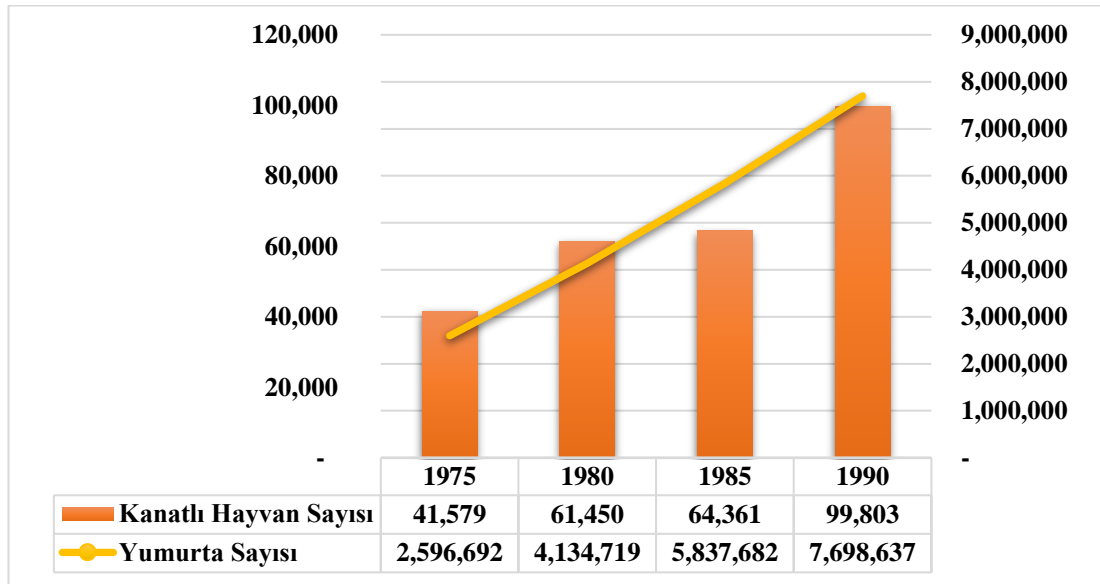
1984 hayvan sayımında sığır sayısı 12 milyon 410 bin iken koyun sayısı 40 milyon 391 bine düşmüştür. (DİE, 1992, s. 6) Türkiye’de Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın meracılık şeklinde idame ettirilmesi azalışta önemli rol oynamıştır. 1970 yılında köy hizmetlerinin¹⁷ yaptığı ölçümde İç Anadolu bölgesinde meraların alanı 5.884.200 ha olup yüzdelik biçimde Türkiye’deki toplam mera alanının %7,54 ünü

¹⁷ İlgili veri Tarım ve Orman Bakanlığının resmi sitesinden alınmıştır. <https://www.tarimorman.gov.tr> adresinden ulaşılabilir.

kapsamaktaydı 1991 tarım sayımında bu alan 3.890.300 ha olarak ölçülmüş ve yüzdesel manada % 4,99'a düşmüştür.

Yine Doğu Anadolu'da 1970 yılında köy hizmetlerinin yaptığı ölçümde meraların alanı 9.162.100 ha iken 1991 yılı tarım sayımında 4.573.400 ha olarak ölçülmüştür. Türkiye'de mera olarak kullanılan alanların imara açılması ve hayvancılıkla uğraşan çiftçinin düşük gelirli olması sebebiyle şirketleşememe ve ahır hayvancılığına geçememesi özellikle büyükbaş hayvancılığın şiddetli bir şekilde gerilemesine sebep olmuştur. Aynı zamanda tiftik ve kıl keçisi sayıları da düşmüş Türkiye'de tekstil sanayi bu dönemde filizlenmeye çalışmış olsa da tekstil sektörü hammadde ihtiyacını iç piyasadan değil ithalat yoluyla karşılamaya başlamıştır.

Şekil 78. 1975-1990 Kanatlı Hayvan ve Yumurta Üretimi (1000 Adet)

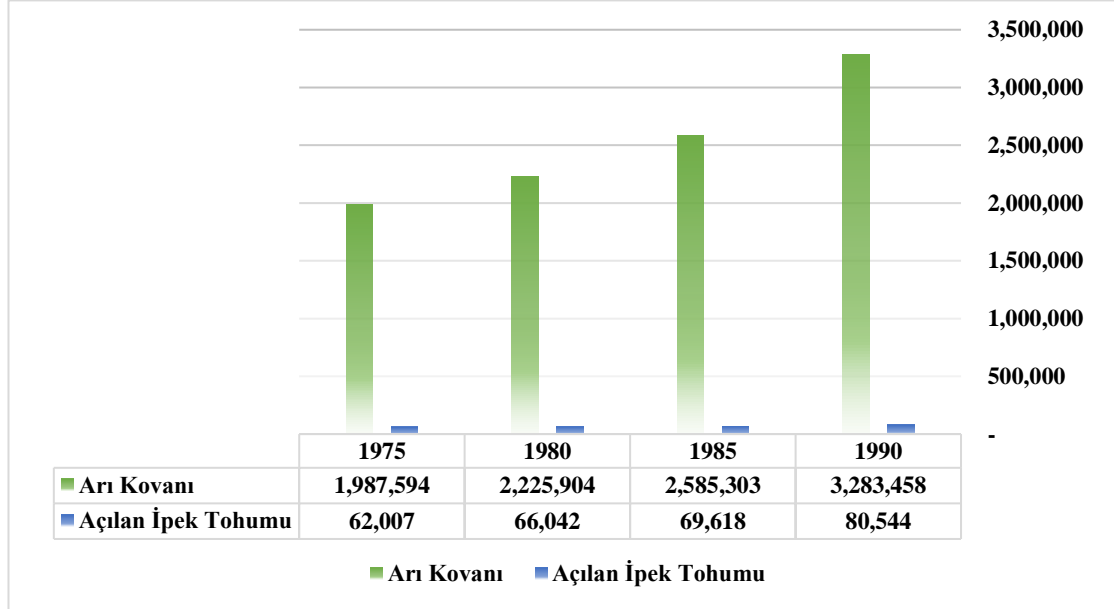
Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 209.

Diğer hayvancılık kollarındaki kötü gelişmelerin tam aksine kanatlı hayvan sayısı 1975 yılından itibaren şiddetli bir biçimde artmıştır. Bu durumun ana sebeplerinden biri tavukçuluk sektörünün sanayi sektörüyle iççice geçmesi ve ayrıca Türkiye'de hazır yemek sektöründeki gelişmeler olmuştur. Türkiye'deki kanatlı hayvan sayısı 1975 yılında 41 milyon iken 1990 yılına gelindiğinde yaklaşık 100 milyona ulaşmıştır. Yumurta üretimi de aynı şekilde 1975 yılına nazaran 1990 yılında iki kat artmıştır. Bu üretimin artmasında kanatlı hayvan endüstrisinin rolü büyük olmuştur. Bu endüstrideki firmalar küçükbaş ve büyükbaş hayvancılığın aksine sadece işlenmiş mal üreten yapıda olmamış tavuk ve yumurta üretimi de yapmışlardır. Bu sektörün hızlı bir biçimde sanayileşmesi büyük yumurta ve tavuk üreticilerini ortaya

çıkarmış bu üreticiler sayesinde tavuk eti ve ürünleri kırmızı et ürünlerine karşı ikame edilebilir hale gelmiştir.

Şekil 79. 1975-1990 Arıcılık ve İpekböcekçiliği (Adet)

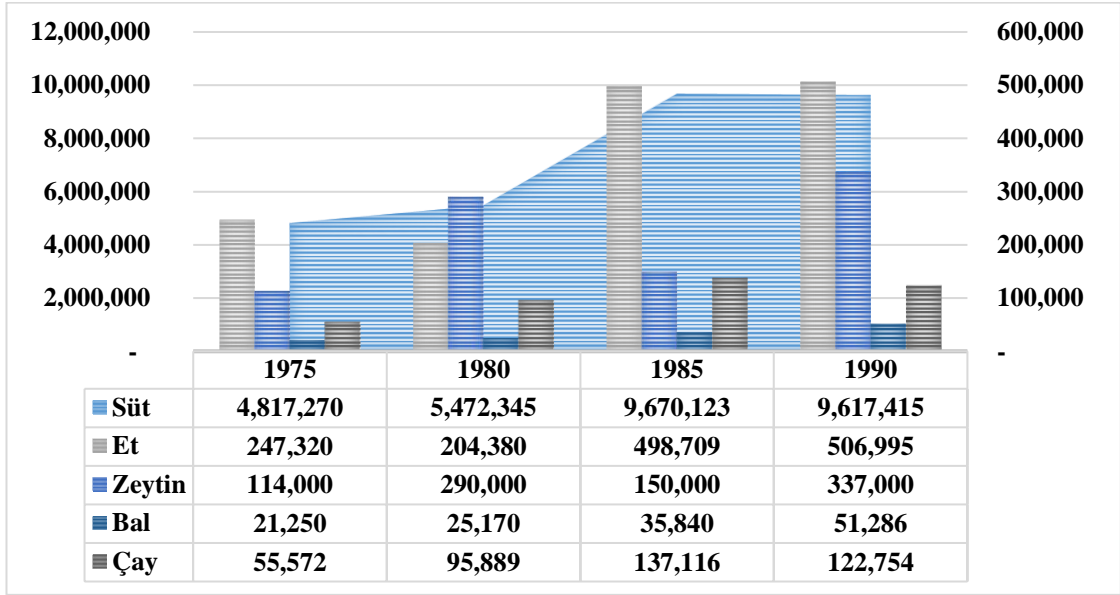

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 206-207.

Bu dönemde arıcılıkta ise diğer yıllara nazaran bir artış görülse de kanatlı hayvan sektöründeki gibi sağlam bir yükseliş görünmemektedir. Aslında arıcılık diğer hayvancılık kollarına göre sanayi ile bütünleşmeye geçmeye uzak olsa da sonradan bal üreten firmaların ortaya çıkmasıyla meydana gelmiştir. Mevcut piyasadaki bu üreticiler arı sayısı ve kovan sayılarının artırılması yerine daha çok balın üretim miktarının artırılmasına yönelmişlerdir. Bir diğer hayvancılık kolu olan ipek böcekçiliği 80’li yıllarda büyük bir sıçrama gerçekleştirmiştir. Yaş ipek tohumu 1975’te 62 bin adet iken 1990 yılı sonunda 80 bin adede ulaşmıştır.

Ancak bu dönemde dünya genelinde sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve Uzak doğu ülkelerinin kalkınmaya başlaması ipeğin çeşitli varyasyonlarda taklit edilmesi ve farklı sentetik ürünlerin tekstil sektöründe kullanılmasıyla ipek böcekçiliği sektörü sonraki dönemde nerdeyse ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca sonraki dönemlerde Türk tekstil sektörünün maliyetlerini minimize etmeye çalışması sebebiyle ucuz olman ithal hammadde girdileri kullanması ayrıca ipeğe gösterilen iç talebinde ortadan kalmasına ve üretimin sonraki yıllarda tekrar düşmesine sebep olmuştur.

Şekil 80. 1975-1990 Seçilmiş Gıda Maddeleri Üretimi (Ton)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 203-208. ve DİE. (2001). Tarım İstatistikleri Özeti 1980-1999. s. 27-34.¹⁸

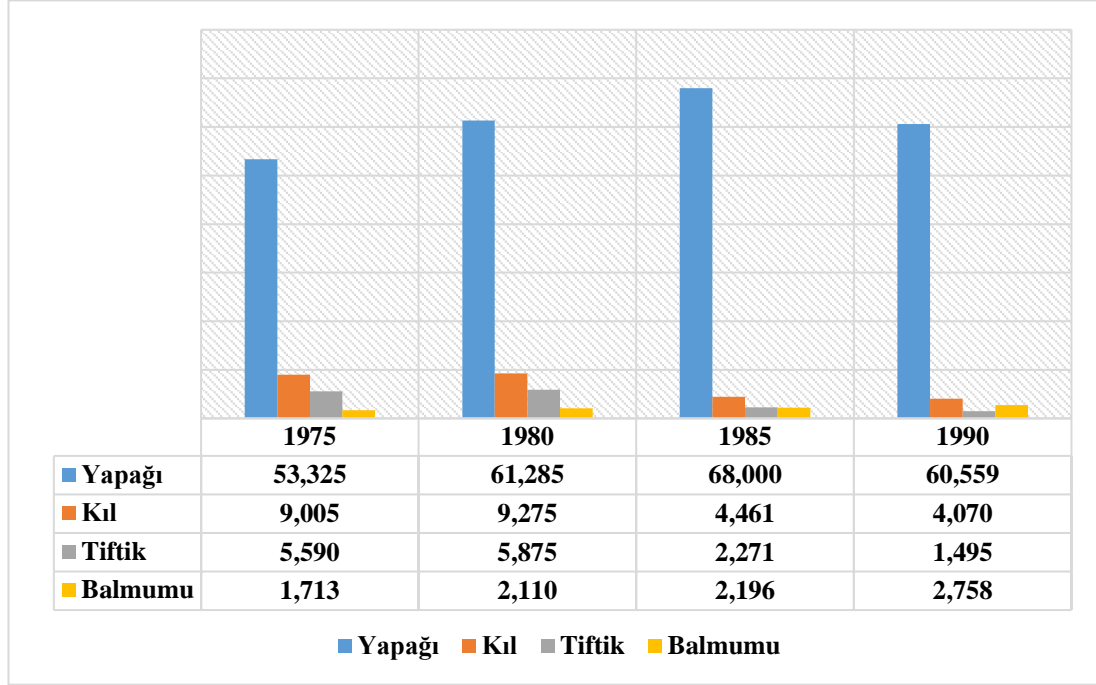
Önemli gıda maddeleri üretiminin durumu incelendiğinde ise süt üretiminin ciddi bir şekilde arttığı görülmektedir. 5 milyon ton olan süt üretimi bu dönem sonunda neredeyse 10 milyon tona 250 bin ton olan et üretimi 506 bin tona yükselmiştir. Tüm maddelerde iki kat varan bu artışların önemli bir sebebi de bu dönemde gıda sanayinin fabrikalaşmaya başlaması olmuştur. 1985 yılı üretim artışındaki artışın kilit yılı olmuştur. Sırasıyla 1973'te Pınar Süt A.Ş 1975'te Süt A.Ş, 1984'te Yörsan, 1985'te Pınar Et Entegre A.Ş 1988'de Marmarabirlik Zeytine bağlı Marmara adası Zeytin Kooperatifi gibi birçok özel sektör ve kamu kooperatif üreticisi ortaya çıkmıştır. Üretimdeki yıllara yayılan artış trendi ilgili yayından görülebilir. (DİE, 2001, s. 27-34)

Ayrıca 1980'den itibaren bazı kollarda üretimin dramatik olarak düştüğü görülmektedir. Bu düşüş eğilimi 1985 yılına kadar devam etmiştir. 24 Ocak kararlarının uygulanmaya başlaması tarım sektörüne ilk etapta şok etkisi yaratmış olsa da özel sektörün daha aktif rol üstlenmesi gıda üretiminde elde edilen verimin artmasına da sebep olmuştur. Bu dönemde var olan hantal devlet işletmelerinin bazıları kooperatifleştirilmiş bazıları kapatılmıştır. Ayrıca Türk tüketicisinin tüketim

¹⁸ Zeytin ile ilgili veri sofralık zeytini içermekte olup sofralık zeytin verisi Türkiye İstatistik Kurumunun Tarım İstatistikleri Özeti serisinin ilgili yıllardaki yayınlarından alınmıştır. Grafikteki Çay verisi üretilen kuru çay miktarını kapsamaktadır.

alışkanlığı da değişmeye başlamış kahve kültürü yavaş yavaş terk edilerek çayın aşırı tüketilmesi bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Şekil 81. 1975-1990 Seçilmiş Hayvan Ürünleri Üretimi (Ton)

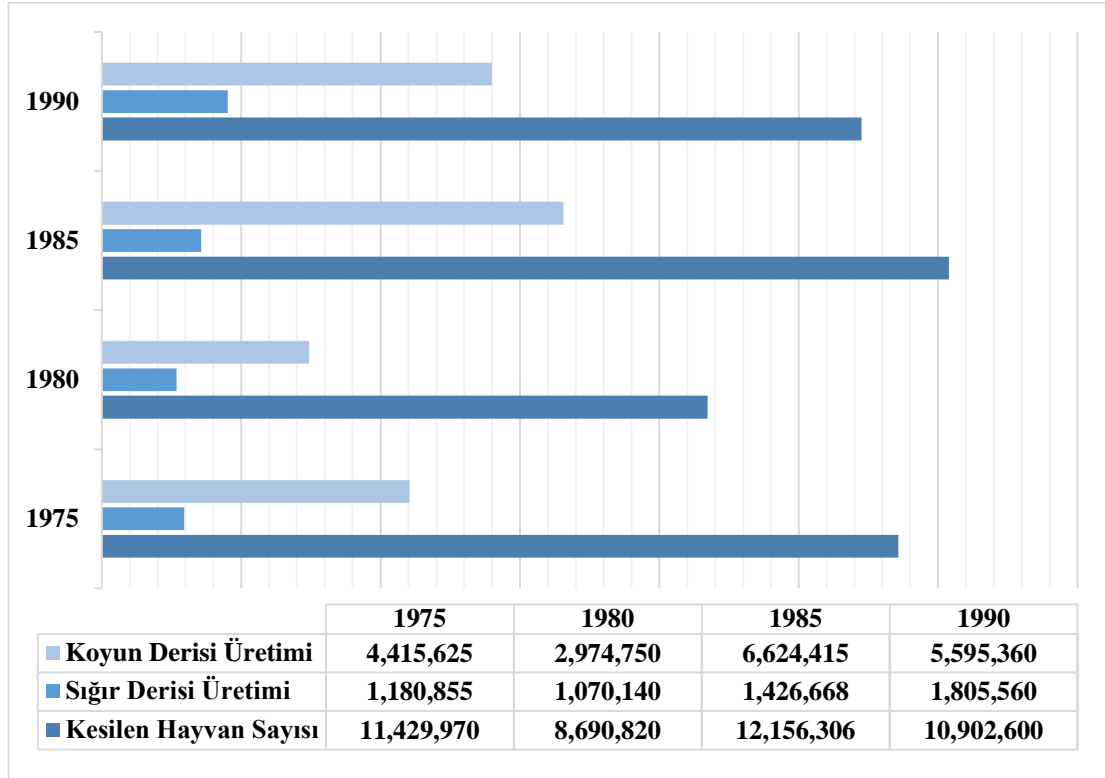
Kaynak: DİE. (2001). Tarım İstatistikleri Özeti 1980-1999. s. 42.

1975'te üretilen önemli hayvan mahsulleri miktarı incelendiğinde ise yapağı üretimi 53 bin tondan yaklaşık 61 bin tona çıkmış balmumu üretimi ise 1713 tondan 2758 tona ulaşmıştır. Balmumu ve yapağı üretimi geçmiş yıllardaki gibi artmış ancak kıl ve tiftik üretimi hayvancılığın çöküşüne geçmesi ile birlikte azalmıştır. 9 bin ton olan kıl üretimi 1990 yılına gelindiğinde yaklaşık 4 bin tona düşmüştür. Aynı şekilde tiftik üretimi de 5600 ton iken 1990 yılında 1495 tona düşmüştür. (DİE, 2004, s. 45)

Üretim miktarındaki dramatik düşüşün ana kaynağı küçükbaş ve büyükbaş hayvancılığın gerilemesi ve dünya tekstilinde yaşanan sanayileşmeye yönelik gelişmelerdir. Bu gelişmeler daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'nin Tekstil üretiminde hammadde sağlayan konumu ve hammaddeyi işleyen durumunu değiştirmiş ve buna mukabil Türkiye'de tekstil sanayi hammadde ithalatı yapmaya başlamıştır. Hatta bazı tekstil firmaları üretimi Uzakdoğu ülkelerine taşımışlardır. Çin ve Uzakdoğu ülkelerinin 1980 yılından sonra ekonomilerinin hızla gelişmeye başlaması Tekstil sanayinde Türkiye'nin önemini kaybetmesine sebep olmuştur. Tarihi olarak Hindistan ve Türkiye önceki çağlarda Tekstil üretiminde öncü ülkeler iken Çin, Pakistan, Endonezya, Tayvan ve Tayland gibi ülkeler son 30 yılda tekstil sanayindeki

Pazar paylarını ciddi şekilde artırmışlardır. Ayrıca teknolojinin gelişmesiyle tekstil sanayinde yeni hammaddelerde ortaya çıkmış bu tiftik, yün ve yapağı gibi hayvansal girdilerin önemini kaybetmesine sebep olmuştur.

Şekil 82. 1975-1990 Kesilen Hayvan ve Deri Üretimi (Baş-Adet)

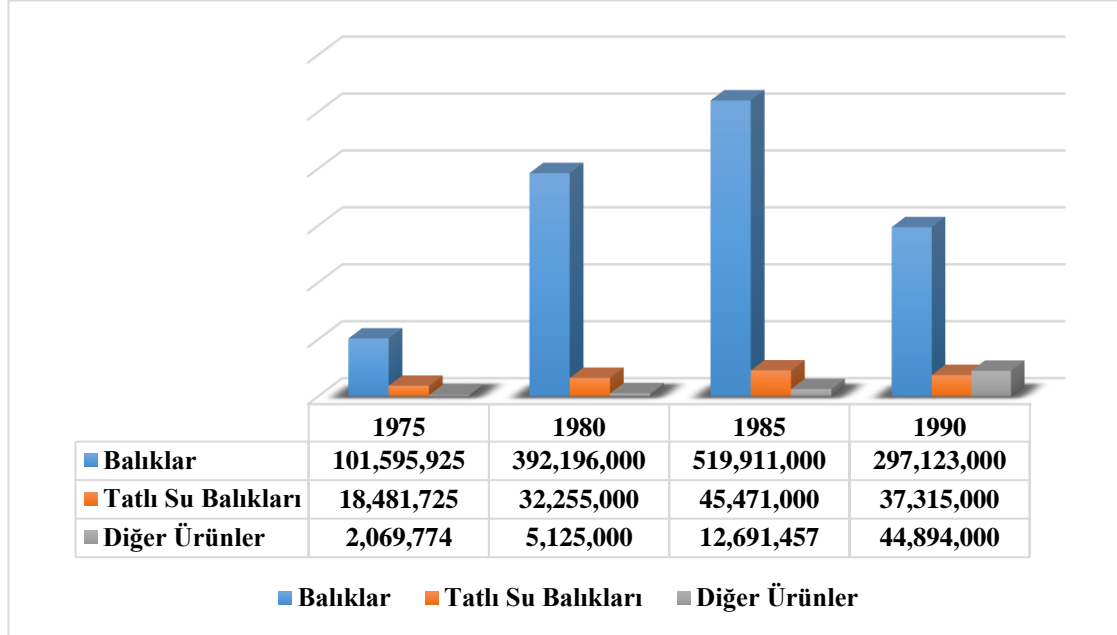
Kaynak: DİE. (1992). Tarım İstatistikleri Özeti 1990 s. 18-21.¹⁹

Aynı şekilde deri imalatı yapan üreticilerde hayvancılığın çöküşe geçmesiyle üretimden önce çekilmişler daha sonra 1990'lı yıllarının sonunda doğru toparlanma sürecine girmişlerdir. Bu toparlanma sürecinde işlenmiş deriye ihtiyaç duyan sanayiciler büyük katkıda bulunmuşlardır. Kesilen hayvan sayısı da grafikte görüldüğü şekliyle düşmemiş hesaplamalarda gidilen değişiklik sebebiyle düşmüş görünmektedir. Türkiye istatistik kurumunun açıklaması için ilgili yayın incelenebilir. (DİE, 1992, s. 18-21) Ayrıca hayvani kökenli olmayan kimyevi deri imalatı 1980 yılından sonra Asya ülkeleri tarafından yapılmaya başlanmıştır. Bu durum klasik

¹⁹ Kesilen hayvan sayısı verisinin 1990 yılında azaldığı görülmektedir. Bu azalış üretim miktarının düşmesiyle ilişkili değil hesaplama yönteminin değişmesinden kaynaklanmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu daha önceki hesaplamalarında mezbahe, belediye, kombina ve kurban bayramı kesimleri toplam verisini %10 oranında (hesaplanamayan kesimleri katmak maksadıyla) artırmaktaydı. Bu artırımı 1990 yılı verileri sonrasında artık uygulanmamıştır. Ayrıca 1980 sonrasındaki verilerde kesilen büyük baş hayvan sayısı dâhil değildir. Kurum ilgili yıllardaki yayınlarında hesaplamalara yer vermemiştir.

üretici aleyhine bir gelişme olmuştur. Uzakdoğu'da başlayan sanayiye dayalı bu üretim şekli gerilemenin dış nedeni olarak kabul edilebilir.

Şekil 83. 1975-1990 Avlanan Deniz Ürünleri (Kg)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 208.

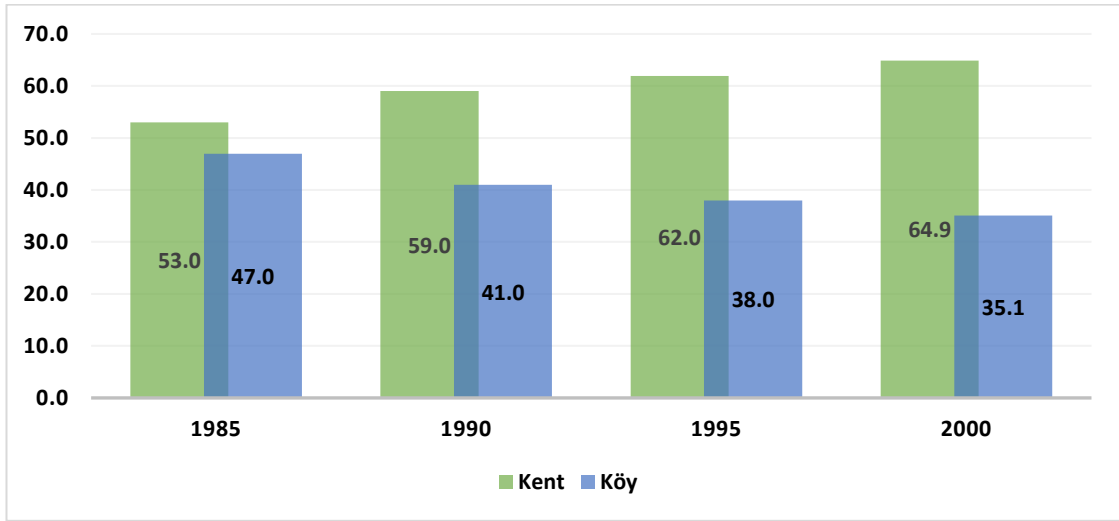
1967 yılından itibaren verilerini takip edebildiğimiz avlanan balık sayısı incelendiğinde 1975 yılından sonra önemi artan üretim kollarından biriside balıkçılık olmuştur. Avlanan su ürünleri sayısı yaklaşık 1975 yılında 102 bin ton iken bu sayı 1985 yılında ise 520 bin tona ulaşarak beş kat artış göstermiştir. Bunun sebebi tarımsal üretime yönelik sübvansiyon ve teşviklerin ortadan kaldırılması olmuştur. Karadeniz çiftçisi sübvansiyonların olduğu dönemde bitkisel üretim yaparken sübvansiyonların bu alanda çoğunun ortadan kaldırılmasıyla sübvansiyonların yaygın olduğu bir başka faaliyet kolu olan balıkçılığa yönelmiştir.

Bununla birlikte yaşanan bu artışlar 1990 yılının sonuna doğru sanayileşmenin başlamasıyla Karadeniz çiftçisinin İstanbul'a ve Marmara bölgesine göç etmesine sebep olmuş ve buna müteakip avlanan miktar şiddetli bir biçimde azalış göstermiştir. Ayrıca o yıllarda balıkçılığa gösterilen bu rağbetin arkasında 24 Ocak kararlarının da belirtilen denizcilikle alakalı sübvansiyonların kaldırılmayacak olmasının da etkisi büyük olmuştur. Bununla birlikte balık üretimi, tüketimi ve denizciliğin Türk toplumu açısından eski ve güçlü köklere dayanmaması da göz önünde bulundurulmalıdır.

6.3. 1990-2000 Yılları Arasında Tarımsal Üretim

Türkiye siyasi yaşamında 1991 yılı dönüm noktası olmuştur. ANAP iktidarının zayıflamaya başlamasıyla 20 Ekim seçimlerinde sağ blok dağılmış ve 1994 krizi yaşanmıştır. 1989 yılında Türkiye’de sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, Türkiye’nin küresel sermaye akımlarına karşı açık hale gelmesi ve müdahaleli dalgalı kur rejimine geçiş gibi reformların tecrübe edildiği yıllardır. Bununla birlikte sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile birlikte şehirlerdeki Sanayici ve Üreticiler özel ve kamu bankaları yoluyla borçlanmaya gitmiştir. Fabrika ve Sanayi teşekkülü sayısı bu dönemde artmış ve tarım sektörünün milli gelirdeki payı şiddetli bir biçimde azalmaya devam etmiştir. Bu dönemde sermaye girişlerinin yaşanmasıyla fon bulmak kolaylaşmış tarıma bağlı olan gıda sanayi ve ilaç sanayi yaygınlaşmaya başlamıştır. Bununla birlikte çiftçiler kredi imkânlarına sadece devlet kanalı ile değil özel bankalar kanalı yoluyla da ulaşmaya başlamışlardır. Çiftçinin gerekli makine ve donanıma ulaşması bu dönemde nispeten daha kolay hale gelmiştir. Bununla birlikte bu dönemin en büyük ekonomik manifestolarından olan 5 Nisan kararlarında çiftçilere verilen desteklerin artırılacağı ön görülmüştür. (Tokgöz, 1998, s. 21)

Şekil 84. 1985-2000 Türkiye'de Şehir-Köy Nüfus Oranı (%)

Kaynak: TÜİK, 2018, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1081 (20 Aralık 2019).²⁰

İhracata dayalı büyüme modeli uygulamasına aynı şekilde bu yıllarda da devam edilmiş ve Türkiye’de tarım dâhil tüm sektörler ithal ve ucuz hammadde ile işlenmiş ürün üretimi yapmaya başlamışlardır. Bu durum tarım sektöründe de yer bulmuş, büyük ve orta ölçekli çiftçiler makine ve donanım ihtiyacının büyük çoğunluğunu dışardan ithal ederek karşılamışlardır. İthalata bağımlılık bu dönemde tarım sektörü de dâhil olmak üzere tüm sektörlerde sorun olarak ortaya çıkmıştır.

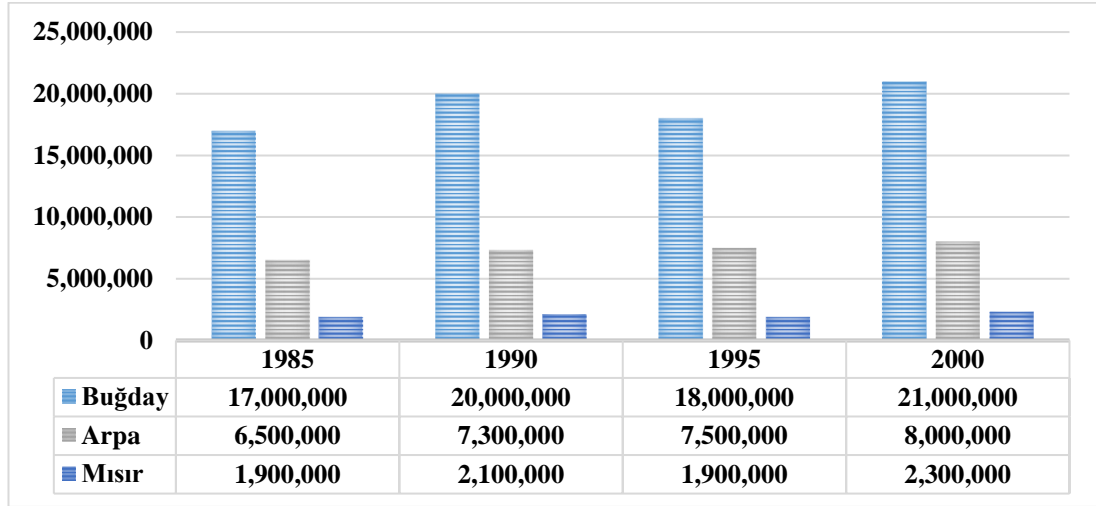
İthalatın artması üretimde kaliteyi artırıcı etkide bulunmamış aksine üretkenliği baltalamıştır. Tohum üretiminin azalması, tarımda makineleşmenin niteliksiz olması, doğru arazi kullanımının olmayışı, şehirlerdeki tarımsal arazilerin yapılaşması sorunları ilk kez bu dönemde belirgin biçimde fark edilmişlerdir. Tarımsal kalkınma kırsal alanda sağlanamadığı gibi sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi köyden kente göçün ana nedeni olmasa da sanayi sektöründeki yarattığı büyüme nedeniyle köyden kente göç hızının azalmasına mani olmuştur. Şehirlere akan bu eğitimsiz ve kalitesiz nüfus şehirlerdeki tüketimi artırmış buna mukabil gıda, konut ve arazi fiyatlarında da yükselmelere ve istikrarsız dalgalanmalara sebep olmuştur. Ayrıca kırsal alanda tarlalarda veya tarımsal işlerde çalışan bu nüfus şehirlerde niteliksiz olmaları sebebiyle işsiz kalmışlardır.

²⁰ 1995 yılı verisi Türkiye İstatistik Kurumu yayınlarında ölçülmemiş olup 1990-2000 yılları kent nüfus oranının ortalaması alınarak 1995 yılı verisi oluşturulmuştur.

6.3.1. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları

Klasik tarım ürünlerinde üretim miktarları incelendiğinde ise buğdayın üretim miktarında 1990 yılı ile 2000 yılı arasında toplam üretim artışı 1 milyon ton olmuştur. Arpanın üretim miktarında ise yaklaşık 700 bin ton artış meydana gelmiştir. Yine mısır üretimi de yaklaşık 200 bin ton artmıştır.

Şekil 85. 1985-2000 Seçilmiş Tahıl Bitkileri Üretim Miktarları (Ton)

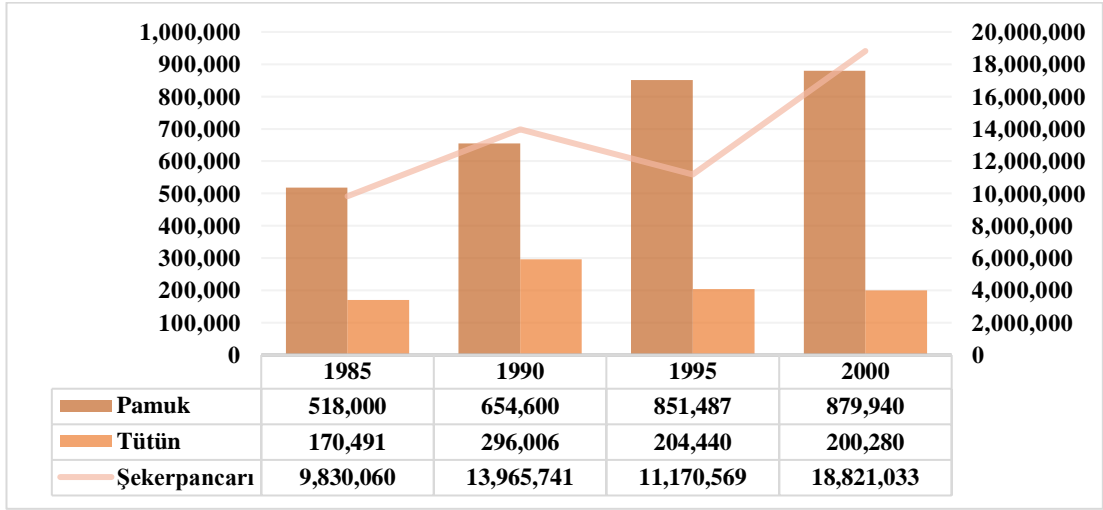

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 174.

Ancak bu artışlar önceki döneme nazaran kısmi düzeyde kalmış bu dönemde teknolojinin kullanımının artması ve yüksek enflasyona rağmen nüfusun artışının devam etmesi ile tarım alanlarının azalması gibi etkenler potansiyel üretimin altında kalınmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle buğday üretiminin azalmasının zararlılar sebebiyle de olduğu söylenebilir. Ayrıca buğday üretim merkezlerinde süne ve kımlı zararlısının oluşturduğu kalitesizlik durumu üretimin düşük niteliğini yansıtmaktadır. Süne ve Kımlı zararına uğramış buğdaylar ekmek ve makarna sanayiinde kullanılmamakta yemlik olarak tüketilmektedir. (İTO, 1996, s. 6)

Şekil 86. 1985-2000 Seçilmiş Sınai Bitkilerin Üretim Miktarları (Ton)

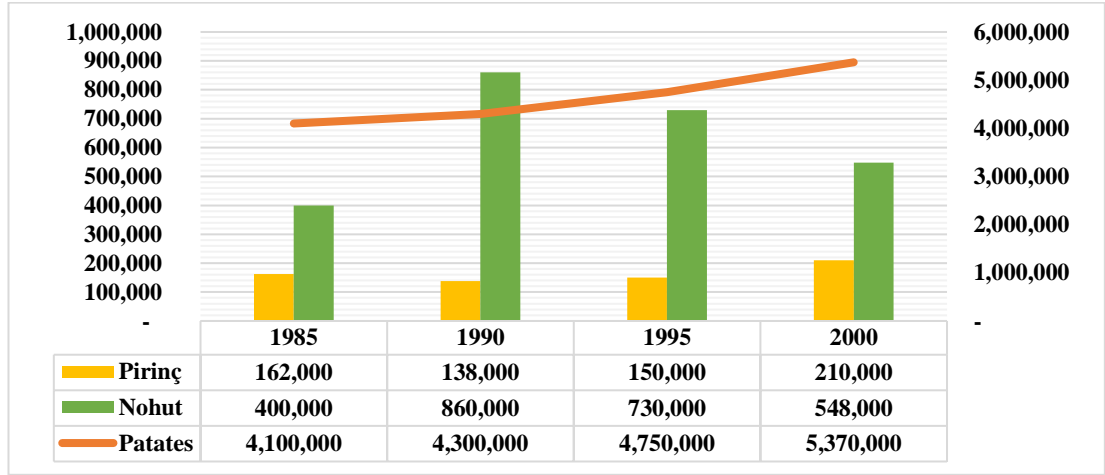

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 180.

Bu dönemde sanayi bitkilerinin durumunda ise daha farklı bir durum göze çarpmıştır. Özellikle pamuk ve şeker pancarının üretim miktarları ciddi bir şekilde artış göstermiş 1994 yılındaki krize rağmen pamuğun üretim miktarı artmıştır. Pamuğun üretim miktarının artmasında da Güney Anadolu Projesinin önemli bir payı vardır. Bununla birlikte en önemli sebep ise pamuk ve şeker pancarının Türkiye sanayisiyle uyumlu olmasıdır. Türkiye’de tekstil sanayinin yaygın olması pamuk talebine gıda sanayinin yaygınlaşması ise şeker pancarına ihtiyacı doğurmuştur.

Fakat bu uyum tütün üretimi için geçerli değildir. Türkiye’de tütün üretiminin iç piyasada alıcısı tekel olduğundan ve tekelin yapısal sorunlar sebebiyle ürettiği sigaraların kalitesiz oluşu ve kar edememesi tütüne olan talebin önceki yıllara nazaran azalmasına yol açmıştır. Ayrıca bu dönemde kurun serbest bırakılması ithalatın teşvikine ve ithal sigaranın kaliteli ve ucuz olması hasebiyle piyasada rağbet edilmesine de yol açmıştır. Tekel gelirlerinin düşmesiyle birlikte zarar etmiş ve sonraki yıllarda özelleştirilmiştir.

Şekil 87. 1985-2000 Seçilmiş Tüketim Bitkilerinin Üretim Miktarları (Ton)

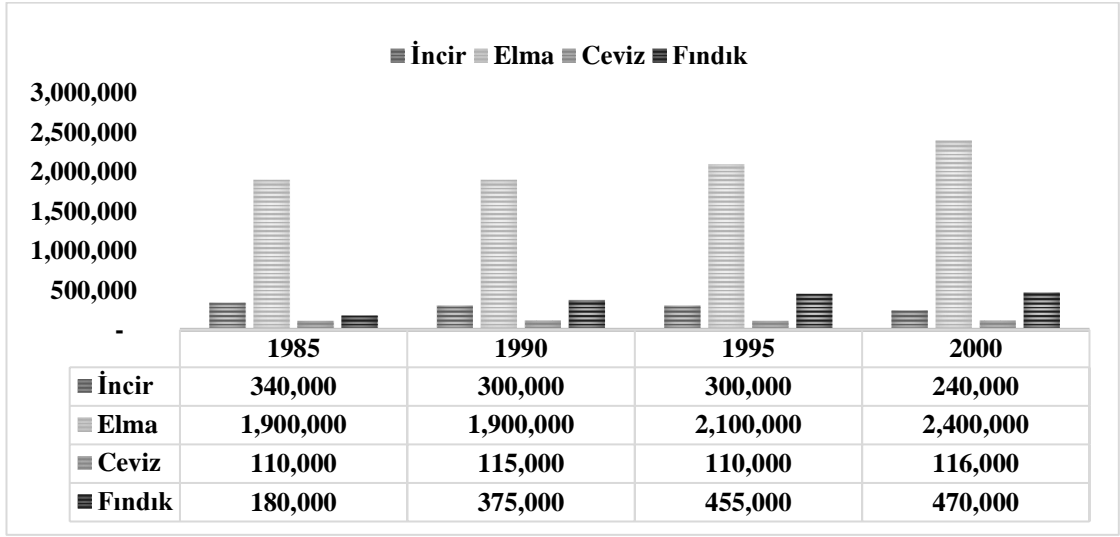
Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 176-180.²¹ ve TÜİK. (2001). Tarımsal Göstergeler 1923-1998. s. 23.

1985-2000 yılları arasında tüketimde kullanılan önemli ürünlerin üretim miktarları incelendiğinde ise pirinç üretiminin 1990 yılına nazaran tekrar toparlandığı görülmektedir. Pirinç üreticilerinin genel gelir düzeyi düşük olan çiftçiler olması ve bu dönemin ilk yıllarında devlet tarafından desteklenmelerine sebep olmuş bu dönemde toparlanma fırsatı bulmuşlardır. Ayrıca pirinç üretimi yağışların seyrine göre yıllar itibariyle dalgalanmaktadır. (İTO, 1997, s. 39) Nohut üretimi ise 2000 yılı itibariyle 548 bin tona gerilemiştir. (TÜİK, 2014, s. 176)

1995 yılındaki tarımsal üretim miktarlarının birçoğundaki daralmamanın sebebi 1994 yılında yaşanan kriz olmuştur. Kriz sadece bankalar, sanayi ve hizmet sektörlerinin etkilememiş tarım sektörü üzerinde de yıkıcı etkiler yaratmıştır. Buna rağmen patates üretimi krize rağmen 4,100 milyon tondan 5,370 milyon tona ulaşmıştır. Özellikle patates üretimi Türk insanının sanayileşme ve şehirleşmenin getirdiği yaşam tarzı değişikliği ve fastfood tarzı beslenmenin yaygınlaşmasıyla patatese duyulan iç talebin artması sebebiyle de artış göstermiştir.

²¹ 2000 yılına ait pirinç üretimi verisine ilgili yayınlarda ulaşılamamış olup 2000 yılı verisi çeltiğin üretim miktarının %60'ı alınarak tahmin edilmiştir. TMO 2017 raporuna göre 100kg çeltikten randımana göre değişmekle birlikte ortalama 60 kg pirinç alınmaktadır.

Şekil 88. 1985-2000 Seçilmiş İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 189-194.

Bu dönemde seçilmiş önemli meyvelerin üretim miktarlarındaki dalgalanmalar incelendiğinde ise incir üretimi 1985 yılında 340 bin ton iken 2000 yılında 240 bin tona düşmüştür. Elma üretimi ise 1,9 milyon tondan 2,4 milyona çıkmıştır. Ceviz üretimi ise neredeyse hiç artmayarak 116 bin tonda kalmıştır. 2000 yılı itibariyle fındık üretimi ise 1985 yılındaki daralmanın aksine 470 bin tona çıkmıştır.

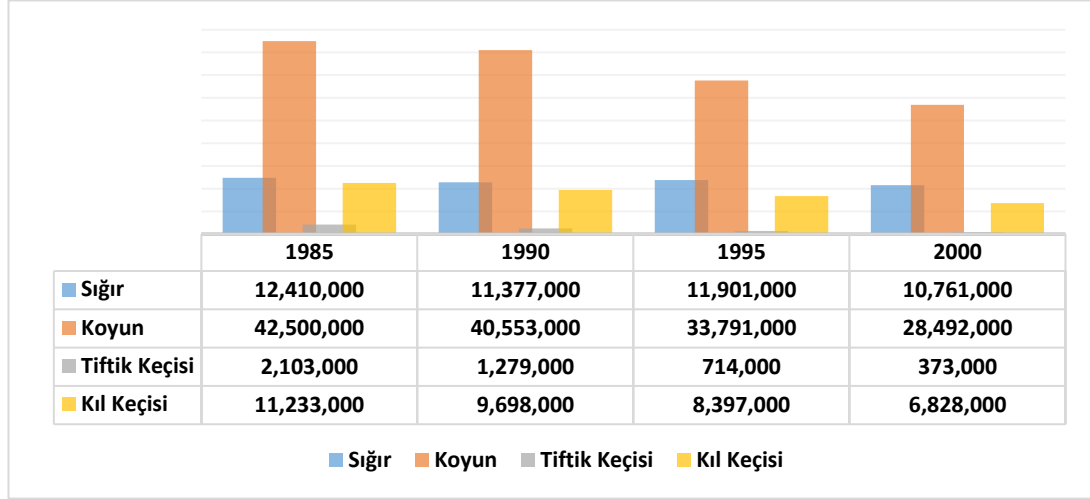
Fındığın üretim miktarının bu denli artışında bisküvi ve çikolata sanayinin Türkiye'de yerleşmeye başlaması da etkili olmuştur. Bununla birlikte 90'lı yıllarda devlet desteğinin Ege çiftçisinden ziyade Karadeniz çiftçisine doğru kaydığı söylenebilir. İhracata yönelik bu artışların bu dönemde olduğu gibi o dönemde de cari açığın kapatılmasına yönelik olumlu gelişme olarak kabul edilebilir. Buna rağmen Türk tarımcısının kaliteli ürün yetiştirememesi ve Avrupa pazarına son derece bağlı olması bugün bile Türk tarımı açısından en önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır.

6.3.2. Hayvancılık ve Seçilmiş Gıda Maddelerinin Üretimi

Bu dönemde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık hayvan sayısı genel toplam itibariyle aynı azalış eğilimi artarak devam etmiştir. Bu azalış küçükbaş hayvancılığın

kritik bir biçimde darbe almasıyla sonuçlanmıştır. Bu dönemde koyun sayısı 1985 yılına nazaran 12 milyon azalmıştır.

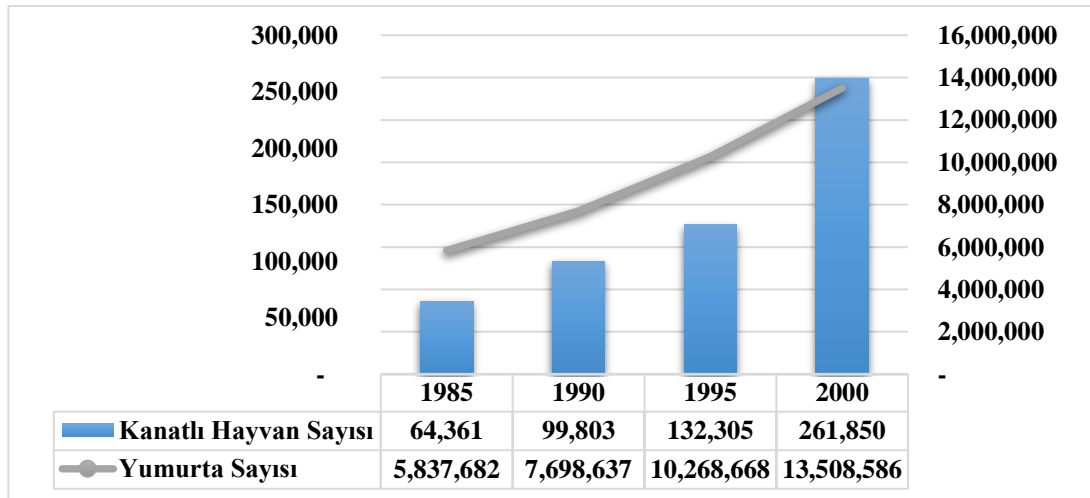
Şekil 89. 1985-2000 Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 200-201.

Keçi sayılarının da şiddetli bir biçimde azalması küçükbaş hayvancılığın bir daha toparlanamayacak şekilde darbe almasına sebep olmuş daha sonraki dönemlerde tiftik keçisi koruma altına alınmak zorunda kalmıştır. Bu düşüşün ana sebepleri yem fiyatlarının artması, tekstil sanayisinde teknolojik gelişmelerin ortaya çıkmasıyla hayvanlardan elde edilen yün kıl tiftik gibi hammaddelere karşı ihtiyacın azalması, Hayvancılıkla uğraşan köylünün gelişen ve değişen şehirlere yerleşmesi etkili olmuştur.

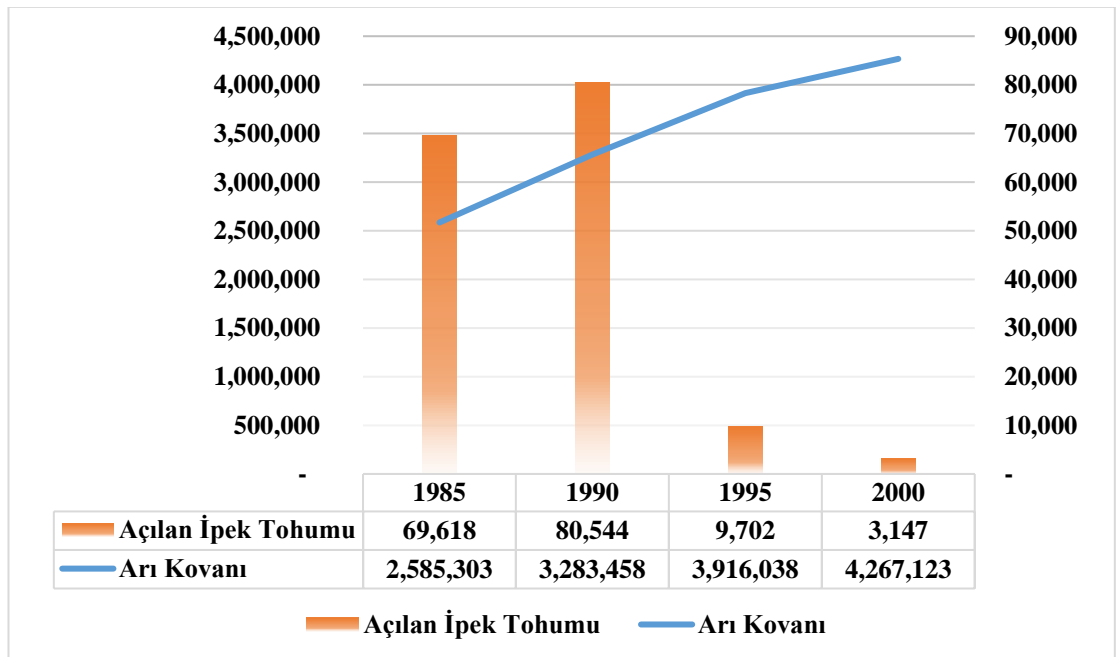
Şekil 90. 1985-2000 Kanatlı Hayvan ve Yumurta Üretimi (1000 Adet)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 209.

Hayvancılığın diğer kollarının aksine kanatlı hayvan üretimi bu dönemde önemli bir ivme kazanmıştır. Türkiye'de tavuk sayısı 2000 yılı itibarıyla yaklaşık 262 milyon âdete ulaşmıştır. Aynı zamanda yumurta sayısı da aynı trend ile artmış elde edilen yumurta sayısı 13 milyar 510 milyon âdete ulaşmıştır. Üreticilerin Marmara bölgesinde konuşlanması da büyümesinde büyük rol oynamıştır. Sanayi sektörü ile iç içe olan tavukçuluk bu sayede sanayi üretiminin verdiği imkânları kullanarak diğer hayvancılık sektörlerine nazaran daha farklı bir çizgi oluşturmuştur. Ayrıca fastfood kültürünün yaygınlaşması, büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın gerilemesiyle kırmızı et fiyatlarının artması tavuk etinin kırmızı ete karşı ikame edilmesine de sebep olmuştur. Ayrıca tavukçulukta kullanılan girdilerin daha ucuz olması mera hayvancılığından ziyade fabrikasyon yöntemlere daha uygun olması bir başka önemli bir etmen olmuştur. Ancak yumurta veriminin düşük olduğu da unutulmamalıdır. 1995 ile 2000 yılları arasında kanatlı hayvan sayısı iki kat artmışken yumurta sayısı 3 milyon adet artmıştır. Bu durum tavukçuluk sektörünün fastfood ve gıda sektörüyle olan ilişkisini göstermektedir. Üretilen tavuk miktarının büyük bir kısmı hazır yemek sektörünün et ihtiyacını karşılamaktadır. Aynı zamanda tarımsal şirketlerin en yoğun olduğu hayvancılık kolu tavukçuluk olmuştur. Bu tarımsal işletmelerin piyasada değerleri de tarım sektörü içerisinde en değerlileri arasında yer almaktadır.

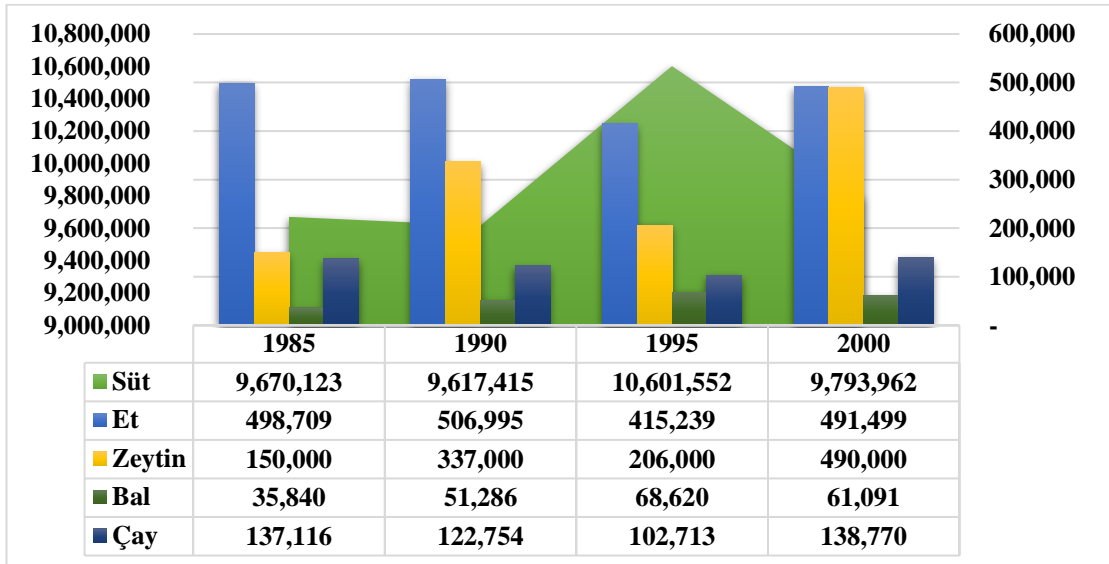
Şekil 91. 1975-1990 Arıcılık ve İpekböcekçiliği (Adet)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 206-207.

80'li yıllara kıyasla ipek böcekçiliği üretimi ise bu dönemde dramatik bir biçimde daralma göstermiştir. Daha sonraki yıllarda bu kolun artık ortadan kalkma derecesine geldiği görülmektedir. 1990 yılı verisi incelendiğinde açılan ipek tohumu kozası 80 bin adet iken bu sayı 2000 yılında 3147 adede düşmüştür. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisi Çin'de Türkiye'de üretilen tuniğin taklit edilmesi ve daha ucuz sentetik hayvansal bazlı olmayan ipe ve ipliğe alternatif ürünlerin ortaya çıkmasıdır. (Atav & Namırtı, 2011, s. 112-119) Sonraki dönemlerde de ithalata bağlı olarak sentetik ürünlerin ithal edilmesi ve iç piyasada üretilip işlenmesi ipek talebinin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Dutlukların özellikle Bursa çevresinde farklı ürün ekimi veyahut şehirleşmeye bağlı olarak sökülmeğe başlaması da çöküşü hızlandıran bir etmen olmuştur. Arıcılık incelendiğinde ise 1990 yılında yaklaşık 3,3 milyon olan kovan sayısı 2000 yılında 4,3 milyon kovana çıkmıştır. Ayrıca eski usul kovanlar terkedilmeye başlanmış ve yeni usul kovanlar ağırlık kazanmıştır. Kovan sayısı da kalitesiyle beraber sürekli bir biçimde artış göstermiştir. Arıcılık bu dönemde diğer tarım kollarından üretimin düzenli bir biçimde artmasıyla ayrılmıştır. Bunun en önemli sebebi hayvancılığın iç ve güney doğu bölgelerinde azalmasıyla üretimi bırakan bu çiftçilerin bir kısmının arıcılığa yönelmesi olmuştur.

Şekil 92. 1985-2000 Seçilmiş Gıda Maddeleri Üretimi (Ton)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 203-208. ve TÜİK. (2009).

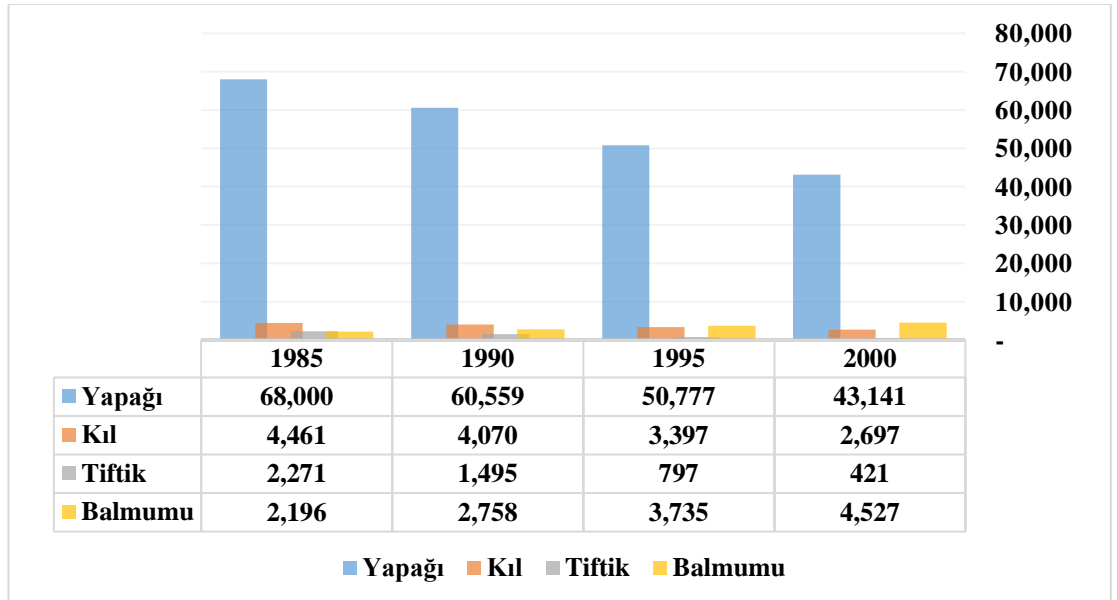
Tarım İstatistikleri Özeti 1989-2008. s. 43.²²

²² Zeytin ile ilgili veri sofralık zeytini içermekte olup sofralık zeytin verisi Türkiye İstatistik Kurumunun Tarım İstatistikleri Özeti serisinin ilgili yıllardaki yayınlarından alınmıştır. Grafikteki Çay verisi üretilen kuru çay miktarını kapsamaktadır.

Önemli gıda maddeleri üretiminin ise bu dönemde azaldığı görülmektedir. Süt üretimi 1995 yılında bir miktar artmış ancak 2000 verisi itibarıyla üretim tekrar düşüş göstermiştir. Bu dönemde hayvancılığın çöküşe geçmesi süt üretiminde duraklamaya neden olmuştur. Ayrıca nüfus artış hızı bu dönemde eski döneme nazaran düşmüş olsa da çok hızlı bir seyir izlemiştir. Bununla birlikte hayvan sayısı azalma göstermesine rağmen süt üretimi şiddetli bir biçimde azalmamıştır. Bu durumun kısmen verimin artması ile kaynaklandığı söylenebilir.

Et üretimi de aynı şekilde süt ile paralel olarak önce artmış ancak daha sonra 1995 yılında hayvan sayısına bağlı olarak azalmıştır. 2000 yılların başına toparlamış olsa da 1985 verisine yakın bir üretim yakalanabilmiştir. Türkiye'de 1990 yılında üretilen yemeklik zeytin ise 337 bin ton iken 2000 yılında 490 bin tona ulaşmıştır. Zeytinciliğin tavukçulukta olduğu gibi Marmara Bölgesi'nde sanayi ile iç içe olması zeytin üretiminin veriminin artmasına sebep olmuştur. Zeytincilik Türkiye'nin 1980 sonrası değişen ekonomik yapısıyla uyumlu bir seyir izlemiş olsa da bu dönemde üretim potansiyelinin altında kaldığı söylenebilir. Bal ve Kuru Çay üretimi de aynı şekilde 1995 yılında düşerken ancak 2000 yılında eski üretim düzeyini yakalayabilmiştir.

Şekil 93. 1985-2000 Seçilmiş Hayvan Ürünleri Üretimi (Ton)

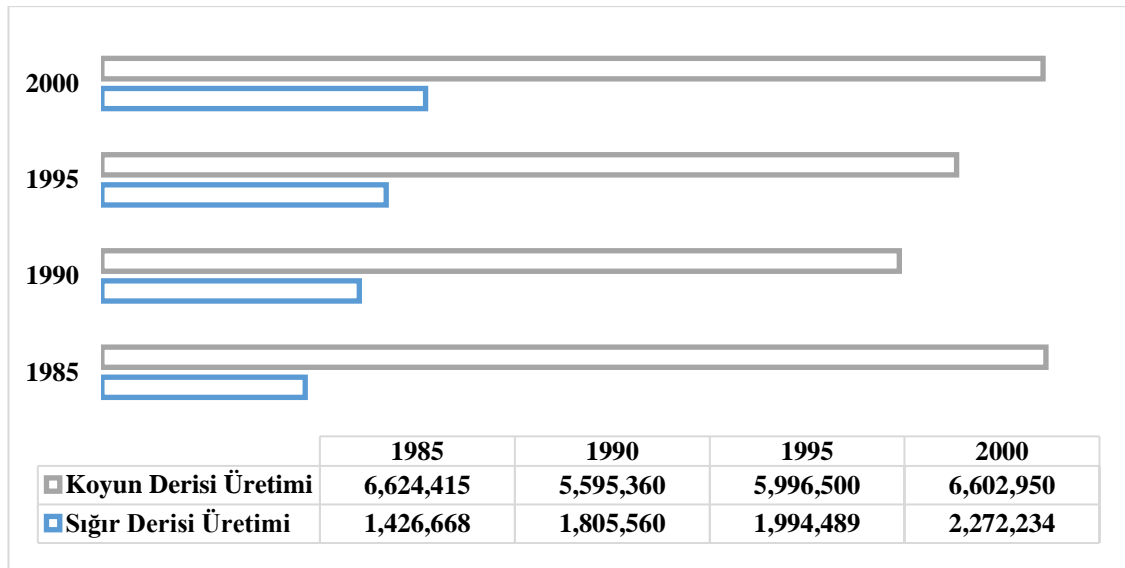
Kaynak: TÜİK. (2009). Tarım İstatistikleri Özeti 1989-2008. s. 54.

Aynı dönemde üretilen önemli hayvan mahsulleri miktarı incelendiğinde hayvan sayısının düşmesine bağlı olarak yapağı, kıl, tiftik gibi hayvan ürünlerin

tamamının üretiminde bir daralma görülmektedir. Bu durumun ana sebebi daha öncede belirttiğimiz gibi Türkiye'de büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın ciddi bir biçimde daralmasıdır. Bununla birlikte dünyada tekstil sanayisindeki ortaya çıkan gelişmelerinde büyük payı vardır. Yeni teknoloji ve kimyevi bir şekilde iplik ve yüne alternatif ürünlerin ortaya çıkması bu hayvani ürünlerin tekstil sanayindeki girdi olarak kullanımını azaltmıştır. Özellikle naylonun²³ bulunması giysilerde ve mobilyalarda kullanılan deri ve hayvani lifleri önemli ölçüde azaltmıştır.

Bu sentetik liflerin sonraki dönemde çoğalması ve kimyevi yöntemlerle üretilmesi tekstil sanayinde bir devrim yaratmıştır. Türk tarımı ve tekstil sektörünün yeni gelişmelere ve ekonomik düzene uyum sağlayamaması ve ithalata bağlı gelişmesi de bu ürünlerin üretim miktarını azaltmıştır. Balmumu üretimi yine bal üretimi ile paralel bir seyir izlemiş 2000 yılı itibariyle 4527 bin tona ulaşmıştır. (TÜİK, 2009, s. 54)

Şekil 94. 1985-2000 Koyun ve Sığır Derisi Üretimi (Adet)

Kaynak: TÜİK. (2009). Tarım İstatistikleri Özeti 1989-2008. s. 53.²⁴

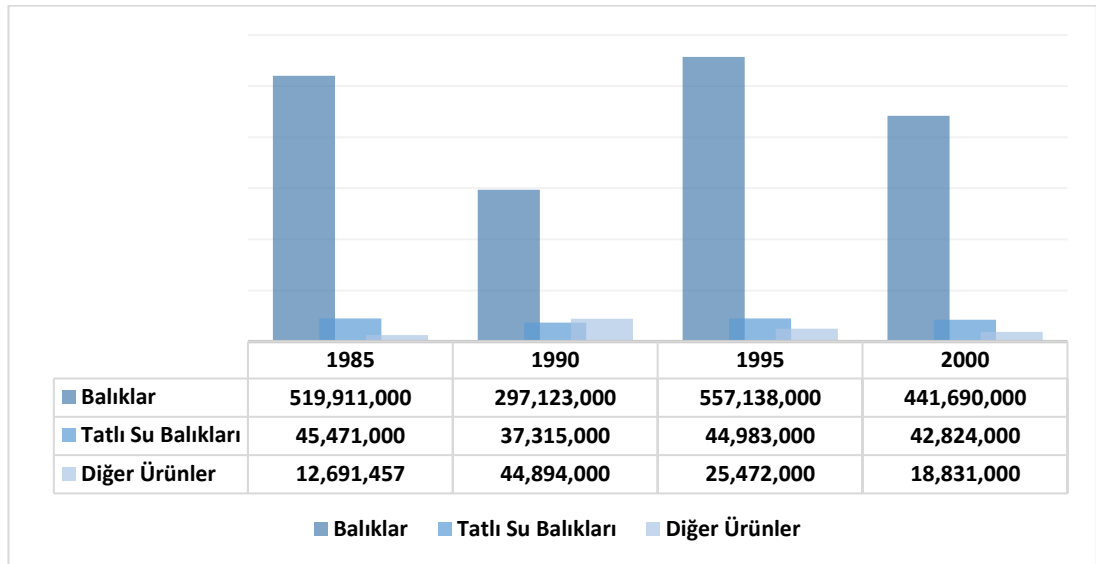
²³ Naylon (Polyamid) mekanik dayanımı çok iyi olan bir lif türü olup bu özelliği sayesinde dayanıklı olması istenen kumaşlarda, diğer elyaf türleri ile karıştırılarak kullanılabilir. Naylon lifi ilk olarak kadın çoraplarının üretiminde kullanılmıştır. Çeşitli amaçlar için üretilen pek çok polyamid türü olsa da; polyamid lifleri içinde en çok üretilen ve tüketilen iki tür vardır. Bunlar naylon 6.6 ve naylon 6'dır. Detaylı bilgi için <http://www.tekstildershanesi.com.tr> adresinden yararlanılabilir.

²⁴ İlgili verilerde TÜİK tarafından 1985 yılında hesaplama değişikliğine gidilmiştir. Eski verilerde büyükbaş hayvan derilerinde sığır ve dana derisi farklı olarak hesaplanırken ilgili değişiklikle dana derisi sayısı sığır derisi sayısı ile birleştirilmiştir. Aynı hesaplama değişikliği küçükbaş hayvanlarda da yapılmış koyun ve kuzu derisi birleştirilerek koyun adı altında sayılmaya başlanmıştır.

Deri üretimi grafiğinde şeklen üretim miktarında bir artış görünse de bu artış yanıltıcıdır. Dipnotta belirtildiği TÜİK'in hesaplama yöntemi değiştiği için aslında deri üretim miktarının ilgili yıllarda düştüğü halde artmış olduğu görünmektedir. Hayvan sayısının azalmasına paralel olarak deri üretimi de 1990-2000 yılları arasında düşmüştür. Ayrıca dünyada suni deri uygulamalarının yaygınlaşması ve polimer plastik malzemelerle suni deri üretilmesi hakiki derinin üretiminin darbe almasına sebep olmuştur. Suni derinin ucuz olması iç piyasada Çin'den yapılan ithalatı artırmıştır. Ayrıca Türk Tekstil sektörünün hem ipekte hem de deri ürünlerde kaliteye önem vermemesi ve hakiki ipek ile hakiki derinin dış dünyaya tanıtım ve pazarlamasının iyi yapılmadığı da aşikârdır. Ayrıca bu durum ilgili meslek kollarının da ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Bu meslek kollarının ortadan kalkması Türkiye'de teknolojik işsizliği de meydana getirmiştir.

Şekil 95. 1985-2000 Avlanan Deniz Ürünleri (Kg)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 208.

90'lı yıllarda tarımda yakalanan en önemli başarı ise balıkçılıkta meydana gelmiştir. 1990 yılına gelindiğinde 24 Ocak kararlarında sübvansiyonların kaldırılmadığı bir alan olan balıkçılık sektöründe 297 milyon kilo balık avlanmıştır. 1995 yılında bu sayı 557 milyon kiloya ulaşmıştır. Bu dönemde tarımsal sahadan çekilen çiftçilerin bir bölümü kıyı şehirlerine yerleşerek balıkçılık yapmaya başlamışlardır. Ancak sanayileşme ve deniz kirliliğinin ilerleyen yıllarda artması 2000 yılı verisinde üretimde azalmaya sebep olmuştur. Bu dönemde en çok avlanan balıklar arasında hamsi, palamut, istavrit ve sardalya olmuştur. Türkiye'de bu dönemde

balıkçılık yoğun bir oranla küçük teknelerle yapılmakta ve endüstrileşme söz konusu olmamıştır.

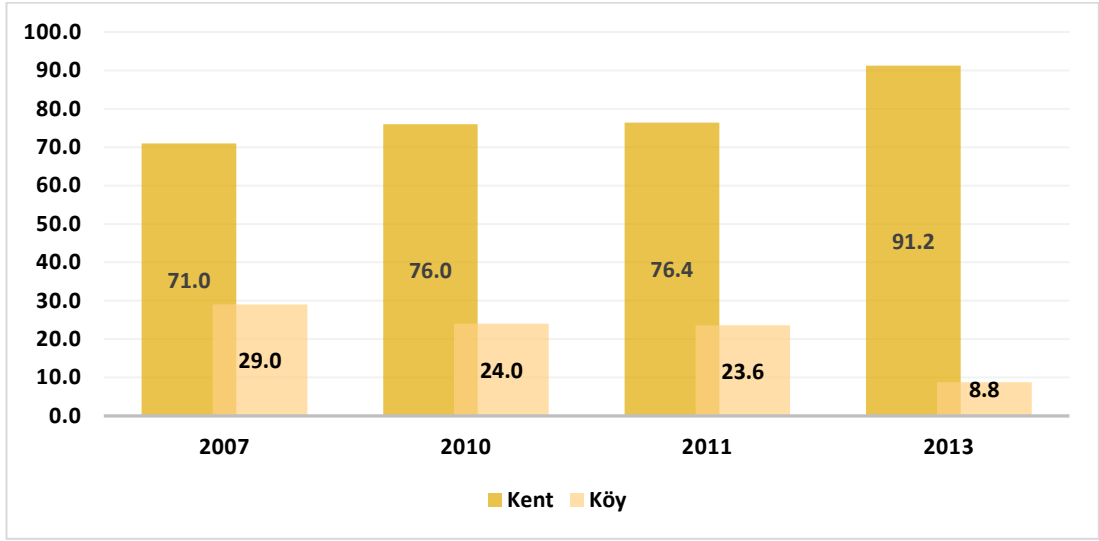
6.4. 2000-2018 Yılları Arasında Tarımsal Üretim

2000li yıllara gelindiğinde ekonomik kriz Türk ekonomisinde şok etkisi yaratmış ve mevcut partilerin karma ekonomik programlarına olan güven azalmıştır. Liberal ekonomik doktrini benimseyen Adalet ve Kalkınma Partisi diğer partilerin ekonomi programlarının aksine liberal ekonomiyi ve serbestleşmeyi savunmuş ve 2002 seçimlerini kazanarak ekonomi politikalarının yeni uygulayıcısı olmuştur. Bununla birlikte Ak Parti daha önceki koalisyon hükümetlerinin politikalarını eleştirmiş ve Türkiye'nin serbest ekonomik yapıya kavuşmasını, temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesini ve Avrupa Birliğine girişi hedef olarak belirlemiştir.

Partinin tüm bu ekonomik politikaları en azından 2007'ye kadar bu şekilde biçimlendirilmiştir. Zaten 1990 yılından 2000li yıllara gelindiğinde Türk tarımı en ağır darbeyi almış bulunuyordu. Bu dönemde Türkiye'yi ana hedefi "Gelişmiş Ülkeler" arasına sokmak olan Ak Parti yönetimi 2002-2007 yılları arasında tarım ve tarımsal politikalara yoğunlaşmamıştır. Bunun başlıca sebebi gelişmekte olan ülkelerin tarımsal yapıda olmaları ve gelişmek için bu tarımsal yapının ortadan kaldırılması gerektiği düşüncesi olmuştur. Bu düşünce sadece Adalet ve Kalkınma partisi iktidarına has olmayıp 1970li yıllardan itibaren tüm siyasal partilerdeki ortak düşünce olmuştur.

90'lı yıllar köyden kente göçün yoğun olduğu ve kırsal nüfusun önemli bir bölümünün kentlere yerleştiği yıllardır. Bu nüfus hareketleri 2002-2010 yılları arasında devam etmiştir. Bu göçün hızı ancak 2013 yılı sonrasında yavaşlamıştır. Kentlerin yoğun bir biçimde kırsal nüfustan göç alması tarımsal üretimin önemini ciddi bir biçimde artırmıştır. Ayrıca Nüfusun artması gıda ve hayvani ürünlere olan talebin artmasına neden olmuştur.

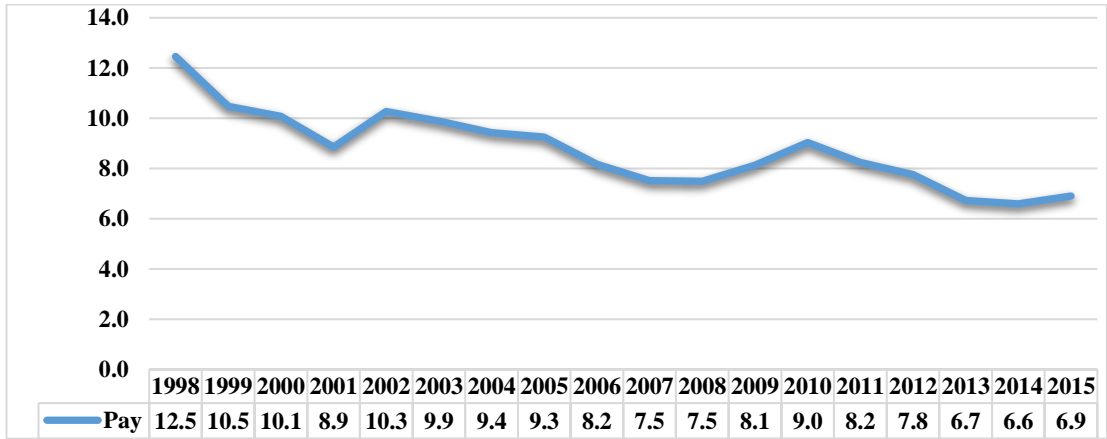
Şekil 96. 2000-2013 Türkiye'de Şehir-Köy Nüfus Oranı (%)

Kaynak: TÜİK. (2008). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2007. s. 5.²⁵ ve TÜİK. (2014). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2013. s. 8.

2000'li yılların başında Türk halkının en az %70'i kentlerde yaşarken 2013 yılı sonrası bu oran % 80'i aşmış ve nüfus yapısındaki bu değişimler tarımsal politikalarında bu dönemde değişmesine neden olmuştur. (TÜİK, 2014, s. 32)

Şekil 97. 1998-2015 Tarımın GSYH'deki Payı (%)

Kaynak: TÜİK, 2018,

<https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/tabloYilSutunGetir.do?durum=yillariGetir&menuNo=29&altMenuGoster=0&tabloNo=85> (27 Aralık 2019).²⁶

²⁵ Son kaynak 2013 yılına ait olup mahalli idarelerde düzenlemeye gidildiğinden şehir merkezine bağlı köyler mahalleye dönüştürüldüğünden düşüş şiddetli görünmekle birlikte yanıltıcıdır. Tahminlerimize göre şuanda köy ve kırdaki yaşayan kişi %17 civarı olmalıdır.

²⁶ Ormanlık ve Balıkçılıkta dahildir.

Bu nedenle şehirlerde yaşayan ancak şehirlere adapte olamamış göçen kesimin talepleri kırsal kesimden daha fazlaydı ve siyaseten bu talepler kırsal kesimin taleplerine nazaran daha önemli olmuştur. Bu yaklaşım aynı zamanda ideolojik olarak kendisine çok benzeyen Demokrat Parti ile arasındaki en ciddi ayrım olmuştur. (Özdemir, 2013, s. 39) Bu durum 2009 krizine kadarda bu şekilde devam etmiş ve 2009 yılında nüfusun %60'ının gençlerden oluşan dinamik bir yapı sergilemesi de öngörülmeleyen bir dezavantaj olmuştur. (TÜİK, 2011, s. 1) Ayrıca bu dönemde tarımsal üretime yoğunlaşılammamasının bir sebebi de dünyadan gelişmekte olan ülkelere akan bol para olmuştur.

Dışarıdan gelen bol ve ucuz sermaye şehirlerdeki özel sektör yatırımlarını teşvik etmiş ve yüksek büyüme hızları yakalanmıştır. Ayrıca bu durum çiftçinin de krediler kanalıyla beslenmesine sebep olmuş ve tarımsal girdilerde ithal malların kullanımını teşvik etmiştir. Sadece bu dönemde Avrupa Birliği üyeliğinin gerçekleştirilmek istenmesi ve tarım sektörünün Avrupa birliği müktesebatına uygun hale getirilmesi amacıyla 2006 yılında ilk kez Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi oluşturulmuştur. Bu stratejide öngörülen tehditler içerisinde makroekonomik istikrarın bozulması, dünyada petrol ve diğer girdi fiyatlarının yükselmesi olarak belirtilen iki önemli tehdidin dikkate alınması ilgi çekicidir. (BDPT, 2006, s. 5)

Ancak bu durum 2008 Dünya Finans Krizi ile sekteye uğramıştır. 2008 krizinde sermaye hareketleri yavaşlayınca enflasyon kriz sonrasında yavaş yavaş tırmanmaya başlamıştır. Türkiye'de bu tırmanışın ana sebebi gıda fiyatlarındaki yükseliş ve enerji fiyatları olmuştur. Bununla birlikte hükümetin zor durumdaki diğer sektörlerle yönelmesiyle tarım sektörüne olan ilgi bu dönemde tekrar azalmıştır.

Ancak bu dönemde tarımsal politikaların gıda fiyatlarındaki artış, gıda güvenliği, sağlık harcamalarının artması gibi dolaylı ve ulusal bazda olan etkilere neden olmasının ve bunun hükümet tarafından fark edilmesi ve AB üyeliğinin gerekleri Ak Parti hükümetinin Türkiye tarihinde İlk Kırsal Kalkınma Planını hazırlamasına vesile olmuştur.

Bu kalkınma planında Başbakan Erdoğan şu cümlelere yer vermiştir; *“Türkiye-AB ilişkilerinde öncelikli konuların başında tarım ve kırsal kalkınma sektörleri gelmektedir. Tarım alanında ise Türk tarımının Avrupa Birliği Ortak Tarım politikasına uyumu öncelik verdiğimiz bir husustur. AB ile uyum döneminde; tarımsal*

destekler, kırsal kalkınma, gıda güvenliği gibi konular ön sıraya çıkmaktadır. Hükümetimiz bu ana başlıklar doğrultusunda uyum sürecini tamamlamaya yönelik çalışmaları hızla yürürlüğe koymaktadır. Bu amaç doğrultusunda 2006 yılında hazırlanmış olan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisinde belirlenen yol haritası çerçevesinde Cumhuriyet tarihimizde bir ilke imza atılarak Kırsal Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Kırsal Kalkınma Planının uygulanmasıyla birlikte, kırsal alanda yaşayan vatandaşlarımızın hayat şartlarının iyileştirilerek hak ettiği refah seviyesine ulaşmasına katkı sağlanacaktır. Dünya ile entegre olma yolunda hızla ilerleyen Türkiye’de, Hükümetimiz artık siyasi arenada hamaset devrini sona erdirilmiştir. Bu gerçekten hareketle, tarım ve kırsal kalkınma sektörlerinin sorunlarına yaklaşırken popülist politika izlenmediğinin somut bir ifadesi olarak, Kırsal Kalkınma Planı’nın katılımcı bir yaklaşımla hazırlanmış olduğunu özellikle belirtmek isterim.” (TKBKPP, 2011, s. 5)

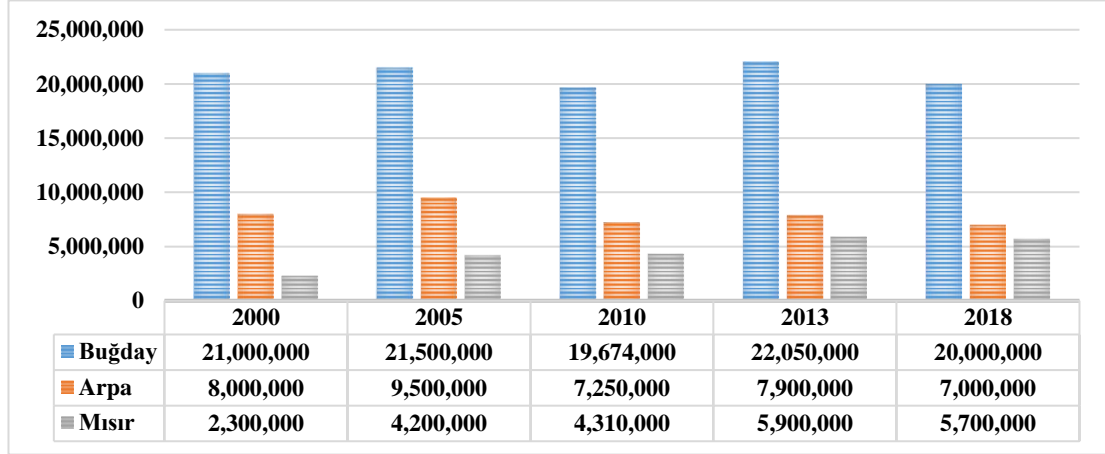
Daha sonra bu kırsal kalkınma planını 2014 yılında yayınlanan İkinci Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi izlemiş bu strateji tarımı makro temelleriyle değil mikro temellerle inceleyen bir plan olmuştur. Planda ise daha çok tarımın sorunları ele alınmıştır. Olası tehditlerden makroekonominin önemi çıkarılmış bunun yerine çiftçiliğin teşviki ve sektörün düzeltilmesine yönelik maddeler ele alınmıştır.

6.4.1. Seçilmiş Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları

Bu dönemde klasik tarım ürünlerinin üretim miktarları incelendiğinde Buğdayın üretim miktarında sabit bir seyir gözlenmektedir. Şöyle ki 2000 yılında 21 milyon olan buğday üretim miktarı 2018 yılına gelindiğinde 15 yıl içerisinde 1 milyon ton düşmüştür. Aynı şekilde arpanın üretim miktarı da 8 milyon ton iken 7 milyon tona düşmüştür. Bu durum herhangi bir hükümet politikasından ziyade talebin değişen niteliğinden kaynaklanmaktadır. Ancak burada önemli olan husus Mısır üretim miktarının 2.3 milyondan 5.7 milyon tona çıkmış olmasıdır. Bu durumun en önemli sebebi Mısır’a yönelik gerçekleşen endüstriyel talep olmuştur. Mısır bitkisi mısır şurubunun ana maddesi olduğundan ve şeker pancarına nazaran daha ucuza elde

edildiğinden bu dönemdeki mısır ekiminde yaşanan iki buçuk kat artışın asıl nedeni gıda endüstrisinin artan talebi olmuştur.

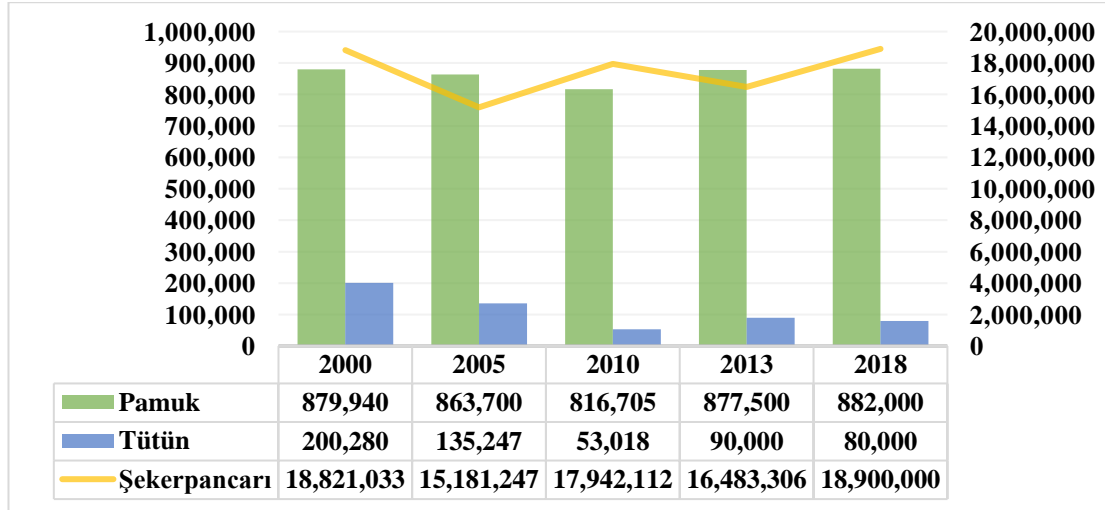
Şekil 98. 2000-2018 Seçilmiş Tahıl Bitkileri Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 173. ve TOB, 2019, <http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf> (20 Aralık 2019).

Tarımsal üretim gıda endüstrisinin maliyetlerini etkilediğinden tarımsal üretim gıda sanayinin ayrılmaz parçası haline gelmiştir. (Çakmak & Kasnakoğlu, 2016, s. 16)

Şekil 99. 2000-2018 Seçilmiş Sınai Bitkilerin Üretim Miktarları (Ton)

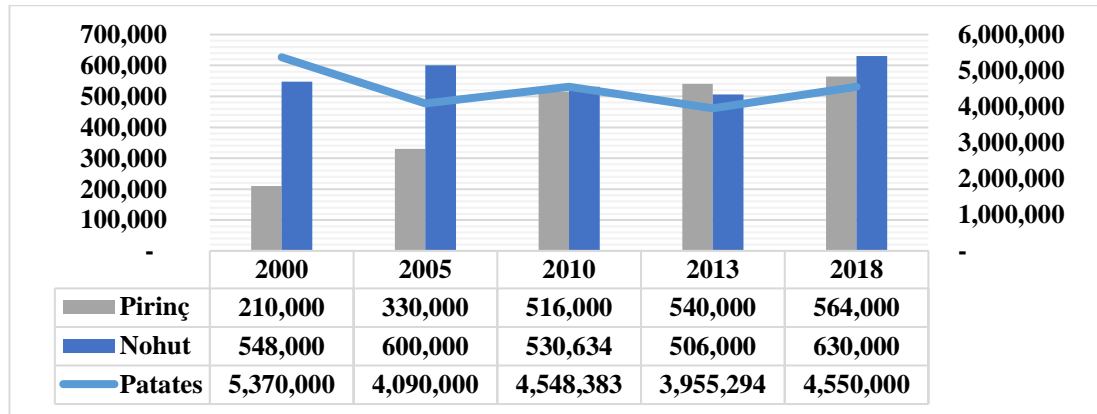
Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 180. ve TOB, 2019, <http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf> (20 Aralık 2019).²⁷

²⁷ Pamuk üretimi verisinde 2018 verisi bulunamadığından 2017 verisi kullanılmıştır.

2000li yılların başında sanayi bitkilerinin üretimin miktarlarında ise gerileme görünmektedir. Bu gerilemenin ana sebebi bazı özelleştirmeler ve diğer farklı ürünlerin mevcut ürünlere yönelik ikamesi olmuştur. 4634 Sayılı Şeker Kanunu ve 4733 Sayılı Tütün Kanunu bu dönemde kabul edilmiştir. Bu kanunların ihtivasi ile şeker ve tütün üretiminde özelleştirmenin hukuki alt yapısı oluşturulmuştur. Pamuk üretimiyle dalgalanmalar ile birlikte durağan bir seyir izlemiştir. Bunun en önemli sebebi askeri ve sivil üretimde kullanılan pamuğun yerini alabilen polyester gibi kimyevi lifler olmuştur. Tütün üretiminin şiddetli derecede düşüş yaşamasının önemli bir sebebi tekelin özelleştirilmesi ve bu özelleştirilen bu fabrikaların daha kaliteli ve ucuz tütün ithalatı yapmaları, yurt dışına yasadışı yollarla sokulan tütün ve iç talebin ortadan kalkması olmuştur. 2010 yılı itibariyle üretimdeki çöküş doruk noktasına ulaşmış üretim 53 bin tona düşmüştür. (GTHB, 2015, s. 4)

Şeker pancarı üretim miktarı da yine ilk kez bu dönemde düşmüştür. Bunun en önemli sebebi mısır şurubunun pancar şekerinin yerini almasıdır. Ayrıca mısır şurubunun yaygınlaşması gıda maliyetlerini düşürmüş olup bu eğilimin maliyet sebebiyle gerçekleştiği unutulmamalıdır. Bugün büyük gıda endüstrisinden küçük ölçekli pastanelere kadar mısır şurubu üretilen gıda maddeleri içerisinde yoğun bir biçimde kullanılmaktadır.

Şekil 100. 2000-2018 Seçilmiş Tüketim Bitkilerinin Üretim Miktarları (Ton)

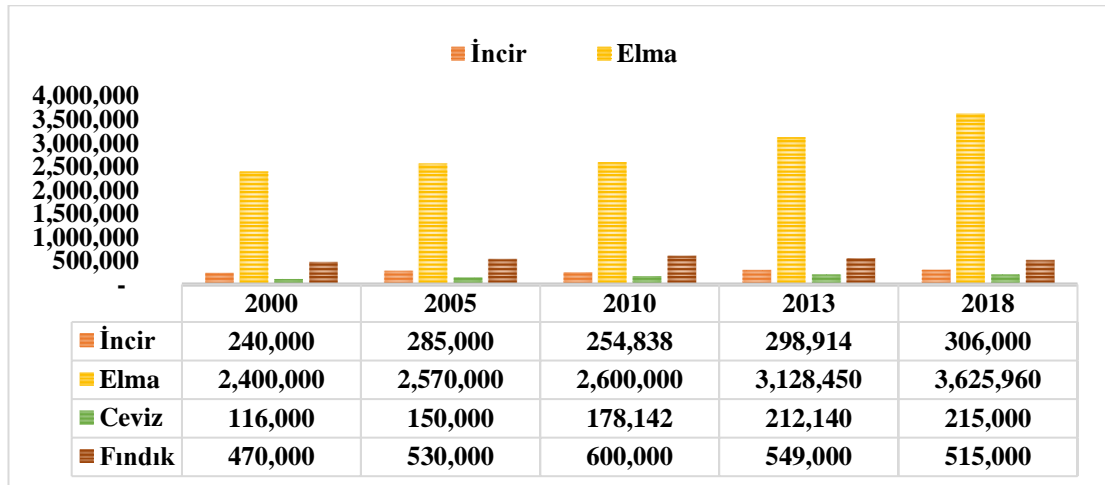
Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 176-180. ve TOB, 2019, <http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf> (20 Aralık 2019).²⁸

²⁸ Veriler TÜİK'in yayınlamış olduğu Tarım İstatistik Özetlerinden alınmış olup çeltiğin üretim miktarının %60'ı alınarak tahmin edilmiştir. TMO 2017 raporuna göre 100kg çeltikten randımına göre değişmekle birlikte ortalama 60 kg pirinç alınmaktadır.

Pirinç ve nohudun üretim miktarları incelendiğinde ise pirinç üretimi 210 bin tondan 564 bin tona yükselmiş yine nohut üretimi 548 bin tondan 630 bin tona yükselmiştir. (TÜİK, 2011, s. 56) Bu ürünün bu dönemde düşüş ivmesinden kurtulup üretimlerinin artması baklagiller tarımı açısından önemli gelişmelerden birisi olmuştur. Patatesin üretim miktarı ise 5 milyon 370 bin tondan 4 milyon 550 bin tona düşmüştür. Patates şeker pancarı gibi ürünlerin üretim miktarlarını düşmesinde özellikle ekilen tarım alanlarının azalması da etkili bir unsur olmuştur.

Ayrıca kente yerleşmelerin artmasıyla bazı çiftçiler ekili alanlarını terk etmişlerdir. Bununla birlikte Türkiye’de patates ekiminin karantinada olduğu Niğde ve Nevşehir bölgesindeki patates siğili hastalığının etkisi unutulmamalıdır. Bu tehlikeli durum ancak sertifikalı tohum kullanımıyla önlenilmekte bu tohumlar ithal malı olduğundan çiftçiler ağır maliyetler karşısında ya hastalıklı ekimi tercih etmekte ya da ekimi bırakmaktadırlar. Hastalıklı ekimin ise yaygınlaşması patates üretimi açısından tehlike arz etmektedir.²⁹ (ZMO, 2016, s. 1)

Şekil 101. 2000-2018 Seçilmiş İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 189-194. ve TOB, 2019, <http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf> (20 Aralık 2019).

Türkiye’de endüstriye yönelik üretilen yaş meyveler ve bazı kabuklu bitkiler incelendiğinde ise sektörün bu dönemde büyük bir gelişme gösterdiği görülmektedir. 90’lı yıllarda gerileme kaydeden incirin üretim miktarı 2000’li yıllar sonrasında tekrar

²⁹ Detaylı bilgi için ZMO resmi sitesinden 04.08.2016 tarihinde yayınlanan “Patates Sektöründe Ne Oluyor” adlı rapor incelenebilir.

ivme kazanmış ve miktarlarda artışlar meydana gelmiştir. İncirin üretim miktarı 2018 yılında 306 bin tona ulaşmıştır. Elma üretimi ise 90'lı yıllarda gelişme gösteren Ender sektörlerden olup bu gelişme süreci 2000'ler sonrasında hızla devam etmiştir. Üretim 2018 yılı itibariyle 3 milyon 625 bin 960 tona yükselmiştir. Aynı zamanda 1980 sonrası gerileyen ceviz üretimi bu dönemde ilk kez tekrar artmaya başlamış ve 2018 yılı itibariyle 215 bin tona yükselmiştir. (TOB, 2019, s. 5)

Yine önemli bir endüstriyel kabuklu meyve olan fındığın üretim miktarı da artışa devam etmiş 2010 yılında 600 bin tona ulaşmıştır. (TÜİK, 2014, s. 194) Ancak 2018 yılı itibariyle üretim 515 bin tona gerilemiştir. Bu gerilemede gıda endüstrisinin sanayi sektörünün son dönemlerdeki girdiği sıkıntılar sebebiyle iç talebi azaltması ve buna bağlı olarak çiftçinin üretimi azaltması gösterilebilir. 2000li yılların ardından ceviz ve fındık üretiminin diğer meyvelere nazaran üretimlerinin fazla artmasının en önemli sebebi gıda endüstrisinin yaratmış olduğu iç talep olmuştur.

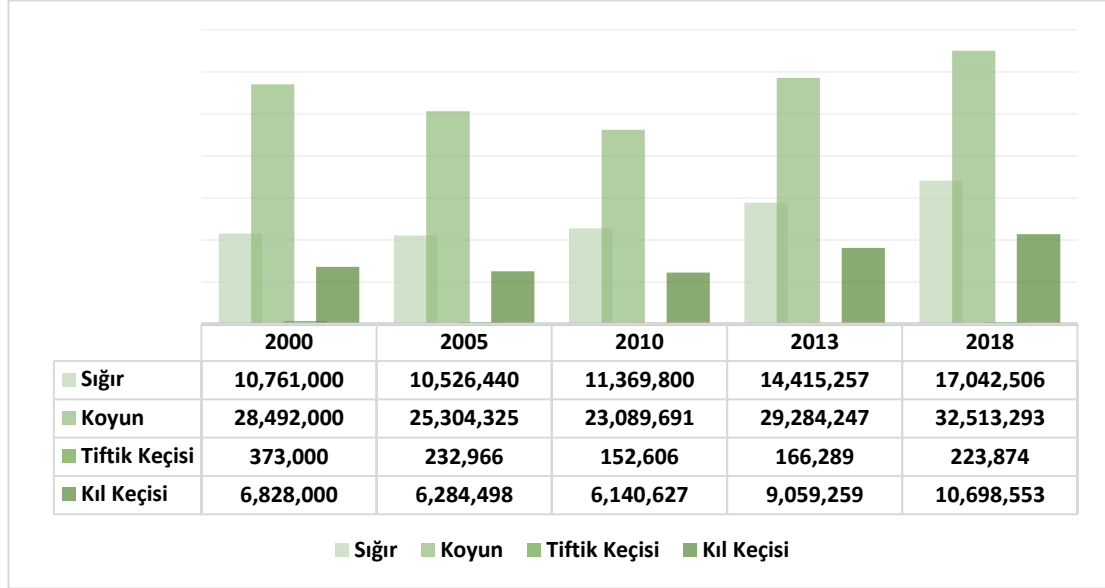
Aynı zamanda Türkiye yaş meyve ve sebze üreticileri arasında dünyada söz sahibi durumdadır. (ZMO, 2013, s. 2) Bu durum yaş ve kabuklu meyve sektöründeki üreticilerin diğer kollara nazaran daha nitelikli üreticiler olduğu söylenebilir. Türkiye'de üretilen bu ürünler genelde Avrupa ülkelerine ihraç edilmekte ve bu ürünler üzerinden ihracat geliri sağlanmaktadır.

6.4.2. Hayvancılık ve Seçilmiş Gıda Maddelerinin Üretimi

Bu dönemde hayvancılık ilk yıllarda durağan bir seyir izlemiştir. Bu durum özellikle 2012 yılı sonrası değişmeye başlamış ve bu dönemde alınan önlemlerle uzun yıllardan sonra büyükbaş hayvan sayısı tekrar artmaya başlamıştır. Aynı zamanda önceki dönemde şiddetli bir derecede azalan koyun sayısı yine bu dönemde ilk kez 2000 öncesi verilere dönüş yapmıştır. Sonraki yıllarda ise artış trendi yakalayarak koyun sayısı 2018 yılı itibariyle de 32 milyon 513 bine ulaşmıştır. Tiftik keçisi sayısındaki düşme trendi ortadan kalkmış olsa da ilerleyen yıllardan bu türün artık yok olacağı görülmektedir. Keza bu türde tekrar üretim artışı hedefleniyor ise bu türe

yönelik özel besi yöntemlerinin kullanılması gerekmektedir. Bununda maliyetli olacağı ancak devlet eliyle yapılabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Şekil 102. 2000-2018 Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları (Baş)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 200-201. ve TOB, 2019, <http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/HAYGEM.pdf> (20 Aralık 2019).

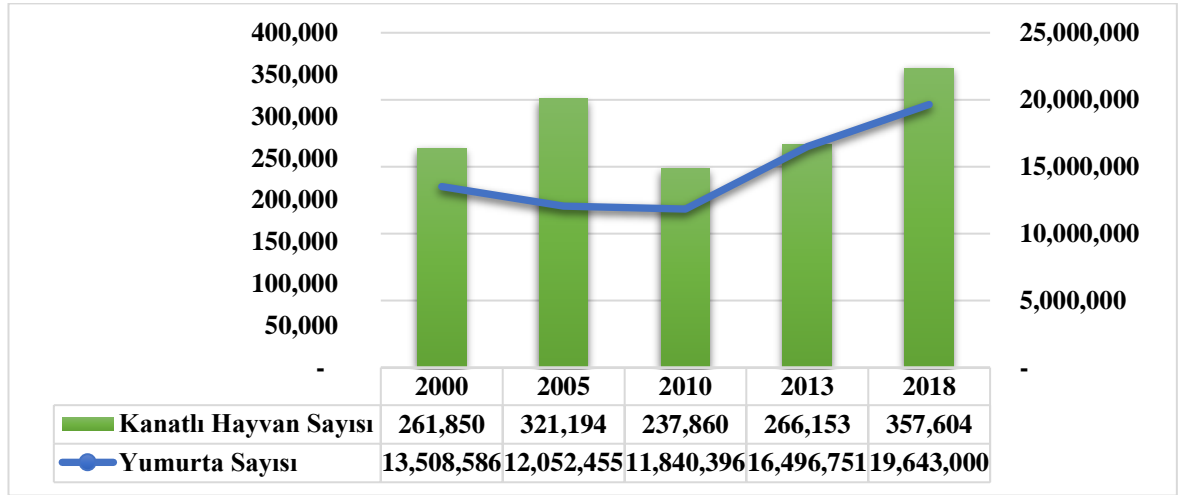
Kıl keçisi üretimi de koyun ve sığır üretimiyle paralel olarak 2013 yılından sonra 9 milyona 2018 yılı itibariyle 10.6 milyona ulaşmış bulunmaktadır. Ayrıca manda sayısı da 1980 sonrası ciddi bir darbe almış ve bugün tiftik keçisinin durumuyla paralellik göstermektedir. 1980 yılında yaklaşık 1 milyon manda varken 2018 yılı itibariyle manda sayısı 178 bin 367'ye düşmüştür.

Bu dönemde hayvancılığın ziraata göre daha iyi yönetildiği söylenebilir. Bununla birlikte kullanılan sığırın artık yerli cins olmadığı ve melez bir sığır ırkının hâkim olduğu bilinmelidir. Bu nedenle de süt ve et verimi de aynı şekilde artmıştır. Ayrıca sığır üretiminin son dönemde dünya genelinde atmosfere yaydığı metan gazı sebebiyle çevreyi koruma amacı güdülerken sayısının azaltılmak istenmesi de üretim açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle özellikle sığır beslemenin çevresel maliyetinden kaynaklanan alternatif maliyetleri de söz konusudur.

Özellikle sığır yetiştiriciliğinde farklı maliyetlerden bir tanesi de özellikle doğu bölgelerde kış aylarındaki sıcaklık düşüşleri sebebiyle ahırların sıcak tutulması için katlanılan doğalgaz ve ısınma maliyetleridir. Hayvancılığın diğer kollarının aksine

kanatlı hayvan üretimi bu dönemde çok büyük bir ivme yakalamıştır. Kanatlı hayvan sayısı 2018 yılı itibariyle 357 milyon 604 bin olmuştur.

Şekil 103. 2000-2018 Kanatlı Hayvan ve Yumurta Üretimi (1000 Adet)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 209. ve TÜİK, 2019, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=688 (20 Aralık 2019).³⁰

Bu sektörün diğer tarım kollarına nazaran dışa daha bağımlı olması 2008 krizinden etkilenmesine sebep olmuştur. Bu sebeple kriz sonrasında özellikle et tavuğunda tüketimin azalmasına bağlı düşüşler görülmüştür. Ayrıca bu sektör tarım kollarında sanayileşebilen tek sektördür.

Tablo 6. 2009 Krizinin Tavukçuluğa Etkisi

<u>Yıllar</u>	<u>Et Tavuğu</u>	<u>Yumurta Tavuğu</u>
2007	205.082.159	64.286.383
2008	180.915.558	63.364.818
2009	163.468.942	66.500.461
2010	163.984.725	70.933.660

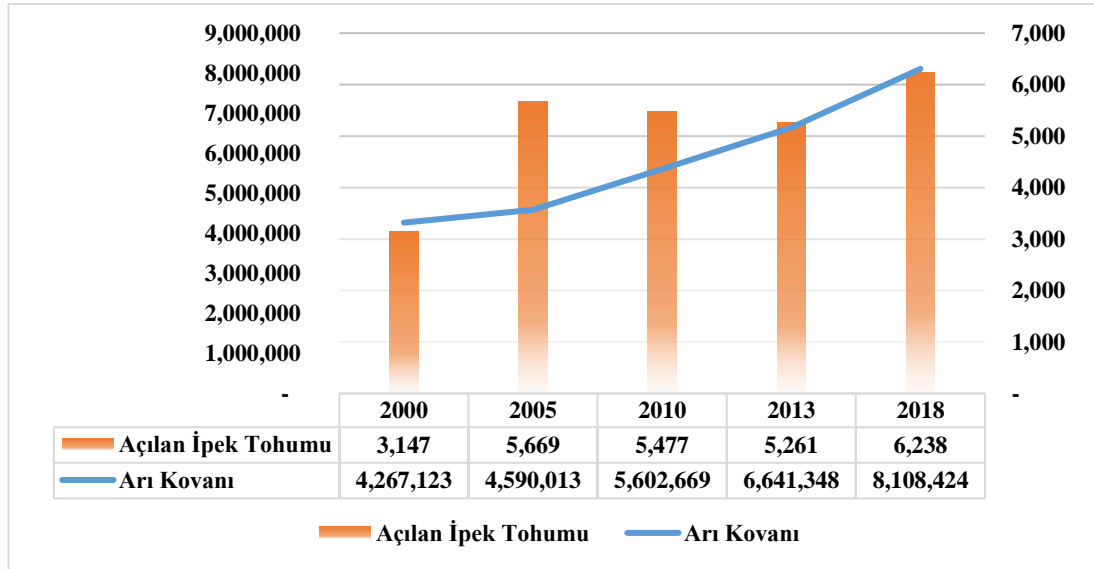
Kaynak: TÜİK, 2019, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=688 (20 Aralık 2019).

Yumurta sayısı da 2018 yılı itibariyle 19 milyar 643 milyon rakamına ulaşmıştır. Özellikle tüketimin ve tavuk eti talebinin genişlediği dönemlerde üretimin

³⁰ Çalışma içerisindeki tüm belirtilen kanatlı hayvan sayıları yumurta tavuğu, et tavuğu ve hindi âdetini kapsamaktadır.

arttığı talebin azaldığı dönemlerde ise üretimin aynı şekilde azaltıldığı görülmektedir. Bu sektörde tüketim talebi mutlak bir önem taşımaktadır. Bununla birlikte yumurta tavuğunun son yıllarda artış gösterdiği görülmektedir. 2019 yılı itibariyle 124 milyon yumurta tavuğuna karşılık 230 milyon et tavuğu mevcuttur.

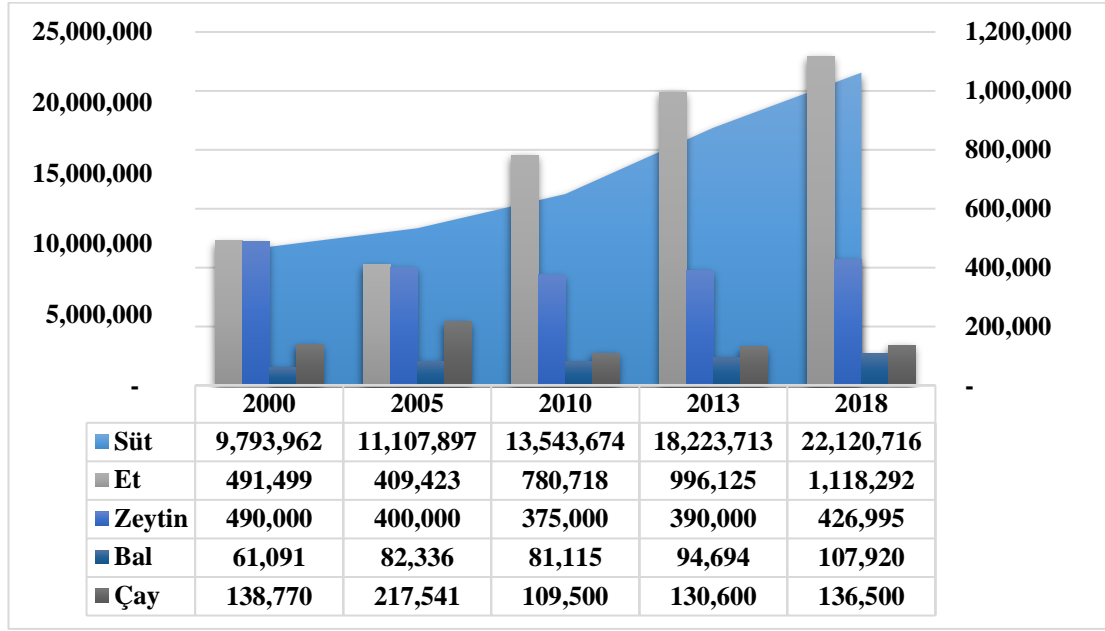
Şekil 104. 2000-2018 Arıcılık ve İpekböcekçiliği (Adet)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 206-207. ve TOB, 2019, <http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/HAYGEM.pdf> (20 Aralık 2019).

Arıcılıkta ise kovan ve üretim tipinde bir kalite artışı meydana geldiği görülmektedir. Bu dönemde eski tip kovanlar ortadan kalkmaya yüz tutmuş olup 2018 yılı itibariyle sadece 203.922 eski kovan kalmıştır. Kovan sayısı yine 2000 yılı itibariyle 4 milyon 267 bin iken 2018 yılında bu sayı 8 milyon 108 bine ulaşmıştır. Ancak kovan sayısı artmasına rağmen üretilen balın verimi düşük kalmıştır. 2016 yılı itibariyle kovan başına alınan balın ortalama verimi 13,4 kilogramdır. Bu verim değeri önemli bal üreticisi olan Çin ve Yeni Zelanda'ya göre düşük seyretmektedir. Arıcılık diğer tarım kollarının aksine ithalatın ve dışa bağımlılığın en az olduğu tarım koludur. Ancak buna rağmen üretilen balın veriminin düşük olması sebebiyle arıcılıktan gelen ihracat geliri buna bağlı olarak düşüktür. İpekböcekçiliği de bu dönemde iki kat artış göstermiş uzun bir zamandan sonra ilk kez azalma eğilimi ortadan kalkmıştır. Ancak yaş koza miktarındaki artışlar önemli miktarlarda meydana gelmemiştir.

Şekil 105. 2000-2018 Seçilmiş Gıda Maddeleri Üretimi (Ton)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 203-208. ve TÜİK, 2019, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001 (20 Aralık 2019).

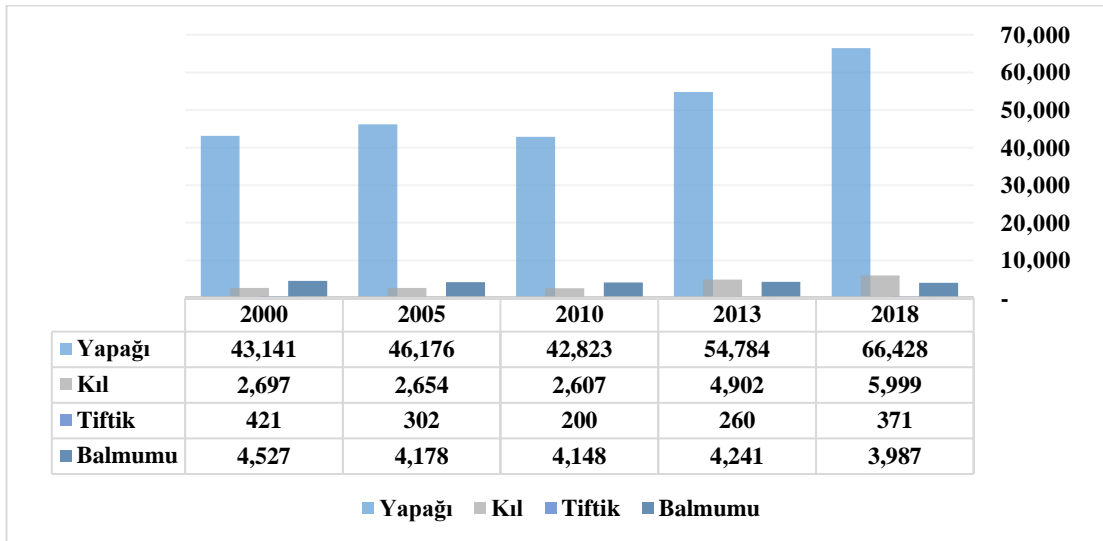
Önemli gıda maddelerinin üretim miktarlarında ise artışlar meydana gelmiştir. Süt üretimi 9 milyon 800 bin tondan 2018 yılı itibariyle 22 milyon tona ulaşmıştır. Aynı zamanda et üretimi de 491 bin tondan 1 milyon 120 bin tona ulaşmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken hayvan sayısının ilgili yıllarda azalış göstermesine rağmen et ve süt üretiminin artmış olmasıdır. Bu durumun en önemli sebebi yerli ırkların azalması ve süt ve et verimi fazla olan kültür sığırlarının sığır sayısı içerisindeki ağırlığının artmış olmasıdır. Özellikle üretken olmayan, yaşlanmış ve verimi düşük yerli hayvanlar mezbahalara satılmaktadırlar.

Örnek verilmek gerekirse Doğu Anadolu’da yetiştirilen bir DAK³¹ sığırının süt verimi 800-900 kg iken yabancı menşeli Siyah Alaca (Holştayn) sığırının süt verimi 5000-6000 kg olarak ölçülmektedir. Ayrıca yerli sığırlar süt makinelerindeki sağma işlemine de uygun değildirler. Bu sebeplerden dolayı bu yerli ırkların sayısı şiddetli bir biçimde azalmış ve yabancı menşeli ırkların bu yerlilerle melezleştirilmesiyle hayvan sayısı azalsa da süt ve et üretimi artmıştır. Zaten elimizdeki son verilerde kültür sığırının arttığını baskın ve hale geldiğini göstermektedir. Zeytincilikteyse zeytin

³¹ Ülkemiz coğrafyasına ait bir yerli sığır türü Doğu Anadolu Kırmızısı şeklinde adlandırılır. Uluslararası adı Eastern Anatolian Red (EARC) veya Tüm Sığırları kapsayan bilimsel adıyla “Bos taurus”

ağaçları sayısında ciddi bir artış meydana gelmiştir. Ancak zeytin üretiminin buna rağmen bu dönemde azaldığı görülmektedir. 2018 yılında gerçekleştirilen üretim miktarıyla 2000 yılındaki üretim miktarına yaklaşılmış olup bu dönemde zeytin üretiminin azalmasının en önemli sebebi şehirleşme, dünya pazarlarıyla rekabetin mümkün olmaması ve elde edilen gelirin düşük olmasıdır. Ancak zeytin üretiminin artırılması için teşviklerinde ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir. Örnek verilmesi gerekirse 2015 yılında İspanya zeytinyağının litresini 8 TL'ye satarken Türkiye'de ham madde hali 9.5 TL idi. (ZMO, 2015, s. 1) Bununla birlikte zeytin ve zeytinyağı üretimindeki maliyetler son yıllarda enflasyonist ortamla birlikte günden güne artmaktadır. Bu dönemde zeytincilikte en önemli sorunlardan biri olan var ve yok yılları arasındaki düşük üretim problemi de ortadan kaldırılmıştır. Bal üretimi ise yine bu dönemde 2018 yılı itibariyle 108 bin tona ulaşmıştır. Bu durum hem kovan sayısının artışı hem de yeni usul kovanlara geçilmesiyle ilişkilidir. Kuru çay üretimi de zeytin üretimine benzer bir seyir izlemiş 2018 yılı itibariyle 136.500 tona ulaşmıştır.³²Bununla birlikte gıda mamullerinin miktarlarındaki artışlar önemli ise de bu verilerin kalite anlamında değerlendirilmesi ve ayrıca araştırılması gerekmektedir.

Şekil 106. 2000-2018 Seçilmiş Hayvan Ürünleri Üretimi (Ton)

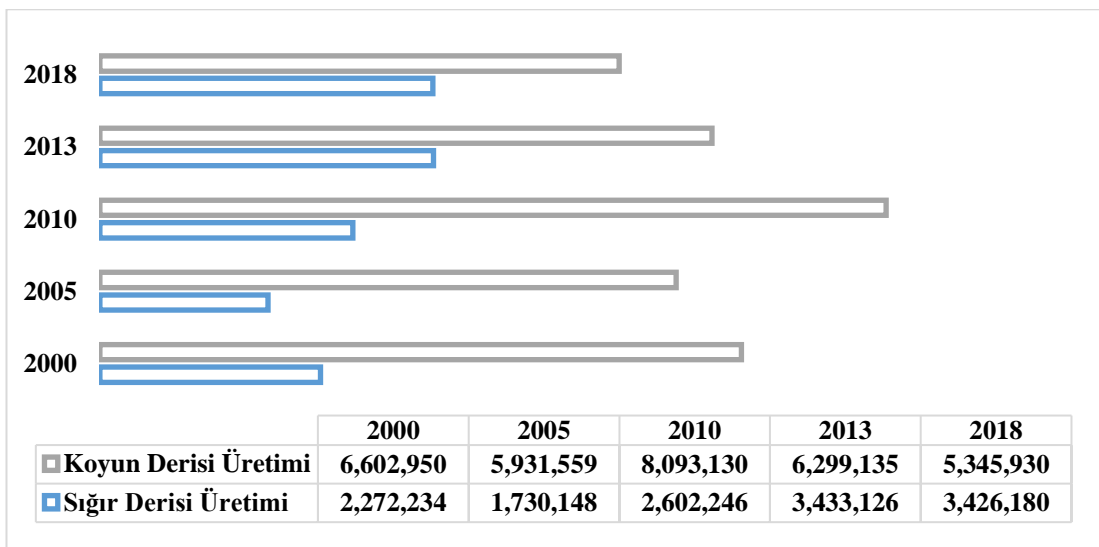

Kaynak: TÜİK, 2019, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1002 (20 Aralık 2019).

³² Kuru Çay üretiminde 2005 yılına kadar veri İstatistik kurumundan alınmış olup 2008 sonrası veri bulunamamıştır. TÜİK sadece yaş çay miktarını hesaplamıştır. 2005 yılı sonrası veriler ÇAYKUR'dan alınmış olup bu veriler sadece ÇAYKUR'un ürettiği çay miktarını kapsamaktadır.

Bu dönemde önemli hayvan mahsullerinin üretim miktarları incelendiğinde ise yapağı ve kıl üretiminde artış tiftik ve balmumunun üretim miktarında ise azalış meydana gelmiştir. Yapağı, kıl ve tiftikteki azalış veya artışlar koyun sayısı ile bire bir ilişkili olup daha önce bahsetmiş olduğumuz gibi bu hayvan ürünlerinin artık kimyevi ürünler kadar endüstride kullanılmaması sebebiyle bu ürünlere olan talebin azalmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu hayvani ürünlerin kullanımında fiyat ve kalitede önemli bir ölçüdür. Bir başka önemli husus da bu ürünlerin yani yapağı, kıl, tiftik gibi hayvani ürünlerin endüstriyel üretime uygun olup olmadığının da incelenmesi gerekmektedir. Bu konuda özellikle endüstri mühendislerinin çalışmalarına ihtiyaç vardır. Bu üretilen hayvansal ürünlerin endüstriyel üretime uygunluğu tespit edilmeli uygun değil ise ıslah edilip edilemeyeceği incelenmesi üretimin kalitesinin artırılmasında yarar sağlayacaktır. Bu hayvani ürünlerin üretim miktarları eğiliminin daha önceki dönemlerde gerilemiş olması bu dönemde ise tekrar yükseliş eğilimine geçmesi Türkiye'nin tarım ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca ilk kez balmumu üretiminin düştüğü görülmektedir. Bu düşüşün en önemli nedeni üreticinin daha az hammadde talebidir. Balmumu bilindiği üzere kozmetik üreticileri tarafından hammadde olarak kullanılmakta ve bu dönemde kozmetik malzeme ithalatının artması ve ucuzlaması sebebiyle iç üreticinin içerideki pazar payının azalmasını takiben daha az hammadde talep etmesinden kaynaklanmaktadır.

Şekil 107. 2000-2018 Deri Üretimi (Adet)

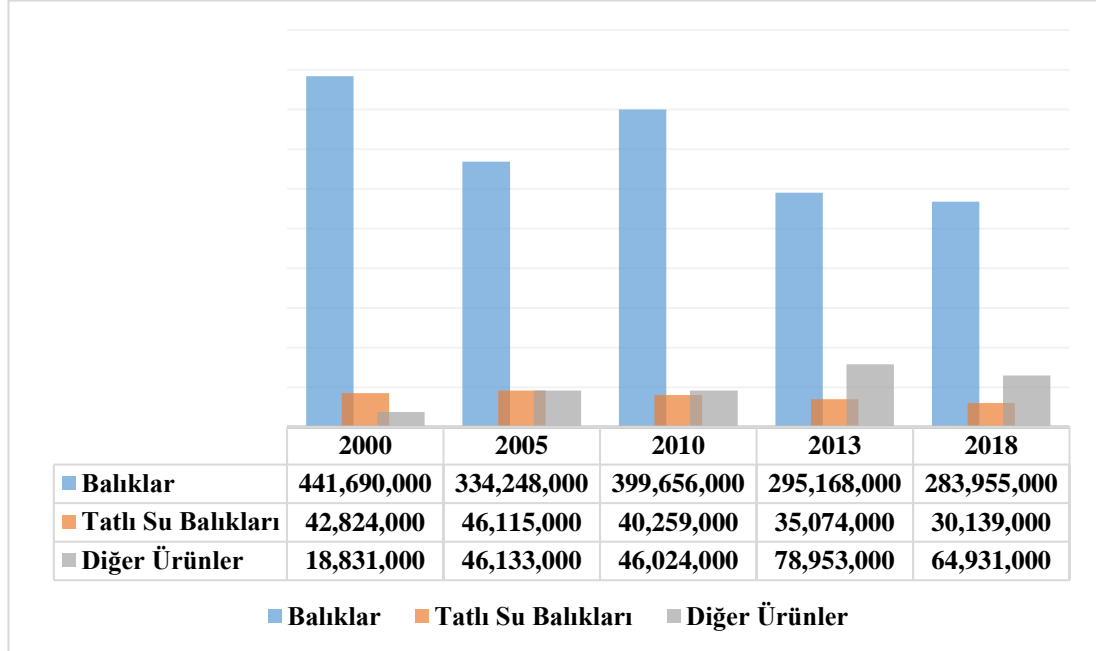

Kaynak: TÜİK, 2019, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=686 (20 Aralık 2019).

Deri üretimindeyse bu dönemde koyun derisi üretimi 2000 yılında 6 milyon 603 bin adet iken 2010 yılı itibarıyla bu sayı 8 milyon 93 bin adet olarak hesaplanmış olup 2018 yılı itibari ile 5 milyon 345 bin adet olmuştur. Deri üretiminin azalması hayvan sayısının azalmasından kaynaklandığı gibi bu dönemdeki verilerde zıt bir seyir izlemektedir. 1990 ve sonraki yıllarda koyun sayısındaki anormal düşüşler göz önünde bulundurulduğunda deri üretiminin düşmesi dericilik sektörü açısından olumsuz olsa da hayvancılık sektörü açısından olumlu olmuştur.

Çünkü deri üretimi ne kadar artarsa hayvan sayısı o kadar azalacağından koyun sayısındaki şiddetli düşüşün telafisi bakımından önemli bir etkidir. Ayrıca tiftik ve kıl keçisinden elde edilen deriler 2006 yılından itibaren koyun derisi üretimi sayısı içine dâhil değildirler. Sığır derisi üretiminde ise 2005 yılında ciddi bir geri çekilme söz konusu olup 2018 yılı itibarıyla 3 milyon 426 bin baş olarak hesaplanmıştır. Sığır sayısının Türkiye’de ciddi bir biçimde azalmasının önüne geçilebilmesi açısından kesim kıstaslarının zorlaştırılması ve hatta vergilendirilmesi hayvan sayısının gelecek yıllarda çoğaltılması açısından yarar sağlayacaktır.

Şekil 108. 2000-2018 Aylanan Deniz Ürünleri (Kg)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 200-201. ve TÜİK, 2019, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1005 (20 Aralık 2019).

Balıkçılıktaki gelişmeler ele alındığında ise bu dönemde balık avcılığının azaldığı ancak balık dışındaki diğer deniz ürünlerinin avcılığında ise artış

gözenmektedir. 2000 yılında toplam avlanan balık sayısı 441.690 ton iken bu sayı 2013 yılında 295.168 tona 2018 yılı itibariyle 283.955 tona gerilemiştir. (TOB, 2019, s. 6) Bu gerileme diğer deniz ürünlerinde kendisini göstermemiş 18.831 bin ton olan avlanan ürün sayısı 64.931 tona ulaşmıştır.

Bu durum balık avcılığındaki azalmanın diğer deniz ürünleriyle dengelendiğini göstermektedir. Diğer deniz ürünlerinin artmasının önemli sebepleri Türkiye’de zenginleşmesiyle tüketim miktarlarının artması ve bu elde edilen ürünlerin Avrupa ülkelerine ihraç edilmesi olarak gösterilebilir. Ancak hem denizlerde hem de tatlı sularda yakalanan balıkların azalmasının önemli sebeplerinden biride gelişen sanayinin yarattığı kirlilik olmuştur. Türkiye'nin 1980 yılından sonra sanayi ile yavaş yavaş tanışması ve sektördeki denetimsizlikler balık varlığındaki azalış ve dalgalanmalara sebep olmuştur.

6.5. Dönemlerin Mukayesesi ve Politikaların Değerlendirilmesi

24 Ocak Kararlarının kapsamı, ilkeleri ve amaçları bu bölüm içerisinde verilmiştir. 1980-2019 arasındaki bu dönemde genel değerlendirmeler ve dönemler arasında mukayese yapılacaktır. Bu konular ekiliş alanları, insan ve hayvan nüfusunun yapısı, üretim miktarları verilen ürünlerin verimlilik analizi, ürünlerin fiyatları, sulama ile gübreleme olarak belirlenmiştir. Tarımsal yapı, tarımsal ticaret, tarımsal işgücü, tarımın finansmanı, tarımsal kalkınma gibi konular Türk tarımında sorun teşkil ettiğinden bu bölümler içerisinde yer almamış olup beşinci bölümde ele alınacaktır. Türk tarımının dünyadaki durumuna ise bir sonraki yani dördüncü bölümde yer verilecektir. İlk olarak 1980 ile 2018 yılları arasında ekiliş alanları incelendiğinde ekilen alanların tüm ürünler için azaldığı görülmektedir.

Tablo 7. 1980-2018 Önemli Altı Tarla Ürününün Ekim Alanları (Ha)

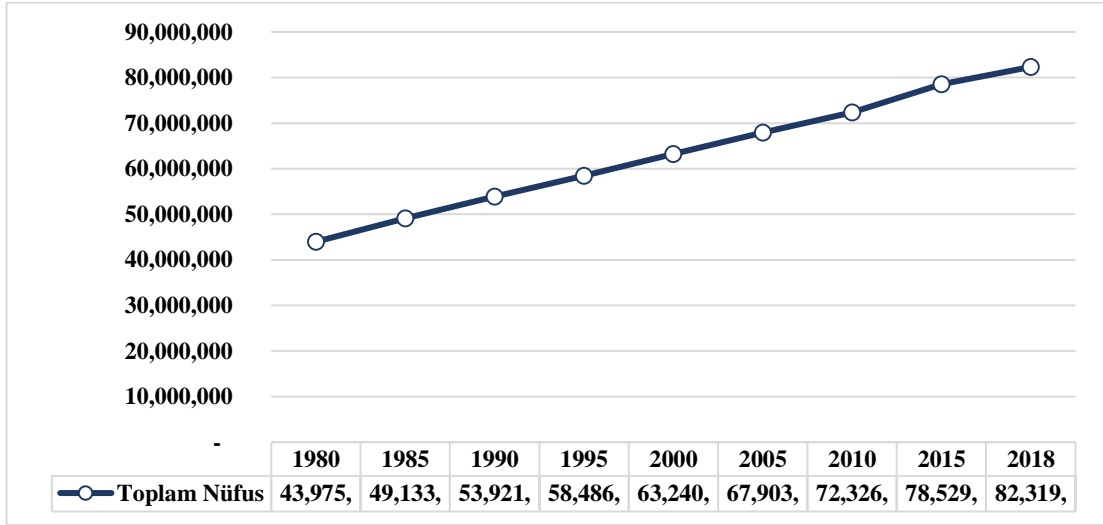
<u>YILLAR</u>	<u>BUĞDAY</u>	<u>ARPA</u>	<u>MISIR</u>	<u>PAMUK</u>	<u>TÜTÜN</u>	<u>ŞEKERP.</u>
1980	9 020 000	2 800 000	583 000	671 700	229 932	269 358
1985	9 350 000	3 350 000	567 000	660 000	176 848	322 449
1990	9 450 000	3 350 000	515 000	641 253	320 236	379 853
1995	9 400 000	3 525 000	515 000	756 694	209 919	312 251
2000	9 400 000	3 629 000	555 000	654 177	236 569	410 023
2005	9 250 000	3 650 000	600 000	546 880	185 342	335 812
2010	8 103 400	3 040 000	594 000	480 650	81 334	329 167
2013	7 772 600	2 720 510	583 000	450 890	136 233	291 328
2018	7 299 000	2 468 000	592 000	519 000	93 000	307 000

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 173-179.

Bu durumun en önemli sebebi şehirleşmenin ve sanayinin yaygınlaşması olmuştur. Kırsal kesimde yaşayan köylü ve çiftçilerin özellikle iletişim araçlarının da yaygınlaşmasıyla şehirlerin cezbedici yanlarını görmeleri ve tarımsal üretimden refah getiren ilave bir gelir elde edememeleri sonucu kırdan kente göç etmek durumunda kalmışlardır. Bu göç sonucunda şehirlerin kalabalık hale gelmesiyle şehir etraflarındaki tarlalar arazi olarak kullanılmış aynı zamanda şehirler içerisindeki bağ, bahçe, dutluk ve zeytinlikler sökülmeğe başlamıştır.

Aynı zamanda dere yatakları sulak araziler de yerleşmeye açılmış arazi kıtlaşıp bulunamadığından sanayi teşekkülleri de bu alanlara inşa edilmeye başlanmıştır. Buna mukabil dereler ve göllerde kirlilik sorunları ortaya çıkmıştır. Bu sorunlara seksen ve doksanlı yıllarda herhangi bir önlem alınmadığı gibi belediyeceğinin siyasallaşmasıyla bu sorunlar yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle 2010 yılı sonrasında bu tür alanların iyileştirilmesiyle ilgili bazı önemli çalışmalar yaptığı söylenebilir. Son yıllarda çevre sorunlarının birçok kez gündeme gelmesi en azından diğer dönemlere nazaran iyileşme adımlarının atılmasına sebep olmuştur.

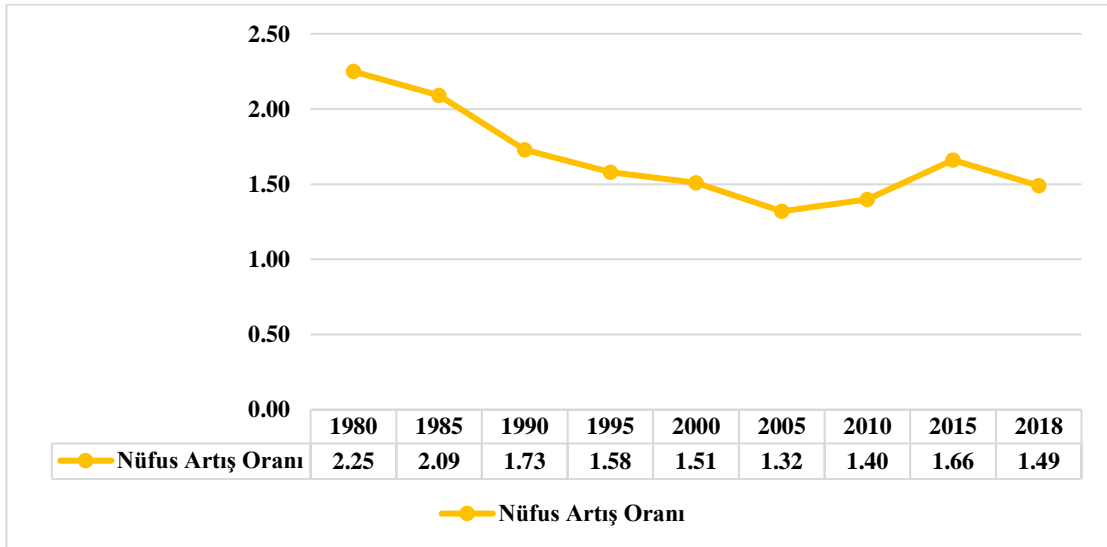
Şekil 109. 1980-2018 Türkiye'nin Toplam Nüfusu

Kaynak: DB, 2019, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL> (25 Aralık 2019).

Türkiye nüfusu incelendiğinde ise 1980 yılı ile 2018 yılı arasında toplam nüfus yaklaşık 40 milyon artarak 44 milyondan 82,3 milyona ulaşmıştır. Bu veri her bir yıl bir milyon insan nüfusa katıldığını göstermektedir. Nüfusun artması aynı zamanda doğrudan gıda ve tarım ürünlerine olan talebin artmasına sebep olmaktadır.

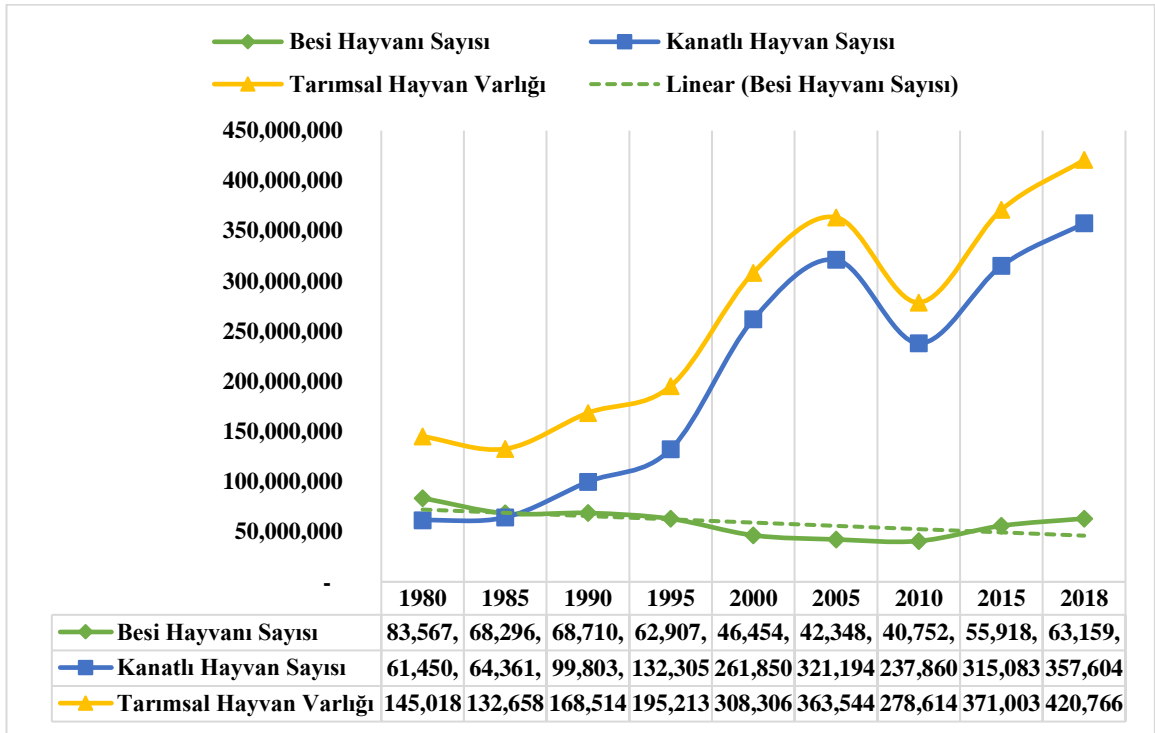
Şekil 110. 1980-2018 Türkiye'de Yıllık Nüfus Artış Oranı (%)

Kaynak: DB, 2019, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW> (25 Aralık 2019).

Türkiye'nin nüfus artış oranı da toplam nüfusa bağlı olarak hızlı bir şekilde seyretmektedir. 1980 yılında 2.25 olan Nüfus artışı oranı 2018 yılına gelindiğinde 1.49'a düşmüştür.

Şekil 111. 1980-2018 Hayvan Stoku (Baş)

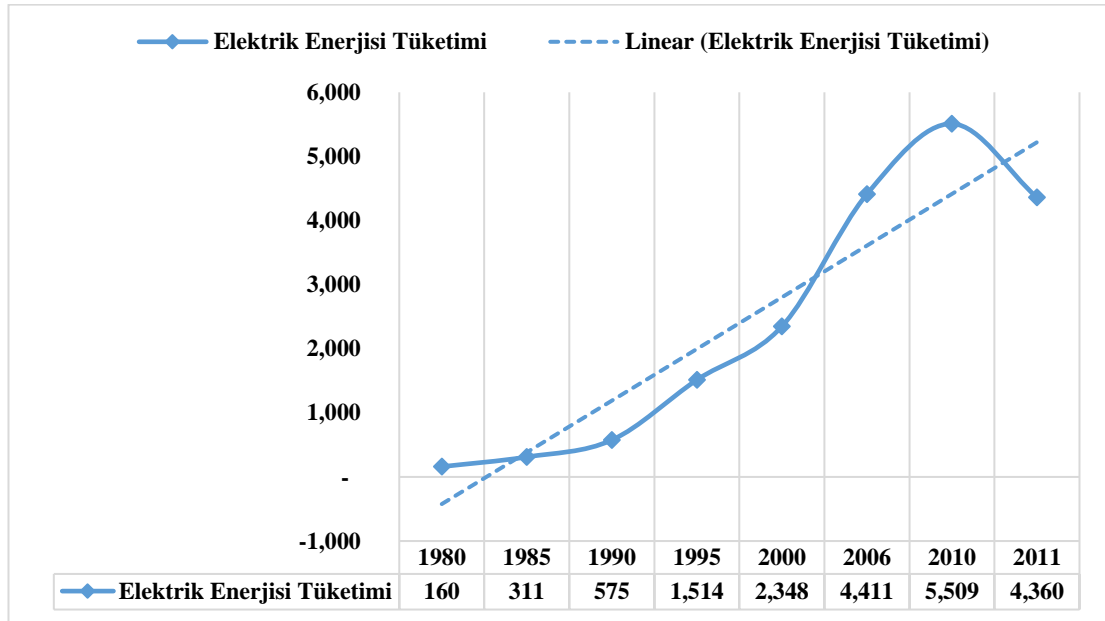

Kaynak: TÜİK, 2019, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1002 (20 Aralık 2019).

Bu dönemde tarımsal hayvan varlığı ile ilgili diğer dönemlerin aksine büyük bir değişim yaşanmıştır. Önceki yıllarda artan hayvan varlığı sayısı 1980 yılı sonrasında sürekli azalmaya başlamış özellikle 1990 ile 2000 yılları arasında hayvan sayılarında ciddi bir azalış meydana gelmiştir. Seksenli yıllarda yaklaşık 15 milyon doksanlı yıllarda 25 milyon 2000’li yılların başında ise 2 milyon hayvan azalmıştır. 2010 yılından itibaren ise bu durumla ilgili ciddi bir şekilde önlem alındığı ve toplam besi hayvanı sayısının 13 milyon baş artırıldığı tespit edilmiştir.

Özellikle seksen ve doksanlı yıllarda hayvan sayısının bu denli azalmasında köylerin boşalması ve köylünün şehirlere yerleşirken belli bir sermayeye ihtiyaç duyması sebebiyle hayvanlarını satmasının da ciddi etkisi olmuştur. Ayrıca artan nüfusun tüketiminin de artması hayvan sayısını azaltan etkiyi hızlandıran unsur olmuştur. Bununla birlikte değişen koşulların etkisi ile kanatlı hayvan varlığı ise bu dönemde özellikle sanayiye ait yöntemlerin kullanılması ile şiddetli bir biçimde artmıştır. 1980 yılında 61 milyon olan tavuk sayısı 2018 yılında 357 milyon başa ulaşmıştır.

Şekil 112. 1980-2011 Tarım Sektöründe Elektrik Enerjisi Tüketimi (GWh)

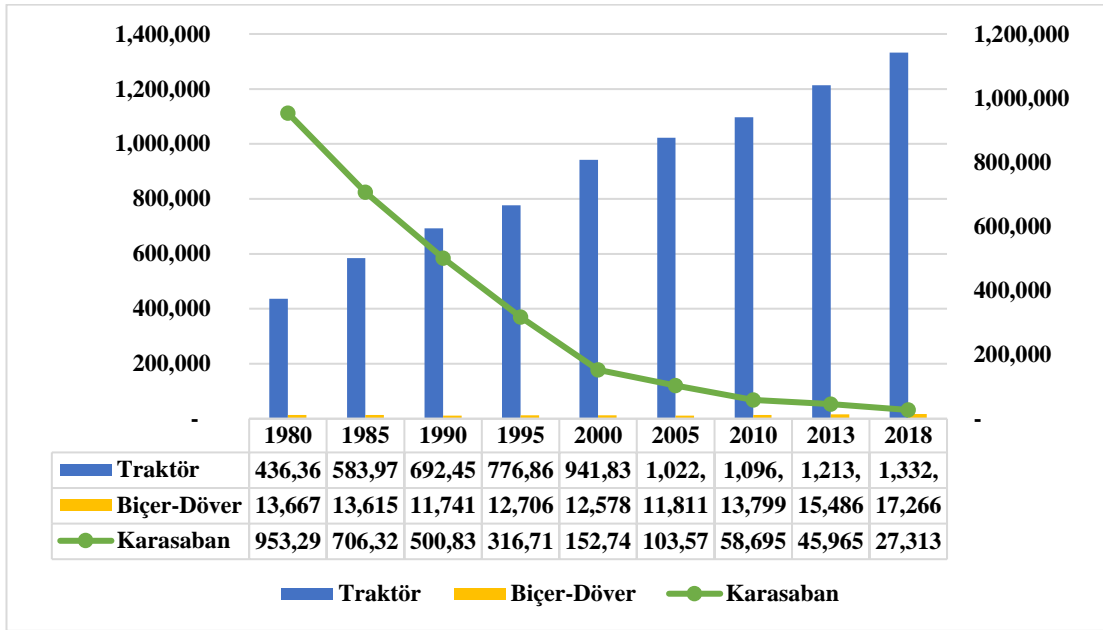

Kaynak: TÜİK. (2001). Tarımsal Göstergeler 1923-1998. s. 440.

Bununla birlikte önemli bir gösterge olan tarım sektöründe kullanılan elektrik enerjisi kullanımı ise sürekli bir artış göstermiştir. 1980 yılında 160 Gigawatt olan enerji tüketimi 2000 yılında 2,348 Gigawatt'a ulaşmıştır. Türkiye tarımında, 2006–2011 yılları arasındaki dönemde, işlenen tarım alanı başına petrol ve elektrik tüketimi ortalama olarak sırasıyla 3996,83 bin TEP ve 4991 Gigawatt olarak hesaplanmıştır. (Öztürk & Küçükerdem, 2013, s. 4) Bu enerji kullanımının büyük bir bölümü tavukçuluk sektöründe kullanılmaktadır.

Bu göstergedeki elektrik tüketiminin artışı aynı zamanda tarımsal yapının modernize olup olmadığını gösteren bir gösterge niteliğindedir. Özellikle son yıllarda tarım sektörüne ait enerji tüketim miktarının hızlı bir artış trendi içine girmesi sektörün sürdürülebilir enerji politikaları gereksinimini daha önemli hale getirmektedir. (Karaca, 2013, s. 3) Tarımsal üretim işlemlerinde tüketilen başlıca dolaysız enerjiler; elektrik enerjisi, kömür, petrol ürünleri, doğal gaz ve biokütle enerjisidir. Tarımsal üretim işlemlerinde tüketilen dolaysız enerjiler arasında, elektrik enerjisi ve tarım alet ve makinalarında kullanılan yağ ve yakıt enerjisi değerleri önemli yer tutmakta ve yeterli doğrulukta belirlenebilmektedir. (Öztürk & Barut, 2000, s. 4)

Şekil 113. 1980-2018 Türk Tarımında Makineleşme (Adet)

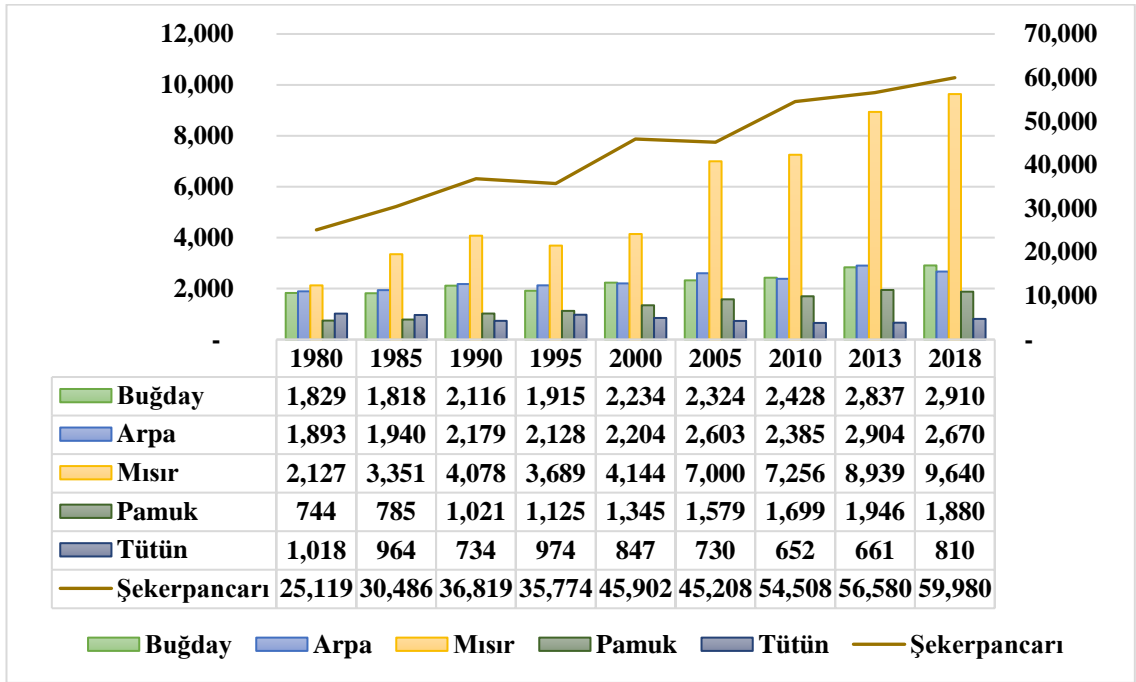

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 199. ve TÜİK, 2019, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1006 (20 Aralık 2019).

Alet ve makine sayısında ise 1950 ile 1980 yılı arasında olduğu gibi bu dönemde de bir atış söz konusudur. Ancak önceki yıllardaki meydana gelen artışlar sadece ekonomik durumu iyi olan çiftçilerin lehine olmuştur. 1980 yılı öncesindeki traktör ve biçerdöver sayısındaki artışlara rağmen karasaban kullanımının düşmediği görülmektedir. Bununla birlikte 1980 yılı sonrasındaki artışlar karasaban kullanımının düşmesine neden olmuştur. Bu veri makineleşmenin özellikle orta sınıf ve alt sınıfı oluşturan çiftçiler arasında 1980 yılı sonrasında yaygınlaştığını göstermektedir. 2018 yılı itibarıyla traktör sayısı 1 milyon 332 bin olmuştur.

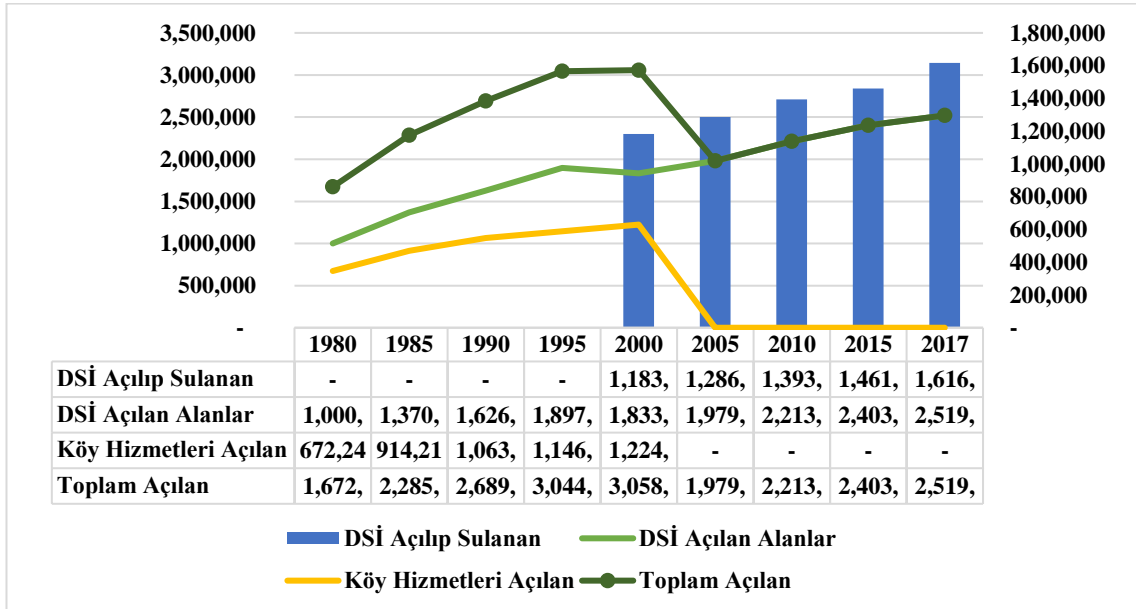
Biçerdöver sayısı ise 17.266 adet olarak sayılmıştır. Özellikle Ak Parti döneminde biçerdöver sayısının 5000 adet artmış olması önceki dönemlere nazaran makineleşmede kalitenin bir nebze artırıldığı sonucunu doğurabilir. Özellikle biçerdöver traktöre nazaran daha pahalı ve gelişmiş bir makinedir. Yetiştirilen ürünlerin verimlilik düzeylerinde ise bu dönemde sürekli bir artış meydana gelmiştir. Özellikle 2010 yılı sonrasında verimlilikte önemli artışlar meydana gelmiştir. Zaten bu dönemde ekilen alanların azalıp ürün miktarlarının genellikle aynı düzeyde seyretmesi verim artışı ile mümkündür.

Şekil 114. 1980-2018 Klasik ve Sınai Bitkilerde Verimlilik (Kg/Ha)

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 181-184. ve TÜİK, 2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=104&locale=tr> (20 Aralık 2019).³³

Şekil 115. 1980-2017 Devlet Kurumlarınca Sulanan Alanlar (Ha)

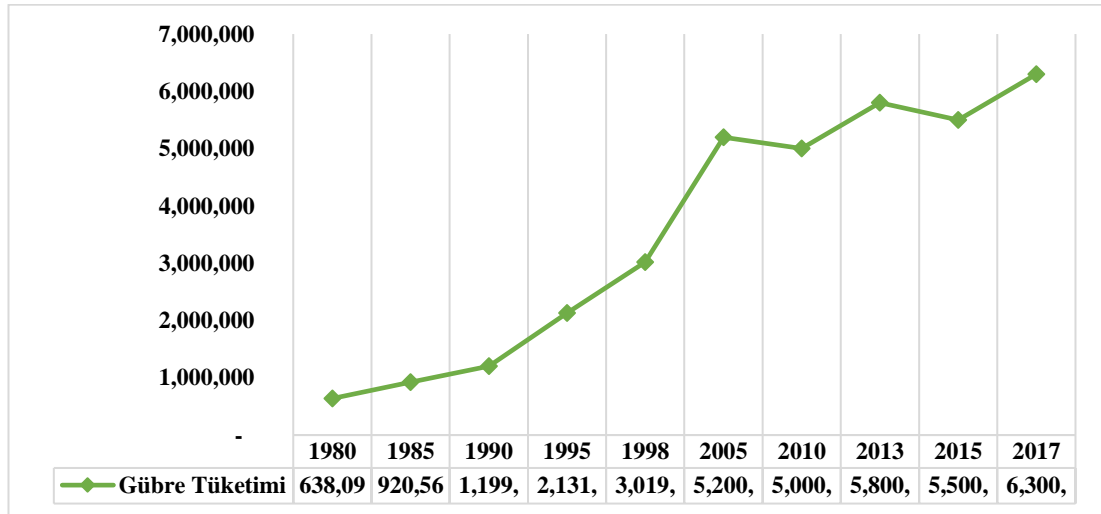
Kaynak: TÜİK. (2001). Tarımsal Göstergeler 1923-1998. s. 441. ve DSİ, 2019, <http://www.dsi.gov.tr/docs/resmi-i-statistikler/2-2-6-y%c4%b1llar-baz%c4%b1nda->

³³ 2018 yılına ait veriler Türkiye İstatistik Kurumu Biruni Servisinden alınmış olup kg/dekar verilen değerler kg/hektara dönüştürülmüştür.

i% c5% 9fletme-durumuna-g% c3% b6re-sulama-alanlar% c4% b1-1995-2018.xls?sfvrsn=2 (20 Aralık 2019).

Sulanan alanlar incelendiğinde ise açılan alanların arttığı ve ancak hedeflenen bu alanların tamamının sulanamadığı görülmektedir. 2000 yılında 1 milyon 833 ha alan sulamaya açılmış ve ancak 1 milyon 183 bin kadarı sulanabilmiştir. (Aytaç, 2011, s. 3) Ayrıca 2005 yılında köy hizmetlerinin ortadan kaldırılmasıyla sulama işlerinin bir kısmı belediyelere devredilmiştir. Özellikle salma sulamanın yaygın olması en önemli verim sorunlarından birisini oluşturmaktadır. 2000 yılında açılıp sulanamayan alan yaklaşık 600 bin ha iken 2017 yılında bu alan 900 bin ha olmuştur. Eldeki bu veriler sulamaya açılan alanlar artırıldıkça sulama hedefindeki verimin düştüğünü göstermektedir.

Şekil 116. 1980-2017 Gübre Tüketimi (Ton)

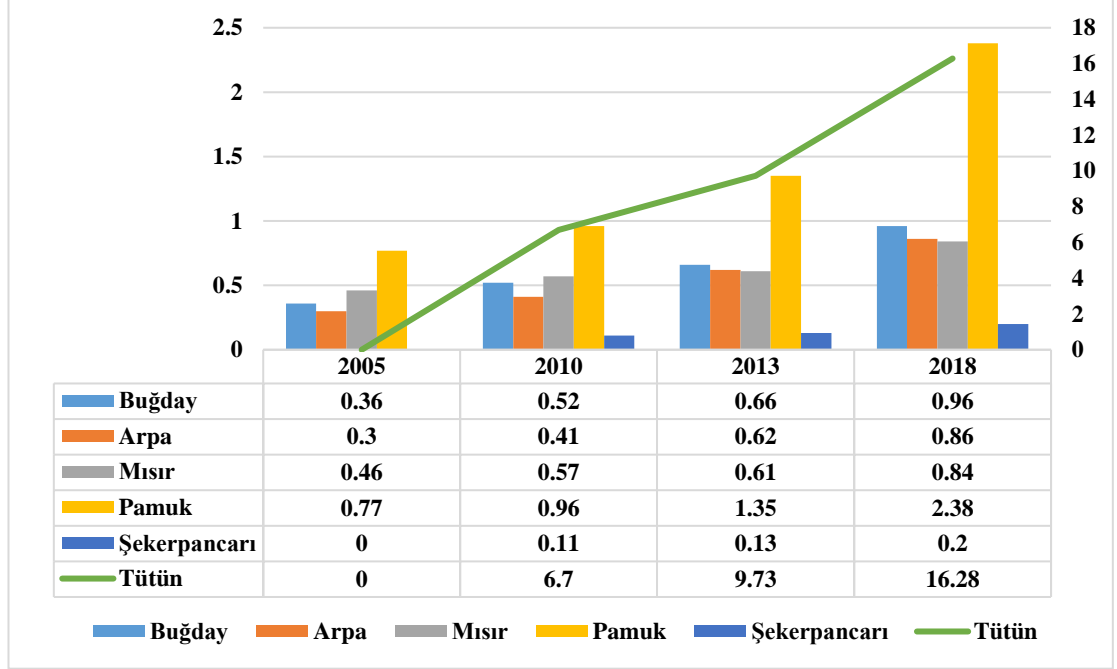
Kaynak: TÜİK. (2001). Tarımsal Göstergeler 1923-1998. s. 307. ve TÜİK, 2019, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2287 (20 Aralık 2019).

Tarımsal gübrelemenin önemi ise ancak 1990 yılı sonrasında anlaşılmıştır. Gübre tüketimi buna mukabil hızlı bir artış göstererek 1998 yılında 3 milyon tona ulaşmıştır. 2015 yılı itibariyle 5,5 milyon olan gübre tüketimi 2017 yılında 6,3 milyon olarak hesaplanmıştır. Kullanılan gübrelerin niteliğinin genellikle azot ağırlıklı olduğu görülmektedir. Gübreleme ile ilgili bu dönemdeki en önemli sorunlardan bir tanesi de çiftçinin gübreleme işlemi hakkında herhangi bir eğitim almaması olmuştur. Bu sebeple fazla gübre tüketiminin toprağa zarar vermesi ve az gübre kullanımının ise

verimi düşürmesi genel bir sorun teşkil etmiştir. Özellikle gübre kullanımıyla ilgili tarımsal eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılması önem taşımaktadır.

Şekil 117. 2005-2018 Çiftçinin Eline Geçen Bitkisel Ürün Fiyatları (Lira/Kg)

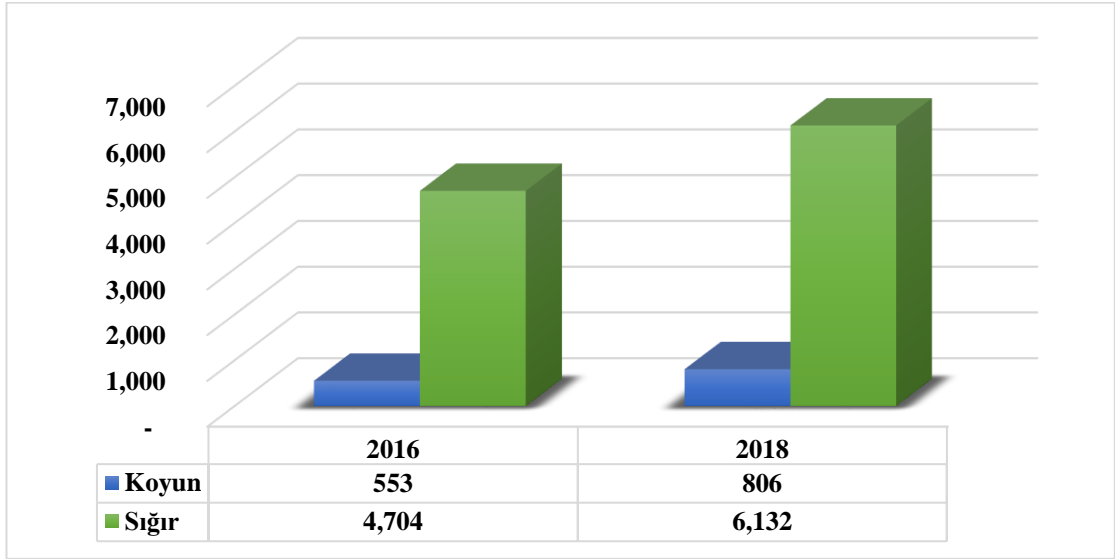

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 210-215. ve TOB, 2019, https://www.tarimorman.gov.tr/Belgeler/SagMenuVeriler/Tarimsal_Veriler.pdf (20 Aralık 2019).³⁴

Çiftçilerin eline geçen fiyatlar da ise genellikle artma eğilimi görülmüştür. Özellikle bu dönemde enflasyonist etkiler fazla olduğundan fiyat değerlerindeki dalgalanmalar ani olmuştur. Bununla birlikte 2006 yılından sonra ekonominin seyrindeki iyileşme fiyatlara da yansımış ancak fiyatların artma eğiliminde olması üretimi artıran etken olmamıştır. Çünkü bu dönemde şehirlere göçün fazla olması tarımsal alanda etkilerin sınırlı meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu dönemde eski toprak sahipleri sanayiciliğe atılmış ve tarımsal üretim küçük ve orta düzeyli çiftçilere bırakılmıştır. Özellikle Tütün bitkisinin fiyatları ciddi bir biçimde artmış olsa da iç talebin olmaması sebebiyle üretim miktarlarının artması beklenirken aksine düşmüştür. Tütün çiftçilerinin kaliteli olmayan ürünlerine alıcı bulamadığından birçoğu bu dönemde üretimden çekilmiştir.

³⁴ Çalışmadaki fiyatların tümü basit aritmetik ortalama esas alınarak hesaplanmıştır.

Şekil 118. 2016-2018 Çiftçinin Eline Geçen Hayvan Fiyatları (Baş/Lira)

Kaynak: TÜİK. (2001). Tarımsal Göstergeler 1923-1998. s. 216-231.

Hayvan fiyatları da hayvan sayısının azalmasına bağlı olarak artmıştır. Özellikle büyükbaş ve küçükbaş hayvan fiyatlarının istikrarsız bir biçimde artması bu hayvan nevelerinden elde edilen ürünlerin fiyatlarını da görece olarak artırmıştır. 2016 yılında 4704 liraya satılan bir baş sığır 2018 yılı itibariyle 6132 liraya satılmıştır. Fiyat endeksi 2015 yılına sabitlenmiştir. Sığır ve koyun fiyatları bulunurken tür ayrımı yapılmamıştır.

Tablo 8. 2005-2018 Önemli Gıda Maddeleri Fiyatları (TL/Kg)

<u>YILLAR</u>	<u>EKMEK</u>	<u>BEYAZ</u> <u>UN</u>	<u>KESME</u> <u>ŞEKER</u>	<u>YUMURTA</u> <u>(ADET)</u>	<u>KOYUN</u> <u>ETİ</u>	<u>BEYAZ</u> <u>PEYNİR</u>	<u>ZEYTİN</u> <u>YAĞI</u>	<u>ÇAY</u>
2005	1,03	1,11	2,39	0,12	11,19	4,59	8,65	7,25
2010	1,66	1,35	2,90	0,20	25,83	17,13	9,99	11,93
2013	2,39	1,88	3,45	0,30	26,45	19,26	10,43	13,65
2018	4,63	3,36	4,97	0,56	47,96	25,09	30,87	27,60

Kaynak: TÜİK. (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013. s. 494-497. ve TÜİK, 2019, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1014 (20 Aralık 2019).³⁵

³⁵ Çalışmadaki fiyatlar ortalama ve perakende fiyatlar olup Ankara ili esas alınmıştır. 2018 verileri TÜİK internet sitesinden alınmıştır. Baz yıl 2003'tür.

Önemli gıda maddeleri fiyatlarında ise 2005-2018 yılları arasında yaklaşık 5 kat artış meydana gelmiştir. Özellikle 2005 yılında alınana önlemlerle dizginlenen enflasyon içinde bulunduğumuz yıllarda tekrar eski haline dönmüştür. Özellikle fiyatların 1993 krizi dönemdeki fiyatlarla aynı değerlerde olduğu görülmektedir. 1980 ile 2000 yılı arasındaki fiyat dalgalanmaları ve enflasyonist ortam sebebiyle bu yıllar arasındaki fiyatlara tabloda yer verilmemiş olup ilgili çalışma incelenebilir.

Temel gıdalardaki fiyatlar genel seviyesinin yükselmesinin ana sebepleri artan nüfus, halkın tarımsal üretim yapmaktaki isteksizliği, enerji ve ulaştırma fiyatlarının artması, çiftçinin kaliteden çok miktarın artırılmasına verdiği önem olarak sayılabilir. Böylece mevcut bölümün genel değerlendirmesi yapılırsa 24 Ocak kararları sonrası başlayan sanayileşme serüveni tarımsal yapının aniden çökmesiyle sonuçlanmıştır. Bu çöküşte sanayi ve şehirlerin gelişmesinin büyük rolü olmuştur. Özellikle Çin ve Hindistan gibi ülkelerin hızlı kalkınmaları, ABD tarımında meydana gelen teknolojik gelişmeler ve genetik biliminin ilerlemesi Dünyada tarım ürünlerinin bollaşmasına ve fiyatlarının düşmesine sebep olmuştur.

Tarım ürünlerinden elde edilen getirinin düşmesi ve şehirlerin cazibeli hale gelmesi Türkiye’de kırdan kente göçü hızlandırmış ve tarımsal üretimin önemsenmemesine sebep olmuştur. 1990’lı yıllara gelindiğinde hükümet politikalarının da şehirlere ve sanayi üzerine yoğunlaşması Türkiye tarihinde tarımın ilk defa hızlı bir şekilde tasfiye olmasına sebep olmuştur. Bu dönemde en büyük darbeyi büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık almıştır. Bitkisel üretimde de değişimler meydana gelmiş balıkçılık ve diğer tarım kolları gelişmeye başlamıştır. Özellikle bu dönemde tavukçuluk altın çağını yaşamıştır.

Kırsal nüfusun bu denli hızlı biçimde ortadan kalkması ve göç etmesi şehirlerdeki plansız yapılaşma ve işsizliği artırmıştır. Ayrıca nüfusun hızlı bir şekilde artmaya devam etmesi özellikle gıda fiyatlarını tırmandıran bir unsur olmuştur. 2002 ile 2010 yılları arasında Ak parti hükümetinin tarım politikalarının yegâne amacı AB müktesebatına uygunluğun sağlanması olmuştur. Özellikle 2010 yılı sonrasında muhalefet partilerinin tarım üzerinden hükümete yüklenmeleri, şehirlerdeki alt yapı yatırımlarının aşırı düzeyde çevreyi tahrip etmesi, gıda fiyatlarının tırmanmaya başlaması hükümeti tarımsal politikaları ciddiye almaya zorlamıştır. Mehdi Eker dönemindeki durgunluğun yerini Faruk Çelik dönemindeki dinamizm almıştır. Son

yıllarda özellikle hayvan sayılarının artması uygulanan bu politikaların meyveleri olmuştur. Ak parti döneminde ilk kez kırsal kalkınma planları hazırlanmış olup, tarımsal sigortalama, sertifikalı tohum üretiminin yaygınlaştırılması gibi uygulamalar ilk kez bu dönemde ortaya çıkmıştır.

7. TÜRK TARIMININ DÜNYADAKİ YERİ

7.1. Bitkisel Üretim ve Hayvan Stoku Verilerinin Mukayesesi

Dördüncü bölümde ilk olarak Türkiye'nin dünya ülkeleriyle tarımsal üretimi karşılaştırılacaktır. Üretimin mahiyeti ve kalitesi tartışılacak, Dünya Bankası ve Dünya Gıda Örgütü verileriyle seçilmiş ülkeler ile kıyaslama yapılacaktır. Bu başlıkta öncelikle Türk tarımı ile bazı kıstaslara dayanarak seçtiğimiz dünya ülkelerinin zirai ve tarımsal üretim verileri mukayese edilecektir. İkinci başlıkta ise tarımsal gösterge verileri incelenecek ve değerlendirmeler yapılacaktır. Seçmiş olduğumuz bu ülkelerin sayısı on beş olup üç grupta toplanmıştır.

Bazıları gelişmişlik düzeyine, bazıları bölgesel rekabete bazıları ekonomik büyüklüğe bazıları ise ulusal kalkınmadaki benzerlik durumu gibi kıstaslara göre seçilmiştir. Gelişmişlik düzeyinin yüksek olması sebebiyle seçilenler Kanada, Hollanda, Fransa, İsviçre ve Almanya ilk grupta toplanmıştır. İkinci grupta bölgesel rakip olmaları sebebiyle İspanya, Yunanistan, İtalya, İsrail ve Mısır seçilmiştir. Üçüncü son grupta ise önceleri az gelişmiş ülke statüsünde olup sonradan gelişmiş ülke durumuna gelen Kore Cumhuriyeti, gelişmekte olan ülkeler grubu içerisinde yer alan Polonya ve Güney Afrika son olarak da tarihi ve kültürel bağların kuvvetli olması sebebiyle İran ve Özbekistan seçilmiştir.

Tablo 9. 2018 Yılı İtibariyle 16 Ülkenin Nüfus Yapısı

<u>ÜLKELER</u>	<u>TOPLAM NÜFUS</u>	<u>NÜFUS ARTIŞ ORANI</u>	<u>KIRSAL NÜFUS</u>	<u>KIRSAL NÜFUS (T.N.O. %)</u>	<u>KIRSAL NÜFUS ARTIŞ ORANI</u>
KANADA	37.058.856	1,40	6.888.871	18,5	1,08
HOLLANDA	17.231.017	0,58	1.466.360	8,5	-4,15
FRANSA	66.987.244	0,18	13.100.025	19,5	-1,15
İSVİÇRE	8.516.543	0,76	2.231.590	26,2	0,62
ALMANYA	82.927.922	0,32	18.814.687	22,6	0,10
YUNANİSTAN	10.727.668	-0,25	2.246.588	20,9	-1,83
İSPANYA	46.723.749	0,27	9.194.767	19,6	-0,93
İTALYA	60.431.283	-0,17	17.864.696	29,5	-1,16
İSRAİL	8.883.800	1,93	673.570	7,5	0,86
MISIR	98.423.595	2,03	56.392.783	57,2	2,03
İRAN	81.800.269	1,38	20.533.504	25,1	-0,60
G. KORE	51.635.256	0,32	9.573.693	18,5	0,56
G. AFRİKA	57.779.622	1,35	19.439.954	33,6	-0,13
POLONYA	37.978.548	0,009	15.169.392	39,9	0,12
ÖZBEKİSTAN	31.298.900	1,73	16.320.173	49,5	1,88
TÜRKİYE	82.319.724	1,49	20.462.214	24,8	-0,49

Kaynak: DB, 2019, <http://api.worldbank.org/v2/en/topic/1?downloadformat=excel> (25 Aralık 2019).³⁶

Seçilmiş ülkelerin nüfus yapıları dikkatle incelendiğinde on altı ülkenin üretim değerlerini daha iyi kavrayabilme açısından toplam nüfusu, bu nüfusun artış oranı, kırsal nüfus, kırsal nüfusun artış oranı ve kırsal nüfusun toplam nüfusa göre yüzdelik kısmını açıklayan göstergeler incelenmiştir. Özellikle ülkenin sanayi düzeyi tarımsal nüfusun baskılanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yeterli seviyede sanayileşememiş olan Polonya, Mısır, Özbekistan ve kısmen Güney Afrika ekonomilerinde tarımsal nüfus fazladır. Almanya, Kore, İtalya, İspanya, Türkiye ve Yunanistan gibi sanayi ve hizmetler sektörünün yoğunluğu fazla olan ülkelerde ise tarımsal nüfus kısmen daha düşük olup toplam nüfusa göre %25'in altında seyretmektedir. İran'da ise tarımsal nüfusu bastıran temel sebep ise maden ve doğal kaynakların İran ekonomisinde büyük oranda paya sahip olmasıdır. Nüfus artış

³⁶(T.N.O. %) ibaresi Toplam Nüfusa Nazaran Yüzdelik Oranı (A.A.N %) ibaresi ise Arazi Alanına Nazaran Yüzdelik Oranı Gösterir.

oranının ve kırsal nüfus artış oranının birlikte düşük düzeyde seyretmesi gelişmiş beş batılı ekonominin ortak özelliğidir.

Bununla birlikte Hollanda nüfusunun az olması ve buna bağlı olarak ciddi kaliteli tarım yapabilmesiyle diğer dört ülkeden ayrılır. Bu ülkeler içerisinde Fransa ise iklim ve coğrafi koşullarının daha uygun olması sebebiyle dört ülkeye nazaran tarımsal üretimde ayrı bir yer tutar. Almanya'nın nüfusunun fazla olması ile ülkenin soğuk iklim bölgesinde yer almasına rağmen kaliteli ve kimi ürünlerde devasa miktarlarda üretim yapabilmesiyle zor olanı başardığı söylenebilir. Aynı şekilde iklim şartlarının zor olduğu kutup bölgesine yakın olmasına rağmen Kanada'nın da verimli bir biçimde tarım yaptığı elde edilen verilerden görülmektedir.

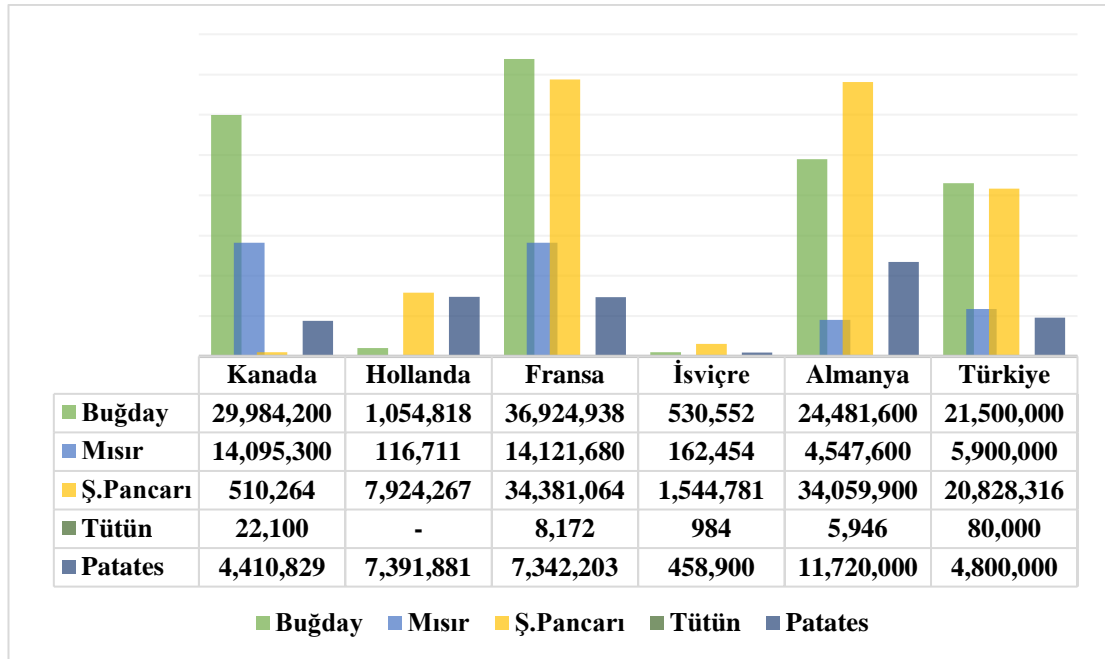
Özellikle belirtmiş olduğumuz iki ülkedeki tarımsal üretimi iklim şartlarının zor olması etkilemişse de buna rağmen nitelikli bir biçimde tarım yapabilmeleri tarımsal üretim potansiyelinin yüksek olmasından değil tarımsal üretim politikalarının ve eğitim düzeyinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Oysa İspanya, İtalya ve Türkiye gibi tarım potansiyelinin yüksek olduğu ülkeler bu politikaları düzgün ve disiplinli bir şekilde uygulamadıklarından üretim miktarı ve verim düzeylerinde istenen etkin üretimi sağlayamamışlardır. Kore ve İsrail gibi gelişmiş ülkelerin ise tarımsal üretimi çok düşük düzeyde seyretmekte ve ülkenin kendisini besleyebileceği düzeyde değildir. Ancak özellikle Kore Cumhuriyeti gıda ihtiyacının önemli bir kısmını da balıkçılık gibi diğer tarım kollarından sağlamaktadır.

Bu ülkeler içerisinde İsrail ise coğrafi ve iklim durumunun tarıma daha az müsait olması sebebiyle dezavantajlı durumdadır. Polonya ve Özbekistan ise Sovyetler Birliğinin tahakkümünden kurtulduktan sonra tarım ve sanayiye büyük oranda geliştirmeye çalışmışlardır. Özellikle Polonya AB'ye girdikten sonra tarımsal politikalarını AB müktesebatına uyumlu hale getirmeye çalışmış ve AB'den tarımsal düzen ve politikaların düzeltilmesi için büyük oranda yardım almıştır. Bu yardımların elde edilmesi Polonya tarımının en büyük avantajlarından biri haline gelmiştir. Ancak Polonya ve içerisinde Fransa, İspanya, Mısır İtalya, Türkiye ve Yunanistan'ında bulunduğu Akdeniz ülkelerinin pazar paylarının yüksek bir biçimde olduğu tarımsal piyasalara Avrupa Birliğinin genişlemesiyle eski Yugoslavya'dan kopan ülkelerde dâhil olmuştur. Bu piyasaya giren yeni oyuncular saymış olduğumuz Akdeniz ülkeleri için önemli bir dezavantajdır.

7.1.1. Bitkisel Üretimlerin Mukayesesi

Gelişmiş beş büyük ülke ile Türkiye'nin bitkisel üretim miktarları karşılaştırıldığında da İsviçre ve Hollanda dışında ki büyük nüfuslu ve işlenebilir arazilerin büyük yüzölçümlü olduğu ülkelerin mısır ve buğday üretim miktarlarının Türkiye'den fazla olduğu görülmektedir. Özellikle Fransa buğday, mısır ve şeker pancarı üretiminde ilk sırayı almıştır.

Şekil 119. 2017 Bitkisel Üretimler Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye (Ton)

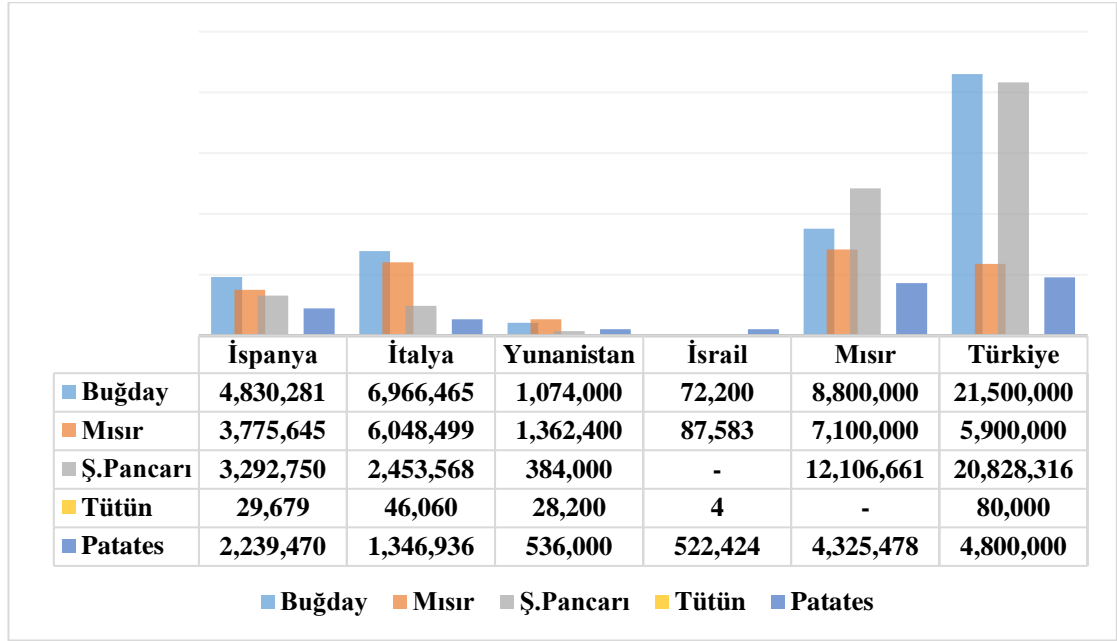
Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC> (25 Aralık 2019).

Patates üretiminde ise Almanya ilk sırada yer almaktadır. Oysa Türkiye tarımsal üretim potansiyeli anlamında hem iklim, hem nüfusun fazla olması, hem ekilebilir arazilerin varlığı gibi etmenlerde tüm ülkelere göre daha avantajlı konumdadır. Hollanda nüfusu, iklimi ve ekilebilir Arazilerininin kıt olmasına rağmen Patates üretiminde Almanya'dan sonra gelmektedir. Ayrıca Kanada'nın şeker ihtiyacını şeker pancarı üretimine coğrafi olarak uygun olduğu halde mısırdan sağladığı ve mısır şurubu gıda endüstrisinde maliyetleri düşürdüğü için ticari olarak diğer ülkelere karşı üstünlük sağlamayı amaçladığı görülmektedir. Özellikle Kanada Türkiye için örnek

modeli teşkil etmektedir. Nüfusu 30 milyon olan, iklimi tarıma daha az müsait olan Kanada Türkiye’den hem daha kaliteli hem de daha fazla miktarda üretim yapabilmektedir. Bu durum ülkenin tarımsal politikalarının dünya tarımındaki yerini almasında en önemli unsur olduğunu göstermektedir. Bu durum son 30 yılda Türkiye’de ki uygulanan tarım politikalarının geliştirilmesi gerektiği sonucunu ortaya koymaktadır.

Şekil 120. 2017 Bitkisel Üretimler Akdeniz Ülkeleri ve Türkiye (Ton)

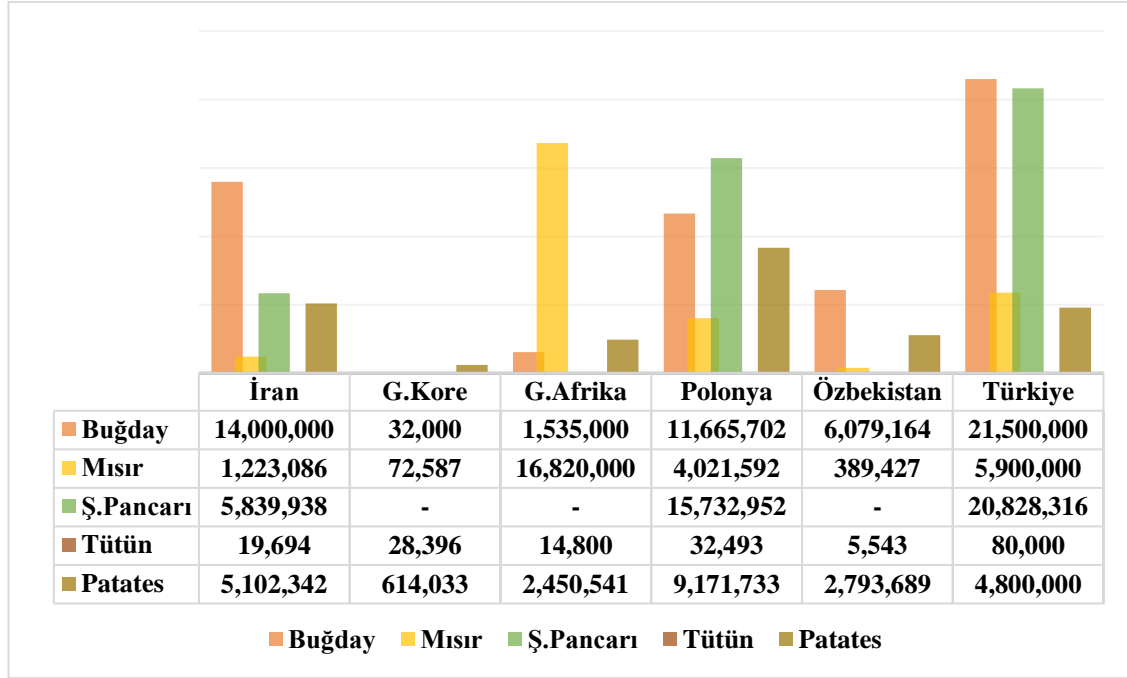
Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC> (25 Aralık 2019).

Bölgede Türkiye’ye rakip olabilecek Akdeniz ülkeleri ve üretimleri incelendiğinde bu ülkelerin potansiyel tarım üretimlerinin etkin olmadığı görülmektedir. Özellikle nüfusları ve ekili arazileri fazla olan İtalya, Mısır ve Türkiye'nin tarımsal üretimlerinin mevcut potansiyellerine daha az etkin üretim gerçekleştirdiği söylenebilir. Bununla birlikte Türkiye Akdeniz ülkeleri ile kıyaslandığında tarımsal üretim anlamında ilk sırada yer almaktadır. Bu durum tüm seçilen tüm ürünler için geçerlidir. İspanya ve İtalya’nın en büyük sorunu ekonomik yapılarının yolsuzluğa elverişli olmasıdır. Bu ülkelerin Kuzey Avrupa’daki ülkelere nazaran ürün verimleri de çok düşük düzeyde seyretmektedir.

Mısır’ın üretim sorununun temelinde ise özellikle sulama ve ekilebilir arazilerin kıtlığının payı büyüktür. Yunanistan’da ülkenin çok dağlık olması tarım açısından bir dezavantajdır. Aslında Yunanistan’da ki asıl sorun verimli arazilerin

şehirleşme ve imara açılmasıyla verimli tarımsal arazilerin kullanılmaması olmuştur. Yine İsrail’de yerleşme ve Araplarla yaşanan siyasi sorunlardan kaynaklanan bir üretim sorunu ile sulamanın yetersiz olması ülkenin doğusunda ekilebilir arazilerin olmaması gibi sorunlar mevcuttur.

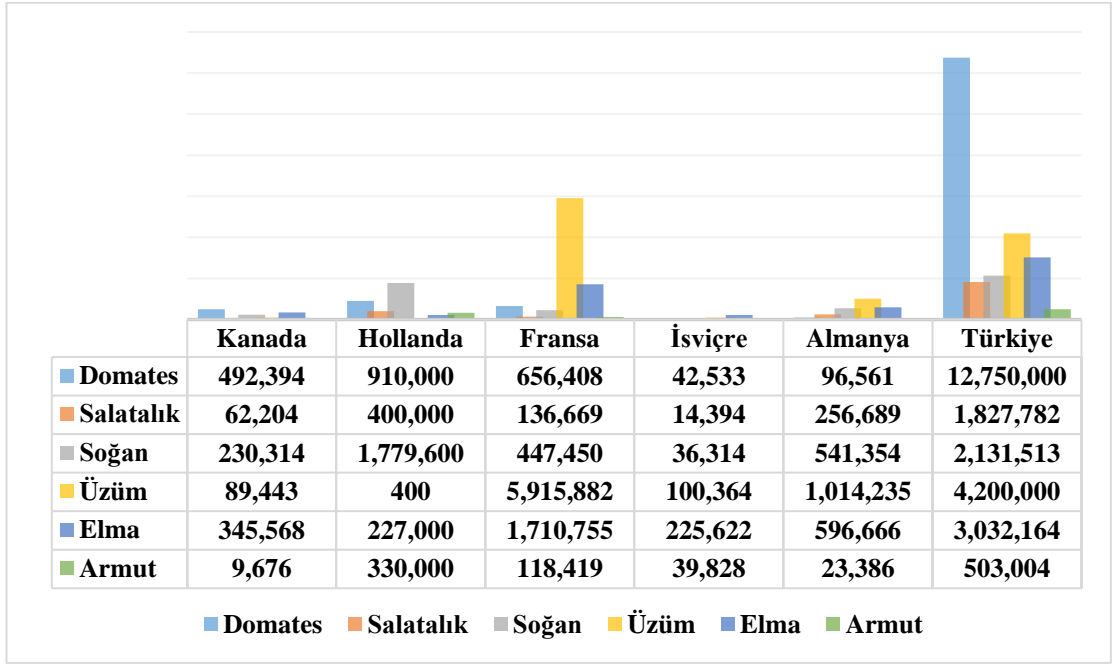
Şekil 121. 2017 Bitkisel Üretimler Farklı Ülkeler ve Türkiye (Ton)

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC> (25 Aralık 2019).

Dünya genelinden seçilmiş farklı yapıdaki ülkeler ile karşılaştırıldığında yine Türk tarımının diğer ülkelere nazaran önde olduğu görülmektedir. Buğday üretiminde birinci sırada iken patates ve mısır üretiminde ikinci sırada yer almaktadır. Özbekistan, İran ve Güney Afrika ekonomilerinde sanayinin ağırlığının az olması tarımsal etkinliğinde az olmasını meydana getirmiştir. Gıda ve İlaç sanayinin varlığı tarımsal üretimin seyrini doğrudan etkilemektedir. Kore cumhuriyetinde ise tarım ülkenin doğusunun engebeli olması hasebiyle güçlükle yapılır. Ayrıca ele alınan ürünler Doğu Asya’da genellikle az tüketilen ürünlerdir. Özellikle Kore’deki tarımsal yapı mahsul üretiminden daha çok balıkçılığa endekslidir. AB üyeliği sonrasında tarımsal kalkınmanın ciddi şekilde desteklendiği Polonya’da ciddi üreticilerden bir tanesidir. Ancak AB yardımlarına rağmen Polonya tarımı nitelikli bir yapıya sahip değildir.

Şekil 122. 2017 Yaş Ürün Üretimi Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye (Ton)

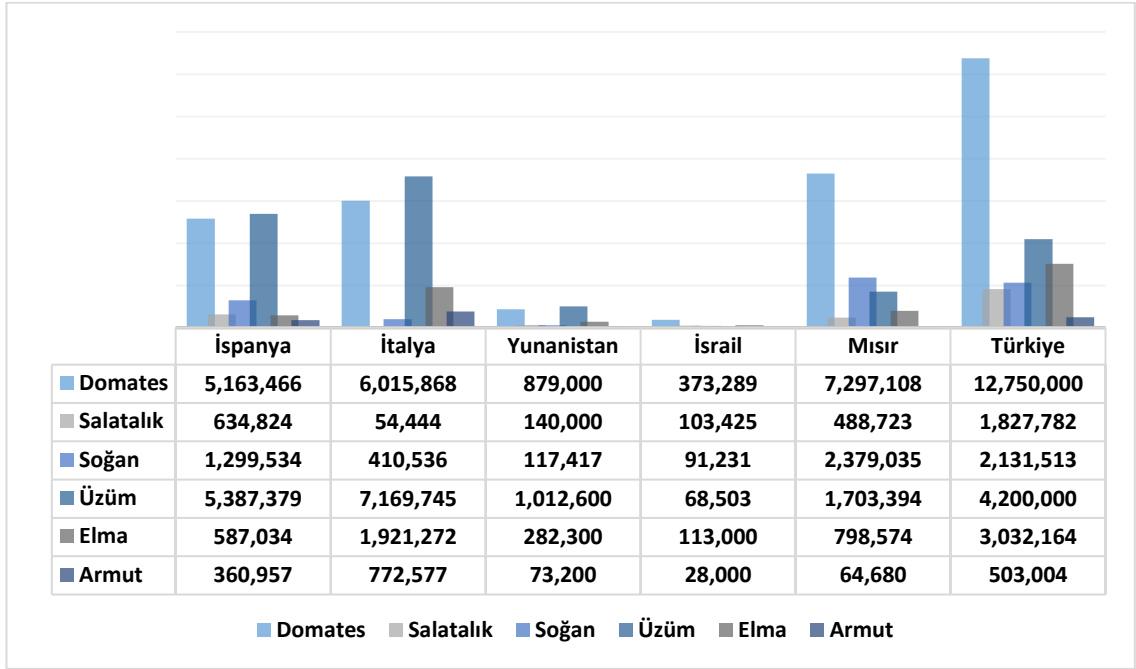

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC> (25 Aralık 2019).

Türkiye'nin yaş meyve ve sebze üretiminin ise 5 ülkeye nazaran önemli düzeyde olduğu görülmektedir. Özellikle yaş meyve ve sebze yetiştiriciliği Avrupa'nın gelişmiş ekonomilerinde dahi yetersizdir. Avrupa'nın en kaliteli tarımını yapan Hollanda ve Fransa bir nebze üretime katkıda bulunmaktadır. Avrupa tarımının yapısı esasen sanayiye bağlıdır. Özellikle üzüm üretimi Fransa'da alkol ve kozmetik sanayinin üretime olan talebinin bir sonucudur. Kuzey ülkelerinde yaş meyve sebze Türkiye, İtalya ve İspanya gibi güneydeki ülkelerden ithal edilmektedir. Üretilen az sayıda olan ürünler ise genellikle organik ve kalitesi yüksek ürünlerdir.

Aynı zamanda geleneksel tarım uygulamalarında verim artırabileceği ve çiftçiler arasında rekabet yaratabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. (FAO, 2018, s. 5) Bununla birlikte tarım sektöründen elde edilen gelirin sanayiden elde edilen gelire göre düşük olması tarım sektöründeki üretimin belli başlı ürünlerde uzmanlaşma sonucunu doğurmuştur. Makineleşme ve makineden alınana verim özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinde yüksek bir seyir izlemiştir.

Şekil 123. 2017 Yaş Ürün Üretimi Rakip Ülkeler ve Türkiye (Ton)

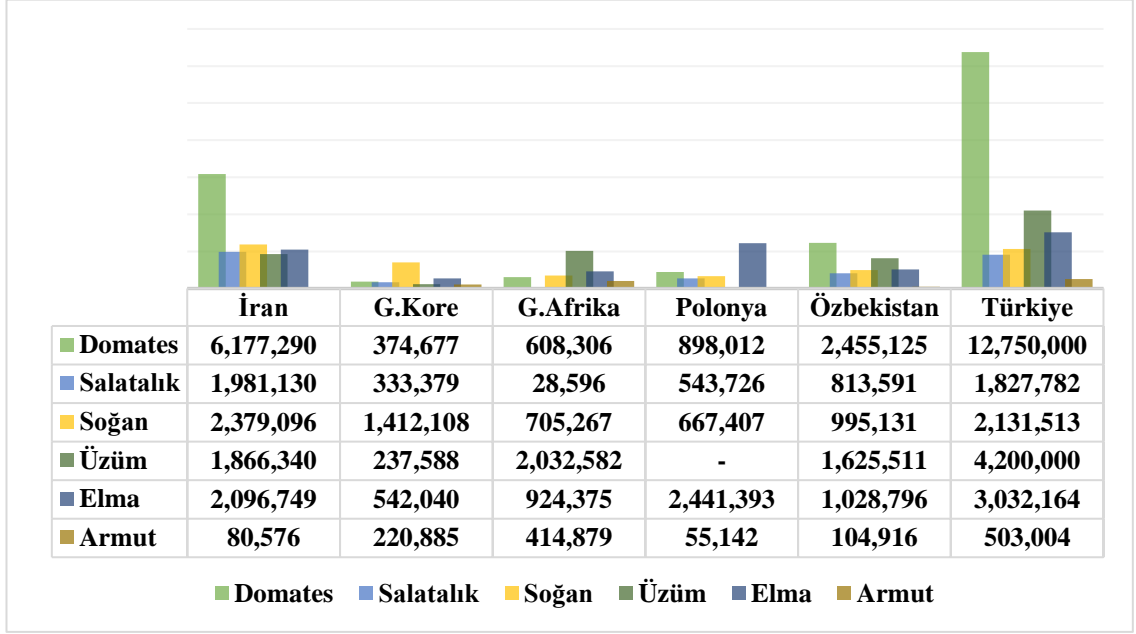

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC> (25 Aralık 2019).

Seçilen rakip Akdeniz ülkelerinin yaş meyve ve sebze üretiminin ise Kuzey Avrupa ülkelerine nazaran daha iyi performans gösterdiği söylenebilir. Ancak Türkiye üzüm haricinde üretim miktarlarının tamamında lider bir konuma sahiptir. Özellikle üzüm üretiminin İtalya, İspanya, Fransa ve Türkiye’de yaygın bir biçimde tercih edilmesi Roma imparatorluğundan kalan tarihi miras ile de örtüşmektedir. Bununla birlikte Türk üzümü değerli ticarete haiz olacak şekilde değerlendirilmemektedir. Türk üzümü genel itibarıyla sofralık ve kurutmalık olarak kullanılmaktadır.

Oysa ticarete haiz olan üzüm şaraplık üzüm olarak bilinmektedir. İspanya, İtalya ve Fransız üzümleri yoğun olarak şarap üretimi için kullanılmakta ve ticaretinden önemli gelir elde edilmektedir. (OIV, 2017, s. 4) Elma üretimi de aynı zamanda Türk yaş meyve sebze üreticiliği için önemli bir ürün olup Türkiye dünyanın önde gelen üreticileri arasında yer alır. Ayrıca yaş meyve ve sebzeler için dondurucu depolarının varlığı üretim yaşanabilecek kayıpları da engellemektedir. Gelişmiş ülkelerde bu depoların varlığının fazla olması özellikle göze çarpmaktadır. (FAO, 2019, s. 33)

Şekil 124. 2017 Yaş Ürün Üretimi Farklı Ülkeler ve Türkiye (Ton)

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC> (25 Aralık 2019).

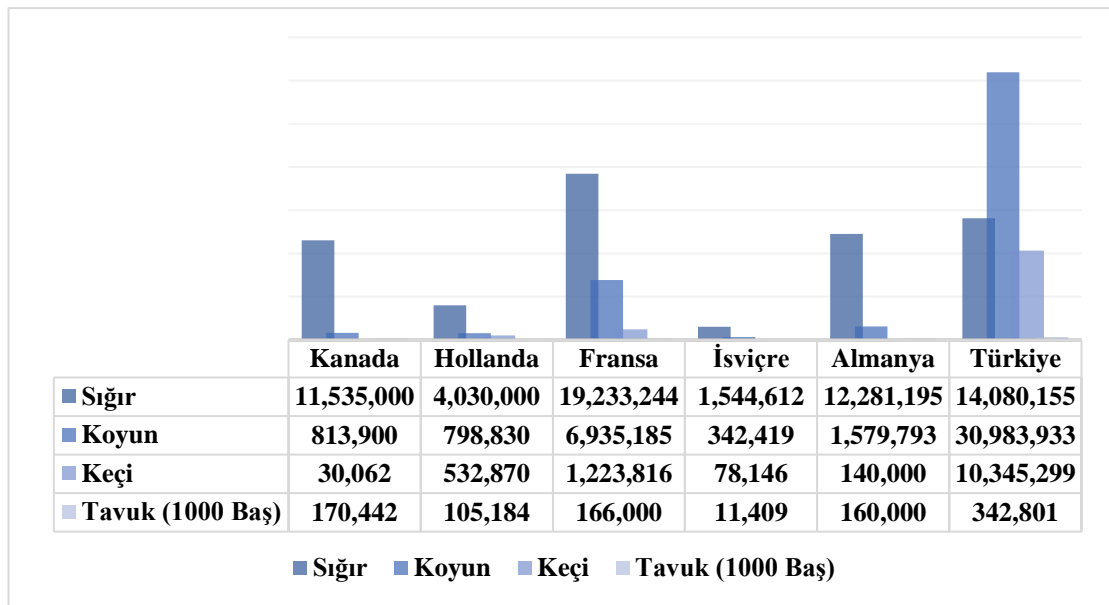
Türkiye’den farklı yapıya sahip ülkelerin yaş meyve ve sebze üretimlerindeki durum incelendiğinde ise yine bu ülkeler içerisinde de Türkiye'nin kesin bir üstünlüğü söz konusudur. Sadece salatalık ve soğan üretiminde İran küçük bir farkla ile önde iken domates, üzüm, elma ve armut gibi ticari sahalarda daha çok tüketilen sebzelerde Türkiye üretim miktarı bakımından ilk sırada yer almaktadır. Gelişmekte olan ülkeler olan Güney Afrika üzüm üretiminde Polonya ise elma üretiminde önemli rakipler arasında yer almaktadır. Ancak Güney Afrika üzüm üretiminde sofralıktan ziyade şaraplık üzüm yetiştirmektedir.

Bununla birlikte doğudaki iki ülke yani İran ve Özbekistan bu grup içerisinde Türkiye'nin ciddi rakipleridir. Özellikle Özbekistan'ın bağımsızlığını çok yakın zamanda kazanmış olması ve ilerleyen yıllarda hızla kalkınmaya devam etmesi ciddi bir rakip haline geleceğini göstermektedir. Özbekistan son dönemlerde özellikle organik tarıma yönelik ciddi atılımlar yapmaktadır. (Nurbekov, Aksoy, Muminjanov, & Shukurov, 2018, s. 14) Bununla birlikte üç ülkenin de verimlilik oranları Avrupa’ya nazaran çok düşük düzeyde kalmaktadır. Yakın doğudaki önemli üzüm üreticisi olan bu ülkelerin üzüm üretimleri şaraplık şeklinde değil kurutmalık veya sofralık tüketime yöneliktir. Güney Kore'nin bu tarımsal alanlarda üretiminin düşük olmasının bir nedeni de önemli bir tarım ihracatçısı olan Çinin bölgede ciddi ağırlığa sahip olmasıdır.

7.1.2. Hayvan Stokunun Mukayesesi

Gelişmiş ülkelerdeki canlı hayvan sayıları verilerine göre 19 milyon ile sığır sayısının en fazla olduğu ülke Fransa iken Türkiye ve Almanya arkasından gelmektedir. Burada dikkat çeken en önemli hususlardan birisi 30 milyon nüfusu olan Kanada'nın 11 milyon adet sığırının yetiştiriyor olmasıdır. Küçük bir nüfusa sahip olmasına rağmen hem süt verimi ve kalite anlamında hem de üretim miktarının etkinliği anlamında diğer beş ülkeden ciddi bir biçimde ayrılmaktadır.

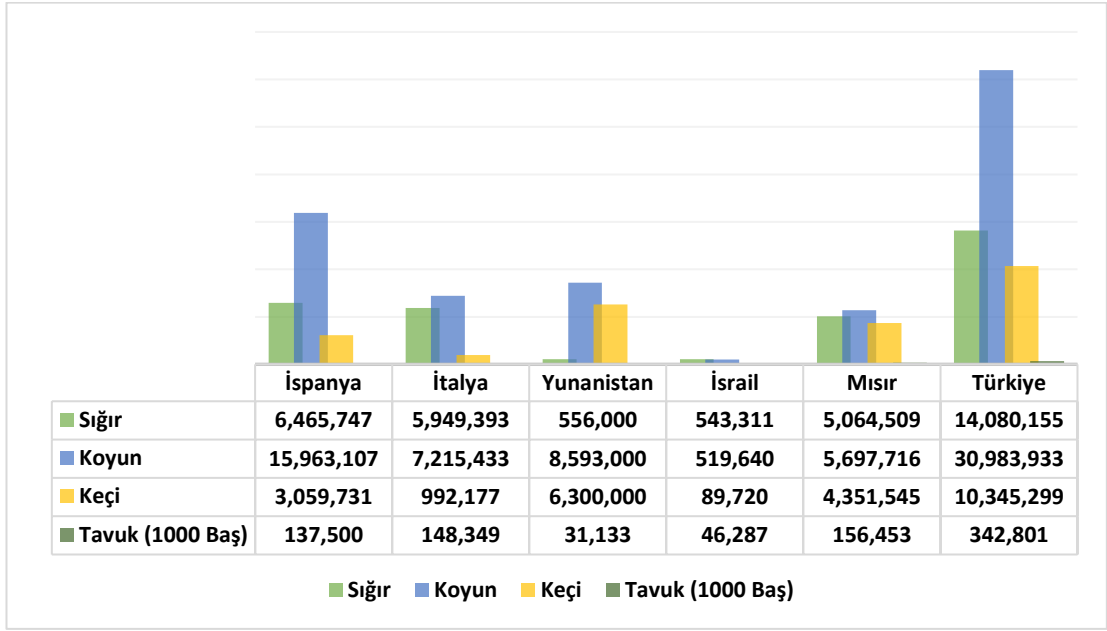
Şekil 125. 2017 Hayvan Stokları Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye (Baş)

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QA> (25 Aralık 2019).

Keza Hollanda'da 4 milyon sığır bulunmakla birlikte bu sığırların süt ve et veriminin üst seviyede olduğu bilinmelidir. Örneklenirse 2017 yılı FAO verilerine göre Hollanda'nın 4 milyon sığırdan elde ettiği süt miktarı 14,5 milyon ton iken Türkiye'nin 14 milyon sığırdan elde ettiği süt 18,7 milyon tondur. Ayrıca Türkiye koyun, keçi ve tavuk sayısında seçilmiş ülkelerin tamamından daha fazla hayvan varlığına sahiptir. Doğaya yaydıkları emisyon gazları nedeniyle Avrupa ülkeleri hayvan sayısının azaltılıp elde edilen verimin artırılmasını amaçlamaktadırlar.

Şekil 126. 2017 Hayvan Stokları Rakip Ülkeler ve Türkiye (Baş)

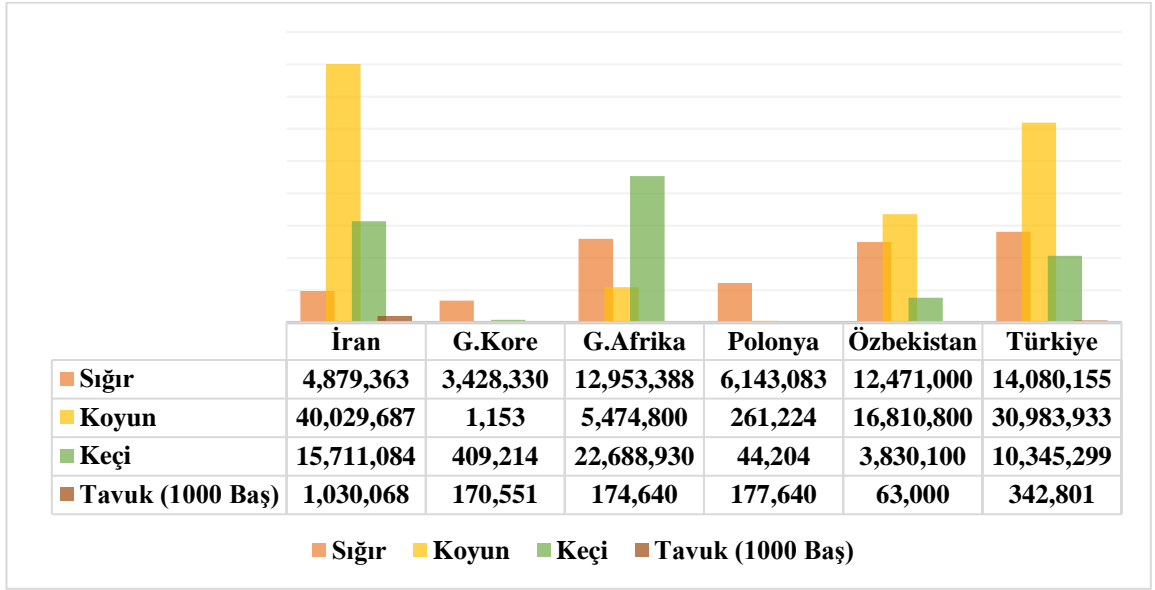

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QA> (25 Aralık 2019).

Akdeniz ülkelerinin hayvan stokları incelendiğinde Türkiye sığır sayısı bakımından ilk sırayı almaktadır. Ancak Kuzey Avrupa ülkelerinde olduğu gibi belirtmiş olduğumuz gibi Akdeniz ülkelerine göre de süt ve et verimi ciddi bir biçimde düşüktür. Örnek vermek gerekirse FAO 2017 verilerine 6 milyon sığıra sahip olan İtalya 11 milyon ton inek sütü üretirken 14 milyon sığıra sahip olan Türkiye 2.7 milyon ton inek sütü üretmektedir. İtalya'nın inek başına elde ettiği süt miktarı 6,3 ton iken Türkiye 3,1 ton inek sütü elde edebilmektedir.

Türkiye için sığır sayısının fazla olması kantite avantajı sağlasa da bu gaz emisyonu açısından ciddi bir dezavantaja dönüşmektedir. Bu durum çevre kirliliğini artırmakta ve çevresel maliyetleri artırmaktadır. Bunun dışında Mısır gibi Ortadoğu ülkelerinin Türkiye gibi süt verimleri düşüktür. Mısır'ın inek sütü verimi hayvan başına 1,3 tondur. İsrail, İspanya ve Yunanistan az sayıda ineğe sahip olmalarına rağmen inek sütü verimleri hayvan başına sırasıyla 13,1 ton, 5,9 ton ile 8,5 ton olarak ölçülmüştür. Küçükbaş hayvancılık ve Tavukçulukta Türkiye ilk sırada yer alır. Özellikle keçi ve koyun sayısının Türkiye tarımında yüksek bir seyir izlemesi tarihsel geleneklere dayanmaktadır.

Şekil 127. 2017 Hayvan Stokları Farklı Ülkeler ve Türkiye (Baş)

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QA> (25 Aralık 2019).

Seçilmiş beş farklı ülkenin hayvan sayıları mukayese edildiğinde ise sığır sayısı en fazla olan ülke yine Türkiye'dir. İkinci sırayı Güney Afrika üçüncü sırayı ise Özbekistan almaktadır. Bununla birlikte hayvan sayıları miktar anlamında düşük olan Polonya ve Güney Kore ise kaliteli hayvan yapısına sahiptir. Özellikle Güney Kore'de hayvan başına elde edilen inek sütü miktarı 10 tondur. Bu sayıyı 6.35 ton ile Polonya takip etmektedir. Son yıllarda AB'nin Polonya tarımını destekleme politikaları süt ve peynir üretiminde Polonya'yı ciddi bir rakip haline getirmektedir. Yakın doğuda yer alan Türkiye, Özbekistan, İran gibi ülkelerin süt verimi düşük olup en düşük süt verimi hayvan başına 2 ton ile Özbekistan'a aittir.

Ancak hayvan sayısının fazla olması Özbekistan'ı süt üretiminde ciddi bir rakip yapmaktadır. Koyun sayılarında ise 40 milyon koyun İran başı çekmektedir. İran'ı 30 milyon koyun ile Türkiye takip etmektedir. Keçi sayısında ise Güney Afrika ve İran'ın üstünlüğü verilere yansımaktadır. Tavukçuluk sektöründe ise 1 milyar baş tavuğa sahip olan İran sektörde lider konumda olup Türkiye için ciddi bir rakiptir. Özellikle son dönemde artan yem fiyatları iki ülkenin tavukçuluk sektörünü de yavaşlatmaktadır.

7.2. Önemli Tarımsal Göstergelerin Mukayese Edilmesi

Bu başlıkta ise önemli tarımsal göstergelere değinmek açısından seçilen on altı ülkenin ilk olarak arazi yapılarının değerlendirilmesinde beş farklı gösterge kullanılmıştır. Bu göstergeler arazi alanı, tarım arazilerinin toplam araziye göre oranı, işlenebilir toprağın toplam araziye göre oranı, orman alanlarının toplam araziye göre oranı ve kalıcı ekim alanlarının toplam araziye göre oranı olarak belirlenmiştir.

7.2.1. Arazilerin Durumu ve Ticari Göstergeler

Gelişmiş tarım ekonomilerinde kalıcı ekim alanlarının düşüklüğü ve orman alanlarının fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu ülkeler içerisinde Hollanda toplam arazinin yüzde olarak en düşük olduğu ülke olmasına rağmen ciddi bir tarım ihracatçısı olup verimli ve kaliteli bir düzeyde tarımsal üretim yapmaktadır. Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi aslında tarımsal üretim potansiyeli tarımsal üretim açısından destekleyici bir güç olmasına rağmen asla tarımsal üretimdeki itici gücün temeli değildir. Tarımsal üretimdeki itici gücün temeli çiftçinin kalitesi, ülkedeki kurumların tarımsal üretime gösterdikleri önem ile yerel belediye ve toprak sahiplerinin tarımsal arazileri korumadaki kıskançlıkları olmuştur. Türkiye, Yunanistan, İtalya gibi ülkelerin arazilerinin büyük bir kısmı dağlık olmasına rağmen kıyılardaki verimli arazilerin varlığı sebebiyle bu dezavantajı ortadan kaldırabilmektedirler.

Özellikle Türkiye ve İtalya'da tarım arazilerinin turizmi geliştirmek için kullanılması ve yok edilmesi tarımsal üretim için en büyük tehlikeyi oluşturmuştur. Türkiye, İspanya ve Yunanistan'ın kalıcı ekim alanları yüzdesinin fazla oluşu toprakların nadasa bırakılmadığı ve dinlendirilmediği sonucunu doğurmaktadır. Bu toprakları dinlendirme işlemine tabi tutmadan sürekli üretim yapmaları toprağın yapısını bozmakta ve verimi düşürmektedir. Özellikle bu ülkelerdeki verimlerin düşük olması büyük ölçüde yapılan bu hatadan kaynaklanmaktadır. Mahsul veriminde en yüksek değeri elde eden ülkeler ülkelerin kalıcı ekim alanları yüzdesinin düşük olduğu görülmektedir. Ayrıca bazı ülkelerin coğrafi yapısına kendine has sorunları vardır.

Tablo 10. 2015 Yılı İtibariyle 16 Ülkenin Arazilerinin Durumu

ÜLKELER	ARAZİ ALANI (Km²)	TARIM ARAZİLERİ (A.A.N %)	İŞLENEBİLİR TOPRAK (A.A.N %)	ORMAN ALANLARI (A.A.N %)	KALICI EKİM ALANI (A.A.N %)
KANADA	9.093.510	6,8902	4,79	38,16	0,51
HOLLANDA	33.690	54,526	30,66	11,16	1,12
FRANSA	547.557	52,463	33,74	31,02	1,80
İSVİÇRE	39.516	38,438	10,08	31,73	0,62
ALMANYA	348.859	47,959	33,96	32,73	0,58
YUNANİSTAN	128.900	48,091	16,84	31,45	8,61
İSPANYA	499.661	53,189	24,57	36,86	9,82
İTALYA	294.140	44,009	22,44	31,60	8,31
İSRAİL	21.640	24,671	13,73	7,62	4,46
MISIR	995.450	3,807	2,87	0,073	0,92
İRAN	1.628.760	28,214	9,017	6,56	1,09
G. KORE	97.445	17,815	15,02	63,46	2,20
G. AFRİKA	1.213.090	79,830	10,30	7,61	0,34
POLONYA	306.190	46,934	35,55	30,81	1,27
ÖZBEKİSTAN	425.400	62,929	10,34	7,56	0,86
TÜRKİYE	769.630	50,083	26,82	15,22	4,26

Kaynak: DB, 2019, <http://api.worldbank.org/v2/en/topic/1?downloadformat=excel> (25 Aralık 2019).

Mısır, İran ve İsrail işlenebilir toprak varlığı anlamında kıt topraklara sahiptirler. Bu sorunu İsrail yüksek verim artışıyla çözmüş bulunmaktadır. İsrail'in en önemli sorunu arazilerdeki paylaşım sorununun bir türlü siyasi manada çözülmemiş olmasıdır. Filistin meselesinin çözülmemesi İsrail'in tarımsal alanda bölge ülkelerine karşı rakip bir üretici olmasını engellemektedir. Orman alanlarının toplam araziye göre oranı incelendiğinde ise Özbekistan, Türkiye, İran, İsrail ve Mısır gibi ülkelerde insanlık tarihi eski olduğundan orman alanları düşük orandadır. Bu bölgelerin insanlık tarihinin en eski yerleşim yeri olmaları tahrip edilen orman miktarını da artırmış bulunmaktadır. Ayrıca Mısır zaten Büyük Sahra Çölünün etkisi içerisinde yer aldığından orman alanları ve ekilebilir arazi çok kıt hale gelmiştir.

Kore ise Uzakdoğu yağmur ormanları bölgesi içerisinde yer aldığından orman alanları ülke arazisinde fazlaca yer tutar. Kuzey kısımlarına doğru ılıman karma

ormanlar görülmekte olup kuzey kesimlerde de ciddi orman varlığı mevcuttur. Son dönemde Kore ekonomisinin sanayisini bacalı ve kirleten nitelikte kurmamış olması orman alanlarının ciddi bir şekilde azalmasını da önlemiş bulunmaktadır. Avrupa ülkelerinin genelinde ise orman alanları toplam arazinin %30'unu geçmiş olup ormanların korunması konusunda Ortadoğu ülkelerine nazaran çok daha ileri noktadadırlar.

Tablo 11. 2015 Yılı İtibariyle 16 Ülkenin Endeksleri ve Ticari Göstergeleri

<u>ÜLKELER</u>	<u>TARIMSAL</u> <u>HAMMADDE</u> <u>İHRACATI</u> <u>(T.İ.P %)</u>	<u>TARIMSAL</u> <u>HAMMADDE</u> <u>İTHALATI</u> <u>(T.İ.P %)</u>	<u>TAHİL</u> <u>ÜRETİMİ</u> <u>(TON)</u>	<u>MAHSUL</u> <u>ÜRETİM</u> <u>ENDEKSİ</u>	<u>HAYVANCILIK</u> <u>ÜRETİM</u> <u>ENDEKSİ</u>
KANADA	4,56	0,93	63.563.000	135,92	83,07
HOLLANDA	3,17	1,71	1.671.654	108,77	119,91
FRANSA	0,93	1,16	72.875.854	101,84	104,09
İSVİÇRE	0,22	0,80	909.913	94,13	107,64
ALMANYA	0,78	1,41	48.866.800	101,01	112,54
YUNANİSTAN	1,82	1,04	4.254.563	86,21	93,36
İSPANYA	0,91	1,18	20.172.557	107,08	101,78
İTALYA	0,68	2,32	17.637.215	91,28	93,95
İSRAİL	0,60	1,04	321.769	97,4	113,43
MISIR	2,59	2,82	23.141.027	119,97	122,94
İRAN	-	-	18.257.727	110,82	106,37
G. KORE	0,82	1,61	5.976.260	92,3	121,78
G. AFRİKA	2,16	0,92	11.917.922	113,43	131,92
POLONYA	1,28	1,62	28.002.726	105,53	109,79
ÖZBEKİSTAN	-	-	8.014.002	162,89	147,47
TÜRKİYE	0,44	2,37	38.632.438	117,94	165,48

Kaynak: DB, 2019, <http://api.worldbank.org/v2/en/topic/1?downloadformat=excel> (25 Aralık 2019).³⁷

Araştırmaya dâhil edilen on altı ülkenin toplam ihracatının ve ithalatının içerisinde tarımsal hammadde ihracatı ve ithalatı verileri gözden geçirilmiştir. Nüfus yapısının tarımsal hammadde ihracatı ve ithalatı üzerinde ciddi bir baskı yaptığı görülmektedir. Avrupa'nın büyük ekonomilerinden olan Almanya, Fransa, İspanya

³⁷ (T.İ.P %) tüm Mal ihracatı ve ithalatı içerisindeki pay.

tarımsal hammadde ihracatı ile tarımsal hammadde ithalatı arasındaki farkın düşük olduğu ülkeler olmakla birlikte iç talebin karşılanması sebebiyle net tarımsal hammadde ithalatçısı konumundadırlar. Oysa Kanada ve Hollanda hem nüfuslarının az olması hem de üretilen üretim miktarlarının fazla olması sebebiyle net tarımsal hammadde ihracatçısı konumundadırlar. Ayrıca yetiştirdikleri ürünlerin kaliteli tarımsal ürünler olması da tarımsal hammadde ihracatını güçlendiren bir unsur olmuştur. Yunanistan ve Güney Afrika'da net tarımsal hammadde ihracatçısı konumunda olmakla birlikte yetiştirilen ürünlerin kalitesi bu iki gelişmiş ekonomiye ülkeye nazaran düşük düzeyde kalmaktadır. Özellikle net tarımsal hammadde ihracatı açısından kötü performans sergileyen iki Avrupa ülkesi İtalya ve Türkiye olmuştur. Türkiye'nin özellikle nüfusunun fazla olması yapılan üretimin iç talep tarafından vakumlanması sebep olmuştur. İtalya'da ise aynı sorundan mustarıptır. Toplam nüfusun sayısı Avrupa geneline göre yüksektir. İtalya ve Türkiye'nin ortak sorunlarından bir tanesi de iki ülkenin verimlerindeki düşük düzeydir. İtalya tahıl verimlerinde biraz daha iyi bir düzeyde olsa da iki ülkenin daha fazla tarımsal ihracat yapabilmeleri için mutlaka üretimdeki verimliliğin artırılması zorunluluğudur.

Türkiye dünya ülkeleri ölçeğinde kalite ve verim konusunda kötü bir performans sergilemektedir. Bunun dışında Fransa, Almanya, Mısır, Polonya ve İsrail tarımsal hammadde ihracatı ve ithalatı arasındaki farkın birbirine yakın olduğu ülkelerdir. Türkiye'nin tarım ekonomisi gelişmiş tarımsal ihracat yapan ülkelere kıyasla tahıl üretiminde potansiyelin çok altındadır. Türkiye'deki tarım ekonomisinin etkin üretim yapamamasının en önemli sebebi tarımda yapılan işlerin kalitesizliği ve kötü tohum kullanımının çok yaygın olmasıdır. Tahıl üretiminde özellikle Fransa ve Kanada'nın ciddi bir verimli bir üretim gerçekleştirdiği söylenebilir. Özellikle Türkiye'nin Kanada ve Fransa gibi ülkelere nazaran tahıl üretim miktarının ciddi bir şekilde düşük düzeyde seyretmesi sergilenen kötü bir performansa işaret etmektedir. Mahsul üretim endeksleri ve Hayvancılık üretim endeksleri çeşitli ülkelere göre yıl bazında değişimleri göstermekle birlikte bu endeksler üretim ve hayvan stoklarındaki azalmayı ve artmayı göstermektedir. Türkiye'nin mahsul ve hayvancılık üretim endeksleri 1995 yılından bugüne kadar sürekli artma eğilimi göstermiştir. Endekslerde temel yıl 2006 olarak ele alınmıştır.

7.2.2. Ürün Verimleri ve Tarımsal Göstergeler

On altı ülkenin seçilmiş tarım tarımsal göstergeleri incelendiğinde Ortadoğu ülkelerinin yani Özbekistan, İran Mısır ve Türkiye'nin ormancılık ve balıkçılık üretiminin GSYİH içerisindeki payı gelişmiş ülkelere oranla daha fazladır. Eski Sovyet ülkelerinden olan Özbekistan %30,77 ile ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 12. 2015 Yılı İtibariyle 16 Ülkenin Tarımsal Göstergeleri

<u>ÜLKELER</u>	<u>TARIM, ORMANCILIK, BALIKÇILIK (G.İ.P%)</u>	<u>GÜBRE TÜKETİMİ (Kg/Hektar)</u>	<u>TAHİL VERİMİ (Kg/Hektar)</u>	<u>SU ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ (TON)</u>
KANADA	1,71	91,61	4359	1.050.066
HOLLANDA	1,72	269,12	8752	447.396
FRANSA	1,60	170,40	7570	669.029
İSVİÇRE	0,64	208,93	6432	3616
ALMANYA	0,65	202,22	7497	291.653
YUNANİSTAN	3,79	118,27	4251	172.588
İSPANYA	2,60	151,50	3240	1.265.453
İTALYA	2,01	134,12	5384	347.531
İSRAİL	1,18	243,60	4529	21.718
MISIR	11,39	631,33	7117	1.518.944
İRAN	10,48	100,94	2230	983.897
G. KORE	2,08	368,98	6815	3.334.113
G. AFRİKA	2,08	58,51	3531	579.742
POLONYA	2,20	174,09	3727	242.399
ÖZBEKİSTAN	30,77	228,40	4851	59.852
TÜRKİYE	6,90	106,66	3307	670.873

Kaynak: DB, 2019, <http://api.worldbank.org/v2/en/topic/1?downloadformat=excel> (25 Aralık 2019).³⁸

Gelişmiş Avrupa ekonomilerinde ise oran Almanya ve İsviçre'de %1'in altındayken ciddi tarımsal ihracat potansiyeli olan Kanada, Hollanda ve Fransa gibi ülkelerde bu oran %1,5'un üzerindedir. İtalya, İspanya, Yunanistan ve Polonya gibi

³⁸ (G.İ.P%) GSYH içerisindeki payı ifade eder.

ülkelerde bu oran %2'nin üzerinde seyretmektedir. Gübre tüketimi konusu değerlendirildiğinde ise gübre tüketiminin Kanada, Güney Afrika ve Türkiye'de düşük olduğu görülmektedir. Bu ülkelerde ürün verimlerinin düşük olmasının gübre tüketiminin düşük olmasıyla ciddi bir ilişkisi vardır. Tahıl verimi hektar başına 8752 kilogram olan Hollanda'da gübre tüketimim hektar başına 269 kilodur. Almanya, Hollanda, İsrail, Mısır ve Özbekistan gibi ülkeler yüksek gübre tüketimi ile verimi ciddi bir biçimde artırmaktadır. Türkiye su ürünleri üretiminde ise birçok ülkeye nazaran daha az ve verimsiz avcılığa sahiptir. Mısır ve İran'a ile kıyaslandığında üretim etkin ve potansiyelin altında seyir izlemektedir. Bu duruma özellikle 1980 sonrası sanayileşmenin yarattığı kirliliğinde ciddi etkisi vardır. Bölgede Yunanistan, Türkiye ve İsrail'in balıkçılık sektörü üretimin etkinliğiyle ilgili ciddi sorunlara sahiptir. Balıkçılık özellikle Güney Kore gibi Doğu Asya ülkelerindeki geleneklere bağlı olarak daha fazla gelişmiş olmakla birlikte Okyanuslarla çevrili olan Kanada'da büyük miktarlarda üretim yapılmaktadır.

Tablo 13. 2017 Yılı İtibariyle 16 Ülkenin Seçilmiş Ürün Verimleri (Kg/Ha)

<u>ÜLKELER</u>	<u>DOMATES</u> (Kg/Hektar)	<u>PATATES</u> (Kg/Hektar)	<u>ÜZÜM</u> (Kg/Hektar)	<u>ELMA</u> (Kg/Hektar)
KANADA	78.244	12.888	7.710	25.041
HOLLANDA	508.379	45.972	5.633	32.647
FRANSA	187.335	42.321	7.952	40.085
İSVİÇRE	227.449	40.697	6.805	59.280
ALMANYA	258.184	46.786	10.116	17.594
YUNANİSTAN	66.090	28.510	9.947	29.406
İSPANYA	84.852	31.596	5.735	19.215
İTALYA	60.309	27.731	10.699	33.553
İSRAİL	73.843	34.224	8.627	38.175
MISIR	39.996	26.384	21.867	26.300
İRAN	40.181	31.710	13.151	17.541
G. KORE	61.945	24.707	16.550	16.203
G. AFRİKA	75.985	36.172	17.054	38.573
POLONYA	78.483	27.850	-	13.843
ÖZBEKİSTAN	40.590	35.701	15.697	10.884
TÜRKİYE	68.156	33.601	10.074	17.291

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC> (25 Aralık 2019).

Seçilmiş ürün verimleriyle ilgili verilerde daha önce belirtmiş olduğumuz verimin kötü olması Türk tarım ekonomisi açısından en önemli sorunu meydana getirmektedir. Kimi ürünlerde ekilen alanın bol olması hasebiyle miktar yönünden bu dezavantaj kapatılmış gibi görünse de verimsizliğin neden olduğu kötü ve kalitesiz üretim etkinlik sorununu ortaya çıkarmaktadır. Gelişmiş bir tarım ekonomisi olan Hollanda'nın Domatesten aldığı verim hektar başına 508 kilo iken Türkiye'de bu oran 68 kilo olarak ölçülmüştür.

7.2.3. Önemli Tarımsal Yapı Göstergeleri

Makineleşme verileri incelendiğinde ise Kanada, Fransa, İtalya, Almanya, Türkiye ve Polonya'nın makineleşmeyi başardıkları görülmektedir.

Tablo 14. 1985-2000 16 Ülkenin Tarım Makineleri

<u>ÜLKELER</u>	<u>1985</u>	<u>1990</u>	<u>1995</u>	<u>2000</u>
KANADA	714,000	750,000	715,000	729,000
HOLLANDA	183,373	182,228	172,596	148,500
FRANSA	1,491,200	1,440,000	1,311,700	1,264,000
İSVİÇRE	104,994	114,386	112,400	109,600
ALMANYA	1,641,625	1,567,500	1,215,700	989,488
YUNANİSTAN	183,410	215,755	236,197	253,785
İSPANYA	633,210	740,830	805,593	899,700
İTALYA	1,227,134	1,429,756	1,522,463	1,643,613
İSRAİL	26,254	27,400	24,900	23,500
MISIR	51,856	57,000	89,080	86,255
İRAN	150,000	215,000	228,600	228,000
G. KORE	12,389	41,203	100,412	191,631
G. AFRİKA	169,500	145,000	130,193	72,300
POLONYA	924,642	1,185,000	1,319,388	1,306,700
TÜRKİYE	582,291	689,650	776,863	941,835

Kaynak: DB, 2019, <http://api.worldbank.org/v2/en/topic/1?downloadformat=excel> (25 Aralık 2019).³⁹

³⁹ Özbekistan'a ait herhangi bir veri bulunmadığından tabloda yer almamıştır.

İran, Mısır, Güney Afrika gibi ülkelerde makineleşme düşük düzeyde seyretmektedir. Bununla birlikte makineleşmenin aşırı düzeye ulaşması tarım ekonomisi açısından risk ve maliyetler doğurmaktadır. Özellikle Türkiye, Fransa ve Polonya'nın makine sayısı verilerinden hareketle aşırı makineleşme emareleri görülmektedir. Aşırı makineleşmenin, istenmemesinin en önemli nedeni toprağın işlenirken zarar görme potansiyelinin artmasıdır. Önemli olan toprağın çokça işlenerek üretim miktarlarının artırılması değil az ekilip, az işlenip ve dinlendirilerek üretim miktarının verimli bir biçimde artırılmasıdır. Toprağın birim zamanda fazla işlenmesi o toprağın gelecekteki veriminin ortadan kaldırılması anlamına gelir. Bu esasa bağlı olarak son dönemde verimli tarım ülkelerindeki makineleşmenin azaldığı görülmektedir.

Tablo 15. 1985-2000 16 Ülke Sulanan Alanlar (Ha)

ÜLKELER	1985	1990	1995	2000
KANADA	1077	1035	1085	1145
HOLLANDA	488	434	329	498
FRANSA	1589	1970	2510	2634
İSVİÇRE	25	25	25	38
ALMANYA	470	482	485	485
YUNANİSTAN	1124	1130	1235	1321
İSPANYA	3217	3402	3527	3735
İTALYA	3587	3858	3642	3856
İSRAİL	233	206	194	206
MISIR	2497	2648	3283	3291
İRAN	6800	7000	7264	7870
G. KORE	948	984	907	880
G. AFRİKA	1128	1200	1355	1498
POLONYA	340	302	201	89
ÖZBEKİSTAN	-	-	4223 ⁴⁰	4200
TÜRKİYE	3375	4071	4186	4745

Kaynak: DB, 2019, <http://api.worldbank.org/v2/en/topic/1?downloadformat=excel> (25 Aralık 2019).

⁴⁰ Özbekistan'a ait 1995 yılı verisi bulunamadığından 1996 verisi kullanılmıştır.

On altı ülkenin sulama verileri mukayese edilirse İran, Özbekistan, Türkiye, İtalya ve İspanya'nın aşırı derecede sulama yaptıkları ve toprağın verimini azalttıkları verimlerin düşük niteliğinden kolayca görülmektedir. Sulama bitki üretimi için kritik önem arz etmiş olsa da aşırı sulamanın topraklara zarar verdiği, verimli toprak yapısını ortadan kaldırdığı bilinmektedir. İran'ın son derece verimsiz olan kehriz⁴¹ adı verilen sulama sistemi salma sulamaya dayalı olduğundan ciddi verim kayıplarına sebep olmaktadır. Bu sistem Türkiye'nin bazı doğu bölgelerde çiftçiler tarafından da geleneksel bir biçimde uygulanmaktadır. Türkiye'de salma sulamanın yaygınlığı üretimdeki verimsizliğin ana nedenleri arasındadır.

Bölümün genel değerlendirmesi yapılırsa; Gelişmiş ülkelerin tarımsal yapılarının yüksek verim, düşük ekim ve yüksek oranda nadas usulüne bağlı olduğu gözden geçirilen verilerden de görülmektedir. Sulama ve Makineleşmenin verimli tarım için gerekli olduğu aşırı biçimde kullanılmasının ise tarım üretimini engelleyici nitelikte olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin dünya tarım üreticilerine nazaran düşük verimde üretim yaptığı görülmüştür.

Üretim miktarlarının yüksek olması bu dezavantajı ortadan kaldırmış görünse de Türk tarım ekonomisi tarımsal hammadde ithalatının düşürülüp ihracat yapan bir ülke olarak piyasalarda yer almak istiyor ise verimsizlik sorununu mutlaka çözmesi gerekmektedir. Verimsizliğin ana kaynağının gübre tüketimindeki düşük düzey, sulamanın kalitesizliği, vahşi makineleşme, verimli arazilerin turizm vs. gibi amaçlarla ortadan kaldırılması olarak tespit edilmiştir.

---

⁴¹ Farsçada Qanat olarak ifade edilir. Alt tabakada olan su kaynağının üzerindeki kaya tabakasına temizlik ve sonradan müdahale edilmek için dikey kuyular açılır bu kuyuların altından bir tünel geçirilir ve bu tünel bir tarafla alt tabakadaki su kaynağına bağlanır. Tünelin diğer tarafı kaya tabakasının toprak veya ovaya bakan kısmından delinerek suyun tünel yoluyla ovaya veyahut çöl arazilerine yayılması sağlanır. Ortaçağda önemli bir sulama metodu olup dönemine göre verimli sayılabilecek bir sulama yöntemi iken günümüzde geleneksel bir sulama çeşididir.

8. TÜRK TARIMININ YAPISI VE SORUNLARI

8.1. Türkiye’de Tarımsal Yapının Durumu

Beşinci ve son bölümde yapı ve sorunlar üzerinde istatistiki veriler temel alınarak aktarılacaktır. Tarımsal yapı başlığı içerisinde tarımsal desteklemeler, tarımsal krediler, tarımsal sigortalama, tarımsal istihdam ile ücretler, tarımsal işletmelerin durumu, toprak ve tarım reformu meselesi ve arazi toplulaştırması konuları üzerinde durulacak bu konulara ait istatistiki veriler ile birlikte sorunların ana sebeplerine yönelik değerlendirmeler yapılacaktır.

8.1.1. Tarımsal Desteklemeler, Krediler ve Sigortalama

Türkiye’de tarımsal desteklemeler ile yetkilendirilen kuruluş Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumudur. AB mevzuatına uyum çerçevesinde kurulmuştur. (TKBADB, 2008, s. 76) Türkiye Avrupa birliğine giriş süreci sebebiyle katılım öncesi yardım aracı olan IPA’dan yararlanmaktadır. IPA kırsal kalkınma için IPARD⁴² fonlarını kullanılmaktadır. IPARD hibelerinin %75’i Avrupa Birliği tarafından karşılanmakta %25’lik kısmı ise Türkiye tarafından karşılanmaktadır.

---

⁴² Açılımı “*Instrument for Pre-Accession Assistance Rural Development*” olup IPARD-2 programı desteklemelere 2023 yılına kadar devam edecektir.

Tablo 16. 2012-2019 IPARD Hibe Ödemeleri ve Bütçesi

	IPARD-1 (2012-2016)	IPARD-2(2017-2019)
Desteklenen Proje Sayısı	10.694	3.747
Ödenen Hibe	3,2 Milyar TL	612 Milyon TL
Ödenecek Hibe	-	1,1 Milyar TL
Oluşan Yatırım	6,8 Milyar TL	3,4 Milyar TL
Sağlanan İstihdam	57,000	3000

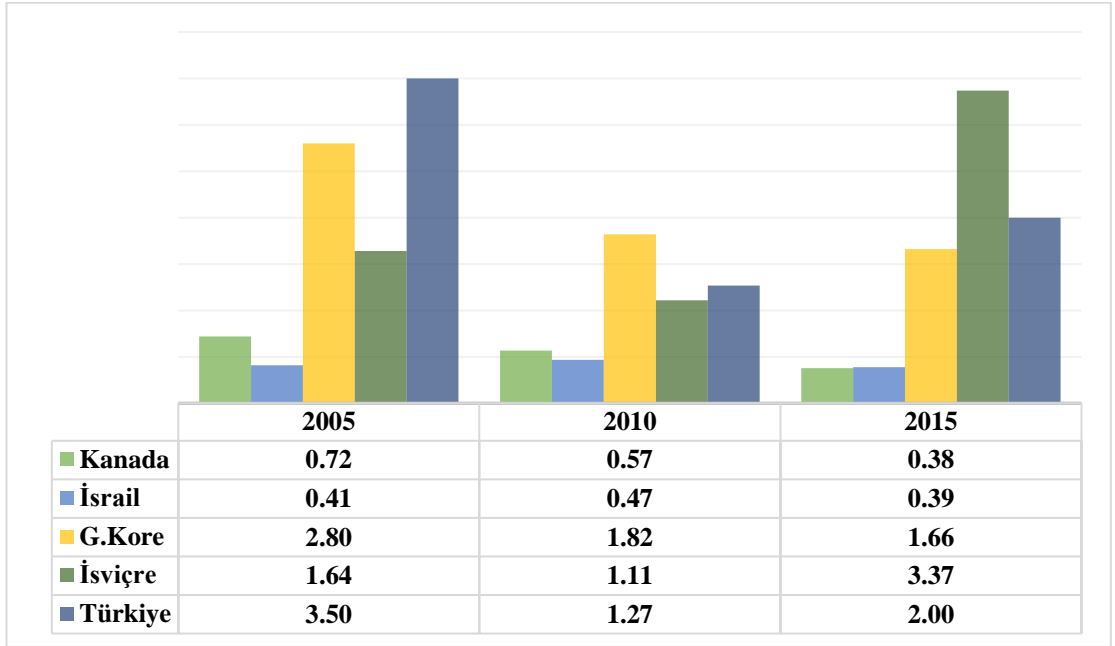
Kaynak: TOB, 2019, <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/TKDK.pdf> (20 Aralık 2019).

IPARD-1 kapsamında 3,2 Milyar TL hibe ödemesi gerçekleştirilmiş ve bu çerçevede 57 bin istihdam sağlanmıştır. 2012-2016 yılında ödenen hibeler ciddi miktarlara ulaşmakla birlikte bu hibeler AB ile yapılan anlaşmalar gereği yapım işleri, yeni makine alımı, danışmanlık hizmetleri ve görünürlük harcamalarına kullanılabilen, canlı hayvan alımı, arazi ve kurulmuş bina alımı ve ikinci el makine alımlarında kullanılmamaktadır. Bu kriterler bu hibelerin kullanımının tarım üzerindeki kalitesini sorgular hale gerekmektedir. Çünkü özellikle canlı hayvan alınamaması kıstası fiziki yatırımdan ziyade parasal yatırıma işaret eder.

Ekonomik kuralların gelenek haline gelmediği gelişmekte olan ülkelerde bu tür parasal yatırımların farklı ve amaçsız işlerde kullanılması yaygındır. Bu hibeler genelde çiftçiler tarafından tüketim ihtiyaçları için kullanılmaktadır. Bu fonların canlı hayvan alımında kullanılmaması hayvancılığın doğrudan desteklenmesine olanak sağlamasada özellikle sığırların yaydığı emisyon gazlarının azaltılmasının amaçlanmış olduğu da düşünülebilir.

Ayrıca bu hibelerin kullanılmamış teçhizat alımlarında kullanılabilmesi de bu yardımların Türk tarımını kalkındırmaktan ziyade Avrupa pazarındaki makine üreten satıcılara alıcı bulmak maksadı taşıdığı da görülmektedir. Bu durum iki taraflı bir zombi ekonomisi ilişkisinin meydana geldiğini göstermektedir. Bu sebeplerle IPARD hibelerinin daha çok üniversitelere yönlendirilmesi ziraat fakültelerinin kaliteli hale getirilmesi ve biyolojinin geliştirilmesi gibi hususlara yönlendirilmesi Türk tarımı açısından kalite sorununu çözmeye ve hibelerin daha etkin kullanılması hususunda daha kalıcı bir çözüm sağlayacaktır.

Şekil 128. 2005-2015 Toplam Tarımsal Desteklerin GSYH'ye Oranı (%)

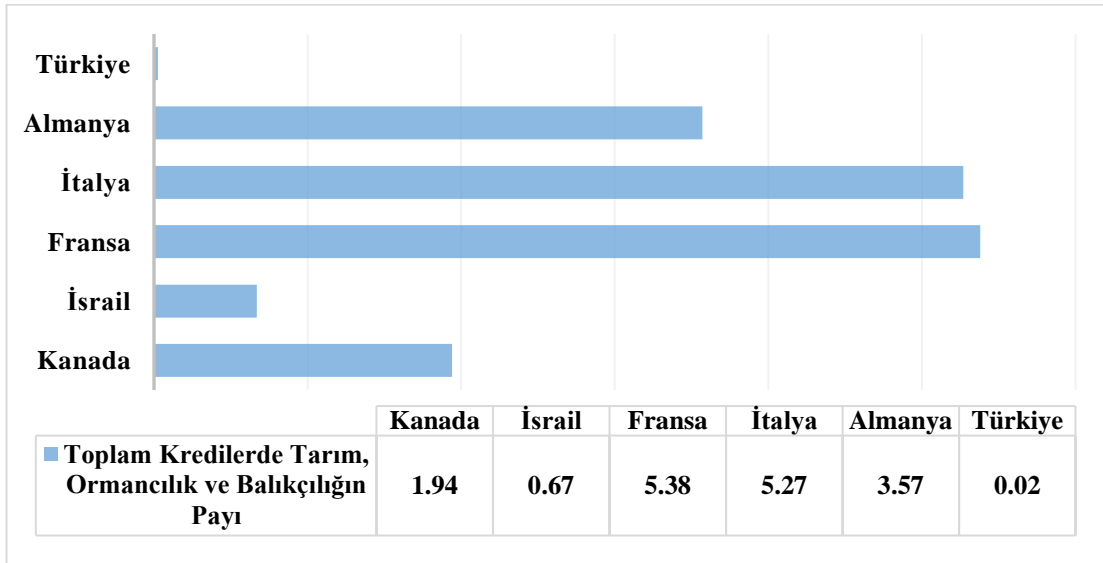

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/MK> (25 Aralık 2019).

Tarımsal desteklerin GSYH'ye oranı kalkınma planlarının değerlendirilmesinde açıklamış bulunduğumuz şekilde hedefler dâhilinde meydana gelmiş tarımsal desteklerin azaltılması 2010 yılına kadar temel politika olmuştur. İlerleyen yıllarda bu desteklerin arttığı verilerden görülmektedir. Ancak bu desteklerin çiftçi ve mühendislerin eğitim ve araştırma projelerine ayrılması ciddi bir önem arz etmektedir. Bu desteklerin genelde parasal ödemeler şeklinde aktarılması bu hibe ve kaynakların kalitesiz kullanımına neden olur.

Özellikle 1980 yılından beri verilen tüm tarım destekleri kalite üretkenliği artıran esaslara uygunluğa göre değil popülist yaklaşımlara göre verilmiştir. Bir başka açıklayıcı gösterge olan toplam kredilerin kullanım amaçları verisinden de tarımın payının ciddi manada düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte İtalya örneğinde görüldüğü üzere yüksek düzeyde seyretmesi de kalite yaratma hususunda bir anlam ifade etmemektedir.

Şekil 129. 2017 Toplam Kredilerde Tarım Sektörünün Payı (%)

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/IC> (25 Aralık 2019).

Burada esas önemli olan kredi kullandırışlarında kullanılan bu kredilerin geri dönüşünü sağlayacak kaliteli ve zeki çiftçilere fırsat eşitliği sağlamasıdır. Geçmiş dönemlerde de kendisi ve tarımsal üretim piyasasını destekleyecek kaliteli üretim yapacak çiftçilerin en önemli yardımcılarından birisi fon ihtiyacının giderilmesine yardımcı olan krediler olmuştur. Türkiye’de tarımsal kredilerin toplam kullanılan krediler içerisinde 0,02 gibi bir oran ile aşırı düşük seyretmesi sektörün bankalara olan güvensizliğini göstermektedir. Bu kredilerin ciddi çiftçilere dağıtılması elzem olduğu gibi kullanımı teşvik amaçlı bankalara da bu konuda ciddi teşvikler ve özendirici avantajlar sağlanması gerekmektedir.

Tablo 17. 2006-2019 Tarım Sigortaları Verileri

Toplam Poliçe Sayısı	12.277.159 Adet
Toplam Sigorta Bedeli	200.220.557.790 TL
Toplam Prim	10.270.316.970 TL
Toplam Devlet Prim Desteği	5.434.662.170 TL
Ödenen Tazminat Miktarı	5.696.335.815 TL

Kaynak: TOB, 2019, <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/TRGM.pdf> (20 Aralık 2019).

Türkiye’de önceki yıllarda tarımdaki risklere karşı herhangi bir sigortalama işlemi yapılmaz iken bu uygulama 14/06/2005 tarihli 5363 Sayılı "Tarım Sigortaları Kanunu" ile ortaya çıkmıştır. Önemli bir güven mekanizması olan TARSİM

uygulaması riskleri engellemek açısından uygun bir ortam yaratmıştır. Amaçları ise kurumun resmi sitesinin kurumsal tarihçesinde şu açıklamalar ile yer almaktadır;⁴³

“Kanun kapsamına alınan riskler ile ilgili olarak yapılacak sigorta sözleşmelerinde standardın sağlanması, riskin en iyi koşullarda transferi için uygun ortam oluşturulması, oluşacak hasarlarda tazminatın tek merkezden ödenmesi ve tarım sigortalarının geliştirilmesi, yaygınlaştırılması amacıyla yönelik olmak üzere bir Sigorta Havuzu kurulmuştur. Bu havuza ilişkin tüm iş ve işlemler, bu havuza katılan sigorta şirketlerinin eşit hisselerle ortak oldukları Tarım Sigortaları Havuz İşletmesi A.Ş. tarafından yürütülmektedir. Sigorta şirketleri, tarım sigortası sözleşmelerini havuz adına ve havuz tarafından belirlenen standart poliçeler üzerinden yapar ve prim ile riskin tamamını havuza devreder. Devlet, bu Kanun kapsamında yapılacak sigorta sözleşmelerine münhasır olarak çiftçi adına sigorta primine destek sağlamaktadır. Devlet prim desteğinin miktarı her yıl için ürün, risk, bölge ve işletme ölçekleri itibariyle, Cumhurbaşkanı kararıyla belirlenecektir.” Bu önemli uygulama ayrıca riskleri azalttığından tarım sektörüne girecek oyuncuları teşvik etme hususunda da önemlidir. Bu havuzda toplam 10 milyar TL birikmiş ve bugüne kadar 5,6 milyar TL tazminat ödenmiştir.

8.1.2. Tarımsal İstihdam ve İşletmelerin Durumu

Tarımsal istihdam ve tarım sektöründe çalışanların kazandığı ücretlerde tarımsal yapının sağlığı açısından en önemli gösterge niteliği gösterir. Bununla birlikte ücretlerin yukarı ya da aşağı yönlü hareketlenmesi tarım sektöründe üreticilerin üretime yönelik kararlarını da etkilemektedir. 2005 yılından bugüne kadar asgari ücret ile birlikte tarım sektöründe de ücretler artmaktadır. Ancak özellikle tarım sektöründe kadınlara ödenen ücretlerin asgari ücretten bile düşük olduğu verilerden açıkça görülmektedir. Bu durum köy ve kırsal kesimde yaşayan kadınların dış dünya ile daha az uyum sağlaması ve eğitim düzeyinin düşük olmasıyla yakından ilişkilidir. 2015

---

⁴³ İlgili açıklamanın tamamına <https://web.tarsim.gov.tr/?den> ulaşılabilir.

yılından itibaren ücretlerin nispeten 2010 yılına nazaran asgari ücretin üzerine çıktığı görülmektedir.

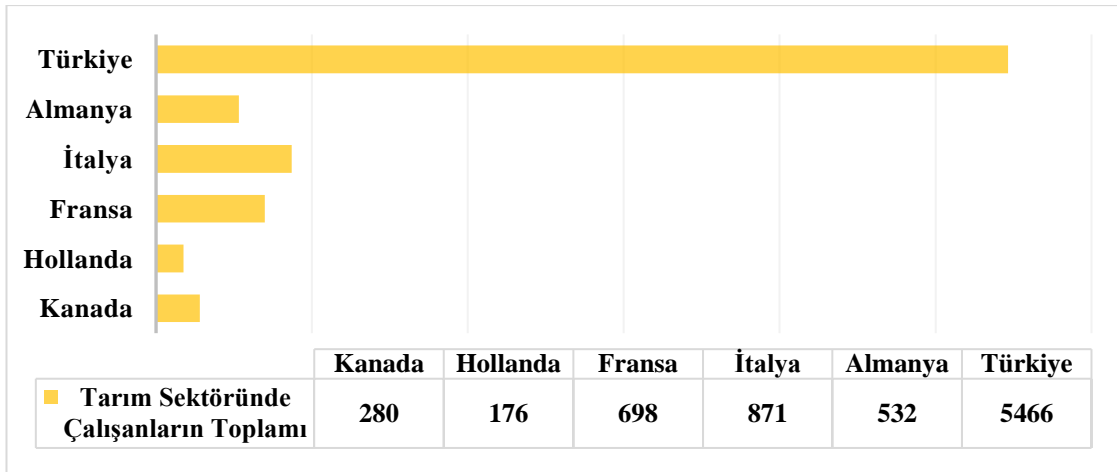
Tablo 18. 2005-2018 Tarım Kesiminde Çalışanların Ücret Düzeyleri (TL)

Yıllar	Aylık Asgari Ücret (TL)	Erkek Tarım İşçilerinin Aylık Ortalama Ücreti (TL)	Kadın Tarım İşçilerinin Aylık Ortalama Ücreti (TL)
2005	488,7	403	314
2010	760,50	906	732
2015	1,273,50	1,563	1,332
2018	2,029,50	2,187	1,638

Kaynak: TÜİK, 2019, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1567 (20 Aralık 2019).

Ancak tarımsal ürünlerdeki yaşanan fiyat artışları üretici lehine bir gelişmeyken işçi ücretlerinde aleyhte bir harekete sebep olmaktadır. Tarımsal piyasalardaki istihdamın niteliksiz olması sebebiyle ürün fiyatlarının artması üreticilerin üretimi artırmalarına sebep olurken öte yandan daha fazla emeğe ihtiyaç duymaları sonucunu doğurur ve mevcut vasıfsız işsizlerin kayıtdışı bir biçimde tarımsal işgücüne katılıp işçi ücretlerinin düşmesine sebep olur. Tarımsal piyasalarda ücretlere yansıyan bu baskı kadın tarım işçilerinin aldığı ücretlerde daha fazla hissedilir. Bununla birlikte tarımsal piyasalardaki ücretlerin asgari ücretle genelde paralel biçimde hareket etmesi Türkiye’de tarımsal piyasalardaki üretimin kalitesizliğine de ayrıca işaret eder.

Şekil 130. 2017 Tarım Sektöründe Çalışanların Toplamı (1000 Kişi)

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/OE> (25 Aralık 2019).

Türkiye’de tarımsal sektörde çalışanların toplamının 5,4 milyon olarak ölçülmesi de şaşırtıcı olmamıştır. Üretimde kalite sorunları olan ve ihracat yapamayan üreticilerin olduğu tüm sektörlerde doğası gereği emek arz edenlerde kalitesiz olacağından elde edilen veri tahmin edilen bir yapıda olmakla birlikte en çok tarımsal ihracat yapan ülkelerde bu sayının ciddi düşük olması bu olguyu destekler niteliktedir.

Tablo 19. 2016 Tarım İşletmelerinin Ekonomik Büyüklüğe Göre Dağılımı

<u>EKONOMİK BÜYÜKLÜK SINIFI (TL)</u>	<u>TOPLAM İŞLETME (%)</u>
6,600 TL’den Küçük	21,7
6,600 TL İle 26,640 TL Arası	36,3
26,640 TL İle 83,250 TL Arası	27,5
83,250 TL İle 333,000 TL Arası	12,7
333,000 TL İle 832,500 TL Arası	1,4
832,500 TL den Büyük	0,3

Kaynak: TÜİK, 2016, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2748 (20 Aralık 2019).

Türkiye’nin tarımsal işletmelerinin yapısı tarım sektörünün ihracat potansiyeli ve milli gelirin artırılması ve nüfusun beslenmesi anlamında önem arz etmektedir. Ayrıca sektörün niteliği ve verimliliği hakkında önemli bilgi ve bulguları içermektedir. İşletmelerin büyüklüğünün sınıflandırılması Türk lirası cinsinden değerleri esas alınarak tabloda gösterilmiştir. İncelenen verilerde değeri 83,250 TL üzerinde ölçülen işletmelerin oranı sadece % 14,4 olup tarım sektöründe şirketleşmenin başarısız olduğu anlamına gelmektedir. Türkiye’de genellikle tarımsal hammadde ancak gıda sanayi tarafından işlenerek katma değerli ürün haline getirilebilmektedir. Tarımsal piyasalarda küçük ve orta ölçekli çiftçi yoğundur. İstihdam piyasalarındaki kayıtdışılığın ana kaynağı bu sebepten dolayı ortaya çıkmaktadır. Sektörde kayıtdışılığın yaygın olması vergi kayıplarına da neden olmaktadır.

Tablo 20. 2016 Büyükbaş Hayvan Yetiştiren İşletmelerin Stok Büyüklükleri

Büyükbaş Hayvan Sayısına Göre İşletme Büyüklüğü (Baş)	Büyükbaş Hayvanı Olan İşletme (%)	Büyükbaş Hayvan (%)
1-4	44,5	7,9
5-9	22,2	10,5
10-19	17,0	16,4
20-49	11,8	24,8
50-149	3,9	20,9
150-299	0,4	5,1
300 +	0,2	14,4

Kaynak: TÜİK, 2016, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2746 (20 Aralık 2019).

Hayvancılık ile uğraşan işletmelerin yapısı da aynı niteliktedir. Üç yüz baştan fazla büyükbaş hayvanı olan işletme veya çiftçi sayısı sektörün tamamına nazaran sadece % 0,2 pay almaktadır. Türkiye sınırları içinde tarım sektöründe üretim yapan işletmelerin ekseriyetle İngiliz tabiriyle “low value” yani düşük değerli yapıda olduğu görülmektedir. Türk tarım sektörünün en önemli sorunlarından bir tanesi olan bu durum hem sektörün düşük verimde çalışmasına, kayıt dışılığa ve hem de büyük çevre felaketlerinin yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Büyük vergi mükelleflerinin olduğu sektörlerde hem kayıtdışılık hem de kalite yaratma anlamında daha fazla etkinlik vardır. Bu nedenle bu sektör içerisinde özel sektörün desteklenmesi için adımların atılması akıllıca bir politika olacaktır.

8.1.3. Tarım ve Toprak Reformu ile Arazi Toplulaştırma

Toprak reformu kavramının pek çok tanımı yapılmaktadır. Çok çeşitli tanımlar arasında kimi zaman tarım reformuyla karıştırılmakta ve bu iki kavram birbiri yerine kullanılmaktadır. Çeşitli kişi ve kurumlar da “toprak reformu” derken bundan anladıkları her zaman bir değildir. Bu nedenle bu iki kavramı tanımlamak gerekmektedir. Dünya Bankası “Toprak Reformu” adıyla 1975 yılında yayınladığı bir broşürde; toprak reformunu, “*Toprak düzeninin yapısını değiştirmek, toprağın*

verimliliğini artırmak ve topraktan daha fazla yarar sağlamak amacıyla, toprak kullanımını kontrol ve toprak mülkiyetine müdahale etmek” olarak tanımlamaktadır. Toprak reformu geniş anlamı ile “toprakla insan arasındaki ilişkileri düzenleyen kurumsal bir yapı değişikliğidir.”

Geleneksel anlayış ile toprak reformu ise, toprak mülkiyetinin parçalanarak, bu toprakların, onların üzerinde çalışan topraksız ve az topraklı köylülere dağıtımını belirtir. Bu anlayışa göre, büyük araziler kanunlaştırılarak bunları işleyene, kiracı - ortakçı gibi kimselere veya topraksız ve az topraklı çiftçilere dağıtmakta; ya da aynı işlem devlet arazisi parçalanarak yapılmaktadır. Bu tür reformlar İkinci Dünya Savaşından sonra birçok ülkede uygulanmıştır. Tarım reformu ise tarım arazilerindeki yapısal bozuklukları iyileştirme olarak tanımlanabilir. Tarım reformu üretimi artırmayı amaçlar ve tarım sektörünün gereksinim duyduğu kredi, pazarlama, eğitim, yayım, araştırma, örgütlenme ve donatım gibi hizmetler anlatılmak istenir. (Korkut, 1984, s. 13-14)

Ancak bugünkü toprak reformu anlayışı, toprak ve tarım reformunu birbiriyle iççice olarak görmektedir. Toprak reformu yalnızca bir toprak paylaşım işlemi değildir. Sanayileşmeyi ve kalkınmayı engelleyen unsurları aşan bir dizi önlem bütünü durumundadır. Buna göre yönetsel organ ve hizmetlerin kurulması, kredi hizmetleri, kooperatifler, pazarlama, tarımsal yayım ve araştırmalar, eğitim olanakları ve sağlık hizmetleri de toprak reformu kavramının içine girmektedir. Toprak reformu uygulamaları ülkelerin içinde buldukları siyasal yapıya göre farklılıklar göstermektedir. Sosyalist ülkelerde toprak reformu programları daha geniş uygulama olanağı bulmuştur.

Başlıca hedef büyük toprak mülklerine el konup bunların topraksız ve az topraklı köylülere dağıtımıdır. Kamulaştırma işlemlerinde bu ülkelerin büyük bir bölümünde eski toprak sahibine herhangi bir ödeme yapılmamıştır. Bazı ülkelerin toprak reformu kanunlarında kamulaştırma bedelinin ödenmesinden bahsedilmekteyse de (Macaristan, Küba gibi), uygulamada çok az sayıda toprak sahibine ödeme yapılmıştır. (Korkut, 1984, s. 14-15)

Tablo 21. 1871-1990 Dünyada Toprak Reformu Uygulayan Bazı Ülkeler

<u>YILLAR</u>	<u>ÜLKE</u>	<u>YILLAR</u>	<u>ÜLKE</u>
1871	Japonya	1960	Endonezya
1915-1934	Meksika	1960	Honduras
1945	Romanya	1960	Panama
1945	Macaristan	1960	Nikaragua
1946	Tayvan	1960-1990	Venezüella
1949	Çin	1960	Ekvator
1950	İtalya	1961	Kolombiya
1950	Mısır	1961	Kosta Rika
1950	Hindistan	1961	Fransa
1951	İran	1962	Peru
1953-1996	Bolivya	1962	Dominik Cum.
1958	Irak	1962	Şili
1958	Suriye	1963	Cezayir
1959	Pakistan	1964- 1986	Filipinler
1959-1990	Küba	1973	Türkiye

Kaynak: Metin Türker. (2010). Dünya’da ve Ülkemizde Toprak ve Tarım Reformu Uygulamaları. 45, s. 42.

Reform uygulamalarından sonra ise verim açısından küçük işletmelerin yeterli olmadıkları düşünülerek, hemen hemen tüm sosyalist ülkelerde işletmelerin kolektifleştirilmesine gidilmiştir. Kapitalist ülkelerde ise toprak reformu, kırsal kesimin refah düzeyini yükseltici bir önlem olarak düşünülmüştür. Bu ülkelerde uygulama daha çok geri kalmış bölgelere yöneltilmiştir. Genellikle, bu ülkelerde yapılan kamulaştırmalarda, eski toprak sahibine toprağın bedeli ödenmiş ve toprak dağıtılan çiftçilerden de aldıkları topraklar için bir bedel alınmıştır. (Korkut, 1984, s. 15)

Türkiye’de ise TÜİK tarafından yayınlanan Tarımsal Yapı Araştırması 2016 verilerine göre arazisi olmayan işletmelerin yüzdelik oranları ve tarım arazilerinin yüzdelik oranları dekara göre değişmekle birlikte ortalama %5 ile %1 arasındadır. Bu veri Türkiye’de topraksız kalmış çiftçi sayısının çok az olduğunu göstermektedir. Önceki yıllarda bu oran daha yüksek oranlarda olsa dahi 1980 sonrası tarımsal nüfus ciddi azalış gösterdiğinden bu nüfus bugün şehirlere göç etmiş bulunmaktadır. Türkiye’de toprak reformu meselesi siyasi partilerin şişirdiği ve sürekli kavgaya

tutuştugu mesele olarak kalmıştır. 1940'lı yıllardan itibaren siyasi amaçlı adımlar atılmak istenmiş ise de ancak ne sol partiler nede sağ partiler böyle bir uygulamaya yanaşmamıştır. Genelde önceki dönemlerde var olan hazine arazileri topraksız köylülere dağıtılmıştır.

Tablo 22. 1961-2014 Tarım Reformu

Yıllar	Toplulaştırılan Arazi (Ha)	Dağıtılan Arazi (Ha)
1961-2002	450.000	39.289
2002-2014	4.532.785	93.519

Kaynak: TOB, 2019, <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/TRGM.pdf> (20 Aralık 2019).

Bununla birlikte eldeki veriler incelendiğinde Türkiye’de toprak reformuna ihtiyaç yoktur. Türkiye’de asıl ihtiyaç tarım reformudur. Ayrıca toprak reformu nüfusun fazla olduğu ülkelerde toprakların bölünmesine sebep olduğundan makineli tarımı ve çiftçiler arasındaki toprak kavgalarını artırdığından sorunlara sebep olur. Ayrıca özel mülkiyete ters olan bu durum ekonomik yapıya da darbe vurmaktadır. Tarım reformu anlamında Türkiye’de toplulaştırılan arazi 2002-2014 arasında 4,5 milyon hektarı bulmuştur. Yine dağıtılan arazilerde de hektar bakımından üç kat artış meydana gelmiştir.

8.2. Türk Tarımında Kalite Sorunları

Bu başlıkta Türk tarımının kalitesi işlenecektir. Öncelikle 1980 yılından itibaren yapılan tüm kalkınma planlarının tarımla ilgili hedef ve amaçları verilip değerlendirilecektir. Bununla birlikte Türkiye’ye has olan bu sorunlar Terör olaylarının etkisi, sulamanın kalitesi, üretim yapılan bölgenin seçimindeki kıstaslar gibi konular verilere dayanılarak incelenecektir.

8.2.1. Kırsal Kalkınma ve Beşeri Faktörler

Fizyokrat düşünürler bir ülkenin kalkınmasındaki kilit rolün tarım sektörüne ait olduğunu düşünürler. Onlara göre toprağı işlemek ve ondan alınan ürünler ile gelir elde etmek esastır. Etkinlik sadece tarım sektöründe mevcuttur. Günümüzde ise tarım sektöründen elde edilen gelirler ile bu emeğin karşılığına dayalı olarak belli bir miktar tasarruf ederek kaliteli ve ciddi sanayi ve hizmet yatırımlarına aktarmak sağlıklı kalkınmanın anahtarıdır. Tarım sektörünün özellikle tasarruflar anlamında büyümeye yaptığı katkılar bu tasarrufların iyi şekilde kullanıldığında ülkeleri şaşırtıcı şekilde sağlıklı kalkındırdığı bilinmektedir. Mesela Adam Smith Ulusların Zenginliği adlı kitabında ABD'nin kalkınmasının en önemli sebeplerinden birisinin verimli tarım arazileri ve tarımsal üretim olduğunu belirtmektedir. Bu görüşünü Ulusların zenginliğinde şu şekilde dile getirir:

“...İyi toprakların çokluğu nedeniyle Amerika'da ve Batı Hint Adalarında kurulmuş Avrupa kolonileri eski Yunan'inkileri bile kat be kat geride bıraktı. Ana kente bağlılık bakımından eski Roma'ya benziyorlardı. Ancak Avrupa'ya olan uzaklıkları hepsinde de az çok bu bağımlılık etkisini hafifletti. Konumları, az çok onları ana ülkenin hem gözünden hem de gücünden irak tuttu...” (Smith, 2011, s. 148-149)

Bir ülkedeki Gıda, İlaç, Mobilya ve Kozmetik sanayinin temeli ciddi tarım yapılmasından kaynaklanır. Fransız L'Oréal, Danone, Lancôme, Garnier ve Sanofi, Hollandalı Unilever, İsviçreli Nestle ve Roche, Kanadalı Kraft bu ciddi tarımsal altyapının ve bilgi ekonomisinin gücüne dayanır. Oysa 24 Ocak 1980 kararları ve sonrasında uygulanan politikalar bu prensibe uymamış tarım sektörünü ihmal ederek sanayi sektörünü geliştirmeyi amaç edinmiştir. Sanayi sektörüne yapılacak yatırımları emeğin ürünü olan tasarruflardan daha ziyade sermayenin ürünü olan borçlanma ve borçlanma faizine katlanarak yapmaya çalışmış olsada bu durum gayri safi milli hasılda tarım sektörünün yerini küçültmüş ve sanayi ile hizmet sektörünün ağırlığını artırmış olsa da kaliteli üretim mekanizması bugün dahi kurulamamıştır. Kaliteli üretim mekanizmasının temeli aslında tarımsal işgücünün niteliğinde de kaynaklanmaktadır. Özellikle kalkınmanın hızlandığı ülkelerde tarımsal işgücünde kadınlarının oranının ciddi bir şekilde azaldığını göstermektedir. Dünya Gıda ve Tarım

Örgütünün Çin’de yaptığı çalışmada bu biçimdeki bulgulara rastlanmıştır. (Fuglie, Gautam, Goyal, & Maloney, 2019, s. 66)

Tablo 23. 1979-2023 Kalkınma Planlarında Amaçlar ve Değerlendirilmesi

YILLAR	AMAÇLAR VE POLİTİKALAR	NİTELİĞİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ
1979-1983 (4)	Nüfusun Beslenmesi, İşlenebilir Toprakların Artırılması, Tarımsal İhracatın Artırılması, Destekleme Politikalarının Düzenlenmesi	MİKTARA YÖNELİK – KISMEN BAŞARILI
1985-1989 (5)	Çiftçilerin Sorunlarının Araştırılması, Tarıma Teknoloji Transferi Yapılması, Yaş- Meyve Sebze Üretiminin Güçlendirilmesi	MİKTARA YÖNELİK - BAŞARISIZ
1990-1994 (6)	Nüfusun Beslenmesi, Tarımsal İhracatın Artırılması, Sulamanın Geliştirilmesi	MİKTARA YÖNELİK - BAŞARISIZ
1996-2000 (7)	Kurumlar Arası Koordinasyonun Geliştirilmesi, Nüfusun Beslenmesi, Tarımsal İhracatın Artırılması, Destekleme Politikalarının Düzenlenmesi, AT’ye Uyum, Hayvan Kalitesinin Yükseltilmesi	MEVZUATIN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK - BAŞARISIZ
2001-2005(8)	Gıda Güvenliğinin Sağlanması, Tarım Bilgi Sistemi Kurulması, Tarımsal Sigortalama Kurulması, Nüfusun Beslenmesi, Erozyonun Engellenmesi, AB’ye Uyum, Tarımsal Kurumların Özelleştirilmesi	KALİTEYE VE MEVZUATA YÖNELİK- KISMEN BAŞARILI
2007-2013(9)	Rekabete Dayalı Düzenin Oluşturulması, Arazi Toplulaştırması Yapılacak, Tarımsal Destek Alımlarının Durdurulması	MEVZUATA YÖNELİK - BAŞARISIZ
2014-2018(10)	Nüfusun Beslenmesi, Arazi Toplulaştırması Yapılacak, Sulamanın Geliştirilmesi, Katma Değerli Yüksek Ürünlerin Üretilmesi	MİKTARA YÖNELİK – KISMEN BAŞARILI
2019-2023 (11)	Tarım Sayımı Yapılacak, Tarımsal Desteklerin Artırılması, Sulamanın Geliştirilmesi, Tarımda Dijitalleşme Sağlanacak, Tarımsal Üretim Artırılacak	MİKTAR VE KALİTEYE YÖNELİK – HENÜZ BAŞLADIĞINDAN DEĞERLENDİRİLEMEDİ

Kaynak: CSBB, 2019, <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> (22 Aralık 2019).

Yukarıdaki tabloda ise 1979 ile 2023 arasındaki tüm kalkınma planları incelenmiş hedef ve amaçları değerlendirilerek yapılan tarımsal üretim ve kalite koşulları esas alınarak değerlendirme yapılmıştır. Bu yıllar içerisinde kimi hükümetler üretim miktarının artırılmasına kimileri ise mevzuatın geliştirilmesine yönelik politikalar geliştirmiş ancak kalitenin artırılmasına yönelik hedefler planlarda çok az yer almış aldysa da genelde yerine getirilememiştir. Kırsal kalkınmanın en önemli dayanaklarından birisi de kırsal bölgelerde güvenliğin sağlanmış olmasıdır. Özellikle

1980’lerde Güney Doğu Anadolu bölgesinde başlayan terör olaylarından itibaren bölgede hayvancılığın gerilediği gibi iddialar çeşitli basın organlarında dile getirilmiştir. Bu nedenle o tarihlerde bölgedeki hayvan durumu özellikle incelenmiştir.

Tablo 24. 1984-2002 Terör Olaylarının Hayvancılığa Etkisi

YILLAR	İLLER	SİĞİR SAYISI
1984	DİYARBAKIR, ŞANLIURFA, MARDİN	490,377
1984	MUŞ, BİTLİS, SİİRT, VAN, HAKKÂRİ	116,059
1991	DİYARBAKIR, ŞANLIURFA, MARDİN	606,551
1991	MUŞ, BİTLİS, SİİRT, VAN, HAKKÂRİ	395,399
2002	DİYARBAKIR, ŞANLIURFA, MARDİN	442,469
2002	MUŞ, BİTLİS, SİİRT, VAN, HAKKÂRİ	495,639

Kaynak: DİE. (1992). Genel Hayvan Sayımı 1984. s. 7-40. ve DİE. (1992). Genel Hayvan Sayımı 1990. s. 72-83.

İlgili yıllarda ki hayvan ve tarım sayımları bu bölgedeki hayvan sayılarının mevcut iddianın aksine arttığını göstermektedir. Bu artışların en önemli sebebi tarımın bu bölgenin kalkınmasına yardımcı ana sektör olarak düşünülmesi ve tarımsal yatırımların bu bölgelere kaydırılması olmuştur.

Tablo 25. 2018 Pamuk Üretiminde Birim Maliyetler

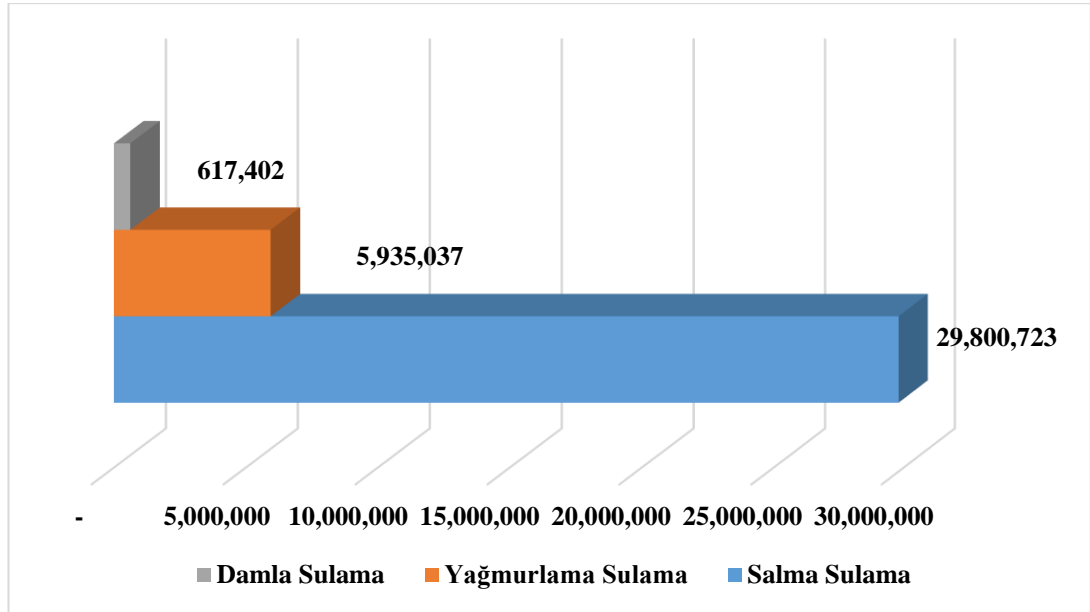
KURUMLAR	TL/DEKAR	TL/KG
İzmir Ticaret Borsası (Makinalı Hasat)	1627	3,57
Aydın Ticaret Borsası	1618	3,55
Söke Ziraat Odası (Makinalı Hasat)	1838	4,03
Menemen Ziraat Odası (Makinalı Hasat)	1738	3,81
TARİŞ (Makinalı Hasat)	1411	3,09
Adana Ticaret Borsası	1487	3,26
ÇUKOBİRLİK	1440	3,16
Antakya Ticaret Borsası	1764	3,87
Şanlıurfa Ticaret Borsası (Kanalet sulama)	1705	3,74
Şanlıurfa Ticaret Borsası (Pompaj sulama)	2095	4,59
Diyarbakır Yenişehir Ziraat Odası	1101	2,41

Kaynak: GTB, 2018, <https://www.gtb.org.tr/dosya/pdf/2018-yili-pamuk-sektor-raporu.pdf> (20 Aralık 2019).

Oysa Türkiye'nin Kuzey ve Güney Doğu bölgeleri kaliteli ve verimli tarıma uygun topraklara sahip değildirler. Bu bölgelerde makineli tarımın yapılmasının maliyetli olması ve su ihtiyacının fazla olması bu bölgelere kaydırılacak tarımsal yatırım ve emeğin meyvelerinin verimsiz üretimle geri alınacağı bilinmemesi de yaygın yapılan hatalardan birisidir. Üretim yapılırken birim maliye hesaplarının ciddi yapılması gerekir.

Birim maliyet hesapları yapılmayan tarımsal üretimin sonu kalitesiz ve kötü üründen ibarettir. Bu tarz üretim faaliyetlerinde bulunmak büyük tarımsal işletmelerinde gelişmemesine de sebep olur. Tabloda kurumların pamuk üretimi listelenmiş olup en ucuz maliyetli pamuk dekar başına 2,41 TL ile Diyarbakır'da üretilmektedir. (GTB, 2018, s. 6-7) Bu nedenle maliyetlerin yüksek olduğu yerlerde üretim yapmak veya üretimi siyasi sebeplerle bu bölgelere kaydırmak tehlikeli sonuçlar doğurur ve sonunda üretim durdurulmak zorunda kalır.

Şekil 131. 2001 Türkiye'de İşletmelerin Sulama Sistemleri (Daa)

Kaynak: TÜİK, 2001, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=296 (20 Aralık 2019).

Sulama işleminin kalitesi ve verimliliği tarımda üretim verimliliği açısından büyük önem arz etmekle birlikte maliyetlerin düşmesine de yardımcı olmaktadır. Özellikle kaliteli sulama zirai verimi kat kat artırmaktadır. Türkiye'de kullanılan sulama sistemlerinin de teknolojik bakımından olarak geri olduğu görülmektedir. Türk zirai üreticilerinin salma sulama denilen son derece ilkel bir yöntemi kullandıkları

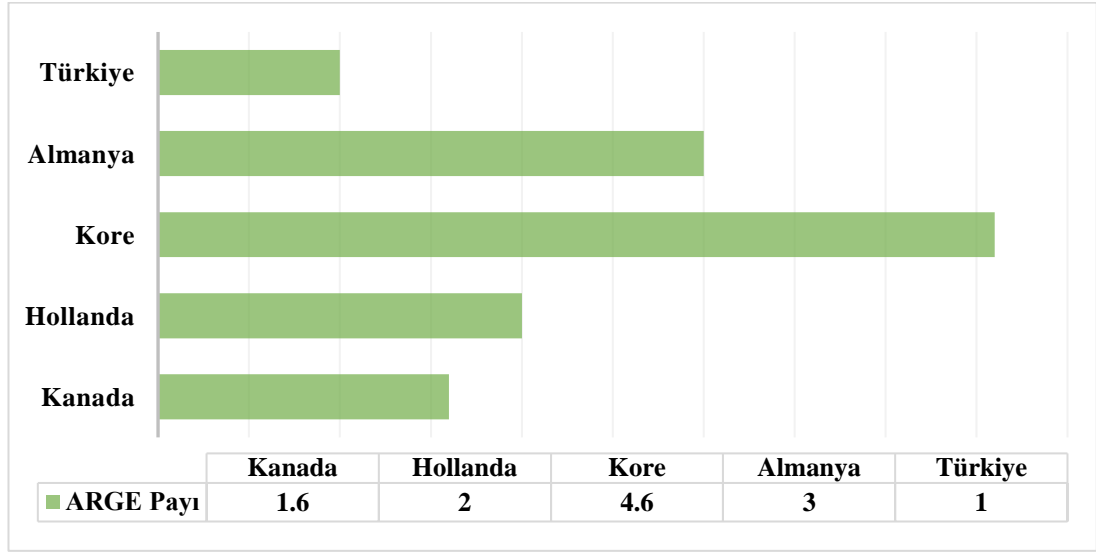
verimli sulama konusunda herhangi bir bilgiye sahip olmadıkları görülmektedir. Ayrıca bazı çiftçiler bu sistemlerin maliyetini fazla bularak sulamanın kalitesine önem vermemektedirler. Türkiye'nin sulama sistemlerine hâkim olan salma sulama sistemi erozyona da sebep olmaktadır. Sulama yapan devlet işletmeleriyle ilgili veriler ise DSİ tarafından toplanmış ve yayınlanmıştır. (Aytaç, 2011, s. 2)

Özellikle sulama ve su kalitesiyle ilgili tüm verilerin bir enstitü şeklinde kurulacak bir kurumla kapsamlı ve detaylı yayınlanması ve kaliteye dair çeşitli ölçümlerin yapılması büyük önem arz etmektedir. Miktar esasıyla yapılan sulamanın artık verimsiz olduğu günümüz tarımı açısından bilinen bir gerçektir. Öyle ki günümüzde elektrolize edilmiş su kullanımının özellikle tartışıldığı gelişmiş batılı ülkelerde klasik sulamanın önümüzdeki on yıl içerisinde terk edilmesi planlanmaktadır. Kısacası geleneksel sulama yöntemleri yirmi birinci yüzyılda yerini verimli sulamaya önümüzdeki yıllarda ise verimli sulama yerini ilmi veyahut bilimsel sulamaya bırakacaktır.

8.2.2. Arge, Eğitim, Zirai Mücadele ve Organik Tarım

Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlarından bir tanesi ARGE faaliyetleri ve harcamalarının hem kamu tarafında hem de özel şirketlerde düşük olması hususudur. ARGE faaliyetlerinin düzenli hale getirilmesinin ekonominin sağlığını sağlamlaştırıcı etkide bulunduğu herkesçe bilinen bir olgudur. Bununla birlikte Türkiye'nin gelişmiş ülkelere nazaran GSYH'si düşük olmasına rağmen ARGE'ye ayrılan pay daha düşük miktardadır. Oysa her alanda kalite artırılmak isteniyorsa ARGE'nin payı %5'in üstünde olmalıdır.

Şekil 132. 2017 GSYİH İçerisinde ARGE'ye Ayrılan Pay (%)

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/AE> (25 Aralık 2019).

Gelişmiş ülkeler arasında GSYH'nin içerisindeki en az ARGE payı %1 ile Türkiye olarak ölçülmüştür. Ziraat fakültelerinin son 60 yılda ciddi şekilde arttığı görülmektedir. Buna rağmen tarım sektörü bu dönemde hızla küçülmüş ve ihtiyaç dışı birçok fakülte açılmıştır. (Günler & Kural, 2017, s. 94)

Tablo 26. 1960-2010 Ziraat Mühendisi Fakültelerinin Artırılması

<u>TARİH ARALIĞI</u>	<u>FAKÜLTE SAYISI</u>	<u>KURULDUĞU YER</u>
1960'a kadar	3	Ankara, İzmir, Erzurum
1960-1980	2	Adana, Samsun
1980-1989	8	Bursa, Şanlıurfa, Konya, Tekirdağ, Tokat, Van, Antalya, Kahramanmaraş
1990-1999	10	Ordu, Yozgat, Aydın, Isparta, Çanakkale, Hatay, Diyarbakır, Bingöl, Kırşehir, Eskişehir
2000-2009	2	Kayseri, Iğdır,
2010'dan sonra	14	Malatya, Niğde, Rize, Siirt, Bolu, Uşak, Şırnak, Bilecik, Düzce, Kilis*, Bandırma*, Adıyaman*, Fethiye*, Konya*
Toplam	39	* Henüz öğrenci almayanlar

Kaynak: Nahide Günler ve Figen Kural. (2017). Tarımsal Yüksek Öğretimde Yeni Arayışlar Sempozyumu. s. 5-171.

Bununla birlikte fakülte sayısının artmasına paralel mezun sayısı da ciddi bir biçimde artmıştır. 1960 yılında 2745 ziraat mühendisi varken 2015 yılında bu sayı 119

bine ulaşmıştır. Artan mezun sayısı mühendis kalitesinin de düşmesine sebep olmuş ve bazı mühendislerin işsiz kalması sonucunu doğurmuştur.

Tablo 27. 1954-2015 Ziraat Mühendisi Mezun Sayısı

<u>YIL</u>	<u>MEZUN SAYISI</u>
1954	1220
1960	2745
1966	4264
1970	5250
1973	7000
1980	10,000
1988	21,000
2010	96,390
2015	119,171

Kaynak: Nahide Günler ve Figen Kural. (2017). Tarımsal Yüksek Öğretimde Yeni Arayışlar Sempozyumu. s. 5-171.

Ayrıca üniversitelerdeki öğretilen biyoloji müfredatının uluslararası standartlardan çok uzaklaştığı bilinmektedir. Mühendis sayısının azaltılıp teorik derslerden ziyade sahada stajların yapılmasında büyük faydalar vardır. Mesela ziraat fakültelerindeki son sınıf öğrencilerine ve asistanlara belli bir süre sahaya giderek çiftçiyi eğitme görevleri verilebilir. Üniversiteler tarafından yapılan zirai amaçlı deneylerin artırılması, bakteri kültürünün iyi analiz edilmesi, bitki varlığının iyi bilinmesi zirai faaliyetler açısından önemli yararlar sağlamaktadır.

Bitkisel üretimde verim ve kaliteyi etkileyen en önemli unsurların başında kuşkusuz hastalık, zararlı ve yabancı otlar gelmektedir. Zirai mücadele olarak tarif edilen bitkilerin biyotik ve abiyotik stres koşullarından ve zararlı etmenlerden korunması amacıyla yapılan faaliyetler bu sebeple son derece önemlidir. Bitkisel üretimde hastalık ve zararlılardan dolayı ortalama %30-35, salgın durumunda ise %100 oranında zarar ortaya çıkabilmektedir.

Bu durum, gıda noksanlığına bağlı olarak ortaya çıkan hastalıkların artmasına, kıtlığa, göçlere ve savaş gibi insani felaketlere yol açabilmektedir. Bu sebeple bitki sağlığı tedbirleri bir ülkede gıda güvenliğinin sağlanması açısından son derece önemlidir. Bitki sağlığında gerekli tedbirlerin alınmaması maddi kayıplara yol açtığı gibi insan gıdası olarak tüketilen ürünlerde böceklenme, bakteriyel veya fungal

etmenlerden kaynaklanan küflenme ve toksin gelişimi gibi insan sağlığına zararlı, gıda güvenilirliğini sekteye uğratan durumların ortaya çıkmasına da yol açabilmektedir. (Birişik, 2018, s. 13)

Bitki varlığının korunması üretimin sekteye uğramaması için zirai mücadele yapılmaktadır. Bu çalışmalarda iki tür mücadeleden söz edilebilir. Birincisi biyoteknik mücadele olarak adlandırılır. Biyoteknik mücadele zararlı organizmaların direk olarak öldürülmesi yerine bazı tekniklerle normal seyirindeki biyolojik ve fizyolojik davranışlarının engellenerek kontrol altına alınmasıdır. (Birişik, 2018, s. 18)

İkincisi ise kültürel mücadele olarak adlandırılır. Kültürel Mücadele tarım yaparken tarımsal pratikler veya diğer adıyla tarımsal faaliyet kültürü yoluyla ortamda bulunan zararlı organizmaların baskı altında tutulması, zarar yapmalarının engellenmesi veya zararlarının azaltılmasıdır. Kültürel Mücadele; tohum ve yer seçimi, ekim ve dikimin zamanı ve şekli, bakım, besleme, hasat ve muhafaza koşullarının en az hastalık ve zararlı baskısı oluşturacak şekilde ayarlanmasıdır. (Birişik, 2018, s. 15)

Tablo 28. 2017 Pestisit Kullanımı (Ton)

ÜLKELER	KULLANIM (TON)
KANADA	90,838
FRANSA	70,588
HOLLANDA	8,494
ALMANYA	48,193
TÜRKİYE	54,098

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/RP> (25 Aralık 2019).

Kültürel ve biyoteknik mücadele kimyevi ilaçlar kullanılmadan yapılan mücadele olduğundan gıda güvenliğini tehlikeye atmamaktadır. Pestisit kullanım verileri incelendiğinde kullanımın gelişmiş ülkelere nazaran düşük olduğu görülmektedir. Kimyasal mücadelenin tarımsal mücadelede önemli olmakla birlikte aşırı kullanımı ciddi sorunlar meydana getirmektedir. Türkiye’de son yıllarda biyoteknik mücadele ürünlerinin ithalatında artış görülmekte ve bu durum özellikle biyoteknik mücadelenin yavaş yavaş tanınmaya başladığını göstermektedir. Kimyasal mücadele yerine bu şekilde yapılan mücadeleler iyi tarım uygulamaları açısından son derece önemlidir.

Tablo 29. 2005-2018 Organik Tarımın Durumu

<u>YILLAR</u>	<u>ÇİFTÇİ SAYISI</u>	<u>ALAN (Ha)</u>	<u>ÜRETİM (Ton)</u>
2005	14,401	203,811	421,934
2010	42,097	510,033	1,343,737
2015	69,967	515,268	1,829,291
2018	79,563	626,885	2,371,612

Kaynak: TÜİK, 2019, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1565 (20 Aralık 2019).

Organik tarım uygulamaları da gıda güvenliği hassasiyeti sebebiyle dünyada yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle kimyevi ilaçların kullanılmaması kanser vs. gibi ciddi hastalık risklerini ortadan kaldırmaktadır. Bununla birlikte dünyada organik tarım ürünlerin üretimi artış göstermektedir. Türkiye’deki üretimde 2005 yılından itibaren artış göstermiş ve 2018 yılı itibariyle 2 milyon 300 bin ton organik ürün yetiştirilmiştir. Ancak kalite ve ARGE’ye yatırımların yoğunlaşmaması nedeniyle sektör dünyaya nazaran daha fazla yerel düzeydedir.

8.3. Çevre ve Rekabet Sorunları

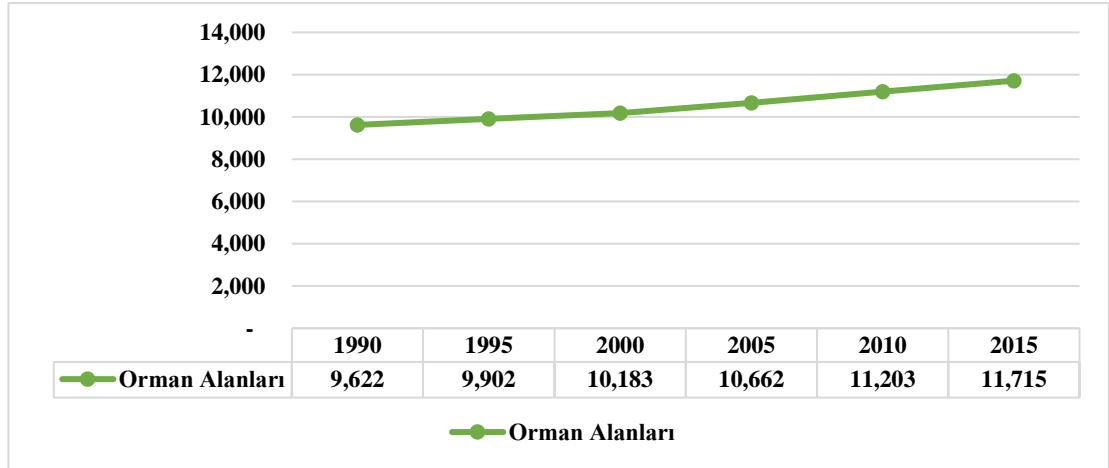
Son başlığımızda ise ilk olarak çevre ile ilgili sorunlar aktarılacaktır. Küresel ısınmanın etkilerine değinilecektir. Ormanların durumuyla ilgili veriler incelenecektir. Bununla birlikte Türkiye’nin tarımsal ihracatı ve potansiyel rakipleri değerlendirilecektir. Son olarak kaybolmaya yüz tutmuş tarım kolları ve hayvan türleri tartışılacaktır.

8.3.1. Küresel Isınma ve Ormanların Durumu

Türkiye’de orman alanları 1990 yılından itibaren artma eğilimi göstermektedir. 1990 yılında 9,6 milyon hektar olan orman alanları 2015 yılı itibariyle 11,7 milyon hektara ulaşmıştır. Son dönemde ormanların sürekli azaldığı gibi iddialar gerçeği yansıtmamaktadır. Bu ormanların niteliği ve kalitesi de değişmekte baltalık ormanlar

azalmakta kuru ormanları artmaktadır. 80’li ve 90’lı yıllardaki çevre aşırı sanayileşme neticesinde çevre ciddi tahribatlara uğramıştır. Bu tahribatlar 2000’li yıllardan itibaren şehirleşmeyle birlikte şehirlerdeki park ve bahçelerin azalmasıyla gündeme gelmektedir. 2018 yılı sonrasında hükümet bu eleştirilere cevap vermek amacıyla millet bahçeleri projesini ortaya koymuştur.

Şekil 133. 1990-2015 Orman Alanları (1000 Ha)

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/GF> (20 Aralık 2019).

Orman ve çayırların korunmasında Avrupa’ya nazaran Türkiye’nin durumu verilere göre kötü düzeyde ölçülmüştür. 2017 yılında 98,661 hektar çayır ve 5451 hektar odunsu savan yanmıştır. Türkiye orman yangınlarını önlemede Yunanistan ve İtalya’ya nazaran daha iyi bir durumda olmasına rağmen gelişmiş Avrupa ekonomilerine kıyasla başarısız durumdadır.

Tablo 30. 2017 Savan ve Çayır Yangınları (Ha)

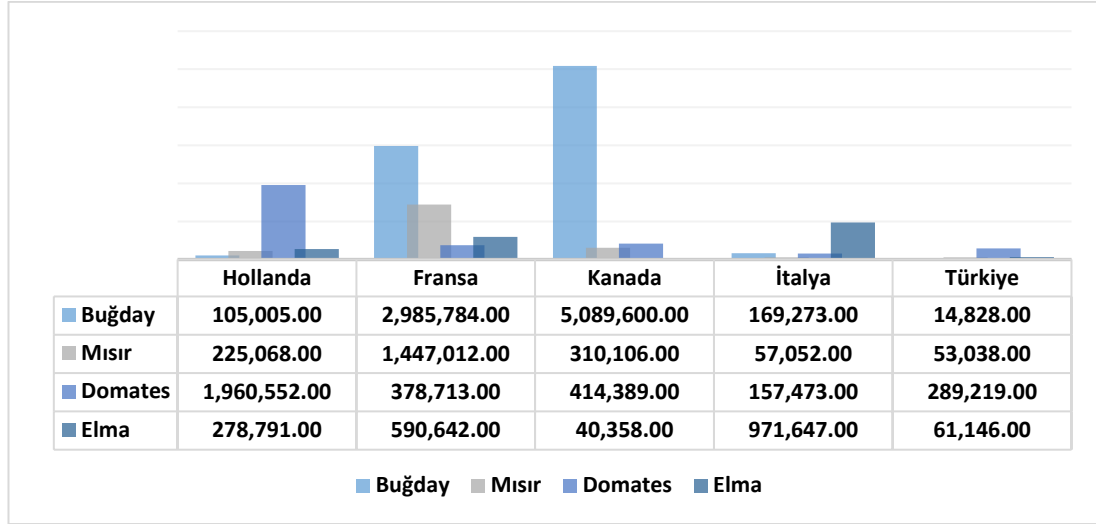
ÜLKELER	YANAN ÇAYIR (Ha)	YANAN ODUNSU SAVAN (Ha)
FRANSA	1020	4617
İTALYA	3002	8030
ALMANYA	6	4
YUNANİSTAN	3424	21,930
TÜRKİYE	98,661	5451

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/GH> (25 Aralık 2019).

8.3.2. Tarımsal Ticaret ve Kaybolan Tarım Kolları

Türkiye Cumhuriyeti Devleti 24 milyon hektar tarım alanı, 2.2 milyon kayıtlı tarım işletmesi, 6 milyon civarında tarım çalışanı ile yaklaşık olarak 140 milyon ton tarımsal ürün üretmektedir. Bu üretimin yaklaşık % 70'i bitkisel üretim ve % 30'u hayvansal üretimdir.

Şekil 134. 2017 Tarımsal Ürün İhracatından Elde Edilen Gelir (\$)

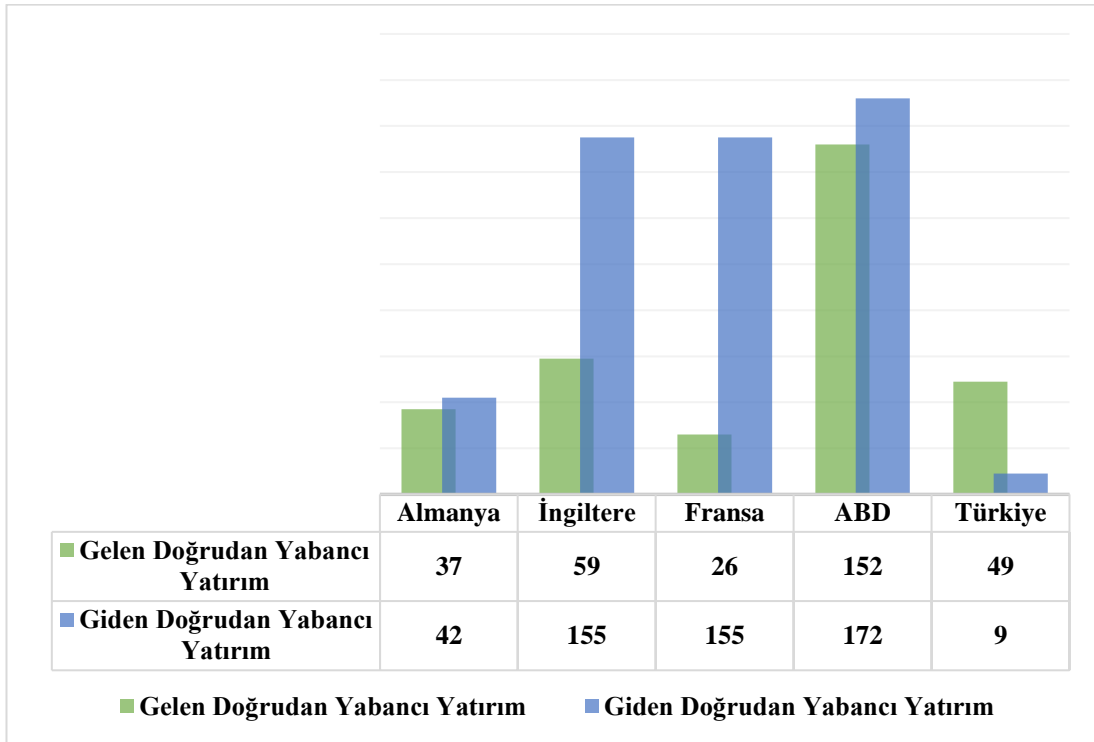

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/TP> (25 Aralık 2019).

Bu üretim sonucu Türkiye 127 milyar TL tarımsal gayri safi yurt içi hâsıla elde ederek dünyada yedinci AB ve Ortadoğu'da ise birinci büyük tarımsal ekonomi olmuştur. Türkiye bu tarımsal ekonomik büyüklükle 16 milyar dolar civarında tarım ürünü ihraç eden ve bu büyümesini sürdürebilen bir ülkedir. (Birişik, 2018, s. 33) Bugün tarımsal üretimin ağırlığı dünya genelinde giderek azalsa bile ve ticaret ilişkisi yüzyıllar boyunca toplumlar arasında devam etmiş ve tarımsal ürün alım-satım işlemleri gerçekleşmiştir.

Bununla birlikte Türkiye'nin ihracat gelirleri potansiyeline nazaran ciddi bir biçimde küçüktür. İhracat gelirlerinin az olmasının en büyük sebebi nüfusun fazla olmasıdır. Nüfusun fazla olması üretilen tarım ürünlerinin özellikle iç talep tarafından emilmesine neden olur. Dış fazla mümkün olmadığı gibi zaman zaman ithalat yoluyla talep karşılanmaya çalışılmaktadır. Türkiye'nin buğday üretim miktarı 2017 yılında 21 milyon ton iken Hollanda'nın 1 milyon tondur. Oysa Hollanda'nın buğday ihracatından elde ettiği gelir 105 milyon dolar iken Türkiye'nin sadece 14 milyon dolardır. Bu durum ciddi kalite eksikliğinden meydana gelmektedir. Birçok tarımsal üründe ihracat tarafı aşırı derece düşük gelir elde etmektedir.

Şekil 135. 2015 Türkiye Tarımı Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyon \$)

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/FDI> (25 Aralık 2019).⁴⁴

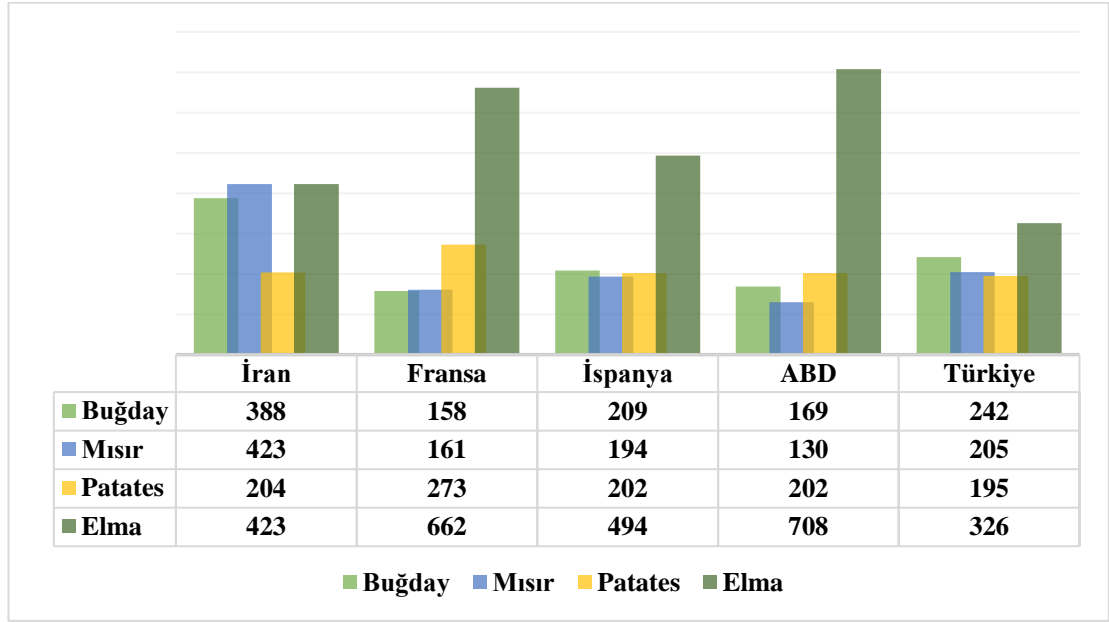
Tarım sektörüne gelen yabancı yatırımlar incelendiğinde Türkiye'ye 2015 yılında 49 milyon dolar sermaye girişi meydana gelmiştir. Yabancı sermaye çıkışı ise 9 milyon dolar olarak ölçülmüştür. 2018 yılında ise giriş 24 milyon dolar çıkış ise 20 milyon dolar olarak hesaplanmıştır. Bu durum sektörde baş gösteren krize işaret etmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların ülkeye gelmesi teknoloji transferini de artırdığından önemli göstergelerden birisi sayılmaktadır. Ayrıca doğrudan sermaye girişleri sektörün diğer ülkelerle rekabet gücünü de artırmaktadır.

Tarımsal ürünlerin ihracatında önemli, göstergelerden birisi ise üretici fiyatlarının seyri olmuştur. Üretici fiyatları ürün bazında farklı olmakla birlikte her ülkenin üretim ve maliyet koşullarına göre değişmektedir. Türkiye'de yaş meyve ve sebzelerde üretici fiyatları dünya piyasalarına nazaran düşük düzeyde ölçülmüştür. Türkiye'de özellikle tahıl ve mahsulat üretiminde verim yaş meyve ve sebzeye nazaran düşük olduğundan üretici fiyatları ciddi bir biçimde etkilenmektedir.

⁴⁴ Kusuratlara grafiğe dâhil edilmemiştir.

Şekil 136. 2017 Yılı İtibariyle Dünyada Üretici Fiyatları (\$/Ton)

Kaynak: FAO, 2019, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/PP> (25 Aralık 2019).

Tarım sektöründe sadece yaş meyve sebze ya da hayvansal ürünlerden değil süs bitkileri ve çiçekler gibi ürünlerden de gelir elde edilmektedir. Dünya ihracatının önemli bir bölümünü karşılayan Hollanda'nın bu sektörde büyük bir pay sahibi olduğu ve ciddi gelirler elde ettiği görülmektedir. Özellikle orta çağın sonlarına doğru çiçek yetiştiriciliğinin Hollanda'ya Türkiye üzerinden götürüldüğü unutulmamalıdır.⁴⁵ İthalat açısından kesme çiçeğe yönelik talep genellikle sanayileşmiş ülkeler tarafından yapılmaktadır. İlgili yayın incelenebilir. (SADC, 2006, s. 16)

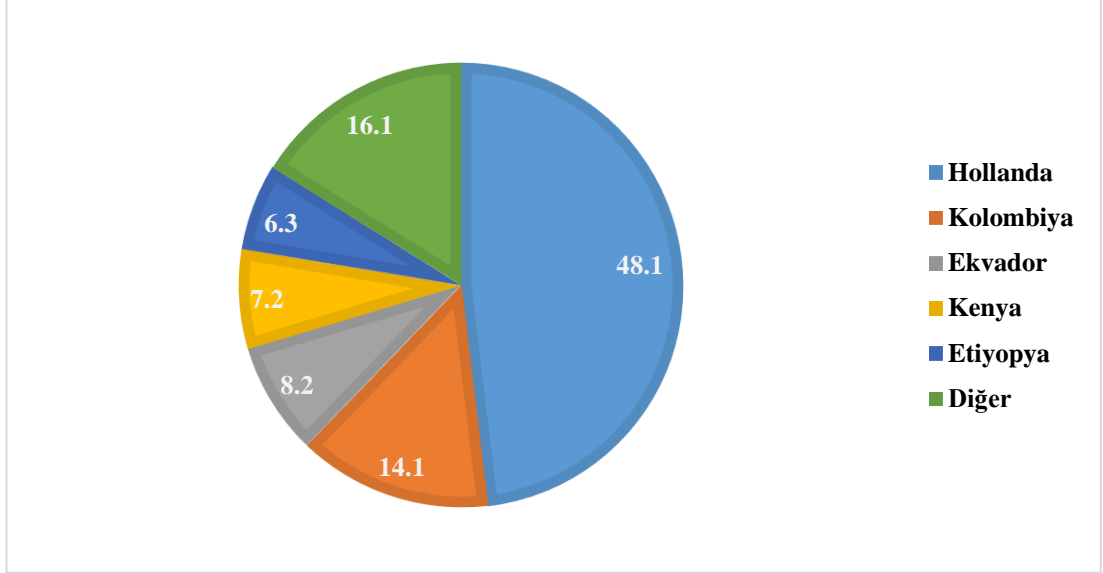
Çiçek üretimi açısından ileri teknolojileri kullanmak ülkenin tarım sektöründen elde ettiği geliri artıracak ve ilave istihdama da katkıda bulunacaktır. Çiçek ve farklı bitkilerin üretimi ve ihracatında başarı yakalamak parfüm ve ilaç sanayi gibi diğer botaniğe bağlı sektörlerin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Türkiye gibi zengin bitki varlığına sahip olmasına karşın bu potansiyelden yararlanmaması tarımsal etkinlik açısından büyük bir kayıp meydana getirecektir.

Dünya çiçek ihracatında yer almak gelir getirmesi açısından önemli olduğu gibi daha öncede belirtildiği gibi önemli sanayi kollarına temel teşkil etmesi ve maliyetlerinin kontrolü açısından önem arz etmektedir. Ayrıca önemli tarım kollarının yok olması önemli sorunlardan bir tanesidir. İpekböcekçiliği yok olmak üzeredir.

⁴⁵ Özellikle "Tulipa gesneriana" için.

Özellikle şehirleşmenin meydana getirdiği yapılaşma bu işkollarının zayıflamasına sebep olmuştur.

Şekil 137. 2014 Yılında Dünyada Kesme Çiçek İhracatı (%)

Kaynak: SADC, 2006, <https://www.tips.org.za/research-archive/trade-andindustry/trade-information-briefs/item/3232-cut-flowers> (13 Kasım 2019).

1970’li yıllardan itibaren şehirleşmenin artmasıyla şehirlerde dutluklar, zeytinlikler ve bağlar sökülüş ve meyve ağaçları ortadan kaldırılmıştır. Başta Ankara keçisi olmak üzere birçok hayvan türünde yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bunlar ile mücadele sadece Tarım ve Orman Bakanlığı nezninde değil toplumun genelinin eğitilmesiyle yapılmalıdır. Kamu otoritesi, sivil kuruluşlar, bireyler bu konularda hassasiyet göstermeli ortak hareket etmelidir.

9. BULGULAR VE YORUMLAR

9.1. Bulgular

Yapılan araştırma bilimsel tanım ve açıklamaların yer aldığı bölümler haricinde beş ana bölümden oluşmaktadır. İlk üç bölümde (4-6) Türk tarımının üretim yapısı ve tarihi incelenmiştir. Üç bölüm içerisinde üretilen bitkisel ürün miktarlarına, hayvansal ürün miktarlarına ürün verimlerine, ekim anlarına, hayvan sayılarına, beşeri nüfusun yapısına, önemli gıda maddelerine ve uygulanan politikalara ait tüm veriler incelenmiştir. Dünya savaşlarının meydana geldiği yıllar haricinde genel anlamda 1980 yılına kadar bitkisel üretim miktarları, hayvansal ürün miktarları, hayvan sayıları ve nüfusun artma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Ürün fiyatlarının ise ekonomik buhranlara bağlı olarak dalgalandığı tespit edilmiştir.

Öncelikle ele alınan verilerde kriz ve savaş zamanlarında tarımsal üretimde dalgalanmalar ve gerilemeler meydana geldiği verilerden anlaşılmaktadır. Hayvan varlığının cumhuriyetin ilk yıllarında Erzurum-Kars bölgesi hariç Doğu Bölgelerinden ziyade Karadeniz bölgesinde yoğun olduğu anlaşılmış ve bu hayvan varlığı dengesinin ilerleyen yıllarda özellikle Güney Doğu Anadolu bölgesine kaydığı bölgedeki terör tehditlerine rağmen arttığı tespit edilmiştir.

1930'lu yıllardan itibaren tarımda makineleşme ve mekanizasyon artmış ve bu artışlar 1970'li yıllardan itibaren hızlı bir seyir izlemiştir. 1980 yılından itibaren 24 Ocak Kararları sonrasında hızlı ve kontrolsüz bir biçimde gerçekleştirilen hızlı ve ağır sanayileşme hem kırsal kesimde hem de şehirlerde yaşayan nüfus üzerinde şok etkisine sebep olmuştur. 24 Ocak 1980 kararlarının Türk tarımı üzerinde başka ciddi etkileride vuku bulmuştur.

80'li yıllardan itibaren sanayinin artmasıyla kırdan kente göçler artmış ve bunu takiben büyükbaş ve küçükbaş hayvan stoğunda ciddi azalmalar yaşanmıştır. Aksine 1980 sonrası sanayi üretimine adaptasyonu daha kolay olan tavukçuluk ve arıcılığın

hızlı bir gelişme gösterdiği tespit edilmiştir. Bu dönemde ipek böcekçiliği, tiftik keçisi ve kısmen kıl keçisi sayılarının dramatik düşüşleri bu hayvan nevelerinin neredeyse yok olma düzeyine geldiğini göstermektedir. 30'lu yıllardan itibaren tekstil, ilaç, mobilya gibi o dönemde yoğun olarak tarımsal hammaddeyi kullanan sanayi sektörlerinin 50'li yıllar sonrasında teknolojik gelişmelerin etkisiyle ucuz ve kimyevi hammaddeleri kullanmaları hayvani ve bitkisel maddelerin üretimleri üzerinde iç talebin azalmasına bağlı olarak üretim miktarlarında azalmalar meydana getirmiştir. 2000 ile 2005 yılları arasında tarımsal mevzuatın ciddi bir biçimde geliştirildiği elde edilen verilerden idrak edilmiştir. 2000 yılı ile 2012 yılı arasında bitkisel üretim ve hayvansal üretimde azalmalar meydana gelmiş ve yaş meyve sebze üretimi ile tavukçuluğun bu genel eğilimin dışında kaldığı verilerden tespit edilmiştir. Bu dönemde 1980 yılından sonra özellikle küçükbaş ve büyükbaş hayvan sayısındaki düşüşünün en azından durdurulduğu tespit edilmiştir.

Dördüncü bölümde ise Türkiye'deki tarımsal üretim farklı nedenlerle seçilmiş 16 ülke ile mukayese edilmiş ve karşılaştırılan bu ülkelerin üretim miktarları incelenmiştir. Genelde üretim miktarlarında Türkiye'nin üstün olduğu ve daha fazla miktarda üretim yaptığı tespit edilmiştir. Ancak verimin düşük olduğu, sulamanın fazla yapıldığı, kullanılan gübre miktarlarının gelişmiş ülkelere nazaran yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen verilerden tarımsal ihracatın düşük tarımsal hammadde ithalatının yüksek seyrettiği ihracatın ise düşük düzeyde seyrettiği tespit edilmiştir.

Son olarak beşinci bölümde tarımsal yapı incelenmiş tarımsal istihdamın Avrupa ülkelerine nazaran aşırı yüksek olduğu işletmelerin değerlerinin genelde düşük olduğu verilerden elde edilmiştir. Tarım sektöründe çalışanların ücretlerinin çok düşük düzeyde kaldığı ve kadınlarda bu ücretlerin asgari ücret düzeyinin de altında olduğu tespiti ile birlikte Tarımsal sigortalama ve Arazi toplulaştırma işlemlerinin yaygınlaştığı da ortaya çıkmıştır.

Çalışmada incelenen verilerden topraksız çiftçilerin tüm çiftçiler içerisinde %1 ile %5'i teşkil ettiği anlaşılmış ve bu veriler ışığında toprak reformuna ihtiyaç olmadığı ancak arazi toplulaştırmasına ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sulama yöntemlerinin yeterli etkinliğe sahip olmadığı ve kalitesiz sulama yapıldığı verilerden tespit edilmiştir. Tarımla ilgili eğitim faaliyetlerinin kalitesinin 1960 yılından itibaren

düştüğü fakülte ve mezun sayılarının tarım sektörünün küçülmesine rağmen artırıldığı tespit edilmiştir. Ormanların durumuyla ilgili olarak Türkiye’de koru ormanlarının varlığı ve kalitesinin arttığı verilerden anlaşılmaktadır.

Son yirmi yılda hazırlanan kalkınma planlarında tarımın öneminin artırıldığı elde edilen bulgulardan bir tanesidir. Son olarak tarımsal ticaretin dünyaya nazaran durumu da verilerle ortaya konulmuş ve Türkiye’nin mevcut potansiyelinin altında tarımsal hammadde ihracatı yaptığı tespit edilmiştir.

9.2. Yorumlar

Mevcut veriler ışığında dünyada özellikle gelişmiş Avrupa ülkelerinde tarımsal üretim yapmada genel isteksizlik olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde bunun en önemli İstisnası ABD ve Hollanda olmuştur. Hollanda ekonomisinin temelini tarım üzerine inşa etmişken ABD ise neredeyse 350 milyona dayanan nüfusunu hem beslemek hem de gıda sanayisinin hammadde ihtiyacını karşılamak için ciddi tarımsal üretim yapmaktadır. Avrupa’da ABD’ye en çok benzeyen ülke Türkiye’dir. Ayrıca Türkiye’de sanayi ve hizmetler sektörünün hızlı büyümesi tarıma olan ilginin azalmasına sebep olmuştur. Ayrıca 60’lı yıllardan itibaren kalkınma planlarında gerçekleştirilmesi amaçlanan hedeflerin birçoğunda başarısız olduğu görülmektedir.

10. SONUÇ VE ÖNERİLER

10.1. Sonuçlar

Sonuç olarak 24 Ocak Kararlarının tarımsal üretimin seyrini ciddi bir biçimde etkilediği, sanayi ve hizmetler sektörünün hızlı büyümesine sebep olduğu için tarımın GSYH içindeki oranını düşürdüğü sonucuna varılmıştır. Ayrıca şehirlerde kurulan sanayi tesislerinin dolaylı bir biçimde kırsal kesimin şehirlere göç etmesine sebep olduğu sonucuna varılmıştır. Kararların sonrasında ilk dönemde hayvan stoku ciddi bir biçimde azalmış ve sonraki yıllarda bitkisel üretimde gerilemeler yaşanmıştır.

10.2. Öneriler

1980 ile 2000 yılları arasında sanayi sektörü ile yeni tanışılması yatırımların yarattığı dışsallıkların hesaplanmaması sebebiyle çevre felaketlerinin yoğun yaşandığı yıllardır. Özellikle 2000-2018 yılları arasında yaşanan çevre felaketlerinin azalmış olsa da devam etmesi bu konularda 2014 yılı sonrasında hem toplumda hem hükümet tarafında önemler alınması ve hassasiyet oluşmasına sebep olduğu görülmüştür. Dünya nüfusunun 21. Yüzyılda 9-10 milyar arasında olacağı tahmin edilmekte bu durum dünyadaki tarımsal verimin ciddi artırılması gerektiğini göstermektedir. Türkiye'nin Dünya Gıda Örgütü'nün öngördüğü bu senaryo çerçevesinde 50 ila 100 yıl içerisinde tarımsal hammadde ihracatında net ihracatçı duruma geçeceği ön görülmektedir. Küresel ısınma gibi sorunların ilerleyen yıllarda artacak olması ülkelerin gıda üretiminde kendisine yeter bir ülke olması kıstasını önemli hale getirmektedir. Bu çerçevede Türkiye'de tarımsal yapının düzeltilmesi için öneriler şunlardır;

- Tarımsal piyasalarda çiftçilerin kendi ürünlerini satabilmelerinin yasal engelinin ortadan kaldırılması ve bu konuda çiftçilerin tarımsal ürün marketleri açabilmesi olanaklarının desteklenmesi
- Çiftçiler ile Sebze hallerinde çalışan tüccarlar arasında tarımsal ürünlerin üretiminde önceden anlaşılmasının yolunu sağlayacak mekanizmanın oluşturulması ve bu antlaşma sonunda zarar eden tarafın zararlarının herkesin katkıda bulunduğu bir fon tarafından karşılanması
- Tarımsal Üretimdeki Dalgalanmayı Engelleme Fonu olarak adlandırabileceğimiz kurulacak bu fonun finansmanında çiftçinin ve tüccarın satışından elde ettiği gelirden katkı payı alınması, gıda alışverişi yapan tüketicinin ödediği KDV'nin bir kısmının fona aktarımı ve devletin belli oranda katkı yapması şeklinde bu fonun finansmanının sağlanması
- Tarımsal üretim yapısının kalitesinin ölçülmesini sağlayan sadece tarım üzerine çalışan devlet kurumlarından bağımsız özel sektör ile devletin ortak pay sahibi olduğu bir ölçüm şirketinin kurulması
- Bu şirketin çalışmalarıyla sulama, gübreleme, su kalitesinin ölçümü, balık varlığının yapısı, su kirliliğinin ölçümü ve nedenleri, bitkisel ve hayvansal ürün kalitesinin belirlenmesi gibi göstergelerin detaylı bir biçimde verilerinin toplanması
- Tarım sektöründeki Popülist ve Memleketçi yatırımların önlenmesi ile yatırımlar yapılırken fırsat maliyetinin mutlaka göz önünde bulundurulması
- Verimli tarım arazilerine yapılan Konut, İşyeri vs. gibi işlevsiz inşaatların ortadan kaldırılması
- Biyoloji, Orman Koruma, Zooloji, Botanik gibi dallarda eğitimin öğrenci ve öğretim görevlisinin kalitesinin temel alınarak yeniden yapılandırılması ve bu alanların müfredatlarının düzenlenmesi
- Tarımsal üretimde teknoloji kullanımının teşvik edilmesi ve çiftçiliğin sanayicilik gibi itibarlı bir seviyeye eriştirilmesi
- Tarım alanı seçilirken üretilecek ürünlerin birim maliyetlerinin ve çevre dışsallıklarının mutlaka hesaplanmasıdır.

KAYNAKÇA

- Acun, F. (2002). Klasik Dönemde Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi Ve Uygulaması. *Türkler* (s. 899-908). içinde Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Atav, R., & Namırtı, O. (2011). İpek Liflerinin Dünü ve Bugünü. *Namık Kemal Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 1(3), 112-119. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/195376> adresinden alındı
- Aykanat, M. (2007). 1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası. 107. Ankara: Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Aytaç, H. (2011). *Dsi'ce İnşa Edilerek İşletmeye Açılan Sulama ve Kurutma Tesisleri 2010-2011*. Ankara: Dsi Basım Müdürlüğü.
- Aytaç, H. (2011). *DSİ'ce İnşaa Edilerek İşletmeye Açılan Sulama ve Kurutma Tesisleri 2010-2011*. Ankara: DSİ İdari ve Mali İşler Dairesi Bşk. Basım ve Foto Film Şube Müdürlüğü.
- Bağaçgöl, T. (2004). Türkiyede İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 227-255. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1272/14650.pdf> adresinden alındı
- Ballı, E. (2014). İttihat ve Terakkinin Tarım ve Toprak Politikası : Aydın Örneği. T. T. Kurumu (Dü.), *Uluslararası İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu* içinde, (s. 22). Ankara.
- Barkan, Ö. L. (1970). Osmanlı Mali Sayımları Üzerine Araştırma. Ö. L. Barkan içinde, *Studies In The Economic History Of The Middle East From The Rise of Islam* (Y. Özdeğer, Çev., s. 163-171). Toronto, Amerika Birleşik Devletleri: London Oxford University Press.
- Barkan, Ö. L. (1984). Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Cemiyetleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41(1-4), 39-46. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/8332> adresinden alındı

- Baskıcı, M. (2003). Osmanlı Tarımında Makineleşme 1870-1914. *Ankara üniversitesi SBF Dergisi*, 58(1), 29-53. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36189> adresinden alındı
- Baytal, Y. (2007). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*(40), 545-567. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/790/10141.pdf> adresinden alındı
- BBYKP. (1963). Birinci Beş Yıl Kalkınma Planı 1963-1967. *Birinci Beş Yıl Kalkınma Planı 1963-1967*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.
- BDPT. (2006). *Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı*. Ankara.
- Behar, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiyenin Nüfusu*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- BİGD. (1936). *Tarım İstatistikler 1928-1934*. Ankara: Ulus Basımevi.
- Birişik, N. (2018). Teoriden Pratiğe Biyoteknik Mücadele ve Gelecek Stratejisi. N. Birişik içinde, *Teoriden Pratiğe Biyoteknik Mücadele* (s. 13-27). Ankara: Matsa Basımevi.
- Birişik, N. (2018). Teoriden Pratiğe Kültürel Mücadele ve Gelecek Stratejisi. N. Birişik içinde, *Teoriden Pratiğe* (s. 17-33). Ankara: Matsa Basımevi.
- BMHP. (2018, Mayıs 21). *TBMM Resmi Sitesi : Birinci Menderes Hükümeti Programı*. <https://www.tbmm.gov.tr>: <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP19.htm> adresinden alındı
- Bülbül, Y. (2010). *Osmanlıdan Cumhuriyete Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Ekonomi ve Sosyal Yayınları.
- Çakmak, E., & Kasnakoğlu, H. (2016). *Türkiye İhracatçılar Meclisi Tarım Raporu 2016*. Ankara: Küçük Mucizeler Yayıncılık.
- Demirbilek, S. (2012). Tek Parti Döneminde İnhisarlar 1923-1946. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 203-232. https://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/ai/uploaded_files/file/dergi%2024/11.pdf adresinden alındı

- DİE. (1964). *Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE. (1965). *1944-1965 Tarım İstatistikleri Özeti*. Ankara: T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- DİE. (1965). *Tarım İstatistikleri Özeti 1943-1964*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE. (1967). *Tarım İstatistikleri Özeti 1966*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE. (1970). *1927 Tarım Sayımı*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE. (1971). *Tarım İstatistikleri Özeti 1970*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE. (1975). *Tarımsal Yapı ve Üretim 1970-1972*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE. (1976). *Tarım İstatistikleri Özeti 1975*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE. (1979). *Tarımsal Yapı ve Üretim 1976-1978*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE. (1992). *Genel Hayvan Sayımı 1984*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE. (1992). *Tarım İstatistikleri Özeti 1990*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE. (2001). *Tarım İstatistikleri Özeti 1980-1999*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE. (2001). *Tarımsal Göstergeler 1923-1998*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- DİE. (2004). *Tarım İstatistikleri Özeti 1984-2003*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Engin, V. (2011). *Osmanlı Ticaret ve Sanayi Albümü*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Yayınları.

- Erkun, V. (1998). Atatürk Döneminde Tarım Politikası. *Atatürk Döneminde Tarım Politikası* (s. 1190). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Eştürk, Ö. (2006). Türkiyede Liberalizm : 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği Yüksek Lisans Tezi. 66-70. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- FAO. (2018). *Globally Important Agricultural Heritage Systems*. Roma: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- FAO. (2019). *The State of Food and Agriculture Moving Forward on Loss and Waste Reduction*. Roma: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Fiskobirlik. (2017, Şubat). <http://www.fiskobirlikefit.com/tr>:
<http://www.fiskobirlikefit.com/tr>:
<http://www.fiskobirlikefit.com/tr/kurumsal/Tarihcemiz.html> adresinden alındı
- Fuglie, K., Gautam, M., Goyal, A., & Maloney, W. F. (2019). *Harvesting Prosperity Technology and Productivity Growth in Agriculture*. Washington: World Bank Publications.
- Genç, S. V., & Özgür, A. (2017). Demokrat Parti Döneminde Hayvancılık Politikaları ve Veteriner Hizmetleri. *Veteriner Hekim Dergisi*, 88(2), 38-50.
- Gökköl, M. (1935). *Türkiye Buğdayları*. İstanbul: T.C. Ziraat Vekaleti Yayınları.
- GTB. (2018). *2018 Yılı Pamuk Sektör Raporu*. Gaziantep: Gaziantep Ticaret Borsası.
- GTHB. (2015). *Bügem Faaliyetleri*. Ankara: Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü.
- Günler, N., & Kural, F. (2017). Tarımsal Yüksek Öğretimde Yeni Arayışlar Sempozyumu. *Tarımsal Yüksek Öğretimde Yeni Arayışlar Sempozyumu* (s. 5-171). Ankara: Özdoğan Matbaa.
- Güran, T. (1987). Osmanlı Tarım Ekonomisi 1840-1910. *Türkiye İktisat Tarihi Yıllığı* (s. 225-303). içinde İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Güran, T. (1997). *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 ve 1914*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Güran, T. (1997). *Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 5 : Osmanlı Devletinin İlk İstatistik Yıllığı* (Cilt 5). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

- İBYKP. (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972. *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*. Ankara: T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.
- İGM. (1936). *Tarım İstatistikleri 1928-1934*. Ankara: Ulus Basımevi.
- İGM. (1939). *Tarım İstatistikleri 1934-1937*. Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi.
- İGM. (1944). *Tarım Aletleri ve Makinaları İstatistiği*. Ankara: Ankara Basımevi.
- İGM. (1949). *İstatistik Genel Müdürlüğü Tarım 1934-1948*. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi.
- İnalçık, H., & Güran, T. (2000). *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- İTO. (1982). 24 Ocak Kararlarının Değerlendirilmesi. *24 Ocak Kararlarının Değerlendirilmesi*. İstanbul: Hüsnü Tabiat Matbaası.
- İTO. (1989). *Cumhuriyetten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış*. İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları.
- İTO. (1996). *Türk Tarımında Buğdayın Yeri ve Önemi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- İTO. (1997). *Türk Tarımından Mercimek ve Pirincin Yeri ve Önemi*. İstanbul: Tanburacı Matbaacılık.
- İUM. (1953). *T.C Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tarım 1949-1952 İstatistik Özetleri No.9*. Ankara: Ankara Basım ve Cilt Evi.
- İzmirli, R., Gökbunar, R., & Özer, B. (2014). Dönüşümcü Bir Lider Olarak Özal. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(42), 247.
- Kanca, O. C. (2012). 1950-1960 Arası Türkiyede Uygulanan Sosyo Ekonomik Politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 47-63.
- Karaca, Ç. (2013). Türkiyede Sürdürülebilir Tarım Politikaları: Tarım Sektöründe Atıl ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 19(1), 1-11.

- Kazgan, G. (1967). Birinci ve İkinci Beş Yıllık Planda Tarım : Hedefler ve Gerçekleşme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 26(1-4), 53-81.
- Koçtürk, M. (2008). Cumhuriyet Döneminde Hükümet ve Siyasi Partilerin Tarım ve Çiftçi Örgütlenmelerine Yaklaşımları. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 15(2), 45-54.
- Korkut, S. (1984). *Toprak Reformu ve Türkiye*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Koschaker, P. (1977). *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Hukukunun Ana Hatları*. (K. Ayiter, Dü.) Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Kurt, İ. (2012). İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Ekonomisi Yüksek Lisans Tezi. 148. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nurbekov, A., Aksoy, U., Muminjanov, H., & Shukurov, A. (2018). *Organic Agriculture in Uzbekistan : Status, Practices and Prospects*. Taşkent: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- OIV. (2017). *Distribution of the World's Grapevine Varieties*. Paris: International Organization of Vine and Wine.
- Ökçün, G. (2003). *Tarihi İstatistikler Dizisi 4: Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki* (Cilt IV). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Özbay, R. D. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeğinin İstihdamı ve Mükâtebe Yöntemi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 148-163.
- Özdemir, H. (2013). Demokrat Parti ile Adalet ve Kalkınma Partisinin Ekonomi Politikaları Açısından Karşılaştırılması. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 11-51.
- Öztürk, H., & Barut, Z. (2000). Türkiye Tarımında Enerji Kullanımı. *Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Makinaları Bölümü*, 1-14.
- Öztürk, H., & Küçükerdem, K. (2013, Ocak 25). Türkiye'de Tarımda Enerji Tüketimi. *Türkiye'de Tarımda Enerji Tüketimi*. Adana: Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Makinaları Bölümü.

- Pala, C. (1996). Osmanlı İmparatorluğunda Tarımsal Örgütlenme. *Ekonomik Yaklaşım*, 39-69.
- Pamak, M. (1980). Türkiyede Toprak Reformu. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü 80.Yıl Konferansı* (s. 127-159). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- Pamuk, Ş. (1995). *19.Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- SADC. (2006). *Trade Information Brief Cut Flowers & Foliage*. Hatfield: AUSAID.
- Seyidoğlu, H. (2006). *İktisat Biliminin Temelleri*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Smith, A. (2011). *Ulusların Zenginliği* (1.Baskı b.). İstanbul: Palme Yayınları.
- Sungur, Z. (2016). Demokrat Parti Döneminde Tarım Politikaları ve Etkileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1-24.
- Şahin, C. (2002). Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Değerlendirme. *International Journal of Social Science*, 434-461.
- Şanda, H. A. (1970). *Reaya ve Köylü*. İstanbul : Habora Kitabevi Yayınları.
- Şanda, H. A. (1970). *Reaya ve Köylü*. İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları.
- Şener, S. (2004). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Tarım Politikası Arayışları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 73-92.
- Takım, A. (2012). Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 67(2), 157-187.
- Tecer, M. (2006). Atatürk Döneminde Ekonomik Örgütlenme. *Amme İdaresi Dergisi*, 39(4), 75-116.
- Temel, M. (2010). Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(24), 202-225.
- TKBADB. (2008). *Türk Tarım Sektörünün Avrupa Birliği Sürecinde İncelenmesi*. Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.

- TKBKKP. (2011). *Kırsal Kalkınma Planı 2010-2013*. Ankara: T.C Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.
- TOB. (2019). *Bitkisel Üretim Verileri*. Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı.
- TOB. (2019). *Tarım ve Orman Bakanlığı Su Ürünleri İstatistikleri 2019*. Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı.
- Tokgöz, E. (1998). Ekonomide 75 Yıl. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Fakültesi Dergisi*, 16(1-2), 1-27.
- Topuz, H. (2007). Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 367-380.
- Tuna, Y. (1989). Tarım Ürünleri Fiyatlarına Devlet Müdahalesi ve Türkiyede Müdahale Fiyat Politikasının Tarihçesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 47(1-4), 345-365.
- Turgut, H. (2019, Ekim 20). *Demirelin Yaşam Öyküsü*. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/demirelden-babasina-aturk-rejiminde-siz-de-mebus-olabilirsiniz-29324734> adresinden alındı
- TÜİK. (1992). *1991 Genel Tarım Sayımı Köy Genel Bilgi Anketi Sonuçları*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- TÜİK. (2009). *Tarım İstatistikleri Özeti 1989-2008*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- TÜİK. (2011). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2010*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- TÜİK. (2011). *Tarım İstatistikleri Özeti 2010*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- TÜİK. (2014). *Adrese Dayalı Kayıt Sistemi Sonuçları*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- TÜİK. (2014). *İstatistik Göstergeler 1923-2013*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

- TÜİK. (2014). *İstatistik Göstergeler 1923-2013*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Uluatam, Ö. (2019, Ekim 12). Savaş Yıllarının İktisadi Politikaları ve Tedbirler. Ankara. <http://www.ismetinonu.org.tr/savas-yillarinin-iktisat-politikalari-tedbirleri/> adresinden alındı
- Üçok, Ç. (1944). Osmanlı Devleti Teşkilatında Tımarlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 73-95.
- Yalım Kaya, S., & İlhan, S. (2018). Hazır Yemek Sektöründe Yaşanan Problemler ve Çözüm Önerileri. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek 1), 557.
- Yıldırım, S. (2011). Atatürk Döneminde Sovyet Tarımını İnceleme: Resmî Geziler ve Bilimsel İşbirliği (1925-1932). *Bilig*, 227-246.
- Yurtoğlu, N. (2014). Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları Ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960) Doktora Tezi. 162-302.
- Yurtoğlu, N. (2017). Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de İpek Böcekçiliği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII(34), 159-189. Aralık 20, 2019 tarihinde <https://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2017/08/Nadir-Yurto%C4%9Flu.pdf> adresinden alındı
- ZMO. (2013). *Yaş Meyve ve Sebze Sektör Raporu*. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası.
- ZMO. (2015). *Türkiye'de Zeytin ve Zeytinyağı Üretimi, İhracatı, Sorunlar ve Öneriler*. Ankara: Ziraat Mühendisleri Odası.
- ZMO. (2016). *Patates Sektöründe Ne Oluyor ?* Ankara: ZMO.

